

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

026000200794

ΚΟΜΝΗΝΗ Δ. ΠΗΔΩΝΙΑ

ΤΑ ΛΟΓΙΑ ΓΛΩΣΣΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΣΤΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΧΟΡΤΑΤΣΗ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΕΡΕΥΝΕΣ ΣΤΗ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ 2

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 1977

**Ἡ ἔγκρισις διδακτορικῆς διατριβῆς ὑπὸ τῆς Φιλοσοφικῆς
Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων δὲν ὑποδηλοῖ ἀ-
ποδοχὴν τῶν γνωμῶν τοῦ συγγραφέως.**

(Νόμος 5343/1932, ἀρθρο 202, παρ. 2)

ΕΡΕΥΝΕΣ ΣΤΗ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ

Έκδίδονται από τη Β' έδρα
Νέας Έλληνικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου 'Ιωαννίνων
Καθηγήτρια Ε. Κακουλίδη — Πάνου

2

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 1977

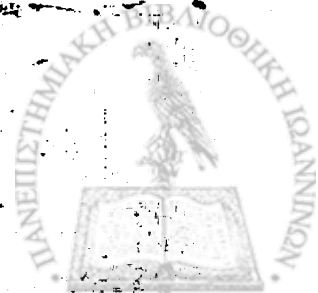
ΚΟΜΝΗΝΗ Δ. ΠΗΔΩΝΙΑ

ΤΑ ΛΟΓΙΑ ΓΛΩΣΣΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ
ΣΤΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΧΟΡΤΑΤΣΗ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 1977

στη μνήμη του πατέρα μου

Π Ρ Ο Λ Ο Γ Ο Σ

Ἐδῶ καί μερικές δεκαετίες ἔχει σημειωθεί σημαντική πρόοδος στὶς κρητολογικὲς φιλολογικὲς σπουδές, ἰδίως μέ ἐκδόσεις τῶν ἀντικπροσωπευτικότερων ἔργων τῆς ἀκμῆς τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας (16ος-17ος αἰῶνας), καθὼς καί μέ διάφορες φιλολογικὲς μελέτες πού εἴτε σχολιάζουν καί διορθώνουν τὰ κείμενα αὐτά, εἴτε ἐρευνοῦν ἱστορικὰ θέματα σχετικὰ μέ τὴν προσωπικότητα τῶν συγγραφέων τῶν ἔργων αὐτῶν, τὴ χρονολόγησή τους κλπ.

Εἰδικότερα γιὰ τὸ Γεώργιο Χορτάτση, τὸν κορυφαῖο αὐτόν λόγιο κρητικὸ ποιητὴ τοῦ τέλους τοῦ 16ου αἰῶνα, ἡ ἔρευνα προχώρησε περισσότερο τὰ τελευταῖα χρόνια μετὰ μάλιστα τὸ γεγονὸς ὅτι τρία γνωστὰ θεατρικὰ ἔργα τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας, τὸ καθένα ἰδιαίτερου θεατρικοῦ εἴδους, ἀποδίδονται τώρα μέ βεβαιότητα σ' αὐτόν (ἡ Πανῶρια, ἡ Ἐρωφύλη, ὁ Κατζούρμπος). Σημαντικὴ ἐπίσης πρόοδος παρατηρήθηκε καί μέ τὶς τελευταῖες ἀξιόλογες κριτικὲς ἐκδόσεις τῶν δύο ἔργων του (Κατζούρμπου καί Πανῶριας). Παράλληλα προχωρεῖ καί ἡ παρακέρα ἔρευνα γιὰ τὴν προσωπικότητα τοῦ ποιητῆ.

Ἡ ἀπασχόλησή μου ἐκί μιὰ δεκαετία στὸ "Λεξικὸ τῆς μεσαιωνικῆς ἐλληνικῆς δημώδους γραμματείας" τοῦ καθηγητῆ Ε. Κριαρᾶ μοῦ δημιούργησε ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ γλωσσικὴ ἔρευνα γενικότερα καί μάλιστα τῶν κειμένων στὰ ὁποῖα ἀναφέρεται τὸ Λεξικόν. Ἀνάμεσα σ' αὐτὰ τὰ κείμενα τὰ ἔργα τοῦ Χορτάτση μποροῦν, νομίζω, νὰ ἀποτελέσουν ἀξιόλογο ἀν-

τικείμενο μελέτης από τήν πλευρά της γλώσσας, καθώς πρόκει-
ται για ποιητή λόγο, όχι λαϊκό, που κατά τρόπο προσωπικό
μάλιστα χρησιμοποιεί το ιδίωμα της πατρίδας του.

Στήν επιλογή του θέματός μου, που είναι η αναλυτική
μελέτη των λόγων γλωσσικών στοιχείων μέσα στα έργα του
Χορτάτη, με όδηγησε ο σεβαστός μου δάσκαλος καθηγητής Έμ-
μανουήλ Κριαράς, στον όποιο επιθυμώ να εκφράσω τήν εύγνω-
μοσύνη μου και γιατί παρακολούθησε τήν εργασία μου σε όλα
της τά στάδια και γιατί μου επέτρεψε να χρησιμοποιήσω υ-
λικό πολύτιμο για τήν έρευνά μου από τό αρχείο του λεξι-
κού του της μεσαιωνικής ελληνικής δημόδους γραμματείας .
Θερμότατες εύχαριστίες θα ήθελα επίσης να εκφράσω στήν κα-
θηγήτρια της νέας ελληνικής φιλολογίας κ. Έλένη Κακουλίδη-
Πάνου που παρακολούθησε με μεγάλο ενδιαφέρον τήν εργασία
μου και είσηγήθηκε τήν Έγκρισή της. Έπίσης εύχαριστώ τά μέ-
λη της φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ίωαννίνων που
ένέκριναν τή διατριβή μου και ιδιαίτερα τούς καθηγητές
κκ.Α.Θαβώρη και Ν.Παναγιωτάκη για τίς ύποδείξεις τους.

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

	σελ.
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	9
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ	13
'Εκδόσεις κειμένων του Χορτάτση πού χρησιμοποιή- θηκαν	15
Βιβλιογραφία (μελετών, συλλογών, ανθολογιών)	15
Βραχυγραφίες κειμένων του Χορτάτση	20
Βραχυγραφίες άλλων κειμένων	20
Βραχυγραφίες μελετών, συλλογών, ανθολογιών	34
Βραχυγραφίες λεξικών	35
Βραχυγραφίες περιοδικών	36
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	37
ΜΕΡΟΣ Α' ΛΕΞΙΛΟΓΙΚΑ	59
1. Λόγες λέξεις (καί ως προς τόν τύπο καί ως προς τή σημασία) άγνωστες στό κρητικό ιδίωμα	61
2. Δημοτικές λέξεις μέ μορφή λόγια ή πού δέν ανή- κουν στό κρητικό ιδίωμα	117
3. Λέξεις μέ τύπο νεωτερικό, αλλά μέ σημασία λόγια ..	147
4. Λόγες λέξεις πού διασώζονται καί ως δημοτικές, μέ λόγια όμως σημασία	149
5. Δημοτικές λέξεις	153
Πύνακες	167
ΜΕΡΟΣ Β' ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΑ	181
α) Μορφολογικά	183
1. Άρθρο	183
2. Ούσιαστικά	185
3. Έπίθετα	189

	σελ.
4. Ἀντωνυμίες	193
5. Ρήματα	200
6. Ἐπιρρήματα	214
7. Προθέσεις	216
8. Τό τελικό <u>ν</u>	218
β) Φωνητικά	224
ΜΕΡΟΣ Γ' ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΑ	239
1. Ἄρθρο	245
2. Οὐσιαστικά	247
3. Ἐπίθετα	255
4. Ρήματα	259
5. Ἐπιρρήματα	264
6. Προθέσεις	273
7. Σύνδεσμοι	283
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	285
Λεξιλογικά	287
Γραμματικά	294
Συντακτικά	298
Γενικό συμπέρασμα	301
ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ	307
Εὐρετήριο λέξεων	309
Εὐρετήριο πραγμάτων	314
Εὐρετήριο μελετητῶν	316

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ — ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΕΙΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΧΟΡΤΑΤΣΗ ΠΟΥ ΧΡΗ-
ΣΙΜΟΠΟΙΗΘΗΚΑΝ

Γεωργίου Χορτάτση, Πανώρια. Κριτική έκδοση με εισαγωγή,
σχόλια καὶ λεξιλόγιο Ἑμμανουήλ Κριαρᾶ, Θεσσαλονίκη 1975
(Βυζαντινὴ καὶ Νεοελληνικὴ Βιβλιοθήκη, 2).

Ἑρωφύλη, τραγῳδία Γεωργίου Χορτάτση (1600), ἐκδομένη
- νη ἐκ τῶν ἀρίστων πηγῶν μετ' εἰσαγωγῆς καὶ λεξιλογίου ὑπὸ
Στ. Ξανθοῦδου, Ἀθήνα 1928 (Texte und Forschungen zur by-
zantinisch-neugriechischen Philologie, 9).

Γεωργίου Χορτάτση, Κατσοῦρμος, κωμῳδία. Κριτική έκδοση,
σημειώσεις, γλωσσάριο Λίνου Πολύτη, Ἡράκλειο 1964 (Ἑται-
ρία Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν. Κρητικὸν θέατρον, 1).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

(ΜΕΛΕΤΩΝ, ΣΥΛΛΟΓΩΝ, ΑΝΘΟΛΟΓΙΩΝ)

Ἀλεξίου Στ., Ὁ χαρακτήρ τοῦ "Ἑρωτοκρύτου" (Κρ. Χρ. 6,
1952, 351-422).

Ἀλεξίου Στ., Παρατηρήσεις στό Κρητικὸ θέατρο. Α' Ἑρωφύ-
λη (Κρ. Χρ. 8, 1954, 133-134).

Ἀλεξίου Στ., Φιλολογικαὶ παρατηρήσεις εἰς κρητικὰ κεί-
μενα. Ἑρωφύλη (Κρ. Χρ. 8, 1954, 244-253).

Ἀλεξίου Στ., Κρητικὴ ἀνθολογία (τε '-ις' αἰῶνας). Εἰσαγω-
γή, ἀνθολόγησις καὶ σημειώματα, Ἡράκλειο 1954, β' ἔκδ.,
Ἡράκλειο 1969 (Ἑταιρεία Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν).

Ἀλεξίου Στ., Κρητικὰ φιλολογικά. Α' Μεθοδικὰ ζητήματα
τῆς Κρητικῆς λογοτεχνίας (Κρ. Χρ. 13, 1959, 289-302).

Άλεξίου Στ., Κρητικά Σύμμελκτα 1. Παρατηρήσεις στην "Έρωφύλη" (Έλληνικά 22, 1969, 441-442).

Αναγνωστόπουλος Γ.Π., Περί της έν Κρήτη όμιλουμένης καί ίδύως τοϋ ιδώματος 'Αγ. Βαρβάρας καί περιχώρων (Έθηνά 38, 1926, 139-192).

Βαγιακάκος Δ., Γλωσσική συγγένεια Κρήτης καί Μάνης (ΛΔ 12, 1972, 2-41).

Δεδούση Χρ., 'Ο Κατσοῦρμπος καί ή λατινική κωμωδία. Συμβολή στην έρμήνεύα της κρητικής κωμωδίας (ΕΕΦΣΠΘ 10, 1968, 241-279).

Δεινάκης Στ., ('Ανακοίνωση στην 'Επιστημονική 'Εταιρεία, συνεδρία 295 της 15ης Δεκεμβρίου 1922) Διορθώσεις καί παρατηρήσεις σέ χωρία της "Έρωφύλης", τοϋ "Ζήνωνος", τοϋ "Στάθη" καί τοϋ "Γύπαρη" (Έθηνά 35, 1923, 244 κέ.).

Δεινάκης Στ., 'Ανακ.: Παρατηρήσεις στίς κρητικές κωμωδίες Στάθης, Φορτουνάτος καί Κομέδια ριδικολόζα (=Κατσοῦρ - μπος) (Έθηνά 36, 1924, 316-317).

Δετοράκης Θ., 'Ανέκδοτα δημοτικά τραγούδια της Κρήτης, 'Ηράκλειο 1976.

Ζώρας Γ., Μία ίταλική τραγωδία Κρητός συγγραφέως: 'Η "Fedra" τοϋ Francesco Bozza, 'Αθήνα 1972 (Κείμενα καί Μελέται Νεοελληνικής Φιλολογίας, 76).

Κονομής Ν., Κρητικο-Κύπρια (Κρ. Χρ. 7, 1953, 146-160).

Κοντοσόπουλος Ν., Γλωσσογεωγραφικά διερευνήσεις είς την κρητικήν διάλεκτον, 'Αθήνα 1969 ("Έθηνά" Σύγγρ. περιόδ. της έν 'Αθήναις 'Επιστημ. 'Εταιρ., Σειρά διατριβών καί μελετημάτων, 6).

Κοντοσόπουλος Ν.Γ., 'Η σημερινή γλωσσική κατάσταση έν Κρήτη καί ή γλώσσα τών έν 'Αθήναις Κρητών (Κρ. Χρ. 22, 1970, 244-278).

Κοντοσόπουλος Ν., 'Ο γλωσσικός ἄτλας τῆς Κρήτης (Πεπραγμ. Γ' Διεθνoῦς Κρητολογικοῦ Συνεδροῦ, τόμ. Γ', Ἀθήνα 1975, σ. 145-152).

Κριαρᾶς Ε., Γλωσσικά σημειώματα εἰς τόν "Ἑρωτόκριτον" (Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher 10, 1934, 407 - 412).

Κριαρᾶς Ε., Μελετήματα εἰς τήν "Ἑρωφύλην" τοῦ Χορτάτζη (ΕΕΒΣ 11, 1935, 239-281).

Κριαρᾶς Ε., Κριτικά καί ἄλλαι περὶ τῆς γλώσσης τοῦ 'Ερωτοκρίτου παρατηρήσεις (ΕΜΑ 1, 1939, 5-42).

Ε.Κριαρᾶς, Ἡ Ρίμα θρηνητικὴ τοῦ Ἰωάννου Πικατόρου (ΕΜΑ 2, 1940, 20-69).

Κριαρᾶς Ε., Ὁ λαϊκὸς τρόπος χαρακτήρας τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας, οἱ λογοτεχνίες τῆς Ἀναγέννησης καί ἡ βυζαντινὴ δημοτικὴ παράδοση (Κρ.Χρ. 7, 1953, 298-314).

Κριαρᾶς Ε., Ἀρχαῖστα γλωσσικά στοιχεῖα στὸν "Ἑρωτόκριτο" (Πεπραγμένα Β' Διεθνoῦς Κρητολογικοῦ Συνεδροῦ, τόμ. Δ', Ἀθήνα 1969, σ. 255-276).

Κριαρᾶς Ε., Ἑρωτοκρίτεια (Κρ.Χρ. 25, 1973, 7-20) -Βλ. καί Κριαρᾶς Ε.

Κριαρᾶς Α., Πλήρης συλλογὴ κρητικῶν δημοδῶν ἀσμάτων, ἠρωικῶν, ἱστορικῶν, πολεμικῶν, τοῦ γάμου, τῆς τάβλας, τοῦ χοροῦ κλπ. καί ἀπασῶν τῶν κρητικῶν παροιμιῶν, διστίχων καί αἰνιγμάτων, μεθ' ἐρμηνευτικῶν ὑποσημειώσεων, β' ἔκδοσις, Ἀθήνα 1920.

Μανούσας Μ., Ἀγνωστὴ πηγὴ τῆς "Ἑρωφύλης" τοῦ Χορτάτζη (Κρ.Χρ. 13, 1959, 73-83).

Ξανθοπούλου Στ., Διορθωτικά εἰς τὰ κρητικὰ δράματα (Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher 2, 1921, 75-86).

Παπατριανταφύλλου-Θεοδωρίδη Ν., Ὁμοιότητες ἀνάμεσα στὸν Πιστικὸ βοσκὸ καί στὸν Κατζοῦρμπο (Ἑλληνικά 24, 1971, 374-378).

Παπατριανταφύλλου-θεοδωρίδη Ν., Κριτικές παρατηρήσεις στην "Ερωφύλη" ('Ελληνικά 25, 1972, 419-427).

Πηδώνια Κ., Παρατηρήσεις σέ κρητικά καί άλλα κείμενα. Α' Γνωριμία τοῦ Κορνάρου μέ τά ἔργα τοῦ Χορτάτση (Κρ.Χρ. 24, 1972, 278-286).

Πολύτης Α., Κριτικά στά δύο πρῶτα χορικά τῆς "Ερωφύλης" ('Ελληνικά 12, 1952, 148-151).

Πολύτης Α., Παρατηρήσεις σέ κρητικά κείμενα 3. 'Ερωφύλη (Κρ.Χρ. 12, 1958, 314-320).

Σακελλάριος Α., Τά Κυπριακά, ἦτοι γεωγραφία, ἱστορία καί γλῶσσα τῆς νήσου Κύπρου ἀπό τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον, τόμ. Β': Ἡ ἐν Κύπρῳ γλῶσσα, Ἀθήνα 1891.

Τζάρτζανος Α., Νεοελληνική σύνταξις (τῆς κοινῆς δημοτικῆς), β' ἔκδ., τόμ. Α', Ἀθήνα 1946, β' ἔκδ. (ἀνατύπ.), τόμ. Β', Ἀθήνα 1963.

Χατζιδάκης Γ.Ν., Μεσαιωνικά καί νέα ἑλληνικά, τόμ. Α', Ἀθήνα 1905, τόμ. Β', Ἀθήνα 1907.

Χατζιδάκης Γ., Περὶ τοῦ Ἑρωτοκρύτου (ΕΕΠ 6, 1909-1910 (1911), 11-24).

Χατζιδάκης Γ.Ν., Συμβολή εἰς τήν ἱστορίαν τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς (ΕΕΠ 10, 1913-4, 45-70).

Χατζιδάκης Γ.Ν., Περὶ τῆς γλώσσης καί τῆς γραμματικῆς τοῦ Ἑρωτοκρύτου (Στ. Ξανθουδίδης, Ἑρωτόκριτος, ἔκδοσις κριτική, γενομένη ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πρώτων πηγῶν μετ' εἰσαγωγῆς, σημειώσεων καί γλωσσarioύ, Ἡράκλειο 1915, σ. 458-468).

Χατζιδάκης Γ., Σημειώσεις εἰς Φορτουνάτον (ΕΕΦΣΠΘ 1, 1927, 21-34). Βλ. καί Hatzidakis G.

Bursian C., Erophile Vulgärgriechische Tragödie von Georg Chortatzes aus Kreta. Ein Beitrag zur Geschichte der neugriechischen und der italiänischen Litteratur (Abhandlungen der philologisch-historischen Klasse der Königl. Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften, Band V, No VII), Λειψία 1870, σ. 549-635.

Hatzidakis G., Einleitung in die neugriechische Grammatik, Λειψία 1892 (Indogermanische Grammatiken, 5).

-Βλ. καὶ Χατζιδάκης Γ.Ν.

Kriaras E., Noms propres de provenance italienne dans le "Théâtre crétois" - Degré d'érudition des auteurs (Revue des études sud-est européennes, tome VII, 1969, 133-141). -Βλ. καὶ Κριαρᾶς Ε.

Pecoraro V., Le fonti dei cori della 'Ερωφύλη ('Ελληνικά 22, 1969, 370-376).

Pontani F.M., Βιβλιοκρισία τοῦ Κατζούρμπου, ἔκδ. Α. Πολύτη ('Ελληνικά 19, 1966, 398-403).

Vincent A.L., Μία πηγή τοῦ Κατζούρμπου (Κρ. Χρ. 20, 1966 (1967), 7-16).

Vincent A., The Birmingham Manuscript of the "Erophile" (Univ. of B. Historical Journal 12, 1970, 261-267).

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ ΚΕΙΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΧΟΡΤΑΤΣΗ

- Ε = Έρωφύλη
Κ = Κατζοϋρμπος
Π = Πανώρια

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ ΑΛΛΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

- Αΐτωλ., Μῦθ. = Αΐτωλός Γεώργιος, Μῦθοι (Σπ. Λάμπρος, Δελτ. 'Ιστ. Έθνολ. Έταρ. Έλλ. 5, 1900, 1-102).
- 'Ακ. Σπαν. (Legr.) = 'Ακολουθία τοῦ ἀνοσίου τραγογένη Σπανοῦ, τοῦ οὔριου καὶ ἐξουρίου, μηνὶ τῷ αὐτῷ πέρυσιν, ἐν ἔτει ἐφέτω (Ε. Legrand, Bibl. Gr. Vulg. Β', Παρίσι 1881, 28-47).
- 'Αλ. Κων/π. (Legr.) = 'Αλως Κωνσταντινουπόλεως (Ε. Legrand, Bibl. Gr. Vulg. Α', Παρίσι 1880, σ. 169-202).
- 'Αλ. Κων/π. (Wagn.) = Έμμανουήλ Γεωργιλλὰ θρῆνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως (G. Wagner, Medieval Greek Texts... μέ-ρος α', Λονδὶνο 1870, σ. 141-170).
- 'Αλφ. (Κακ.) = Ε. Κακουλίδη, Νεοελληνικά θρησκευτικά ἀλφ-βητάρια (ΕΕΦΣΠΘ, παράρτ. 9), Θεσσαλονίκη 1964.
- 'Αλφ. (Μπουμπ.) = Φ. Μπουμπουλίδης, Δημῶδεις μεταβυζαν-τινοὺ ἀλφάβητοι (ΕΕΒΣ 25, 1955, 284-305).
- 'Αξαγ., Κάρολ. Ε' = Γ. Ζώρας, Κάρολος ὁ Ε' τῆς Γερμανίας καὶ αὐτὸς πρὸς ἀπελευθέρωσιν προσπάθειαι (ΕΕΦΣΠΑ 5, 1954/55, 420-472).
- 'Αποκ. θεοτ. (Dawk.) = R. Dawkins, Κρητικὴ ἀποκάλυψις τῆς Παναγίας (Κρ. Χρ. 2, 1948, 487-500).
- 'Αποκ. θεοτ. (Pern.) = H. Pernot, Descente de la Vierge

aux enfers d'après les manuscrits grecs de Paris (Revue des Etudes Grecques 13,1900,233-257).

Ἀπόκοκ. (Ἀλεξ. Στ.) = Στ. Ἀλεξίου, Ἀπόκοκος (Κρ. Χρ. 17, 1963, 183-251).

Ἀπόκοκ. (Ἀλεξ. Στ.²) = Μπεργαδής, Ἀπόκοκος. Ἡ Βοσκοπούλα. Ἐπιμέλεια Στ. Ἀλεξίου, Ἀθήνα 1971 (Ἐκδόσεις Ἑρμῆς).

Ἀπολλώνιος (Wagn.) = Διήγησις πολυκαθοῦς Ἀπολλωνίου τοῦ Τύρου (G. Wagner, Carmina graeca medii aevi, Λειψία 1874, 248-276).

Ἀργυρόπουλος, Μάχη Βάρν. = G. Moravcsik, Görög Koltemény a Varnai csatáról - Ἑλληνικόν ποίημα περὶ τῆς μάχης τῆς Βάρνης (Οὐγγροελληνικά μελέται, 1), Βουδαπέστη 1935.

Ἀσούζ. (Σάθας) = Κ. Ν. Σάθας, Ἀ(σ)ούζαι τοῦ βασιλείου τῶν Ἱεροσολύμων καὶ τῆς Κύπρου (Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη σ', Βενετία-Παρίσι 1877).

Ἀχέλης (Pern.) = H. Pernot, P. Gentil de Vendosme et Antoine Achélis, Le siège de Malte par les Turcs en 1565, publié en français et en grec., Παρίσι 1910 (Collection de monuments pour servir à l'étude de la langue et de la littérature néo-hellénique, troisième série, 2).

Ἀχιλλ. (Λάμπρ.) Ο = Σπ. Λάμπρος, Ἀχιλλεύς (Νέος Ἑλληνομυθῶν 15, 1921, 367-408).

Ἀχιλλ. (Haag) = B. Haag, Die Londoner Version der byzantinischen Achilleis..., Μόναχο 1919.

Ἀχιλλ. (Hess.) = D. C. Hesseling, L'Achilléide byzantine, Ἀμστερνταμ 1919.

Βακτ. ἀρχιερ. (Μουφερράτος) = Α. Μουφερράτος, Εὐρετήριον καὶ πρόλογος τῆς Βακτηρίας τῶν ἀρχιερέων (Δελτίον Ἱστορ. καὶ Ἐθνολ. Ἑταιρ. τῆς Ἑλλάδος 3, 1889, 129-218).

Βέλθ. (Κριαρ.) = Διήγησις ἐξαίρετος Βελθάνδρου τοῦ Ρω -

- μαίου (Ε.Κριαράς,Βυζαντινά έπικτικά μυθιστορήματα, Βασική Βιβλιοθήκη,2 , 'Αθήνα 1955).
- Βίος άγ.Νικ.(Legr.) = Βίος άγίου Νικολάου (E.Legrand, Bibl.Gr.Vulg.A', Παρίσι 1881, 321-329).
- Βίος 'Αλ.(Wagn.) = Βίος 'Αλεξάνδρου (W.Wagner,Trois poèmes grecs du moyen âge inédits,Βερολίνο 1881,σ.56-241).
- Βίος γέρ.(Schick)V = α)Περί τοῦ γέροντος τοῦ φρονίμου μουτζοκουρεμένου· β) Βίος καί πολιτεία τινός δοκιμωτά - του καί σοφωτάτου γέροντος·γ) 'Ο σοφός πρεσβύτης (J. Schick,Hamlet in Sage und Dichtung, Kunst und Musik,Corp. Haml.I 5,2,Λειψία 1938, 243-253, 264-289, 294-301).
- Βίος Δημητρ.Μοσχοβ. = B.Knös,Une version grecque de l'histoire du faux Démetrius, tzar de la Russie (Δελτίον 'Ιστορ.καί 'Εθνολ.'Εταιρ.τῆς 'Ελλάδος 16,1962,223-266).
- Βίος όσ.'Αθαν.(Βέης) = Βίος όσίου 'Αθανασίου (N.Βέης, Συμβολή εις τήν ιστορίαν τῶν μονῶν τῶν Μετεώρων,Βυζαν. - τics 1, 1909, 237-260).
- Βοσκοπ.('Αλεξ.Στ.) = Στ.'Αλεξίου,'Η Βοσκοπούλα,κρητικό εἰδύλλιο τοῦ 1600 ('Εταιρία Κρητικῶν 'Ιστορικῶν Μελετῶν), 'Ηράκλειο 1963.
- Βυζ.'Ιλιάδ. = L.Nørgaard -O.Smith,A byzantine Iliad.The Text of Par. Suppl.Gr. 926,Κοπεγχάγη 1975.
- Γαδ.διήγ.('Αλεξ.Λ.) = Λ.'Αλεξίου, 'Η φυλλάδα τοῦ γαδάρου,ἦτοι γαδάρου,λύκου καί άλεποῦς διήγησις ώραία (Κρ. Χρ. 9,1955,81-118).
- Γαδ.διήγ.(Wagn.) = Γαδάρου,λύκου κι'άλουποῦς διήγησις ώραία (G.Wagner,Carmina graeca medii aevi,Λειψία 1874, 124-140).
- Γεωργηλᾶ,Βελ.(Wagn.)= Γεωργηλᾶς 'Εμμανουήλ.'Ιστορική ἐξήγησις περὶ Βελισαρίου (G.Wagner,Carmina graeca medii aevi,Λειψία 1874,322-347).
- Γλυκᾶς(Τσολ.)= Ε.Τσολᾶκης, Μιχαήλ Γλυκᾶ Στίχοι οὗς ἔ -

γραφει καθ' ὃν κατεσχέθη καιρόν (ΕΕΦΣΠΘ, παρ.3), Θεσσαλονίκη 1959.

Δαρκές, Προσκυν. = Πρ. Σαλμανύδης, "Άγνωστον κυπρ." Προσκυνητάριον" τοῦ 16ου αἰ., Ἀθήνα 1971.

Δεφ., Λόγ. (Kar.) = S. Karaiskakis, Das Lehrgedicht von Markos Depharanas (Λαογραφία 11, 1934/37, 1-66).

Δεφ., Σωσ. (Legr.) = Δεφαράνας Μάρκος. Ἱστορία ἐκ τῶν τοῦ Δανιὴλ περὶ τῆς Σωσάννης (E. Legrand, Bibl. Gr. Vulg. A', Παρίσι 1880, 269-280).

Διακρούσης (Ξηρ.) = Α. Ξηρουχάκης, Ὁ κρητικὸς πόλεμος (1645-1669) ἡ συλλογὴ τῶν ἐλληνικῶν ποιημάτων Ἀνθύμου Διακρούση, Μαρίνου Ζάνε, Τεργέστη 1908.

Διάτ. Κυπρ. (Σάθας) = Κ. Ν. Σάθας, Διάταξις κυπρία (1260), Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη 5', Βενετία-Παρίσι 1877, 501-513.

Διγ. Ἀνδρ. = Δ. Πασχάλης, Οἱ δέκα λόγοι τοῦ Διγενοῦς Ἀκρίτου (πεζὴ διασκευὴ) (Λαογραφία 9, 1926, 305-440).

Διγ. (Καλ.) Α = Π. Καλονάρος, Βασύλειος Διγενὴς Ἀκρίτας. Τὰ ἔμμετρα κείμενα Ἀθηναίων, Κρυκτοφύρου καὶ Ἑσχοριᾶ ... Α'-Β', Ἀθήνα 1941.

Διγ. Esc. = βλ. Διγ. (Καλ.) Α.

Διγ. (Lambr.) = Διήγησις ὠραιολάτῃ τοῦ ἀνδρείωμένου Διγενὴ (Sp. Lambros, Collection de romans grecs en langue vulgaire et en vers, Παρίσι 1880, 111-237).

Διγ. (Mavr.) Gr. = J. Mavrogordato, Digenes Akrites edited with an Introduction, Translation and Commentary, Ὁξφόρδη 1956.

Διγ. (Sath.-Legr.) = C. Sathas καὶ E. Legrand, Les exploits de Digénis Akritas. Épopée byzantine du dixième siècle, publiée pour la première fois d'après le manuscrit unique de Trébizonde, Παρίσι - Ἀθήνα 1875.

- Διγ.(Trapp) Z = E.Trapp,Digenes Akrites, Synoptische
Ausg.d.ältesten Versionen,Βιέννη 1971.
- Διήγ.άγ.Σοφ.(Băn.) = N.Bănescu, Un récit en grec vulgai-
re de la construction de Sainte-Sophie (ΕΕΒΣ 3,1926,144-
160).
- Διήγ.'Αλ.(Mitsak.) = K.Mitsakis, Der byzantinische A -
lexanderroman nach dem Codex Vindob.theol.gr.244, Μόνα-
χο 1967.
- Διήγ.'Αλεξ. = D.Holton, Διήγησις τοῦ 'Αλεξάνδρου,The Ta-
le of Alexander,the rhymed version,Θεσσαλονίκη 1974.
- Διήγ.Βελ.(Cant.) = R.Cantarella,La Διήγησις ὠραιοτάτη
τοῦ θαυμαστοῦ ἐκείνου τοῦ λεγομένου Βελισαρίου (di ano-
nimo autore)...(Studi Bizant.e Neoell.4,1935,153-202).
- Διήγ.παιδ.(Wagn.) = Διήγησις παιδιόφραστος τῶν τετραπό-
δων ζώων (G.Wagner,Carmina graeca medii aevi,Λειψία 1874,
141-178).
- Δούκας (Grecu) = V.Grecu,Ducas Istoria turco-bizantina
(1341-1462) editie critica (Βουκουρέστι)1958.
- 'Εβρ.έλεγ. = Σ.Παπαγεωργίου,'Εβραιο-ελληνικαί ἐλεγεται
('Επετ.Παρνασσ.5, 1901,157-174).
- "Εκθ.Χρον.(Λάμπρ.) Ο = Sp.Lambros, Ecthesis Chronica
and Chronicon Athenarum...,Λονδίνο 1902.
- 'Ερμον.(Legr.) = E.Legrand,La guerre de Troie,poème du
XIVe siècle en vers octosyllabes par Constantin Hermoni-
acos, publié d'après les manuscrits de Leyden et de Pa-
ris (Bibl.Gr.Vulg.E', Παρίσι 1890, 1-443).
- 'Ερωτόκρ.(Ξανθ.) = Στ.Ξανθουδύδης,'Ερωτόκριτος,ἔκδοσις
κριτική, γενομένη ἐκ τῆ βάσει τῶν πρώτων πηγῶν μετ'ἐί-
σαγωγῆς, σημειώσεων καὶ γλωσσarioύ, 'Ηράκλειο 1915.
- 'Ερωτοκ.(Hess.-Pern.) = D.C.Hesseling καὶ H.Pernot,
'Ερωτοπαύγια (Chansons d'amour),publiées d'après un ma-

nuscrit du XVe siècle avec une traduction, une étude critique sur les Ἑκατόλογα (Chansons de cent mots), des observations grammaticales et un index (Bibl.Gr.Vulg.I'), Παρίσι-Ἀθήνα 1913.

Εὐγένια (Vitti) = M.Vitti, Teodoro Montselese, Εὐγένια, Νεκρολη 1965.

Ζήνων (Σάθας) = Ζήνων, τραγωδία (Κ.Ν.Σάθας, Κρητικόν θέατρον ἡ συλλογὴ ἀνεκδότων καὶ ἀγνώστων δραμάτων, Βενετία 1879, 1-102).

Ἡκείρ. (ἔκδ. Βόννης) = Ἡκείρωτικά. Imm. Bekkerus, Historia politica et patriarchica Constantinopoleos. Epirotica (Corpus scriptorum historiae byzantinae), Βόνη 1849.

Θησηὺς (Βεν.) = Θησεὺς καὶ γάμοι τῆς Ἑμήλιας, Βενετία 1529.

Θησηὺς (Follieri) = E.Follieri, Il Teseida neogreco. Libro I, Ρώμη-Ἀθήνα 1959.

Θρ.θεοτ. (Μανούσ.) = Μ.Ι.Μανούσας, Ἑλληνικά ποιήματα γὰρ τῇ σταύρωσιν τοῦ Χριστοῦ (Mél. Merlier B⁷, 7-26).

Θρ.Κύπρ. (Ν.Κιτζίου) = Νικόδημος, μητροκ.Κιτζίου, Διήγησις εἰς τὸν θρῆνον τοῦ αἰχμαλωτισμοῦ τῆς εὐλογημένης Κύπρου (Κυπριακὰ Χρονικὰ 3, 1925, 56-82).

Θυσία (Μέγας²) = Γ.Μέγας, Ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ, κριτικὴ ἔκδοσις ἀναθεωρηθεῖσα, Ἀθήνα 1954.

Ἰατροσ.κώδ. (Ἄμαντος) = Κ.Ἄμαντος, Ἰατροσοφικὸς κώδελος (Ἀθηνᾶ 43, 1951, 148-170).

Ἰμκ. (Κριαρ.) = Ἰμκέριος. (Ε.Κριαρᾶς, Βυζαντινὰ ἱπποτικὰ μυθιστορήματα, Βασικὴ Βιβλιοθήκη, 2, Ἀθήνα 1955).

Ἰμκ. (Wagn.) = Διήγησις ἐξαίρετος, ἐρωτικὴ καὶ ξένη τοῦ Ἡμπερίου θαυμαστοῦ καὶ κόρης Μαργαρώνας (W.Wagner, Collection de monuments..., 3, Παρίσι 1874).

Ἰντ.κρ.θεάτρ. (Μανούσ.) = Μ.Ι.Μανούσας, Ἀνέκδοτα

- 'Ιντερμέδια τοῦ κρητικοῦ θεάτρου (Κρ.Χρ.1,1947,525-580).
- 'Ιστ.Βλαχ.(Legr.) = Ματθαίου Μυρέων, 'Ιστορία Βλαχίας (E.Legrand,Bibl .Gr.Vulg.B⁷,Παρίσι 1881, 231-333).
- 'Ιστ.γυν.(Knös) = B.Knös, Un miroir des femmes du XVIIe siècle ('Ελληνικά 14,1955, 123-157).
- 'Ιστ.πατρ.(ἔκδ.Βόννης) = I.Bekkerus,Historia politica et patriarchica Constantinopoleos, (Corpus scriptorum historiae byzantinae),Βόννη 1849.
- 'Ιστ.πολιτ.Κων/π. (ἔκδ.Βόννης) = I.Bekkerus,Historia politica et patriarchica Constantinopoleos. Epirotica (Corpus scriptorum historiae byzantinae), Βόννη 1849.
- 'Ιχνηλ.(Sjöberg) = L.O.Sjöberg, Stephanites und Ichne-
lates Überlieferungsgeschichte und Text,Στοκχόλμη,Göte-
borg,Ούψαλα 1962.
- 'Ιων. (Hess.) = D.C.Hesseling, Le livre de Jonas (By-
zantinische Zeitschrift 10,1901,208-217).
- Καλλύμ.(Κριαρ.) = Καλλύμαχος καὶ Χρυσορρόδη (Ε.Κριαρᾶς,
Βυζαντινὰ ἱκποτικὰ μυθιστορήματα, Βασιλική Βιβλιοθήκη,2 ,
'Αθήνα 1955).
- Καρτάν.,Διαθ.(Κακ.) = Ε.Κακουλίδη-Πάνου,'Ιωαννίκιος
Καρτάνος. Συμβολή στή δημώδη πεζογραφία τοῦ 16ου αἰώνα
(θησαυρίζματα 12, 1975, 218-256).
- Κατσαΐτης = Ε.Κριαρᾶς, Κατσαΐτης: 'Ιφιγένεια,Θυέστης,
Κλαθμός Πελοποννήσου, ἀνέκδοτα ἔργα. Κριτική ἔκδοση,...
'Αθήνα 1950.
- Κομν.,Ποίημα παλαιν.= 'Αλεξίου Κομνηνοῦ ποίημα παλαι-
νετικόν (G.Wagner,Carmina graeca medii aevi, Λειψία
1874, σ. 1-27).
- Κορων.,Μπούας (Σάθας) = Κορωναῖος Τζάνες,'Ανδραγαθή-
ματα τοῦ Μερκουρίου Μπούα (Κ.Ν.Σάθας,'Ελληνικά ἀνέκδο-
τα Α', 'Αθήνα 1867, 1-153).

Κυπρ.έρωτ.(Pitsill.) = Th.Siapkaras-Pitsillidēs, Le pētrarquisme en Chypre, poèmes d'amour en dialecte chypriote d'après un manuscrit du XVIe siècle..., 'Αθήνα 1952.

Λεηλ.Παροικ.(Κριαρ.) = Ε.Κριαρᾶς, Λεηλασία τῆς Παροικίας τῆς Πάρου (κρητικόν ποίημα τοῦ 17ου αἰῶνος), ('Αθηναῖ 48, 1938, 119-162).

Λύβ.(Μαυρ.)Ρ = Λύβιστρος καὶ Ροδάμνη (Δ.Ι.Μαυροφρύδης, 'Εκλογή μνημείων τῆς νεωτέρας ἐλληνικῆς γλώσσης Α', 'Αθήνα 1866, 324-428).

Λύβ.(Lamb.)Esc. = J.A.Lambert, née van der Kolf, Le roman de Libistros et Rhodamnē, publié d'après les manuscrits de Leyde et de Madrit, 'Αμστερνταμ 1935.

Λύβ.(Lamb.)N = βλ. Λύβ.(Lamb.)Esc.

Λύβ.(Lamb.)Sc. = βλ. Λύβ.(Lamb.)Esc.

Λύβ.(Wagn.) = Λύβιστρος καὶ Ροδάμνη (W.Wagner, Trois poèmes grecs du moyen âge inédits, recueillis, Βερολίνο 1881, 242-349).

Λύμπον.(Legr.) = θρῆνος τῆς περιφήμου πόλεως 'Αθήνης διὰ τὸν ἐπώδυνον καὶ κολύκλαυστον θάνατον...Μιχαήλ Λύμπωνα...ἐκδοθεὶς διὰ στόματος 'Αντωνίου ἱερέως Μκουμπουλη τοῦ Κρητός... 'Ενετίησι... αχκα' (E.Legrand, Bibl.Gr. Vulg.B', Παρίσι 1881, 123-147).

Λόγ.καρηγ.(Lamb.)O = Λόγος καρηγορητικὸς περὶ Δυστυχίας καὶ Εὐτυχίας (Sp.Lambros, Collection de romans grecs en langue vulgaire et en vers, publiés pour la première fois d'après les manuscrits de Leyde et d'Oxford, Παρίσι 1880, 289-321).

Μακρεμβ., 'Υσμ.(Hercher) = Εὐστάθιος φιλόσοφος. Τό καθ' 'Υσμύνην καὶ 'Υσμινίαν δρῶμα (R.Hercher, 'Ερωτικῶν λόγων συγγραφεῖς - Erotici scriptores graeci Β', Λειψία 1859, 159-286).

- Μανασσ., Χρον. (Βόννη) = Imm. Bekkerus, Constantini Manassis Breviarum historiae metricum, Βόννη 1837.
- Μαχ. (Dawk.) = R.M. Dawkins, Leontios Makhairas, Recital concerning the Sweet Land of Cyprus entitled "Chronicle"... A'-B', 'Οξφόρδη 1932 .
- Μορεζύν., Κλύνη Σολ. (Κακ.) = Ε. Κακουλίδη, 'Ο 'Ιωάννης Μορεζήνος καὶ τὸ ἔργο του (Κρ. Χρ. 22, 1970, 7-78' 388-506. Τὸ κείμεν. σ. 389-465).
- Μυστ. παθ. = Μ.Ι. Μανούσας καὶ Οτ. Parlange, "Άγνωστο κρητικὸ "Μυστήριον τῶν Παθῶν τοῦ Χριστοῦ" (Κρ. Χρ. 8, 1954, 109-132).
- 'Ορνεοσ. (Hercher) = 'Ορνεοσόφου... (R. Hercher, Claudii Aeliani, Varia historia, Epistolae, Fragmenta. Accedunt rei accipitrariae scriptores. Demetrii Pepagomeni Cynosphium, ..., Λειψία 1866, σ. 574-584).
- Παῦσ., 'Ιστ. Σινᾶ (Παπαδ.-Κερ.) = Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, Παῦσίου 'Αγλαποστολίου, μητροπόλεως Ρόδου, 'Ιστορία τοῦ ἁγίου ὁρους Σινᾶ, Πετροῦπολη 1891.
- Παλαμήδ., Βοηθ. (Legr.) = Παλαμήδης, 'Ιστορία Μιχαήλ Βοηθόδα (E. Legrand, Bibl. Gr. Vulg. B', Παρίσι 1881, 183-230).
- Παρασπόνδυλος, Μάχη Βάρνας C = G. Moravcsik, Görög Költemény a Varnai csatáról - 'Ελληνικὸν ποίημα περὶ τῆς μάχης τῆς Βάρνης (Οὐγγροελληνικὰ μελέται, 1), Βουδαπέστη 1935 .
- Παράφρ. Μανασσ. = K. Praechter, Eine vulgärgriechische Paraphrase der Chronik des Konstantinos Manasses (Byzantinische Zeitschrift 4, 1895, 272-313).
- Πένθ. θαν. (Ζώρας²) = Γ. Ζώρας, Πένθος θανάτου, ζωῆς μάταιον καὶ πρὸς θεὸν ἐπιστροφή, 'Αθήνα 1970.
- Πεντ. (Hess.) = D.C. Hesseling, Les cinq livres de la

Loi (le Pentateuque), traduction en nēo-grec, publiée en caractères hebraïques à Constantinople en 1547,...Λέυν-
τεν - Λειψία 1897.

Περύ ξεν.(Καλιτσ.) = Ι.Καλιτσουνάκης, 'Η ἐξ ἀθηναϊκοῦ
κώδικος παραλλαγή τοῦ "Περύ ξενιτείας" ποιήματος (Πραγμ.
'Ακ.'Αθ.,τόμ.Α', ἀρ.6), 'Αθήνα 1930.

Πικατ.(Κριαρ.) = Ε.Κριαρᾶς, 'Η ρύμα θρηνητικὴ τοῦ 'Ιωάν-
νου Πικατόρου (ΕΜΑ 2, 1940, 20-69).

Πιστ.βοσκ.(Joannou) = Ρ.Joannou, 'Ο πιστικὸς βοσκὸς
Der treue Schäfer. Der Pastor Fido des G.B.Guarini von
einem anonymus im 17.Jahrhundert in kretische Mundart
übersetzt, Βερολίνο 1962.

Π.Ν.Διαθ.(Μέγας) = Γ.Μέγας, 'Ανέκδοτον ποίημα περὶ τοῦ
κάτω κόσμου ('Ημερολόγιον Μεγάλης 'Ελλάδος 1930, 509-521).

Ποίημ.άλ.Κύπρ.(Τζεδ.) = Β.Τζεδάκης, 'Η Κρήτη ἐν ἀνεκ-
δότῳ ἐπικῷ ποιήματι περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Κύπρου ἐκ κώ-
δικος τῆς Συναΐτικῆς βιβλιοθήκης (Κρ.Χρ.15-16, 1961-62
= Πεκρ.Α'Διεθν.Κρητολ.Συν.,τόμ.Β', 156-174).

Πόλ.Τρωάδ.(Μαυρ.) = 'Ο πόλεμος τῆς Τρωάδος (Δ.Ι.Μαυρο-
φρύδης, 'Εκλογή μνημείων τῆς νεωτέρας ἐλληνικῆς γλώσσης,
Α', 'Αθήνα 1866, 183-211).

Πουλολ.(Ζώρ.)'Αθ. = Γ.Ζώρας, 'Ο Πουλλολόγος = Λόγος τοῦ
'Ιχνηλάτου περὶ τῶν πουλλῶν (κατὰ τὸν ἀθηναϊκὸν κώδικα
701) (ΕΕΒΣ 30, 1960/61, 150-167).

Πουλολ.(Krawc.) = S.Krawczynski, 'Ο Πουλλολόγος, Kriti -
sche Textausgabe mit Übersetzung, sowie sprachlichen und
sachlichen Erläuterungen, Βερολίνο 1960.

Πουλολ.(Wagn.) = Πουλλολόγος (G.Wagner, Carmina graeca me-
dii aevi, Λειψία 1874, σ.179-198).

Προδρ.,Στ.δεντ. = Α.Maiuri, Una nuova poesia di Teodoro

Prodromo in greco volgare (Byzantinische Zeitschrift 23, 1914-19 (1920), 395-407)

Προδρ. (Hess.-Pern.) = D.C.Hesseling καὶ H.Pernot, Poèmes prodromiques en grec vulgaire, Άμστερνταμ 1910.

Πρόλ. κωμ. (Βεργ.) = Π.Βεργωτῆς, Πρόλογος καλαιῶς κωμῶδίας (Παρνασσ. 14, 1891, 569-572).

Πτωχολ. (Ζώρ.) Ζ = Γ.Ζώρας, 'Ιστορία τοῦ Πτωχολέοντος, ἐξ ἰδιοκτητῆτος ἀνεκδότου παραλλαγῆς (Κρ.Χρ. 7, 1953, 267-295).

Πτωχολ. (Ζώρ.) Ν = Γ.Ζώρας, 'Ιστορία τοῦ Πτωχολέοντος, (κατὰ ἀνέκδοτον παραλλαγὴν τοῦ Νεαπολιτικοῦ κώδικος III. Α.α.9) (ΕΕΒΣ 28, 1958, 414-443).

Ριμ. Βελ. (Wagn.) = Ριμάδα περὶ Βελισαρίου (G.Wagner, Carmina graeca medii aevi, Λειψία 1874, 348-378).

Ροδολ. (Βεν.) = Βασιλεύς ὁ Ρωβολίνος. Τραγωδία συνθεμένη καρὰ 'Ιωάννου 'Ανδρέα τοῦ Τρωῦλου. 'Ενετίησιν αχμῆς, καὶ ἡ φωτοτυπικὴ ἀνατύπωση τῆς ἔδρας ἑκδόσεως μετὰ τὸν τίτλο: 'Ιωάννου 'Ανδρέα Τρωῦλου, Βασιλεύς ὁ Ρωβολίνος, τραγωδία, Βενετία, καρὰ 'Ιωάννη 'Αντωνίω τῷ 'Ιουλιανῷ 1647. Πρόλογος: Francis R. Walton, Εἰσαγωγή: Μ.Ι. Μανούσας, 'Αθήνα 1976 (Θησαυροὺ τῆς Γενναδείου, I).

Ροδολ. (Μανούσ.) = Μ.Ι. Μανούσας, Βασιλεύς ὁ Ρωβολίνος, τραγωδία 'Ιωάννη-'Ανδρέα Τρωῦλου (1647). Πρόξεις Γ'- Δ'. Πρώτη παρουσίαση (μετὰ εἰσαγωγικὸ σημεῖωμα) (Θέατρο Α', τεύχ. 4, 'Ιούλ.-Αὐγ. 1962, 8-23).

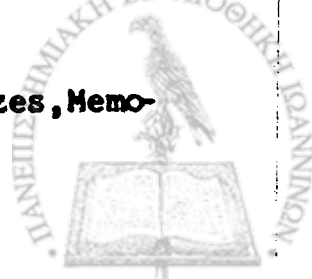
Σαχλ., 'Αφήγ. (Παπαδην.) = 'Αφήγησις καρδέενος τοῦ τακενοῦ Σαχλίκη (S.D.Papadimitriu, 'Αφήγησις καρδέενος, 'Οδησσός 1896).

Σαχλ. Β' (Wagn.) = Γραφαὶ καὶ στίχοι καὶ ἐρμηνεύεται, ἔτι καὶ ἀφηγήσεις κυροῦ Στεφάνου τοῦ Σαχλίκη (G.Wagner, Carmina graeca medii aevi, Λειψία 1874, 79-105).

Σαχλίκης (Vitti) = M.Vitti, Il poema parenetico di Sa-

- chlikis nella tradizione inedita del cod.Napoletano(Kρ.
Χρ. 14, 1960, 173-200).
- Σκλέντζα,Ποιήμ.(Κακ.) = Ε.Κακουλίδη, Ποιήματα τοῦ Ἀν-
δρέα Σκλέντζα (Ἑλληνικά 20,1967, 107-145).
- Σουμμ.,Παστ.φύδ.(Βεν.) = Πάστῳρ φύδος,ἦγουν Ποιμὴν
πιστός,μεταγλωττισμένος ἀπὸ τὸ ἰδῶμα τὸ ἰταλικόν παρ'
ἐμοῦ Μιχαήλ Σουμμάκη ἐκ πόλεως Ζακύνθου, Βενετία ἀχνη΄.
Σουμμ.,Ρεμπκελ.(Σάθας) = Διήγησις τοῦ ρεμπκελιοῦ τῶν
ποπολάρων, ἦγουν τοῦ νησίου τῆς Ζακύνθου, ὅπου ἔγινεν
εἰς τοὺς 1628 (Κ.Ν.Σάθας,Ἑλληνικά ἀνέκδοτα Α΄,Ἀθήνα
1867, 154-193).
- Σπαν.(Ζώρ.) V = Γ.Ζώρας,Ἄγνωστος ἡπειρωτικὴ παραλλα-
γὴ τοῦ Σπανέα κατὰ τὸν Βατικανόν ἑλληνικόν κώδικα 1831
(Rivista di Studi Bizantini e Neoellenici 1(11),1964 ,
47-77).
- Σπαν.(Hanna) O = F.Hanna,Spaneas nach dem Cod.Vind.
Suppl.gr.77 und Oxon.miscell.284,Βιέννη 1898.
- Στάθης (Σάθας) = Στάθης (Κ.Ν.Σάθας,Κρητικόν θέατρον ἢ
συλλογὴ ἀνεκδότων καὶ ἀγνώστων δραμάτων, Βενετία 1879,
103-176).
- Στάθης (Martini) = Στάθης,κρητικὴ κωμωδία. Κρητικὴ ἔκ-
δοσις...Lidia Martini,Θεσσαλονίκη 1976 (Βυζαντινὴ καὶ
Νεοελληνικὴ Βιβλιοθήκη,3).
- Σταυριν.(Legr.) = E.Legrand,Les exploits de Michel le
Brave,voivode de Valachie, par Stavrinou le vestiar. Re-
cueil de poèmes historiques en grec vulgaire,Παρίσι 1877,
16-127.
- Συναδ.,Χρον.(Πέννας) = Π.Πέννας,Τὸ Χρονικόν τῶν Σερ-
ρῶν τοῦ Παπα-Συναδίνου μετ'εἰσαγωγικῆς μελέτης (Σερραϊ-
κὰ Χρονικά 1, 1938, 7-72).
- Συναξ.γυν.(Krumb.) = K.Krumbacher, Ein vulgärgriechi-
scher Weiberspiegel, Μόναχο 1905.
- Σφρ.,Χρον.μ.(Grecu) = V.Grecu,Georgios Sphrantzes,Memo-

rii 1401-1477, Βουκουρέστι 1966.

Τζάνε, Κρητ. πόλ. (Ξηρ.) = Α. Ξηρουχάκης, 'Ο κρητικός πόλεμος, 1645-1669, ἡ συλλογή τῶν ἐλληνικῶν ποιημάτων 'Ανθόμου Διακρούση, Μαρίνου Ζάνε, Τεργέστη 1908.

Τριβ., Ρέ (Irmisch.) = J. Irmischer, 'Ιδωκωβος Τριβώλης, Πουήματα, Βερολίνο 1956.

Φαλιέρ., 'Ιστ. (Ζώρ.) Α = Γ. Ζώρας, 'Ιστορία καὶ ὄνειρο τοῦ Φαλιέρου (ἐκ τοῦ ἀνεκδότου 'Αμβροσιανοῦ κώδικος) ('Εκθ. ἐλληνοῦτ. πνευμ. ἐπικ. 3, 1940, 311-320, 373-385).

Φάλιέρ., 'Ιστ. (Ζώρ.) V = Γ. Ζώρας, Μαρίνου Φαλιέρου 'Ιστορία καὶ ὄνειρον κατὰ τόν Βατικανόν ἐλληνικόν κώδικα 1563 (ΕΕΦΣΠΑ 12, 1961-62, 168-206).

Φαλιέρ., 'Ιστ. (v. Gem.) = A. van Gemert, Marinos Falieros en zijn beide liefdesdromen, "Αμστερνταμ 1973, σ. 189-226.

Φαλιέρ., Λόγ. (Ζώρ.) = Γ. Ζώρας, 'Ο ποιητής Μαρτίνος Φαλιέρος (Κρ. Χρ. 2, 1948, 213-234).

Φαλιέρ., Ρίμ. (Ζώρ.) = Γ. Ζώρας, 'Ο ποιητής Μαρτίνος Φαλιέρος (Κρ. Χρ. 2, 1948, 416-435).

Φαλιέρ., Ρίμ. (Bakker - van Gemert) = W. F. Bakker - A. F. van Gemert, The Ρίμα κατηγορητική of Marinos Phalieros (St. byz. neohell. neerl.), Λέιντεν 1972.

Φαλιέρ. (v. Gem.) = A. van Gemert, Marinos Falieros en zijn beide liefdesdromen, "Αμστερνταμ 1973.

Φιλ. (Ζώρ.) = Γ. Ζώρας, 'Ιστορία φιλαργυρίας μετὰ τῆς περὶ φανίας (ΕΕΒΣ 24, 1954, 291-314).

Φλώρ. (Κριαρ.) = Φλώριος καὶ Πλάτζια Φλώρα (Ε. Κριαρᾶς, Βυζαντινὰ ἐπικτικὰ μυθιστορήματα, Βασιική Βιβλιοθήκη, 2, 'Αθήνα 1955).

Φορτουν. (Ξανθ.) = Στ. Ξανθουδίδης, Μάρκου 'Αντωνίου Φω -

σκάλου (1669) Φορτουνάτος, 'Αθήνα 1922.

Φυσιολ.(Legr.) = A.Ch.Gidel, Etude sur un poème grec inédit intitulé 'Ο Φυσιολόγος, suivie du texte grec édité par E.Legrand (Annuaire de l'Association pour l'Encour. des Et.Gr.7,1873, 188-296).

Χειλά, Χρον.(Hopf) = Chilas, Chronicon monasterii S. Theodori in Kythera insula siti (Ch.Hopf, Chroniques gréco-romanes inédites ou peu connues, publiées avec notes et tables généalogique, Βερολίνο 1873, 346-358).

Χούμνου, Κοσμογ.(Μέγας) = Γ.Μέγας, Γεωργίου Χούμνου, ἡ Κοσμογέννησις, ἀνέκδοτον στιχούργημα τοῦ 16' αἰῶνος, 'Αθήνα 1975.

Χρον.Μορ.(Καλ.) Η = Π.Π.Καλονάρος, Τό Χρονικόν τοῦ Μορέως. Τό ἐλληνικόν κείμενον κατὰ τόν κώδικα τῆς Κοκεγχάγης μετὰ συμπληρώσεων καί παραλλαγῶν ἐκ τοῦ Παρισινοῦ, 'Αθήνα 1940.

Χρον.Μορ.(Schmitt) P = J.Schmitt, The Chronicle of Morea, Τό Χρονικόν τοῦ Μορέως, edited in two Parallel Texts from the Mss of Copenhagen and Paris, Λονδίνο 1904.

Χρον.σουλτ.(Ζώρ.) = Γ.Ζώρας, Χρονικόν περὶ τῶν Τούρκων σουλτάνων (κατὰ τόν Βαρβερινόν ἐλληνικόν κώδικα 111), 'Αθήνα 1958.

Χρον.Τόκκων (Schirò) = Cronaca dei Tocco di Cefalonia di anonimo. Prolegomeni, testo critico e traduzione a cura di Giuseppe Schirò..., Ρώμη 1975.

Ψευδο-Γεωργηλάς, 'Αλ.Κων/π.(Legr.) = Ψευδο-Γεωργηλάς . 'Αλως Κωνσταντινουπόλεως (E.Legrand, Bibl. Gr. Vulg.A', Παρίσι 1880, 169-202).

Ψευδο-Γεωργηλάς, 'Αλ.Κων/π.(Wagn.) = G.Wagner, 'Εμμανουήλ Γεωργελλὰς θρῆνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Medie -

val Greek Texts: Being a Collection of the Earliest Compositions in Vulgar Greek, prior to the Year 1500, μέρ.α', Λονδύνο 1870, 141-170.

Ch.pop.(Pern.) = H.Pernot, Chansons populaires grecques des XVe et XVIe siècles, publiées et traduites,..., Παρίσι 1931.

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ ΜΕΛΕΤΩΝ, ΣΥΛΛΟΓΩΝ, ΑΝΘΟΛΟΓΙΩΝ¹

'Αλεξίου Στ., Κρ. 'Ανθολ. = 'Αλεξίου Στ., Κρητική άνθολογία (λε'-ιζ'αίώνας), 'Ηράκλειο 1954

'Αλεξίου Στ., Κρ. 'Ανθολ.² = 'Αλεξίου Στ., Κρητική άνθολογία (λε'-ιζ'αίώνας), β'έκδοση

Δετορ., 'Ανέκδ. δημ. τραγ. Κρ. = Δετοράκης Θ., 'Ανέκδοτα δημοτικά τραγούδια της Κρήτης

Κοντοσόπ., Γλωσσογεωγρ. διερευν. κρητ. διάλ. = Κοντοσόπουλος Ν., Γλωσσογεωγραφικά διερευνήσεις εις την κρητικήν διάλεκτον

Κριαρά, 'Αρχ. γλωσσ. στ. 'Ερωτόκρ. = Κριαράς Ε., 'Αρχαΐστικά γλωσσικά στοιχεία στον "Ερωτόκριτο"

Σακελλαρίου, Κυπριακά = Σακελλάριος Α., Τά Κυπριακά, ήτοι γεωγραφία, ιστορία καί γλώσσα της νήσου Κύπρου από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερα, τόμ. Β': 'Η έν Κύπρω γλώσσα

Τζάρτζαν., Νεοελλ. σύντ. = Τζάρτζανος Α., Νεοελληνική σύνταξις (της κοινής δημοτικής)

Χατζιδ., ΜΝΕ = Χατζιδάκης Γ.Ν., Μεσαιωνικά καί νέα έλληνικά

Hatzid., Einl. = Hatzidakis G., Einleitung in die neugriechische Grammatik

1. Για πλήρη στοιχεία βλ. στη βιβλιογραφία.

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ ΛΕΞΙΚΩΝ

Βλάβχος = θησαυρός τῆς ἐγκυκλοκαλυπτικῆς βάσεως τετραγλωσσος μετὰ τε τῶν ἐκθέτων ἐκλογῆς καὶ διττοῦ τῶν λατινικῶν τε καὶ ἰταλικῶν λέξεων κύνακος ἐκ διαφόρων παλαιῶν τε καὶ νεωτέρων λεξικῶν συλλεχθεὺς παρὰ Γερασίου Βλάχου τοῦ Κρητός, Βενετία 1659.

Δημητράκ. = Δ.Δημητράκος, Μέγα Λεξικόν ὅλης τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης, τόμ.Α'-Θ', Ἀθήνα 1958.

ΙΛ = Ἱστορικόν Λεξικόν τῆς νέας ἐλληνικῆς, τῆς τε κοινῆς ὁμιλουμένης καὶ τῶν ἰδιωμάτων (=Λεξικόν τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης, Α') [Ἀκαδημία Ἀθηνῶν], τόμ.Α'-Δ' τευχ.α'(α-γάργαρας), Ἀθήνα 1933-1953.

Κριαρ., Λεξ. = Ε.Κριαρᾶ, Λεξικό τῆς μεσαιωνικῆς ἐλληνικῆς δημώδους γραμματείας 1100-1669, τόμ.Α'-Ε', Θεσσαλονίκη 1968(1969) - 1977.

Πάγκ., Ἰδιώμ.Κρ. = Γ.Πάγκαλος, Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῆς Κρήτης, τόμ.Α', Ἀθήνα 1955, τόμ.Β'-Δ', Ἀθήνα 1959-63.

Πάγκ., Ἰδιώμ.Κρ.Συμπλ. = Γ.Πάγκαλος, Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῆς Κρήτης. Εἰσαγωγή - Συμπλήρωμα γλωσσάρου, τόμ. Ε', Ἀθήνα 1968-1969, τόμ. ς', Ἀθήνα 1971-1975.

Πακαδ.Α., Λεξ.ποντ.διαλ. = Α.Α.Πακαδόπουλος, Ἱστορικόν Λεξικόν τῆς ποντικῆς διαλέκτου, τόμ.Α'-Β', Ἀθήνα 1958-1961.

Andr., Lex. = Ν. Andriotis, Lexicon der Archaismen in neugriechischen Dialekten, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Βιέννη 1974.

Du Cange = Du Cange, Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis duos in tomos digestum, Λούδουνο 1688 (ἀνατύκ. Γκρότς 1958).

Lampe, Lex. = G.W.H., A Patristic Greek Lexicon, 'Οξφόρδη 1968.

L - S = H.Liddell - R.Scott, A Greek-English Lexicon, 'Οξφόρδη (ἀνατ.) 1973 + Supplement.

L - S Κων/νύδη = H.G.Liddell καὶ R.Scott, Μέγα Λεξικόν τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης, μεταφρασθέν ἐκ τῆς ἀγγλικῆς εἰς τὴν ἐλληνικὴν ὑπὸ Σ.Π.Μόσχου, διὰ πολλῶν δέ βυζαντιακῶν ἰδίως λέξεων καὶ φράσεων πλουτισθέν καὶ ἐκδοθέν ἐπιστασίᾳ Μ.Κωνσταντινίδου, τόμ.Α' - Δ', 'Αθήνα (χωρὶς χρονολογία).

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ ΠΕΡΙΟΔΙΚΩΝ

ΕΕΒΣ = 'Επετηρὶς 'Εταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν.

ΕΕΠ = 'Επιστημονικὴ 'Επετηρὶς 'Εθνικόν Πανεπιστήμιον.

ΕΕΦΣΠΑ = 'Επιστημονικὴ 'Επετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου 'Αθηνῶν.

ΕΕΦΣΠΘ = 'Επιστημονικὴ 'Επετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

ΕΜΑ = 'Επετηρὶς Μεσαιωνικοῦ 'Αρχείου.

Κρ.Χρ. = Κρητικὰ Χρονικά.

ΛΔ = Λεξικογραφικόν Δελτίον.

Χρ.Κρ. = Χριστιανικὴ Κρήτη.

JÖB = Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft.

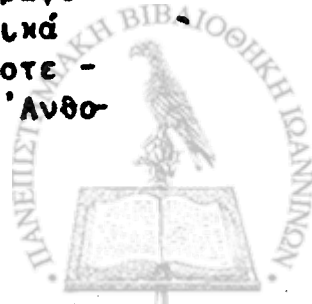

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ι. Διάφοροι μελετητές ως σήμερα διατύπωσαν παρατηρήσεις για τη γλώσσα και για το όλο ύφος στα έργα του Γεωργίου Χορτάτση, καθώς και γενικότερα για τον πνευματικό κόσμο του ποιητή. Οι παρατηρήσεις αυτές αφορούσαν αρχικά την τήν 'Ερωφύλη, που ως το 1963 ήταν το μόνο γνωστό έργο του Χορτάτση¹, και διατυπώθηκαν είτε στην εισαγωγή της έκδοσης της 'Ερωφύλης (και του Γύπαρη - χωρίς βέβαια να είναι ακόμη γνωστός ο ποιητής του τελευταίου έργου) και κατόπιν στις εκδόσεις του Κατσοῦρμκου και της Πανώριας, είτε σε μελέτες ειδικές για τη γλώσσα του Χορτάτση ή γενικότερες για τη γλώσσα της κρητικής λογοτεχνίας. 'Ανάλογες παρατηρήσεις διατύπωσαν εύκαιριακά και άλλοι μελετητές². 'Η ως τώρα έρευνα έχει καταλήξει στο συμπέρασμα ότι ο Χορτάτσης

1. Για τη βέβαιη πια απόδοση και του Κατσοῦρμκου και της Πανώριας (Γύπαρη) στο Χορτάτση ύστερα από την ανακάλυψη του νέου χειρογράφου της Πανώριας το 1963 από την Μάρμη Οίκονομου βλ. Κατσοῦρμκο, έκδ. Α. Πολύτη, σ. κβ - κδ' και Πανώρια, έκδ. Ε. Κριαρά, σ. 3-4 και 9 κέ.
2. 'Ερωφύλη, έκδ. Ξανθουδύδη, σ. μβ' κέ. Γύπαρις, έκδ. Κριαρά, σ. 126, Κατσοῦρμκος, έκδ. Α. Πολύτη, σ. λε' κέ. και πς' κέ., Πανώρια, έκδ. Κριαρά, σ. 12 κέ., 21 κέ., 27 κέ., 'Ερωφύλη, έκδ. "Ετοχαστή", Πρόδ. Ν. Βέη, σ. ε', ι', ιβ', Δεινάκης Στ., Αίτη για της 'Ερωφύλης. 'Ο Χορτάτσης άπεμνήθη χωρία της 'Αντιγόνης του Σοφοκλέους; (Χριστιανική Κρήτη 1, 1912, σ. 435-447), Κριαράς Μ., Μελετήματα εις την "'Ερωφύλην" του Χορτάτση (ΕΕΒΣ 11, 1935, σ. 239-281), Δεδούση Χρ., 'Ο Κατσοῦρμκος και η λατινική κωμωδία. Συμβολή στην έρμηνεία της κρητικής κωμωδίας (ΕΕΦΣΠΘ 10, 1968, σ. 241-279), έκσης σε μελέτες όχι ειδικές για το Χορτάτση: 'Αλεξίου Στ., 'Ο χαρακτήρ του "'Ερωτοκρύτου" (Κρ. Χρ. 6, 1952, σ. 360, 400, 404), 'Αλεξίου Στ., Παρατηρήσεις στο Κρητικό θέατρο. Α' 'Ερωφύλη (Κρ. Χρ. 8, 1954, σ. 84 και 253), 'Αλεξίου Στ., Κρητικά φιλολογικά. Α' Μεθοδικά ζητήματα της Κρητικής Λογοτεχνίας (Κρ. Χρ. 13, 1959, σ. 300), 'Αλεξίου Στ., Κρητική 'Ανθο-

εἶναι ἓνας λόγιος ποιητής, ὁ ὅποιος γράφει συνειδητά τὸ κρητικὸ ἰδίωμα τῆς ἐποχῆς του. Δέν πρέπει δηλαδή, ἐπειδὴ γράφει σὲ δημοτικὴ γλῶσσα, νὰ τὸν θεωροῦμε λαϊκὸ ποιητὴ, γιατί ὁ λόγος του ἔχει πολλὰ στοιχεῖα λόγια πού διαφαίνονται καί στήν ὅλη δομή τῆς φράσης, ὅπως στίς μακριές προτάσεις, στή θέση τῶν λέξεων, στό μετρικὸ διασκελισμό, ἀλλά καί στή γλῶσσα του, πού ἔχει πολλὰ λόγια στοιχεῖα τόσο λεξιλογικά ὅσο καί γραμματικά καί συντακτικά.

Ὁ Στ. Ξανθουδύδης ἔγραφε γιὰ τὴ γλῶσσα τοῦ Χορτάτση χαρακτηριστικά: "Εἶναι τὸ γνήσιον Κρητικὸν ἰδίωμα, καί δὴ εἰδικώτερον τὸ τῆς δυτικῆς Κρήτης, τὸ ἐπικρατοῦν καί εἰς τὸ Ρέθυμνον, τὴν γενέτειραν τοῦ Χορτάτση... Ἴσως δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν περὶ τῆς γλώσσης τῆς Ἑρωφύλης, ὅτι ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν τοῦ Ἑρωτοκρύτου καί Ξενικάς λέξεις ἔχει ὀλιγωτέρας, καί ἀπόχρυσίν τινα ἔχει λογιωτέραν καί κατὰ τὸν γλωσσικὸν θησαυρόν καί τὴν τεχνικωτέραν πλοκὴν μάλιστα εἰς τὰ χορικά. Τοῦτο πάντως θὰ προέρχεται ἐκ τῆς ἀνωτέρας μορφώσεως τοῦ Χορτάτση ἐν παραβολῇ πρὸς τὸν Κορνάρων... Κατ' οὐδέν ὅμως ἡ λογιωτέρα πως καί τεχνικωτέρα μεταχειρίσις τῆς γλώσσης ὑπὸ τοῦ Χορτάτση μεταβάλλει τὴν ἀνωτέρω κρίσιν περὶ τῆς ἀκριβεῆς τοῦ γλωσσικοῦ δημοτικοῦ ἰδιώματος τῆς Ἑρωφύλης" (ἔκδ. Ἑρωφύλης, Εἰσαγ., σ. μβ'-μδ'). Ὁ Α. Πολύτης: "Πολύ σωστά ὁ Στ. Ἀλεξίου (ἑ.ἀ.) σημείωσε πὺς οἱ ποιητὲς τῆς κρητικῆς ἀκμῆς δέν εἶναι "λαϊκοί", ἀλλὰ ἀντίθετα ποιητὲς λόγιοι, πού ἔκαμαν μεθοδική καί συνειδητὴ χρῆση τοῦ κρητικοῦ ἰδιώματος ὡς γλώσσας λογοτεχνικῆς. Πρῶτος, φυσικά, ὁ Χορτάτσης, ρηξικέλευθος καί σ' αὐτὸ τὸ

λογίᾳ, β' ἔκδ., Ἡράκλειο 1969, σ. 106, Χατζιδάκις Γ., Σημειώσεις εἰς Φορτουνάτον (ΕΕΦΣΠΘ 1, 1927, σ. 24), Χατζιδάκις Γ., Μεσαιωνικά καί Νέα Ἑλληνικά Α', σ. 484, 489-490, 520, 527, 530, Ψυχάρης, Ρόδα καί Μῆλα Γ', σ. 303, Μελάς Σπ., Ἑλληνικὴ Δημιουργία 12, 1953, σ. 73, 74 καί 113, Σάθας Κ., Νεοελλην. Φιλολ. Παράρτ., Ἀθήνα 1870, σ. 80, Valsa M., Le théâtre grec moderne de 1453 à 1900, Βερολίνο 1960, σ. 75 σημ. 1, Κοντοσόπουλος Ν., Ἀθηνᾶ 63, 1959, σ. 322, Θυσία τοῦ Ἀβραάμ ἔκδ. β' Γ. Μέγα, σ. 63 σημ. 1, Παναγιωτάκης Ν., Βιβλιοκρ. τοῦ: Φ. Μπουμπουλίδου, Τὸ πρότυπον τοῦ "Ζήνωνος" (διατριβὴ ἐκὶ διδακτορίᾳ), ἀν. ἀτ. ἐκ τῶν Κρ. Χρ. 9 (1955) (Ἀθηνᾶ 59, 1955, σ. 318).

σημεῖο, καταξιώνει ποιητικά τὴν ὁμιλουμένη κοινὴ γλῶσσα (ἔκδ. Κατζούρμκου, Εἰσαγ., σ. λς'). Ὁ Ε. Κριαρᾶς: "Ἡ γλῶσσα τῆς Πανώριας, ὅπως ξέρομε ἤδη, εἶναι τὸ ἰδίωμα τῆς δυτικῆς Κρήτης. Σ' αὐτὸ ἔχει γράφει ὁ Χορτάτης καὶ τὰ δύο ἄλλα ἀξιόλογα ἔργα του. Τὸ ὕφος ὅμως πού χρησιμοποιοῦ-εἰ ὁ ποιητὴς δίνει συχνὰ στὴ γλῶσσα του μιὰ λογικότητα καὶ κἀτι τὸ περὶ τεχνό καὶ καμιά φορά καὶ τὸ ἀσαφές καὶ σκοτεινόν" (ἔκδ. Πανώριας, Εἰσαγ., σ. 27). Ὁ Στ. Ἀλεξίου: "Συστηματικῶς κρητικὴν χροιάν ἔχει καὶ ὁ λόγος τοῦ Χορτάτη... (Κρ. Χρ. 6, 1952, σ. 404), ὁ ἴδιος ἐκίσης ἄλλοῦ γράφει: "Ὁ Χορτάτης γράφει πλὴρ σύνθετα καὶ πλὴρ δύσκολα ἀπὸ τὸν Κορνάρο. Οἱ προτάσεις του εἶναι μεγαλύτερες, κἀποτε μάλιστα ὑπερβολικὰ μεγάλες, ἡ φυσικὴ σειρὰ τῶν λέξεων περισσότερο ἀλλαγμένα, τὰ ἐκίθετα σκορπίζονται μακριὰ ἀπὸ τὰ οὐσιαστικά τους, τὰ ἀσύνδετα τοῦ Ἑρωτο-κρίτου λείπουν, οἱ διασκελισμοὶ εἶναι ἀπανωτοῦ. Αὐτὸ τὸ λογικώτερο χαρακτηῖρα καὶ τὴν πλὴρ ἔντεχνη πλοκὴ τοῦ λόγου τοῦ Χορτάτη τόνισε καὶ ὁ Ξανθοῦδης. Ὑπάρχει κἀτι τὸ σύνθετο στὸν ἔντεχνο κρητικὸν λόγον, πού δέν κάνει καθόλου εὐκόλῃ τὴν κατανόησίν του ἀπὸ τὸν ἀπλοῦκόν ἀναγνώστη καὶ ἀκροατή, ἃς εἶναι καὶ κρητικὸς. Χρειάζεται κάποια ἔντασις τῆς προσοχῆς γιὰ νὰ παρακολουθήσῃ κανεὶς αὐτὸ τὸν λόγον χωρὶς νὰ τοῦ ξεφύγῃ τίποτε ἀπὸ τὸ νόημα, καὶ ὑπάρχουν κομμάτια, πού εἶναι ἀμφίβολο ἂν τὰ κατάλαβε ποτέ γλωσσικὰ κέρα γιὰ κέρα ὁ ἀπλὸς ἄνθρωπος τοῦ λαοῦ καὶ ὁ χωρικὸς" (Κρ. Χρ. 8, 1954, σ. 84), ἐκίσης ὁ ἴδιος στὸ ἴδιο δημοσίευμα, σ. 253: "'Ὡς παρὰ δειγμα τοῦ πυκνοῦ ὕφους τοῦ Χορτάτη παραθέτω τὸ μνημονευθέν καὶ ἀνωτέρω χωρίον Β 341 κέ. (ἐνν. τῆς Ἑρωφύλης)... Πλεῖστα ἀνάλογα θὰ ἠδύνατο νὰ ἀναφέρῃ κανεὶς καὶ ἐκ τῶν Πράξεων καὶ ἐκ τῶν Χορικῶν. Διὰ τὴν τολμηράν διὰ τὰ νέα ἑλληνικὰ ἀλλαγὴν τῆς φυσικῆς σειρᾶς τῶν λέξεων πβ. μεταξὺ πολλῶν καὶ τὰ κἀτωθι Α 7-8, Α 87-88, Γ 131... Ἡ ποιότης αὕτη τοῦ χορτατιστικοῦ λόγου τὸν καθιστᾷ μέχρις ἐκτενθεύσεως ἔντεχνον, ἀλλ' ἀκριβῶς δι' αὐτὸ καὶ τόσον ψυχρότερον τοῦ κορυφαίου", ἄλλοῦ πάλι σημειώνει ὁ ἴδιος: "Τὰ μεγάλα προτερήματα τοῦ ἔργου (δηλαδή τῆς Ἑρωφύλης) εἶναι ἡ πλούσια καὶ ἐκφραστικώτατη γλῶσσα (ὁ ποιητὴς φαίνεται κἀτοχος καὶ τῆς λογίας)" (Ἀλεξ. Στ., Κρ. Ἀνθολ. 2, σ. 106). Καὶ ὁ Γ. Χατζιδάκης ἐκίσης παρατηρεῖ: "'Ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ Ἑρωφύλῃ τοῦ Χορτά-κι, ἥτις κατὰ τὴν γνώμην τοῦ κ. Ψυχάρου ἐμφανίζει ἡμῖν πλῆ-στήν καὶ ἀκριβῆ εἰκόνα τῆς λαλουμένης τότε γλώσσης πλει-στάκις παραβιάζονται οἱ φθογγικοὶ καὶ λοιποὶ νόμοι τῆς λαλουμένης γλώσσης" (Χατζιδ., ΜΝΕ Α', σ. 520).

Τέτοιου είδους λόγια στοιχεῖα ἔχουν ἐπισημανθεῖ βέβαια καί σέ ἄλλα κρητικά ἔργα σύγχρονα τοῦ Χορτάτση, ἄλλα καί παλαιότερα. Γενικά ὅμως οἱ μελετητές συμφωνοῦν στό ὅτι ἡ λόγια τάση τοῦ Χορτάτση καθώς καί τῶν γνωστῶν κρητικῶν ποιητῶν τοῦ 17ου αἰῶνα, πού, νομίζω, θά μπορούσαμε νά τοὺς χαρακτηρίσουμε δόκιμους, εἶναι διαφορετική. Κι' αὐτό γιατί, ἐνῶ κατεξοχήν στά πρώιμα ἔργα εὐκολα διακρίνονται οἱ ἀρχαῖσμοι (ἰδίως οἱ λεξιλογικοί), πού ὁ ποιητής ἀπό ἀδεξιότητα τοὺς δανεῖζεται ἀπό τὰ πρότυπά του ἢ τοὺς γράφει ἐπηρεασμένος ἀπό τή λόγια γλῶσσα, συνήθως ἀπό τήν ἐκκλησιαστική¹, στοὺς δό-

1. Γιά τόν ἀρχαῖσμό τῶν μὴ δόκιμων συγγραφέων τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας βλ. Χατζιδ., ΜΝΕ Α' σ. 493 κέ. (ἰδίως σ. 510 κέ.), τοῦ Ἰδίου ΕΕΠ 10, 1913-14, σ. 45 κέ. (ἰδίως σ. 47), ἐπίσης Στ. 'Αλεξίου, Κρ. Χρ. 6, 1952, σ. 400' ὁ Ἰδιος ἄλλοῦ γράφει χαρακτηριστικά: "Σέ κείμενα πού φανερά ἀναμειγνύουν τοὺς τύπους, ὅπως εἶναι ὅλα τὰ πρώιμα ἔργα τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας καί σέ κείμενα ἀμελέστερα, ὅπως στό ΙΖ' αἰ. ἀκόμη ὁ "Ζήνων" καί κυρίως ὁ "Κρητ. πόλεμος" τοῦ Μπουνιαλή, εἶναι φανερό ὅτι δέν ἰσχύει ἡ ἀρχή τῆς ὁμοιομορφίας..." (Κρ. Χρ. 13, 1959, σ. 300). Βλ. σχετικά καί Στ. Ξανθουδύδη, 'Ερωτόκρ., Εἰσαγ., σ. LV καί Στ. 'Αλεξίου, Κρητ. 'Ανθολ., β' ἐκδ., σ. 18. Εἰδικότερα γιά τόν ἀρχαῖσμό τῶν ἔργων αὐτῶν χωριστά βλ.: γιά τό Συναξάριο τοῦ τιμημένου γαδάρου Γ. Χατζιδάκη, ΜΝΕ Α', σ. 518, γιά τό Περὶ Ξενιτεῦας Γ. Χατζιδάκη, ΜΝΕ Α', σ. 519, γιά τόν 'Αχέλη στό ποιήμα του "Μάλας πολιορκία" Δεινάκι, Κρητικός 'Αστήρ τευχ. 5-6, 1911, σ. 42 καί Στ. Ξανθουδύδη, Χρ. Κρ. 1, 1912, σ. 291 κέ., γιά τόν Πικατόρο Ε. Κριαρά, ΕΜΑ 2, 1940, σ. 29 κέ. 'Ανάλογο μέ τόν ἀρχαῖσμό τῶν ἔργων αὐτῶν θεωρεῖ ὁ Γ. Χατζιδάκης (ΜΝΕ Α', σ. 514 καί 'Ερωτόκρ. ὁ. π.) καί τόν ἀρχαῖσμό τοῦ "Ἀπόκοπου" τοῦ Μπεργαδῆ, ἀλλά ὁ Στ. 'Αλεξίου δέν συμφωνεῖ μέ τήν ἄποψη αὐτή (Στ. 'Αλεξίου, 'Απόκοπος, β' ἐκδ., σ. 10-11) γράφει μάλιστα (ὁ. π. σ. 10): "Τό προσωπικό, πλουτισμένο μέ λόγια στοιχεῖα ὕφος τοῦ Μπεργαδῆ, πού μερικὸς τὸ κατηγοροῦσαν γιά τήν ἀνομιολογέειά του, δέν εἶναι ἀταίριαστο στήν ὑποβλητικὴ, ὄνειρικὴ αὐτὴ ποίηση". Ὁ Γ. Χατζιδάκης καί προκειμένου γιά τόν ποιητὴ τοῦ Φορτουναίου δέχεται ὅτι "δέν ἦτο τελείως κύριος τῆς γλώσσας οὐδέ τοῦ στίχου, ὅπως λ. χ. ὁ Κορνάρης, ὁ Χορτάτσης, καί ὁ ποιητὴς τῆς θυσίας τοῦ 'Αβραάμ" (ΕΕΦΣΠΘ 1, 1927, σ. 24).

κιμούς ποιητές ξεχωρίζουν· πλό δύσκολα· ὁ ἱκανός ποιητής
κού γράφει συνειδητά τό κρητικό ἰδίωμα, ἐπηρεασμένος φυ-
σικά ἀπό τή γενικότερη πνευματική του καλλιέργεια, ἔχει
κατορθώσει νά τοὺς δώσει ὀργανική λειτουργία στό λόγο του
καί ἀποφεύγει κατ' ἀρχήν ἀρχαϊσμούς πού ἔρχονται σέ ἔντονη
ἀντίθεση πρὸς τό αἶσθημα τῆς λαϊκῆς γλώσσας¹.

1. Γιά τή συνειδητή χρήση τοῦ κρητικοῦ ἰδιώματος ἀπό τοὺς
δοκιμους κρητικούς συγγραφείς τοῦ 17ου αἰῶνα ὁ Στ. Ἀλεξίου
γράφει: "Υπάρχει εἰς τήν στάσιν τῶν πρώτων ἀξιολόγων ποι-
ητῶν τῆς Κρήτης ἔναντι τῆς γλώσσῃς καίτε τελείως νέον, ἢ
διὰ πρώτην φοράν σκόπεμος, συστηματική καί ἀπόλυτος χρῆ-
σις τοῦ κρητικοῦ ἰδιώματος" (Κρ. Χρ. 6, 1952, σ. 406), ὁ R. Brown-
ing ἐκίσης: "Στά χρόνια τοῦ Χορτάτζη καί τοῦ Κορνάρου ἄρ-
χιζε μιὰ διαδικασία γλωσσικοῦ καθαρισμοῦ. Καί ἔτσι ἐλά-
χιστους ἐξωκρητικούς τύπους συναντοῦμε, παρ' ὅλο πού στό
λεξιλόγιό γίνονται ἐλεύθερα δανεισμοί ἀπό τή λόγια γλώσ-
σα" (Ἡ ἐλληνική γλώσσα μεσαιωνική καί νέα, Εἰσαγωγή,
Μετάφραση καί Σημειώσεις Δ. Σωτηρόπουλου..., Ἀθήνα [1972],
σ. 131). Βλ. καί Σπ. Μελά, Τό κρητικό θέατρο (Ἑλληνική Δη-
μιουργία 12, 1953, σ. 74). Ὁ Ν. Κοντοσόπουλος (Γλωσσογεωγρ.
διερευν. εἰς τήν κρητ. διάλ., σ. 14) παρατηρεῖ ὅτι ἡ γλώσ-
σα τοῦ Ἑρωτοκρίτου ἐλάχιστα διαφέρει ἀπό τή σημερινή
τῶν ἡλικιωμένων χωρικῶν τῆς ἀνατολικῆς Κρήτης.

Γιά τόν ἀρχαϊσμό τῶν συγγραφέων αὐτῶν ὁ Στ. Ἀλεξίου
παρατηρεῖ: "Χρήση λογίων στοιχείων ὑπάρχει στό λεξικό τῶν
δοκίμων ποιητῶν τοῦ 12' αἰῶνα, εἶναι ὅμως πάντα θεληματι-
κή καί δέν προέρχεται οὔτε ἀπό ἀδυναμία οὔτε ἀπό ἀρχαϊ-
στική τάση· ἀποσκοπεῖ στή μετρική διευκόλυνση τοῦ ποιητῆ
ἢ στόν πλουτισμό τῆς γλωσσικῆς ὕλης. Ἡ στάση αὕτη δέν
πρέπει νά συγχέεται μέ τόν ἀρχαϊσμό τῆς πρώτης περιόδου"
(Κρ. Χρ. 13, 1959, σ. 301). Γιά τό ἴδιο θέμα βλ. καί Στ. Ξαν-
θουδύδη, ἔκδ. Ἑρωτοκρ., Εἰσαγ., σ. LV, Γ. Χατζιδάκι, ΕΕΠ 10,
1913-14, σ. 47, Στ. Ἀλεξίου, Κρ. Χρ. 6, 1952, σ. 400 καί Γ.
Μέγα, Θυσία τοῦ Ἀβραάμ, β' ἔκδ., σ. 56, 58. Εἰδικότερα γιά
τοὺς ἀρχαϊσμούς τῆς Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ βλ. Γ. Μέγα, Θυσία
τοῦ Ἀβραάμ, β' ἔκδ., σ. 61 καί Στ. Ἀλεξίου, Κρ. Χρ. 9, 1955,
σ. 527, τοῦ Φορτουνάτου βλ. Στ. Ξανθουδύδη, ἔκδ. Φορτουνάτου,
σ. 8-9. Μέ τόν ἀρχαϊσμό τοῦ Κορνάρου ἔχουν ἀσχοληθεῖ περι-
σότεροι. Βλ. σχετικά Στ. Ξανθουδύδη, ἔκδ. Ἑρωτοκρ., σ. LVII
καί Γ. Χατζιδάκι, ὁ. π., σ. 402 καί ΕΕΠ 10, 1913-14, σ. 50 κέ.
Ἐκίσης μελέτες μέ θέμα τό γλωσσικό ἀρχαϊσμό τοῦ Κορνά-
ρου (γενικά ἢ ἐν μέρει) πού δέν ἐκτείνονται ὅμως σέ ἐξε-
ταση ὁλόκληρου τοῦ ἔργου εἶναι: Ε. Κριαρά, Κριτικά καί ἄλ-
λα περὶ τῆς γλώσσῃς τοῦ Ἑρωτοκρίτου παρατηρήσεις (ΕΜΑ

Όλους αυτούς τούς αρχαϊσμούς στα έργα που αναφέραμε τούς έπισημαίνουν εύκαιριακά διάφοροι μελετητές σέ μελέτες τους ή οί έκδότες στήν είσαγωγή τών έκδόσεων τών έργων αύτών. Μέ τον Κορνάρο βέβαια έχουν ασχοληθεϊ περισσότερο από τήν άποψη αύτή καί μάλιστα, όπως αναφέρθηκε ήδη, υπάρχει καί είδική μελέτη τοϋ καθηγητή Ε.Κριαρά¹.

Έκτός όμως από τίς παρατηρήσεις αυτές καί τίς μελέτες δέν έχει γραφεϊ ως τώρα καμιά έξαντλητική έρευνητική εργασία για τό θέμα τών γλωσσικών αρχαϊσμών ούτε γενικά ούτε είδικά στό έργο κάποιου από τούς συγγραφείς αυτούς, μολοντί ή ανάγκη τής συγγραφής μελετών μέ αυτό τό περιεχόμενο έχει ήδη έπισημανθεϊ από είδικούς μελετητές, παρ'όλες τίς δυσκολίες που παρουσιάζει αύτή ή έρευνα από έλλειψη καλών κριτικών έκδόσεων για πολλά κείμενα· άλλες δυσκολίες που παρουσιάζει ή άπομόνωση τών στοιχείων αύτών θα αναπτυχθοϋν στό δεύτερο τμήμα τής είσαγωγής. Τέτοιου είδους μελέτες από τό ένα μέρος θα συμβάλουν στή μελέτη τής γλώσσας

1, 1939,5-42), Στ. Άλεξίου, 'Ο χαρακτήρ τοϋ "Έρωτοκρίτου"(Κρ.Χρ.6,1952,σ.351-422) καί ή μοναδική μελέτη που πραγματοποιείται αποκλειστικά τούς αρχαϊσμούς τοϋ Κορνάρου: Ε.Κριαρά, 'Αρχαϊστικά γλωσσικά στοιχεία στόν "Έρωτοκρίτο" (Πεπρ.Β' Διεθν.Κρητολ.Συνεδρ.,τόμ.Δ', Αθήνα 1969,σ.255-276), που βασίζεται κυρίως στους πρώτους 560 στίχους τοϋ Α καί σέ μερικά άλλα χωρία.

Για τή γλώσσα τοϋ Χορτάτη καί είδικότερα για τή χρήση τοϋ ιδιώματος καί για τά λόγια στοιχεία του βλ.καί σ. 40, 41, 42, καθώς καί Γ.Μέγα,Θυσία τοϋ 'Αβραάμ, β'έκδ.,σ.63 σημ.1,Γ.Χατζιδάκι,ΜΝΕ Α'σ.530. Έπίσης ό Λ.Πολύτης σημειώνει χαρακτηριστικά:"...στά έργα τοϋ Χορτάτη για πρώτη φορά χρησιμοποιείται μεθοδικά καί συνειδητά τό κρητικό ιδίωμα ως γλώσσα λογοτεχνική"(έκδ. Κατζούρμπου, Είσαγ.,σ.πβ').

1. Βλ. γυ'αυτές τήν προηγούμενη σημ.

γενικά, αλλά και του βαθμού και του είδους της παιδείας κάθε συγγραφέα, από το άλλο μέρος θα βοηθήσουν έμμεσα με την απομόνωση των λόγων στοιχείων και στη γνώση (κατά το δυνατόν βέβαια) του κρητικού ιδιώματος της έποχής εκείνης.

Ο Ε.Κριαρής παρατηρεί χαρακτηριστικά: "...Τό πρόβλημα λοιπόν είναι ως ποιά σημεΐο ή καλλιεργημένη λΐγο-πολύ γλώσσα των κρητικῶν έργων της άκμης ή και ή άδιαμόρφωτη ακόμα λογοτεχνικά γλώσσα των καλιότερων κρητικῶν κειμένων ανταποκρίνονται προς τή γνήσια λαϊκή γλώσσα του κρητικού λαού. Είναι ζήτημα μελέτης των έπιμέρους άρχαΐστικῶν ή μή στοιχείων της γλώσσας κάθε συγγραφέα ή γενικότερα της γλωσσικής άτμόσφαιρας και του προσωπικού ύφους του κάθε συγγραφέα σέ σύγκριση με τή γλωσσική άτμόσφαιρα και τό λαϊκό ύφος της έποχής του. Γι'αυτό τό λόγο μελέτες που θα απέβλεπαν στο ξεκαθάρισμα της στάσης κάθε συγγραφέα και κάθε έργου άπέναντι στη σύγχρονη του γλωσσική πραγματικότητα θα ήταν έξαιρετικά καλόμεχτες, όσο και αν τό έδαφος πάνω στο όποιο θα στηρίζονταν τέτοιες έρευνες είναι αρκετά όλισθηρό. Μερικές προεργασίες έχουν ήδη φανή στον τομέα αυτόν, όμως τό πεδίο ούσιαστικά είναι άκόμη παρθένο για τήν έρευνα" (Ε.Κριαρής, Έρωτοκρίτεια, Κρ.Χρ.25,1973,σ.14)¹.

Ο Χορτάτης είδικά παρουσιάζει ιδιαίτερο ένδιαφέρον από τήν άποψη αυτή για τούς έξής λόγους: Πρώτα-πρώτα έχει ήδη παρατηρηθεί, όπως είπαμε, ότι γενικά ο άρχαΐσμός του είναι διαφορετικός από τον άρχαΐσμό των άλλων έργων, άκόμη

1. Ο Στ. Άλεξίου έξάλλου γράφει: "Η έξακρύβωσις του πραγματικού χαρακτήρος των κρητικῶν έργων δέν πρέπει νά παραμειληται, ούτε νά θεωρηται ως προσκάθεια άκαιρος, έπειδή δέν έγέγοντο αΐ άναγκαζαι κριτικαί εκδόσεις" (Κρ.Χρ.8,1954,σ.253-4 σημ.10). Βέβαια από τήν έποχή των παρατηρήσεων αυτών ως σήμερα έγιναν υπεύθυνες κριτικές εκδόσεις αρκετών κρητικῶν κειμένων και στο μέλλον θα έχουμε και άλλες.

καί από τόν ἀρχαϊσμό τοῦ Κορνάρου, καί ἡ διαφορά αὐτή φαίνεται κυρίως στή δομή τοῦ λόγου καί στή σύνταξη, πού εἶναι πιά σύνθετη, ἐνῶ ὁ Κορνάρος παρ' ὅλους τοὺς ἀρχαϊσμούς του εἶναι πιά δημοτικός ποιητής¹. Ἐπίσης εἶναι παραδεκτό ἀπό ὅλους ὅτι εἶναι λόγιος ποιητής καί ὅτι οἱ λόγιες παρεκκλίσεις του δέν ὀφείλονται σέ ἀδεξιότητα, γι' αὐτό καί ἀξίζει νά ἐξετασθοῦν οἱ λόγοι γιά τοὺς ὁποίους τίς χρησιμοποιοεῖ μέ τήν προσπάθεια ἐπιπλέον μέσα ἀπό τήν ἔρευνα αὐτή νά φανεῖ καί τό εἶδος τῆς παιδείας του. Βέβαια ὡς τώρα ἰδιαίτερα ἔχει τονιστεῖ ἡ ἰταλική ἐπίδραση στά ἔργα του καί ἡ ἰταλική του μόρφωση², πού πραγματικά εἶναι ὀλοφάνερη ἰδίως στόν Κατσοῦρμπο, ὅπου σκόπιμα χρησιμοποιοεῖ καί τά ἰταλικά καί τά λατινικά, ἀλλά καί ἀπό ἄλλα στοιχεῖα φαίνεται, ὅπως π.χ. ἀπό κύρια ὀνόματα κλπ. Καί στό σημεῖο αὐτό ὅμως πρέπει νά τονιστεῖ ὅτι καί τά ἰταλικά στοιχεῖα δέν ὀφείλονται σέ ἀδεξιότητα.

1. βλ. καί σ. 41.

2. Ὁ Στ. Ἀλεξίου γράφει: "Ἐπιθυμῶ νά τονίσω εἰδικῶς διὰ τήν Ἑρωφύλην ὅτι εἰς αὐτήν οὔτε τά ἦθη - παρανομία τῆς ἡρωϊδος, ἄγριαι ἐκδικήσεις - οὔτε ὁ ἐξωτερικός χώρος τῆς δράσεως εἶναι ἐλληνικά" (Κρ.Χρ. 6, 1952, σ. 400). Βλ. τοῦ Ἰδίου καί Κρ.Χρ. 8, 1954, σ. 253. Ὁ Σπεράντζας παρατηρεῖ: "Ἡ Ἑρωφύλη π.χ. τοῦ Γ. Χορτάτση εἶναι πρόδηλα ἀπαύγασμα ἰταλικῶν ἔργων, πού πηγάζουν ἀπό τραγωδίες τοῦ Σενέκα, ὁ ὅποτος πάλι γνωρίζομε, ὅτι ἀπομιμήθηκε τό Σοφοκλῆ" (Ἑλλην. Δημιουργία 12, 1953, σ. 113), ἐπίσης ὁ Σπ. Μελάς: "Υπάρχουν στήν Ἑρωφύλη στίχοι, πού θυμίζουν Ἀντιγόνη τοῦ Σοφοκλῆ. Ἀλλ' ἂν ὁ Χορτάτσης ἢ Χορτάκης ἤξερε τόν ποιητή τοῦ Οἰδύποδα, ἂν οἱ κρητικοὶ δραματουργοὶ ἐγνώριζαν τοὺς ἀρχαίους, ὅχι μόνο δέν θ' ἀκολουθοῦσαν τά ξένα πρότυπα, μὰ οὔτε θά γύριζαν νά τά κοιτάξουν" (Ἑλλην. Δημιουργία 12, 1953, σ. 73). Βλ. καί σ. 40.

Γιά τήν ἰταλική μόρφωση τοῦ Χορτάτση βλ. καί Ε. Κριαρά, ἔκδ. Γύπαρη, σ. 138 καθὼς καί Α. Vincent, Θησαυρίσματα 4, 1967, σ. 54, ὅπου ἐπίσης γίνεται λόγος γιά τή μόρφωσή του, καθὼς καί τή μόρφωση τῆς ἐποχῆς του, καί Α. Πολύτη, ἔκδ. Κατσοῦρμπου, σ. λς'.

Ἐδῶ θά πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι μέ τόν ὅρο λόγια στοι-
χεῖα στήν ἔρευνα αὐτή ἀναφερόμαστε στά ἑλληνικά·λόγια βέ-
βαια εἶναι καί ὀρισμένα ἰταλικά καί τά λατινικά, γιά τά ὁ-
ποῖα ὑπάρχουν εἰδικές μελέτες¹, ὅσο καί ἂν δέν ἔχει συμπλη-
ρωθεῖ ἀκόμη ἡ ἔρευνα ἐπάνω σ' αὐτό τό θέμα.

Ὅσο γιά τά ἑλληνικά λόγια γλωσσικά στοιχεῖα, ὅ-
πως ἀναφέρθηκε καί προηγουμένως, αὐτά μόνο σκοραδικά ἔχουν
ἐκσημανθεῖ. Παρουσιάζει λοιπόν ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον νά
δοῦμε ποιά ἑλληνική μόρφωση εἶχε ἓνας τόσο γνωστός Ἑλλη-
νας ποιητής τοῦ τέλους τοῦ 16ου αἰῶνα², πού τά ἔργα του
παίζονταν συχνά (ἴσως μάλιστα αὐτό θά βοηθοῦσε ἡμεῖς καί
στή μελέτη τοῦ πνευματικοῦ ἐκπέδου τοῦ κοινοῦ τῆς ἐποχῆς
ἐκείνης, πού παρακολουθοῦσε τά ἔργα αὐτά, ἰδίως ἀπό τήν
ἀποψη τῆς ἑλληνομάθειδος του)³.

1. J.Nourney, Lateinisches und Italienisches in der kreti-
schen Komödie, Μάρι 1961.
2. Γιά τή μόρφωση τοῦ Χορτιάτη πρβλ. Στ. Ἀλεξίου, Κρ.Χρ.6,
1952, σ.360: "Ἀρχαιομάθεια καί ἱστορικά γνώσεις ἐκιδευ-
κνύονται ἐκίσης εἰς τήν Ἀφιέρωσιν τῆς Ἐρωφύλης (στίχ.
26, 70), ὅπου ἀναφέρεται ὁ Μένως καί ὁ Ἑλικών καί εἰς
τόν Πρόλογον τοῦ Χάρου, τοῦ ἰδίου ἔργου (στίχ.23-47,
112-116), ὅπου μνημονεύονται αἱ Ἀθῆναι, ἡ Καρτάγω, ἡ Ρώ-
μη, ὁ Ἀλέξανδρος, οἱ Καίσαρες, οἱ Χαλδαῖοι, ἡ Σεμέραμις,
ἡ Αἴγυπτος, ἡ Μέμφις, αἱ κυραμίδες καί ὁ Ζεὺς. Εἰς αὐτό
δέ τό δράμα ἀναφέρεται ἡ Ἀφροδίτη (Α'379), οἱ Πέρσαι (Β'
383-4) κ.λ.... Εἰς τόν πρόλογον τοῦ Γύκαρη ἐξιστορεῖται
ὁ μῦθος τοῦ Ἀπόλλωνος καί τῆς Δάφνης (στίχ.145έξ.), εἰς
δέ τήν Δ' καί Ε' πράξιν γίνεται λόγος περὶ θυσιῶν, περὶ να-
βῶν τοῦ Διὸς καί τῆς Ἀφροδίτης, ἐμφανίζεται ἡ Ἀφροδίτη
καί ὁ Ἔρως κ.λ.". Γιά τήν ἑλληνική του μόρφωση βλ. καί
σ. 40.
3. Γενικά γιά τό κοινόν αὐτό καί γιά τήν πνευματική ζωή τῆς
Κρήτης τήν ἐποχή ἐκείνη βλ. τή γενικότερη μελέτη τοῦ Στ.
Ἀλεξίου, Τό Κάστρο τῆς Κρήτης καί ἡ ζωή του στόν 16ο
καί 17ο αἰῶνα (Κρ.Χρ.19, 1965, σ.146-178).

Τώρα μάλιστα πού μέ απόλυτη βεβαιότητα αποδίδονται τά τρία ἔργα (Πανώρια, Ἐρωφίλη, Κατζούρμπος) στόν ποιητή καί πού ἔχουμε ἔγκυρες καί υπεύθυνες κριτικές ἐκδόσεις τουλάχιστο τῆς Πανώριας καί τοῦ Κατζούρμπου¹, τό ὑλικό πού ἔχουμε

1. Τοῦ Κατζούρμπου ἀπό τόν καθ.Λ.Πολύτη (1964) καί τῆς Πανώριας πρόσφατα ἀπό τόν καθ.Ε.Κριαρά (1975) βασισμένη καί στό νέο χειρόγραφο. Γιά τήν Ἐρωφίλη ἀκολούθησα τήν ἔκδοση τοῦ Ξανθουδύδη (τά πλήρη στοιχεῖα ὧν αὐτῶν τῶν ἐκδόσεων βλ. στή βιβλιογραφία, σ. 15, γιὰτί δυστυχῶς ἀκόμη δέν ἔχει κυκλοφορήσει ἡ νέα ἔκδοση τῆς R. Collins βασισμένη καί στό νέο χειρόγραφο τοῦ Birmingham (Γιά τό νέο αὐτό χειρόγραφο βλ. A.Vincent, The Birmingham Manuscript of the "Erophile", Univ.of B.Historical Journal 12, 1970, σ.261-7). Ἡ R.Collins ἐτοιμάζει τώρα διδακτορική διατριβή μέ θέμα τήν παράδοση τοῦ κειμένου καί τά ἐκδοτικά προβλήματα τῆς Ἐρωφίλης μέ σκοπό νά ἀσχοληθεῖ κατόπιν μέ τήν κριτική ἔκδοση τῆς Ἐρωφίλης (βλ. Μαντατοφόρο 3, Νοέμβρ.1973, σ.24 καί Μαντατοφόρο 7, Νοέμβρ.1975, σ.29). Μολονότι ὅμως δέν ἔχουμε ἀκόμη τήν τελική ἔκδοση τῆς Ἐρωφίλης, ὅπως τῶν ἄλλων δύο ἔργων, ἀξίζει νά υπογραμμιστεῖ ὅτι, ἐπειδή τό ἔργο αὐτό εἶχε ἐκδοθεῖ καί ἦταν γνωστό ἀπό παλιά ὡς μοναδικό μάλιστα ἔργο τοῦ Χορτάτση, ἔχει μελετηθεῖ πολύ περισσότερο ἀπό τά ἄλλα καί μάλιστα ἔχουν δημοσιευθεῖ μελέτες στίς ὁποῖες διορθώνονται γραφές τῆς ἔκδοσης Ξανθουδύδη ἡ ἐρμηνεύονται διάφορα χωρία· ὅλες αὐτές τίς μελέτες τίς πῆρα ὑπόψη μου στή μελέτη αὐτή.

Ἐδῶ θά ἀξίζε νά γίνεи мνεῖα καί τῶν σκουδαίστερων ἐκδόσεων τῆς Ἐρωφίλης πού ἔγιναν πρῶν ἀπό τήν ἔκδοση Ξανθουδύδη, πού εἶναι ἡ μόνη κριτική ἔκδοση βασισμένη ἰδίως στήν ἔκδοση τοῦ Γραδενύγου, τοῦ Σάθα, τοῦ Legrand καί στόν κώδικα Μοναχ. gr.590. Ἡ πρώτη ἔκδοση τῆς Ἐρωφίλης μέ πολλά σφάλματα ἔγινε ἀπό τό Ματθαῖο Κιγάλα τό 1637 καί ἀκολούθησε ἡ καλή ἔκδοση τοῦ Ἀμβροσίου Γραδενύγου πού ἀνατυπώθηκε πολλές φορές (γιά περισσότερα στοιχεῖα τῶν ἐκδόσεων αὐτῶν βλ. Εἰσαγωγή ἐκδ. Ξανθουδύδη). Στά νεώτερα χρόνια ἔχουμε τίς ἐκδόσεις τοῦ Κ.Ν.Σάθα στό "Κρητικόν θέατρον", Βενετία 1879, σ.283-467, τοῦ E.Legrand στή Bibliothèque grecque vulgaire, τόμ. II, Παρίσι 1881, σ.335-399 μέ λατινικούς χαρακτήρες, τήν ἔκδοση "Στοχαστή", Ἀθήνα 1926, μέ πρόλογο τοῦ Ν.Α.Βέη, πού εἶναι ἀνατύπωση τῆς ἔκδοσης Σάθα (ὥστόσο ὁ πρόλογος τοῦ Βέη παρουσιάζει

είναι πρόσφορο όχι μόνο για μία τέτοια μελέτη, αλλά και για άλλες ανάλογες, που θα έρευνούσαν τα κείμενα αυτά και από άλλες πλευρές, όπως π.χ. των ιταλικών στοιχείων ή του ύφους του Χορτάτση¹. Αν βέβαια προχωρούσε έτσι και πέρα ή έρευνα, θα είχαμε μία πιο ολοκληρωμένη αντίληψη της αξίας των έργων του Χορτάτση και της προσωπικότητάς του².

Η δική μου μελέτη περιορίζεται αποκλειστικά στο γλωσσικό μέρος, δηλαδή στους λεξιλογικούς, γραμματικούς και συντακτικούς άρχαϊσμούς. Η κορεία και τα προβλήματα της έρευ-

ένδιαφέρον) και την έκδοση "Γαλαξία", (άρ.33), 'Αθήνα 1961, που είναι ανατύπωση της έκδοσης Σάθα με προλεγόμενα 'Α - λέξη Σολομού.

Της Πανώριας έξάλλου που ήταν γνωστή καλλότερα με τό όνομα "Γύπαρης" υπήρχαν αρχικά ή έκδοση του Κ.Ν.Σάθα, Κρητικών Θέατρον, Βενετία 1879, σ.177-282 βασισμένη στο Ναυλιανό χειρόγραφο της Βενετίας και κατόπιν ή πρώτη υπεύθυνη κριτική έκδοση του Ε.Κριαρά βασισμένη στα δύο ως τότε γνωστά χειρόγραφα, τό Ναυλιανό και τό άθηναϊκό: Γύπαρης, κρητικών δράμα. Πηγαίο- κείμενον υπό 'Εμμανουήλ Κριαρά, 'Αθήνα 1940 (Texte und Forschungen zur Byzantinisch-Neugriechischen Philologie, 39).

1. Η R.E.Bancroft-Marcus έτοιμάζει από χρόνια διδακτορική διατριβή (στο Πανεπιστήμιο του Birmingham) με θέμα βασικά τό ύφος του Χορτάτση από αισθητική άποψη· όπως μέ πληροφόρησε μέ έκπαισσή της, μελετά στην ίδια της εργασία τά έργα αυτά και από την άποψη των πηγών, της μετρικής, της σκηνοθεσίας και της χρονολόγησης· την άπασχολεί επίσης τό θέμα των έντερμεδίων και του περιβάλλοντος στο όποιο παύχθηκαν τά έργα αυτά.
2. Για τό θέμα αυτό πρβλ. και τό είδικό δημοσίευμα του Α.Πολίτη, 'Η προσωπικότητα του Χορτάτση ('Εποχές 17, Σεπτέμβριος 1964, σ.3-7).

Εδω θα πρέπει να αναφερθεί επίσης και ή μελέτη του Σπ. Εύαγγελάτου, Γεώργιος 'Ιωάννη Χορτάτση (c.1545-1610) (θησαυρίσματα 7, 1970, σ.182-227), που είναι μία ένδιαφέρουσα ιστορική έρευνα για την προσωπικότητα του Χορτάτση, όσο και αν τά στοιχεία που προσκομίζονται σ'αυτήν δέν οδηγούν σε βέβαια συμπεράσματα για τό πρόσωπο του ποιητή.

νάς μου αυτής θα αναπτυχθούν στη συνέχεια¹.

II. 'Αντικείμενο της εργασίας αυτής, όπως ήδη αναφέρθηκε, είναι η μελέτη και η απομόνωση των λόγων γλωσσικών στοιχείων, δηλαδή λεξιλογικών, γραμματικών και συντακτικών, στα τρία έργα του Χορτάτση.

Μέ τον όρο λόγια γλωσσικά στοιχεία έννοούμε τις λόγους αποκλίσεις του ποιητή από το κρητικό ιδίωμα της εποχής του² και όχι τους αρχαϊσμούς του ίδιου του κρητικού ιδιώματος,

1. Στη μελέτη μου αυτή βασίστηκα αποκλειστικά στα τρία έργα του Χορτάτση (Πανώρια, 'Ερωφύλη, Κατζοῦρμος), τα όποια και με απόλυτη βεβαιότητα αποδίδονται πιά στον ποιητή. Δεν πήρα υπόψη μου ούτε τα έντερμέδια του κρητικού θεάτρου (εκδ. Μανούσκα, βλ. βραχυγραφίες κειμένων), των οποίων δεν έχει ακόμη με απόλυτη βεβαιότητα υποδειχθεί ο ποιητής ούτε το Στάθη, για τον όποιο διατυπώθηκε πρόσφατα η άποψη ότι ένδέχεται να είναι έργο του Χορτάτση (βλ. Στάθη, εκδ. L. Martini, Είσαγ., σ. 32-34), αλλά η έρευνα επάνω στο θέμα αυτό δεν έχει ακόμη προχωρήσει.
2. Για το κρητικό ιδίωμα των κειμένων της εποχής διάφοροι μελετητές παρατηρούν: 'Ο Δ. Βαγιακάκος: "Ήδη κατά τον 16ον αιώνα είχαν διαμορφωθεί τα κύρια γνωρίσματα της έν Κρήτη όμιλουμένης, η δέ διάλεκτος της 'Αν. Κρήτης είχε αναχθεί όχι μόνον εις όργανον συνεννοήσεως όλων των Κρητών, αλλά και εις όργανον συγχρόνως της Κρητικής ποιήσεως. Και τα όλύγα ποιητικά έργα τα γραφέντα εις τό ιδίωμα της Δ. Κρήτης, παρέχουν στοιχεία γλωσσικά της 'Αν. Κρήτης" (ΛΔ 12, 1972, σ. 38). 'Ο Ίδιος (ΛΔ 12, σ. 12 σημ. 2): "Η 'Ερωφύλη, καίτοι έγράφη εις τό ιδίωμα της 'Αν. Κρήτης, έχει και τύπους της Δ. Κρήτης". 'Ο Γ. Χατζιδάκης: "Και πρώτον παρατηρώ ότι εξέλιξις τις της γλώσσης, καίτοι λίαν μικρά, φαίνεται γενομένη από των χρόνων του ποιητοῦ (ένν. του φορτουνάτου) (1668-9) μέχρι σήμερα (αν έν όλη τη νήσῳ ἦ έν τισι μόνον νομοῖς παρατηροῦνται αἱ διαφοραὶ αὗται, δέν δύναμαι νά όρίσω), ἥτοι και σημασίαι λέξεων μετεβλήθησαν και λέξεις απηραϊώθησαν, μάλιστα ξέναι κ. τ. λ." (ΕΕΦΣΠΘ 1, 1927, σ. 21). 'Ο Ίδιος επίσης (ΕΕΠ 10, 1913-1914, σ. 47) για τό κρητικό ιδίωμα των λογοτεχνικών κειμένων της εποχής παρατηρεί: "...έξαιρουμένου του 'Ερωτοκρίτου... πάντα τα άλλα ποιητικά έργα των Κρητών ούτε

τό όποιο διασώζει πολλούς, όπως είναι γνωστό, ακόμη και σήμερα¹. 'Ανάλογους άρχαϊσμούς διασώζουν βέβαια και άλλα ση-

είς λόγον φθόγγων ούτε είς λόγον τύπων ή λέξεων κλπ. παριστῶσιν ήμιν πιστήν εικόνα της τότε έν Κρήτη λαλουμένης γλώσσας", ένῳ ό Ν. Κοντοσόπουλος: "Ο συντηρητικός χαρακτήρ και ή βραδεία εξέλιξις της κρητικῆς διαλέκτου συνετέλεσαν ὥστε ή γλώσσα τῶν Κρητῶν χωρικῶν τῶν άρχῶν τοῦ 20ου αἰῶνος νά μή διαφέρη σχεδόν καθόλου της γλώσσας τῶν κρητικῶν κειμένων τοῦ 17ου και έπομένως ή υπό τῶν μή Κρητῶν Έλλήνων σχηματισθεῖσα έκ της άναγνώσεως τῶν παλαιῶν έργων εἰκῶν της κρητικῆς διαλέκτου νά εὔσταθῇ μέχρις έσχάτων" (Κρ. Χρ. 22, 1970, σ. 248).

- 1.. Όπως παρατηρεῖ ό Ν. Κοντοσόπουλος, Γλωσσογεωγρ. διερευν. κρητ. διάλ., σ. 25: "Λεξιλογικοί άρχαϊσμοί (έκ της άρχαίας ελληνικῆς και της βυζαντινῆς) και τοπικοί ιδιωματοισμοί είναι είς αὐτήν άφθονοί, καθώς και αἱ άρχαιοτρόποι συντάξεις". Πάντως ό Brownίng, "Η έλλην. γλώσσα, μεσαιων. και νέα, σ. 175 δέχεται ότι τό κρητικό ιδίωμα "είναι πολύ λιγότερο άρχαϊκό από τά ιδιώματα της Κύπρου και της Δωδεκανήσου".

Όσο για τούς άρχαϊσμούς τοῦ ιδιώματος της έποχῆς εκείνης ό Στ. 'Αλεξίου παρατηρεῖ: "...κατά τόν ΙΖ' αἰῶνα - και πολύ παλαιότερον - οἱ βασικοί κανόνες της νέας ελληνικῆς ἦσαν ἤδη διαμορφωμένοι και έπομένως είς τάς πλείστας περιπτώσεις ό,τι είναι άρχαϊσμός διά τήν έποχήν μας ἦτο και διά τήν έποχήν τοῦ Κορνάρου, παρ'όλον ότι ιδιότυποι τινές σχηματισμοί έξ άρχαίων λέξεων ὡς "άλλήλως", "μάλλιος" κ.λ. έλειψαν σήμερα" (Κρ. Χρ. 6, 1952, σ. 415). "Ο ἔδλιος έπίσης άλλοθ (Κρ. Χρ. 13, 1959, σ. 301 σημ. 21) παραθέτει ὡς παραδείγματα άρχαϊσμῶν τοῦ ιδιώματος που προέρχονται από τά μεσαιωνικά ελληνικά τά: "έμπόρεση", "έβγαδῶ" και τίς ρηματικές καταλήξεις τοῦ παρατατικού -εις, -ετο. Ένα άλλο παράδειγμα έξάλλου άρχαϊσμοῦ που σήμερα πιά δέν λέγεται στό ιδίωμα παρά σέ σπανιότατες περιπτώσεις και σέ είδικές μόνο χρήσεις (Πάγκ., 'Ιδίωμ. Κρ. Α', σ. 333 και Γ. Χατζιδάκις, ΕΕΠ 10, 1913-14, σ. 70) είναι οἱ διάφοροι τύποι τοῦ άπαρεμφάτου (σέ -ειν, -εσται, -εσθαί, -ᾷσται, -εἶν, και εἴσται τοῦ ρήματος εἶμαι), που άπαντοῦν στά κρητικά κείμενα της έποχῆς εκείνης (π.χ. Έρωτόκριτο, Γεωργιλά, Πικατόρο κλπ. και μάλιστα και στό Χορτάτση) και θεωροῦνται από τούς μελετητές παλαιά λείψανα (Γ. Χατζιδάκις, ΕΕΠ 10, 1913-14, σ. 70, Ε. Κριαράς, ΕΜΑ 2, 1940, σ. 31, Στ. 'Αλεξίου, Κρ. Χρ. 23, 1971, σ. 207).

μερινά νεοελληνικά ιδιώματα¹.

Γενικά ή απομόνωση των λόγων στοιχείων των συγγραφέων είναι δύσκολη στά κείμενα όχι μόνο της εποχής αυτής, αλλά και στά παλαιότερα μεσαιωνικά, όπως έχει παρατηρήσει ήδη ο Γ. Χατζιδάκις, ο οποίος και καθορίζει γενική μέθοδο για την απομόνωση των στοιχείων αυτών², γιατί ή επίδραση της λόγιας παράδοσης υπάρχει πάντοτε (ιδίως της εκκλησιαστικής γλώσσας), και έτσι πολλές λέξεις λόγιες έχουν γίνει πιά δημοτικές³. Η δυσκολία αυτή ύφίσταται και προκειμένου για τά κείμενα της κρητικής λογοτεχνίας, όπως έχει ήδη επισημανθεί⁴, και μάλιστα ειδικά προκειμένου για τό λεξιλόγιο, ενώ στο κλιτικό σύστημα, στά φωνητικά και στή σύνταξη ή διάκριση είναι πιο εύκολη⁵.

1. Όλοι οί λεξιλογικοί αρχαϊσμοί των ιδιωμάτων αυτών έχουν αποθησαυρισθεί τελευταία από τον καθηγητή Ν. Ανδριώτη στο λεξικό: Ν. Andriotis, *Lexicon der Archaismen in neugriechischen Dialekten*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Βιέννη 1974.
2. Γράφει π.χ. στά Μεσαιων. και Νέα Έλλην. Α', σ. 362: "Πρόδηλον δ' ότι, ένα τις τά αρχαιοπινη και όλως αλλότρια του συγχρόνου λόγου στοιχεία ταύτα δύνηται πάντοτε νά αποχωρήσει από της προφορικής παραδόσεως, ανάγκη νά μελετήσει πάντα άνεξαίρετως τά γραπτά μνημεία της γλώσσης ταύτης έν ιστορική συνεχεία και παρακολουθήσει ούτω την έκάστοτε άνάπτυξιν ή φθοράν έκάστου τούτων".
3. Βλ. σχετικά Γ. Χατζιδάκι, Μεσαιων. και Νέα Έλλην. Α', σ. 194, 204, 222, 225 και 227. Επίσης ο Γ. Ψυχάρης, Ρόδα και Μήλα Γ' σ. 124 γράφει χαρακτηριστικά: "οί εκκλησιαστικοί όροι, άμα γενικεφτοϋνε, γίνονται όλοένα δημοτικότεροι".
4. Ε. Κριαράς, Έρωτοκρίτεια (Κρ. Χρ. 25, 1973, σ. 14). Βλ. και σ. 45.
5. Όπως γράφει ο Στ. Άλεξίου: "Περί του τυπικού και των συντακτικών και έκφραστικών τρόπων ή διάκρισις μεταξύ δημοτικών και μή είναι εύκολωτέρα, αλλά ως προς τάς λέξεις δύ-

Ἐπειδὴ ἀκριβῶς δέν μποροῦμε σήμερα νά ξέρουμε τί ἀκριβῶς ἀνῆκε στή ζωντανή γλῶσσα, τί ἦταν δημοτικό τήν ἐποχή ἐκεῖνη, ἡ διάκριση τῶν λόγων στοιχείων, κατ' ἀρχήν τῶν λεξιλογικῶν γίνεται μέ τά ἐξῆς κριτήρια: Πρῶτα-πρῶτα ἂν μιᾶ λέξη τοῦ φαίνεται ἀρχαῖστική λέγεται ἀναμφισβήτητα σήμε - ρα στό κρητικό ἰδίωμα¹, πρέκει κατ' ἀρχήν καί τότε νά ἦ - ταν δημοτική, καί δέν γίνεται ἀντικείμενο διαπραγματεύ - σης. Ἄν μιᾶ λέξη ἀρχαῖστική δέν ἀκούγεται σήμερα στό κρη - τικό ἰδίωμα (ἐνδέχεται βέβαια νά λέγεται σήμερα σέ ἄλλα ἰ - διώματα), τότε εἶναι δύσκολο νά ἀποφανθοῦμε μέ ἀπόλυτη βε - βαλότητα σέ ὅλες τίς περιπτώσεις ἂν ἦταν δημοτική τήν ἐποχή ἐκεῖνη. Ἄν ἀπαντᾷ συχνά στά δημῶδη κείμενα τῆς ἐποχῆς², αὐ - τό σημαίνει ὅτι ἦταν δημοτική, ἂν ὅμως ὄχι, τότε αὐτό δεῖ - χνει ὅτι πρέκει νά ἦταν λόγια. Πολλές φορές ὡστόσο ἡ συχνό - τητα καί μόνο δέν μπορεῖ νά μᾶς ὀδηγήσει σέ ἀπόλυτα ἀσφαλές συμπέρασμα, γι' αὐτό καί γίνεται στίς περισσότερες περιπτώ -

ναι νά γεννηθῇ ἀμφιβολία μήπως τότε ἐλέγοντο ἀκόμη" (Κρ. Χρ. 6, 1952, σ. 414).

1. Γιά μαρτυρία τῶν διαφορῶν λέξεων στό σημερινό κρητικό ἰ - δίωμα γίνεται ἔλεγχος σέ κρητικά δημοτικά τραγούδια, στό λεξικό τοῦ Ἀνδριώτη: N. Andriotis, Lexicon der Archaismen κλπ., στό βιβλίο τοῦ Γ. Παγκάλου, Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ιδιώ - ματος τῆς Κρήτης καί εὐκαιριακά σέ διάφορες μελέτες.
2. Μολονότι ἀποδεκτώσα τοὺς λεξιλογικούς ἀρχαϊσμούς τῶν δό - κλων ἔργων τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας τῆς ἐποχῆς, ἡ ἐρευνά μου πρὸς αὐτή εἰδικά τήν κατεύθυνση θά ἦταν ἀδύνατο νά προχωρήσει σέ μεγάλο βαθμό ἂν δέν εἶχα τήν πολύτιμη βοή - θεια τοῦ ἀρχεῖου τοῦ "Λεξικοῦ τῆς μεσαιωνικῆς ἐλληνικῆς δημῶδους γραμματείας" τοῦ καθηγητῆ Ε. Κριαρᾶ, ἀπό ὅπου κατόρθωσα νά ἐνημερωθῶ γιά τή συχνότητα (καί τή σημασία) τῶν λέξεων αὐτῶν σέ ὅλα τά δημῶδη κείμενα (κρητικά καί μή) τῆς περιόδου 1100-1669, ἀλλά καί σέ ἄλλα παλαιότερα ἢ νεώτερα, πολλές φορές καί σέ ἀρχαῖστικά.

σεις παράλληλα έλεγχος τών δημοτικῶν συνωνύμων πού άπαντοῦν στά κείμενα¹, όπότε καί έχουμε μιά πιά σαφή έντύπωση γιά τή συχνότητα τῆς άρχαΐστικῆς λέξης σέ σύγκριση πρός τά δημοτικά της συνώνυμα ὥστε νά μπορούμε νά κρίνουμε άν ἡ λέξη άνήκει όργανικά στή γλώσσα τῆς έποχῆς της.

Σέ όλες τίς περιπτώσεις έξάλλου,όπου εΐναι δυνατόν,έλέγχεται καί τό αντίστοιχο χωρίο τοῦ προτύπου γιά νά εξακρ-βωθεί άν ἡ λέξη προέρχεται άπό αυτό. Έξαντλητική έρευνα τών προτύπων τών έργων τοῦ Χορτάτση δέν έχει γίνει ακόμη· έτσι στηρίζομαι μόνο στίς σχετικές μελέτες² πού διαθέτουμε ὡς τώρα.

1. Ἡ άναζήτηση τών συνωνύμων αὐτῶν έγινε μέ τή βοήθεια εΐδικοῦ άρχείου τοῦ "Λεξικοῦ τῆς μεσαιωνικῆς έλληνικῆς δημώδους γραμματείας" τοῦ καθηγητῆ Ε.Κριαρά,στό όποιο ἡ ταξιόμηση τών δελτίων γίνεται μέ βάση τίς σημασίες. Άν καί τό άρχείο αυτό δέν εΐναι ακόμη έντελῶς πλήρες,γιατί δέν έχει τελειώσει τό λεξικό,ὥστε νά εΐναι γνωστές όλες οί σημασίες τών λέξεων, έγινε προσπάθεια νά καλυφθεΐ τό κενό μέ άποδελτίωση σημασιῶν λέξεων άπό διάφορα γλωσσάρια τών σπουδαιότερων δημῶδων μεσαιωνικῶν κειμένων.
2. Μελέτες μέ αυτό τό περιεχόμενο εΐναι οί έξῆς: Γ.Ζώρας, Μιά ίταλική τραγῳδία κρητός συγγραφέως. Ἡ "Fedra" τοῦ Francesco Bozza (ΠΒ΄ΚΣ Δ΄, σ.178-191). Ἀναφέρονται στίχοι τῆς Ἐρωφύλης πού έχουν όμοιότητα μέ τή "Fedra". Η Ι. Leone έτοιμάζει εΐδική μελέτη γιά τά πρότυπα τῆς Ἐρωφύλης καί σύγκριση μέ τά ίταλικά της πρότυπα,όπως άναφέρει ό Γ.Ζώρας (ΕΕΒΕ 27,1957,σ.11 σημ.3),ή ίδια, ὅπως σημειώνεται στό έξώφυλλο τῆς θησηΐδας, έκδ. Follieri 1959, έτοιμάζει μελέτη μέ θέμα "La tragedia cretese Erofile e il prototipo italiano Orbecche di Giraldis". Α.Λ. Vincent, Μιά πηγή τοῦ Κατζούρμπου (Κρ.Χρ.20, (1966) 1967, σ.7-16). Α. Embiricos, Critique comparée d'Erofile et d'Orbecche (L'Hellénisme contemporain 10, 1956, σ.330-360). V. Pecoraro, Le fonti dei cori della Ἐρωφύλη (Έλληνικά 22, 1969, σ.370-376). C. Bursian, Erofile. Vulgärgriechische Tragödie von Georg Chortatzes aus Kreta. Ein Beitrag zur Geschichte der neugriechischen und der italiänischen Litteratur (Abhandlungen der philologisch-historischen Klasse der Kö-

Έκτός από τὰ παραπάνω κριτήρια παίρνω υπόψη μου έκ-
σης προκειμένου για κάθε λέξη καί όλες τὲς σχετικές πραγμα-
τείες, στὲς ὁποῖες γίνονται ἀντικείμενο διαπραγμάτευσης οἱ
λέξεις αὐτές.

Μέ τὴν ἴδια μέθοδο ἐξάλλου γίνεται ἡ ἔρευνα ὅχι μόνο
για τὴν ἴδια τὴ λέξη, ἀλλὰ καί για τὴ σημασία της, γιατί, ὅ-
πως θὰ δοῦμε καί στό ἐπόμενο κεφάλαιο τῆς εἰσαγωγῆς, ὑπάρ-
χουν καί λέξεις πού ὡς πρὸς τὸν τύπο εἶναι δημοτικές, ἐνῶ ἡ
σημασία τους εἶναι λόγια, γιατί ἡ μελέτη μου ἀπλώνεται σέ
ὅλες τὲς μορφές τοῦ γλωσσικοῦ ἀρχαϊσμοῦ. Ἄς σημειωθεῖ ἐκ-
σης ὅτι ἔκρινα σκόπιμο νά κάνω στό τέλος τοῦ κεφαλαίου για
τὸ λεξιλόγιο καί διαπραγμάτευση σχετικά μέ λέξεις τοῦ Χορ-
τάτση πού κατὰ καιροὺς ἀπασχόλησαν τοὺς μελετητές ἀπὸ τὴν
ἀποψη τοῦ ἀρχαϊσμοῦ, ἀλλὰ πού πιστεύω ὅτι πρέπει νά τὲς δε-
χθοῦμε ὡς δημοτικές.

Στὴ μελέτη τῶν γραμματικῶν καί συντακτικῶν φαινομέ-
νων ἡ ἐξέταση γίνεται ἐκίσης μέ τὸν ἴδιο τρόπο, δηλαδή μέ
ἐλεγχο στό σημερινό κρητικό ἰδίωμα (κατὰ δεύτερο λόγο καί
στά ἄλλα ἰδιώματα), στά δημώδη κρητικά (καί μὴ κρητικά)
κεῖμενα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης κλπ.· σ' αὐτά τὰ κεφάλαια ὥστό-
σο παρουσιάζονται λιγότερες δυσκολίες, κυρίως γιατί εἶναι
πιο εὐκολο νά διαπιστώσουμε τὴ συχνότητα τῶν φαινομένων
αὐτῶν καί ἀκόμη γιατί τὰ περισσότερα χαρακτηριστικά τοῦ

nigl. Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften, Band V,
No VII), Leipzig 1870, σ. 549-635.· "ανούσικας, Ἀγνωστη πη-
γή τῆς" Ἐρωφίλης" τοῦ Χορτάτση. Ἡ τραγωδία "Il re Torris-
mondo" τοῦ Tasso (Κρ. Χρ. 13, 1959, σ. 73-83). G. Spadaro, Un'
altra ignota fonte dell' "Erofilo" di Chortatsis (Serta
Neograeca, Ἀμστερνταμ 1975, σ. 82-88). Μέ τό θέμα αὐτό ἀ-
σχολεῖται καί ἡ R. Bancroft-Marcus, ὅπως ἀναφέρθηκε (σημ.
1 σ. 49).

ιδιώματος σ'αυτά τὰ κεφάλαια δέν παρουσιάζουν διαφορά από τήν ἐποχή ἐκείνη ὡς σήμερα.

Γενικά ὅμως τὰ κριτήρια πού ἀναφέρθηκαν δέν εἶναι πάντοτε ἀπόλυτα, γι'αὐτό καί ἐπειδή εἶναι δύσκολο νά γνωρίζουμε τὴν ἀναμφισβήτητα ἀνήκει στή ζωντανή γλώσσα τῆς ἐποχῆς, ἄλλοτε μποροῦμε νά συμπεράνουμε μέ ἀπόλυτη βεβαιότητα σχετικά μέ τόν ἀρχαϊσμό, ἄλλοτε μέ πιθανότητα μεγαλύτερη ἢ μικρότερη.

III. Μολονότι δέν εἶναι πάντοτε εὐκόλη, γιὰ τοὺς λόγους πού ἀναφέραμε, ἡ ἐξαγωγή θετικῶν συμπερασμάτων σχετικά μέ τὰ λόγια στοιχεῖα στή γλώσσα ἐνός κειμένου, ἡ ἔρευνα πού ἐπιχειρῶ πιστεύω ὅτι προωθεῖ σημαντικά τὴ γνώση μας γιὰ τὰ ἔργα τοῦ Χορτάτση, ἀλλὰ καί δύνει νέες εὐρύτερες προοπτικές γιὰ τὴ γλωσσικὴ μελέτη καί ἄλλων ἔργων τῆς ἐποχῆς.

1) Μελετᾷ γιὰ πρώτη φορά συστηματικά καί κατατάσσει μεθοδικά τὸ λόγιο λεξιλόγιο στή γλώσσα τοῦ Χορτάτση, πράγμα πού εὐκαιριακά μόνο καί σέ ἐλάχιστη ἔκταση εἶχε γίνει ὡς τώρα ἀπὸ ἄλλους ἐρευνητές. Ἔτσι ἀποκτοῦμε μιὰ νέα εἰκόνα τῆς γλώσσας τοῦ Χορτάτση ἰδιαίτερα μάλιστα ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς ἐλληνομάθειάς του.

2) Ἐπειδὴ ἡ ἔρευνα γίνεται μέ βάση καί τὰ κείμενα τῆς ἐποχῆς καί τὰ σημερινὰ ἰδιώματα, γίνεται γνωστὴ ἡ διάδοση τῶν λέξεων στήν ἐποχή ἐκείνη καί σήμερα, ἡ συχνότητα μέ τὴν ὁποία οἱ λέξεις αὐτές ἀπαντοῦν, οἱ ἀπόψεις διαφόρων μελετητῶν κλπ. Μέ τὴ λεπτομερὴ αὐτὴ διαπραγμάτευση κάθε λεξιλογικοῦ στοιχείου ἀποκτοῦμε ὅχι μόνο οὐσιαστικότερη γνώση τοῦ θέματος, ἀλλὰ καί προσφέρουμε ὕλικό πού βοηθᾷ καί στή γενικότερη ἔρευνα.

3) Μιὰ ἔμμεση συμβολὴ ἐπίσης παρέχεται μέ τὴν ἐξέταση τῶν λέξεων σέ σχέση πρὸς τὰ δημοτικὰ συνώνυμά τους, καθὼς μάλιστα δηλώνεται, ὅσο εἶναι δυνατόν, καί ἡ συχνότητά τους. Αὐτό ἔ-

χει ιδιαιτέρη σημασία, γιατί δέν υπάρχει λεξικό συνωνύμων τῶν δημωδῶν κειμένων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, κί' ἔτσι ἡ ἐργασία παρέχει γι' αὐτές τῖς λέξεις καί στοιχεῖα πού ὡς ἓνα βαθμό θά ἔδινε ἓνα τέτοιο λεξικό.

4) Στή γραμματική ἐκύσης μέ τήν ἀκομόνωση ὀρισμένων ἀρχαῖσμων συμβάλλει ἡ ἐργασία μου στήν ἔρευνα τῶν γραμματικῶν αὐτῶν στοιχείων· ἀπό τήν ἄλλη μεριά ἔμμεσα ἐξετάζει γενικότερα καί δύνει ἀπαντήσεις σέ θέματα ἀρχαῖσμου ὀρισμένων γραμματικῶν τύπων πού σήμερα δέν εἶναι πιά ζωντανοί στό κρητικό ἰδίωμα (μερικοῦ ἀπό αὐτούς τότε ἦταν ζωντανοί), ἐνῶ στό θέμα τῶν φωνητικῶν ἐξετάζεται μόνο ὁ ἀρχαῖσμος τοῦ χορτάτση, γιατί δέν υπάρχει πρόβλημα, ἄν ἦταν δημοτικά ἢ ὄχι ἐκείνη τήν ἐποχή τά διάφορα ἀρχαῖστικά συμπλέγματα· ἐξαίρεση ἀποτελοῦν ἴσως μόνο μερικές περιπτώσεις τοῦ τελικοῦ ν.

Ἀνάλογη ἐξάλλου εἶναι ἡ συμβολή καί στή σύνταξη.

Γενικά ἡ ἔρευνα πιστεύω ὅτι συμβάλλει ἐκτός ἀπό τή γνώση τῶν λόγιων γλωσσικῶν στοιχείων τοῦ χορτάτση, πού εἶναι ὁ βασικός στόχος της, καί στή μελέτη τοῦ κρητικοῦ ἰδιώματος τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὡς ἓνα βαθμό βέβαια, δηλαδή ἀπό τήν ἀποψη τῶν στοιχείων πού θά μπορούσαν νά θεωρηθοῦν ἀρχαῖστικά. Φυσικά ὀλοκληρωμένη ἀντίληψη τοῦ κρητικοῦ ἰδιώματος τῆς ἐποχῆς ἐκείνης θά μᾶς ἔδινε (ὅσο θά ἦταν δυνατόν) εἰδική μελέτη πού θά ἐξέταζε γενικά καί θά ἐρευνοῦσε ἀπό ὅλες τῖς ἀπόψεις τή γλώσσα τῶν δημωδῶν κρητικῶν κειμένων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης σέ συνδυασμό μέ τό σημερινό κρητικό ἰδίωμα. Γιά νά πραγματοποιηθεῖ ὅμως μιά ἔρευνα μέ τόν εὐρύτερο αὐτόν στόχο πρέπει πρῶτα νά προηγηθοῦν ὑπεύθυνες καί ἐξαντλητικές ἐπιμέρους ἐργασίες, πού θά δώσουν τήν πρώτη ὕλη. Ἡ ἐργασία μου ὅμως αὕτη δέν προσφέρεται στόν ἐρευνητή μόνο ὡς

πρώτη ύλη γιά τή γενικότερη μελέτη τής κρητικῆς γλώσσας τοῦ 16ου καί τοῦ 17ου αἰώνα, ἀλλά ἔχει τό προνόμιο νά ἐξετάζει τό γλωσσικό ὕφος ἐνός κορυφαίου ἀντικπροσώπου τής κρητικῆς λογοτεχνίας μέ βάση τά τρία ἔργα του πού ἐκτείνονται σέ χιλιάδες στίχους, πράγμα πού δέν συμβαίνει μέ πολλούς ποιητές τής κρητικῆς λογοτεχνίας.

ΜΕΡΟΣ Α'

ΛΕΞΙΛΟΓΙΚΑ

Λ Ε Ξ Ι Λ Ο Γ Ι Κ Α

Στό κεφάλαιο αυτό εξετάζεται ὁ ἀρχαϊσμός τοῦ Χορτάτη ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ λεξιλογίου του. Ἡ εξέταση αὐτή, ὅπως ἀναφέρθηκε, ἀφορᾷ τίς ἐλληνικὲς λέξεις, καὶ κατατάσσονται ἐδῶ σὲ κατηγορίες ἀνάλογα μὲ τὸ εἶδος τοῦ ἀρχαϊσμοῦ τους· ἄλλες δηλαδὴ ἀρχαῖζουν καὶ ὡς πρὸς τὸν τύπο καὶ ὡς πρὸς τὴ σημασία, ἄλλες μόνο ὡς πρὸς τὴ σημασία κλπ.¹ Οἱ κατηγορίες αὐτὲς εἶναι οἱ ἑξῆς:

1. Λόγιες λέξεις (καὶ ὡς πρὸς τὸν τύπο καὶ ὡς πρὸς τὴ σημασία) ἄγνωστες στὸ κρητικὸ ἰδίωμα.

Στὴν κατηγορία αὐτὴ κατατάσσω λέξεις λόγιες καὶ ὡς πρὸς τὸν τύπο καὶ ὡς πρὸς τὴ σημασία, καὶ δὲν ἀπαντοῦν καθόλου στὸ κρητικὸ ἰδίωμα. Ἐνδεχομένως ὁρισμένες ἀπὸ αὐτὲς βρίσκονται σὲ ἄλλα, μὴ κρητικὰ, κείμενα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἢ καὶ καμιά φορά ἀπαντοῦν σὲ ἄλλα νεοελληνικὰ ἰδιώματα καὶ διασώζουν ἀρχαϊσμούς. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ δηλώνονται φυσικὰ καθεὶς φορά, καθὼς καὶ ὁ, τι ἄλλο σχετικὸ (π.χ. ἀκόφεις διαφόρων

1. Φυσικὰ θὰ μπορούσαν νὰ γίνουν ποικίλες διαιρέσεις τοῦ λόγιου αὐτοῦ λεξιλογίου τοῦ Χορτάτη, π.χ. λέξεις ἀρχαῖες, νεώτερες, μὲ ἰταλικὴ προέλευση κλπ. ἢ λέξεις καὶ ἐκφράζουν ἀφηρημένες ἔννοιες καὶ λέξεις καὶ ἐκφράζουν κοινὲς συγκεκριμένες ἔννοιες ἢ λέξεις καὶ εἶναι ἀποκρυσταλλωμένοι ἀρχαϊσμοὶ καὶ λέξεις γνήσιες ἀρχαῖστικες κλπ. Ἐπειδὴ ὅμως εἶναι τεχνικῶς ἀδύνατο νὰ διαιρεθεῖ τὸ ὅλκον αὐτὸ συγχρόνως σὲ ὅλες αὐτὲς τίς κατηγορίες κατὰ τὴ διαπραγμάτευση, δίνεται στὸ κεφάλαιο αὐτὸ ἡ διαίρεση μὲ μιὰ ὁρισμένη βῆση, ἐνῶ οἱ ποικίλες ἄλλες διαιρέσεις παρέχονται στὰ συμπεράσματα (σ. 227 κέ.) καὶ στοὺς πίνακες (σ. 167 κέ.).

μελετητῶν, ἔλλειψη δημοτικότερων τύπων, μαρτυρία ἀπὸ κείμενα μὲ ὄχι ἀμιγῆ δημοτική γλῶσσα, κλπ.) πού ἐνισχύει τὴν ἄποψη ὅτι ἡ λέξη εἶναι λόγια καὶ δὲν θά πρέπει νὰ λεγόταν τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη στὸ κρητικὸ ἰδῶμα. Οἱ λέξεις αὐτές εἶναι οὐ ἐξῆς:

ἀγαθά

Κι' ὥς εἶχαν ἀγαθά πολλά, μέ σπλαχνοσύνη πλήσα
πάσα καιρὸ ἀλλήλως τως σ' ἄμετρη ἀγάπην ἦσα
Π Πρόλ. 25

Μολονότι ἡ λ. μαρτυρεῖται σέ μερικὰ σημερινά νεοελληνικά ἰδῶματα (ὄχι ὅμως στὸ κρητικόν)¹, καὶ μάλιστα μέ τὴν ἴδια σημασία (ἐδῶ σημαίνει "ὑπάρχοντα")², σωστά, νομίζω, ὁ Ε. Κριαρᾶς τὴν κατατάσσει μεταξὺ τῶν λεξιλογικῶν ἀρχαῖ - σμῶν τῆς Πανώριας³. Κι' αὐτὸ γιὰτὶ ὄχι μόνο σήμερα δὲν μαρτυρεῖται στὸ κρητικὸ ἰδῶμα, ἀλλὰ καὶ στὰ δημῶδη κείμενα τῆς ἐποχῆς δὲν ἀπαντᾷ παρὰ μόνο σέ ὅσα ἀρχαΐζουν⁴, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ εἶναι γνωστὴ ὡς ἀρχαῖα βασικά μ' αὐτὴ τὴ σημασία⁵.

ἄκαιρος

Διῶξε τοῦ κρίκες τσ' ἄκαιρες σοῦ ξαναλέγω πάλι
Ε Α' 497
Φόβοι ἄκαιροι, Ἐρωφύλη μου, φόβ' ἄκαιρ' εἶν' αὐτεῖνοι
Ε Β' 137

Ἡ λ., ἀρχαῖα, ἀπαντᾷ σέ κείμενα δημῶδη μεσαιωνικά, ἀλλὰ ὄχι σέ κρητικά (Κριαρ., Λεξ.), καθὼς καὶ σήμερα σέ ἰδῶματα νεοελληνικά, ἀλλὰ ὄχι στὸ κρητικόν (ΙΛ)⁶.

1. ΙΛ.

2. Βλ. καὶ Κριαρ., Λεξ., λ. "ἀγαθόν" 2α, ἔκδ. Πανώριας, Γλῶσσ. καὶ ΙΛ ὁ. π. 1.

3. Ἐκδ. Πανώριας, σ. 26.

4. Κριαρ., Λεξ., λ. "ἀγαθόν", ὅπου μάλιστα μπορεῖ αὐτὸ νὰ τὸ παρατηρήσει κανεὶς καὶ σέ ὅλες τὶς σημασίες.

5. L-S, λ. ἀγαθός ΙΙ 4.

6. Ὅχι μόνο στὸ ΙΛ δὲν μαρτυρεῖται ὡς κρητικὴ, ἀλλὰ καὶ

σημασία: Στο Α'497 ή σημασία είναι αρχαία. Στο Β'137 δέν είναι αρχαία¹, ούτε όμως και σημερινή, πάντως κοντά στη σημερινή "άνδροστος"².

Η λ. στο Χορτάση δέν φαίνεται δημοτική, μολονότι μαρτυρείται και παλιότερα και ως ένα σημείο και σε σημερινά ιδιώματα, κυρίως γιατί δέν μαρτυρείται καθόλου στο κρητικό ιδίωμα. Άλλωστε και ο Ξανθουδίδης τή θεώρησε λόγιο στοιχείο³.

ἀληθῶς

...μή ἀληθῶς δὲ θεὸς εὖρετ κανένα
νά σ' ἀγαπᾷ, σὸν κάνει αὐτός, καλὰ καὶ ἐμπιστευμένα
Π Γ'25

Τό ἐπίρρημα, αρχαίο, δέν ἀπαντᾷ στὰ ἄλλα καθαρά δημώδη κρητικά κείμενα τῆς ἐποχῆς, ἀλλά οὔτε και σήμερα ἐμφανίζεται σέ νεοελληνικά ιδιώματα· σήμερα είναι μόνο λόγιο (ΙΑ).

Ἀναμφισβήτητα πρόκειται γιὰ ἀρχαϊσμό τοῦ Χορτάση. Ἀρχαϊσμό ἄλλωστε τό θεωρεῖ και ο Ε. Κριαρᾶς⁴. Στὰ κρητικά κείμενα πολύ συχνά ἀπαντᾷ τό ιδιωματικό "ἀπαρθινά" και καμιά φορά τό κοινό "ἀληθινά" (βλ. και σ.120).

ἀντιτείνω

Τό πράμα, ἀπού κρένει
τῆς ἀφεντιᾶς σ' ἡ φρόνεψη, μηδένας τ' ἀντιτείνει,
μηδέ τυχαίνει, οὔδέ μπορεῖ

Ε Ε'622

Η λ., αρχαία, ἀπαντᾷ και σέ κείμενα δημώδη μεσαιωνικά, μερικά ἀπό τά ὅποια είναι κρητικά (Κριαρ., Λεξ.). Σήμερα σώζεται σέ μερικά νεοελληνικά ιδιώματα, ἀλλά ὄχι στο κρητικό (ΙΑ και Andr., Lex.), μέ τήν ἴδια σημασία "ἀμφισβητῶ"

στο Πάγκ., Ἰδίωμ. Κρ. δέν ὑπάρχει. Καί στο Andr., Lex. μαρτυρεῖται ἀπό ἄλλα ιδιώματα, ἀλλά ὄχι ἀπό τό κρητικό.

1. Βλ. Κριαρ., Λεξ. στη λ. 2α.

2. Βλ. ΙΑ, λ. "ἄκαιρος" 1β.

3. Ξανθουδίδης, ἔκδ. Ἐρωφίλης Εἰσαγωγή σ. μγ'.

4. Ἐκδ. Πανώριος, σ. 26.

πού είναι άρχαία καί τή βρίσκουμε έπίσης καί στό δημώδη κείμενα τής έποχής¹.

Πρέπει νά χαρακτηρίσουμε τή λ.ώς λόγια γιά τούς έξης λόγους: α) όπως είδαμε,οί παραπομπές σέ δημώδη κρητικά κείμενα τής έποχής είναι έλάχιστες,καί μάλιστα σέ κείμενα πού δέν είναι γραμμένα σέ έντελώς άμιγές κρητικό ιδίωμα², καί β) σήμερα δέν μαρτυρεΐται στό κρητικό ιδίωμα, αλλά μόνο σέ τρία άλλα νεοελληνικά ιδιώματα.

Καί ό Στ. Άλεξίου πιστεύει πώς έχει λόγια προέλευση³.

άπέχω

Καλά τό λέν κι'όντα θωρεΐ τόν ποταμό πώς τρέχει
κιανεύς σιγά,όσο μπορεΐ πρέπει άπ'αυτόν ν'άπέχει
Π Γ' 600

...καί τήν άγάπη τση μόνο σ'έσέναν έχει,
καί φαίνεται τση βαρετό μακριά από σέ ν'άπέχει
Ε Β' 416

Ή λ.,άρχαία,άπαντά καί σέ δημώδη κείμενα τής έποχής του Χορτάτση (σέ κρητικά ώστόσο είναι σπάνια⁴, καθώς καί σέ σημερινά νεοελληνικά ιδιώματα, αλλά όχι στό κρητικό (ΙΑ).

Ή σημασία "άπομακρύνομαι από κάτι,άποφεύγω κάτι" είναι σήμερα περισσότερο λόγια, όπως καί ή σύνταξη του ρήματος μέ τήν "άπό" + αίτιατική, μολονότι βρίσκουμε καί τή σημασία καί τή σύνταξη αύτή σέ σημερινά νεοελληνικά

1. Κριαρ.,Λεξ. στή λ.28 καί Andr.,Lex.Καί στόν Πιστ.βοσκ. (Joannou) III 5,63 ή σημασία είναι ή ίδια.
2. Καί τά άλλα,μή κρητικά κείμενα πού παραθέτει τό Κριαρ., Λεξ. έχουν έκδηλα άρχαϊστικά στοιχεία (π.χ. Ίερακοσόφιο, Γλυκάς κλπ.).
3. Κρ.Χρ. 8,1954,σ.252.
4. Άπαντά π.χ.στόν Άπόκοπ.(Άλεξ.Στ.)199 (άπέχουσιν τέσ εκκλησιές).

ιδιώματα (ΙΑ,στή λ.2α), αλλά όχι και στο κρητικό. Σέ δη-
μώδη κείμενα της έποχής άπαντά έκείσης ή σημασία και ή
σύνταξη, αλλά όχι σέ κρητικά¹.

Τά στοιχεΐα αυτά, κυρίως μάλιστα τό γεγονός ότι σπα-
νίζει τό ρήμα μέ τή σημασία και τή σύνταξη αυτή στά δημώ-
δη κείμενα της έποχής όδηγοΰν στό συμπέρασμα ότι ή λ.πρέ-
πει νά θεωρηθεί λόγιο στοιχείο. Χαρακτηριστικό έξάλλου εΐ-
ναι ότι στά κείμενα αυτά και μάλιστα στά κρητικά άπαντοΰν
άλλα συνώνυμα ρήματα δημοτικότερα, όπως "άπομακραΰνω"
-(μτβ.) (κού τό έχει ό Χορτάτης έκείσης λίγο πιο κάτω στην
Πανώρα, στο στ.Γ' 602), "μακραΰνω"², "βγαΰνω"³, "ξεκόβω"⁴,
"φεύγω"⁵, "βαρλοΰμαι"⁶, "ξωφεύγω"⁷.

Ο Χορτάτης γράφοντας συνειδητά τό ιδίωμα χρησιμο-
ποιεί πολύ συχνότερα τά δημοτικά συνώνυμα, ένω τό λογίο-
τερο "άπέχω" πιο σπάνια.

Τή λ. θεωρεί λόγια στο Χορτάτη και ό Στ. Άλεξίου⁸.

άποστά(ς)

Και άποστάτα κι' άδικο κι' άσπλαχνο μ' όνομάζου
Κ Πρόλ. 33

Η λ., μεταγενέστερη (L-S), βρίσκεται και σέ κείμενα
δημώδη μεσαιωνικά (Κριαρ., Λεξ., λ. "άποστάτης") και σέ με-

1. Π.χ. στο ποίημα Κορων., Μπούας σ. 24: "άπ' αυτόν άπέχει",
κ.ά.

2. Έρωτόκρ. (Ξανθ.) (Γλωσσ.).

3. Πανώρα (Γλωσσ.).

4. Πανώρα (Γλωσσ.).

5. Πανώρα (Γλωσσ.), Έρωτόκρ. (Ξανθ.) (Γλωσσ.).

6. Πανώρα (Γλωσσ.).

7. Κατζοΰρμπκος (Γλωσσ.).

8. Κρ, Χρ. 8, 1954, σ. 252.

ρικά σημερινά ιδιώματα (ΙΑ καὶ Andr., Lex.).

Σημασία: Ἡ σημασία πού ἔχει ἐδῶ ἡ λ. εἶναι "ἀκεύθαρχος, ἀνυπάκουος" καὶ εἶναι βέβαια καὶ σημερινή, ἀλλὰ δέν τή βρίσκουμε σέ ἄλλο κείμενο τῆς ἐποχῆς (Κριαρ., Λεξ.).

"Ἦδη στόν Πλούταρχο ἀπαντᾷ ἡ σημασία "δραπέτης δοῦλος", στόν Πολύβιο ἡ σημασία "λιποτάκτης", κ.ἄ. (L-S). Ἀργότερα στούς ἐκκλησιαστικούς συγγραφεῖς παύρνει ἡ λ. τή σημασία "ἐπαναστάτης, ἀντάρτης" κατὰ τοῦ θεοῦ ἢ τοῦ νόμου τοῦ θεοῦ καὶ χρησιμοποιεῖται σέ μεγάλη κλίμακα (γνωστός εἶναι ὁ χαρακτηρισμός τοῦ Ἰουλιανοῦ "παραβάτης ἢ ἀποστάτης").

Τά πρὸ πάνω στοιχεῖα ὁδηγοῦν στίς ἐξῆς παρατηρήσεις:

Τά δημῶδη κείμενα πού διασώζουν τή λ. ἔχουν σχεδόν ὅλα ἔντονα ἀρχαῖστικά στοιχεῖα (Κριαρ., Λεξ.). Ἀπό αὐτά μόνο ἓνα εἶναι κρητικό. Δημοτικότερα εἶναι μόνο ὁ φαλιέρος καὶ ὁ Δεφαράνας, ἀλλὰ, ὅπως εἶναι γνωστό¹, τό δεύτερο ἀντιγράφει τό πρῶτο· καὶ σ' αὐτά ὁμως χρησιμοποιεῖται ἡ λ. ὥς προσδιορισμός τοῦ Μαξιμιανοῦ στό πρῶτο, τοῦ Ἰουλιανοῦ στό ἄλλο, πρόκειται δηλαδή καὶ ἐδῶ γιά λ. τυπική, πού προέρχεται ἀπό τή λόγια παράδοση.

Σήμερα ἐξάλλου δέν ἀπαντᾷ στό κρητικό ιδίωμα.

Ἡ λ. λοιπόν² φαίνεται λόγια. Ὅσο γιά τήν προέλευσή της, πρέπει ὁ τύπος αὐτός ("ἀποστάτας") νά προέρχεται ἀπό τά ἰταλικά (βλ. Κριαρ., Λεξ. ὁ. π.), ὅπου καὶ σήμερα ὑπάρχει (apostata)³. Ὁ γνήσιος ἐλληνικός τύπος εἶναι "ἀποστάτης".

1. Βλ. Μ. Μανούσακα, Ἡ κρητική ποίηση τήν ἐποχή τῆς βενετοκρατίας, Θεσσαλονίκη 1965, σ. 18 σημ. 1.
2. Ἄν φυσικά εἶναι τοῦ Χορτάτση, γιατί ὁ πρόλογος τοῦ Κατσοῦρμπου ἀμφισβητεῖται (βλ. σχόλια Α. Πολύτη στήν ἔκδοση τοῦ ἔργου αὐτοῦ).
3. Ὑπῆρχε ἐκείνης καὶ στά λατινικά.

ἀποστολή

καὶ πέμπει μου ἀποστολές. καὶ θέλει τῇ βουλῇ μου
Κ Γ' 417

Ἡ λ., ἀρχαία, ἀπαντᾷ ἐκείνης καὶ σέ κείμενα δημῶδη τῆς ἐποχῆς καὶ καλιότερα (Κριαρ., Λεξ.)¹.

Σημασία: Ἡ σημασία πού ἔχει ἐδῶ ἡ λ., "οἱ ἀπεσταλμένοι (ὡς σύνολο)" (Κριαρ., Λεξ.), δέν εἶναι ἀρχαία, ὅπως ἐκείνης καὶ ἡ ἄλλη σημασία πού ἔχουν τὰ ἄλλα δημῶδη κείμενα (Κριαρ., Λεξ.).

Φανερό ἐξάλλου εἶναι ὅτι ἡ λέξη δέν ἀπαντᾷ συχνά ἤδη σέ καλιότερα δημῶδη κείμενα, ἐνῶ ἀπό τὰ λίγα κείμενα πού παραθέτει τό Κριαρ., Λεξ.² μόνο ὁ φορτουνάτος εἶναι κρητικό, ἀλλά καὶ στό χωρίο τοῦ φορτουνάτου ὑπάρχει ἀρχαϊσμός γίνεται δηλαδή λόγος γιά τόν Ἑρμῆ

...ἀκού καίρνει
τῶ ἀποστολές ἡ τοὺς οὐρανοὺς κτ' ἐδῶ στή γῇ τσί φέρνει
φορτουν. (Ξανθ.) Ἰντ. β' 6

ἀλλά καὶ στό Στοβατο I.49.69 ὁ Ἑρμῆς ἀναφέρεται ὡς "ἀποστολεὺς τῶν ἐνσωματωμένων ψυχῶν" (L-S, λ. "ἀποστολεὺς") .

Ἐξάλλου ἡ λ. δέν φαίνεται νά ὑπῆρχε στό κρητικό ἰδίωμα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὅπως καὶ στό σημερινό κρητικό ἰδίωμα καὶ σέ ἄλλα νεοελληνικά ἰδιώματα δέν ἀπαντᾷ (ἐκτός ἀπὸ μία περίπτωση πού ἀναφέρθηκε παραπάνω).

1. Τό ΙΑ καταγράφει τῇ λ. μόνο ἀπὸ ἐφημερίδα. Στή Λέσβο ὑπάρχει ἡ λ. μόνο μέ εἰδική σημασία, σημαίνει δηλαδή τὰ δῶρα πού στέλνονται σέ φίλους ἢ συγγενεῖς (Γλωσσάριον Λέσβου, Νεοελληνικά Ἀνάλεκτα, τόμ. Α', Ἰούλιος 1872, φύλλ. ζ' σ. 393).
2. Ἀσφαλῶς ἡ λ. ἀπαντᾷ καὶ σέ ἄλλα κείμενα μέ έντονα ἀρχαϊστικά στοιχεία, ὅπως π.χ. Σφρ., Χρον. μ. (Grecu) 1015, Ἰχνηλ. (Sjöberg) 163³ κ.ά., πού δέν παρατέθηκαν, γιὰτί ἡ σημασία ἐκεῖ εἶναι ἀρχαία.

—Ο Χορτάτης ἤξερε βέβαια τίς λέξεις "ἀποστέλνω", "ἀπεσταλμένος", "ἀποσταλμένος", "ἀποστολάτορας" ἀπό τή δημοτική γλώσσα καί τή λ. "ἀποστολή" ἀπό τή λόγια παράδοση· δέν ἦταν λοιπόν δύσκολο νά δώσει στό ἀφηρημένο οὐσιαστικό τήν ἔννοια τοῦ συγκεκριμένου "ἀποστολάτορας".

ἀριθμητική

θέλεις τήν Ἀριθμητική, θέλεις Ἀστρονομία

Κ Δ' 324

Ἡ λ., ἀρχαία, δέν φαίνεται δημοτική· οὔτε στά δημώδη κείμενα τῆς ἐποχῆς, ὅσο ξέρω, ἀπάντᾳ οὔτε ἐκείνης σήμερα εἶναι ἰδιωματική¹.

Σημασία: Ἡ σημασία εἶναι ἡ ἀρχαία καί ἡ γνωστή σημερινή ("ἐπιστήμη τῶν ἀριθμῶν").

Ἡ λ. ὅπωςδήποτε δέν προέρχεται ἀπό τή δημοτική γλώσσα. Ὅπως συμβαίνει καί μέ τίς λέξεις "ἀστρονομία" (βλ. συνέχεια στό κείμενο), *filosofia*, *Logica*, *Retorica*, *Umanità*, *Matematica*, παίρνει ὁ ποιητής τή λ. ἀπό τή λόγια παράδοση².

Χαρακτηριστική βέβαια εἶναι ἡ χρήση ἐλληνικῶν λέξεων γιά τή δήλωση αὐτῶν τῶν ἐπιστημῶν κοντά στοὺς λατινικούς καί ἰταλικούς ὅρους ποὺ ἦταν κοινοὶ τότε στοὺς λόγους τῆς Ἀναγέννησης.

ἀστρονομία

θέλεις τήν Ἀριθμητική, θέλεις Ἀστρονομία;

Κ Δ' 324

1. Τό ΙΑ τῆ θεωρεῖ λόγια· ὡς ἰδιωματική παρουσιάζεται μόνο στήν Ἀθήνα καί τή Σύφνο στοὺς τύπους "ἀριθμητική" καί "ἀριθμητική".

2. Τίς λέξεις αὐτές βάσει ὁ ποιητής στό στόμα τοῦ δασκάλου· ὡς ἐνδειξη τῆς σοφίας του καί ἀπό στωική διάθεση.

Ἡ λ., ἀρχαία, ἀπαντᾷ καὶ σέ μερικὰ δημῶδη κείμενα τῆς ἐποχῆς (Κριαρ., Λεξ.), ἐνῶ σήμερα δὲν μαρτυρεῖται σέ νεοελληνικά ἰδιώματα¹.

Ἡ σημασία κού ἔχει ἐδῶ εἶναι "ἡ ἐπιστήμη κού με-
λετᾷ τὰ ἄστρο" καὶ εἶναι ἡ ἀρχαία².

Πιστεύω λοιπόν, ὅτι τόσο στό Χορτάτση ὅσο καὶ στά κείμενα κού ἀναφέρθηκαν, ἡ λ. προέρχεται ἀπό τή λόγια πα-
ράδοση³.

Βασιλεία

κι' ὅποιοι ἀγαποῦ καὶ θέλουνε νά 'χουσι βασιλεία
Ε' Ἰντ. γ' 7

καὶ μέ τή βασιλεία σου νά πάρουν τή ζωή σου
Ε Δ' 578

... γιαμιὰ γιαμιὰ γενοῦνται
σά δυό παιδιὰ ἀπό μιάν κοιλιά φόβος καὶ βασιλεία
Ε Ε' 247

Ἡ λ., ἀρχαία, ἀπαντᾷ πολύ συχνά καὶ σέ δημῶδη κεί-
μενα τῆς ἐποχῆς (καὶ σέ κρητικά) στοὺς τύπους Βασιλεία
καὶ Βασιλειά (Κριαρ., Λεξ.) καθὼς καὶ σήμερα ὡς κοινή
καὶ ἰδιωματική, ὅχι ὁμῶς στό κρητικό ἰδιῶμα (ΙΛ).

Σημασία: Στό πρῶτο χωρίο ἡ σημασία εἶναι "τό ἀξίω-
μα τοῦ βασιλιᾶ" (Κριαρ., Λεξ. στή λ. 2), στό δεύτερο καὶ στό
τρίτο εἶναι "ἡ ἐξουσία τοῦ βασιλιᾶ" (Κριαρ., Λεξ. στή λ. 1).

Μποροῦν νά γένουν σχετικά οἱ ἑξῆς παρατηρήσεις: α)

1. Σήμερα εἶναι μόνο λόγια (βλ. καὶ ΙΛ).
2. Σήμερα ἐκίσης μόνο λόγια.
3. Σέ ὁρισμένα ἔχει ἄλλη σημασία, σημαίνει "ἀστρολογία"
(Κριαρ., Λεξ. στή λ. β). Ἀνάλογη εἶναι ἡ σημασία τῶν
λέξεων "ἀστρονόμος" καὶ "ἀστρονομῶ" (Κριαρ., Λεξ.) κού
καὶ σήμερα μαρτυροῦνται καὶ μάλιστα ἀπό τήν Κρήτη κα-
θὼς καὶ τῆς λ. "ἀστρονόμισσα" (Κριαρ., Λεξ.).

είναι χαρακτηριστικό ότι, όσον αφορά τά δημώδη κείμενα της εποχής και μάλιστα τά κρητικά, ο τύπος βασιλεία είναι σπανιότερος σέ όσα έχουν πύ άμυγή δημοτική γλώσσα σέ σχέση μέ τόν τύπο "βασιλεία"^{1·β}) ή λ. σήμερα δέν μαρτυρείται στό τό κρητικό ιδίωμα (τουλάχιστο ο τύπος "βασιλεία")².

Ο Χορτάσης λοιπόν, πύ άλλωστε χρησιμοποιεί πολύ συχνότερα τόν τύπο βασιλεία³, φαίνεται ότι χρησιμοποίησε τόν αρχαιότερο τύπο σέ -εία μάλλον γιά λόγους μετρικούς⁴.

γνώστης

Ω ούρανέ και ήλιε, μαρτύροι του καημού μου
και κατεχάροι της καρδιάς, γνώστες του λογιισμού μου
Π Β' 486

Η λ., μεταγενέστερη (L-S), άπαντά και σέ μερικά δημώδη κείμενα της εποχής, στά όποια όμως φαίνεται καθαρά ότι πρόκειται γιά αρχαϊσμό (Κριαρ., Λεξ.)⁵ (έξάλλου κανένα δέν είναι κρητικό). Και σήμερα άλλωστε δέν είναι δημοτική.

1. Ο τ. "βασιλεία" άπαντά επίσης στό φορτούν. (Ξανθ.) 'Ιντ. γ' 17, στό Ζήωνα (Σάθας) Α' 39, 351, 357, Β' 347, Γ' 237, Δ' 287 (ίσως και άλλου).
2. Στο ποντιακό ιδίωμα και στά τσακωνικά ή λ. έχει την κοινή σημασία "βασιλική έξουσία" (Ιλ στη λ. 1), ένω σέ άλλα ιδιώματα (και στό ποντιακό επίσης) έχει πάρει άλλες εύδικές σημασίες (Ιλ).
3. Ε Πρόλ. Χάρου 23, 91, Α' 522, 'Ιντ. α' 72, Β' 8, 60, 'Ιντ. β' 159, Γ' 277, 280, 424, 437, Δ' 108, 524, 539, 557, 578, Ε' 253, 514, 624.
4. Για τόν ίδιο λόγο φαίνεται πώς χρησιμοποιήθηκε τής περισσότερες φορές ο ίδιος τύπος και στά άλλα κρητικά κείμενα (βλ. παραπάνω σημ. 1).
5. Τό δημοτικότερο από τά κείμενα αυτά είναι ή Εύγένια, δ - που άπαντά ή λ. ύστερα από διόρθωση της Ι. Καραγιάννη, Παρατηρήσεις στην "Εύγένια" ('Ελληνικά 23, 1970, σ. 349) του "γνώση" σέ "γνώστες" όπως όμως αποδεικνύεται στην παραπάνω μελέτη πρόκειται γιά στίχους πύ άντλησε ο ποιητής της Εύγένιας από την Πανώρα.

σημασία: Ἡ σημασία κού ἔχει ἐδῶ ἡ λ. εἶναι ἡ βασική μεταγενέστερη, "αὐτός κού γνωρίζει" (Κριαρ., Λεξ.).

Τόσο ἡ παρουσία τῆς ἰδίας τῆς λ. σέ ἀρχαῖζοντα κείμενα, ὅσο καί ἡ ἀρχαῖστική σημασία τῆς πεύθουν ὅτι ἀναμφισβήτητα πρόκειται γιά ἀρχαῖσμό τοῦ Χορτάτση¹.

Ἀεῖζει ἐπίσης νά προστεθεῖ, ὅτι συχνό στά κρητικά ἰδίως κείμενα (π.χ. στόν Ἑρωτόκριτο) εἶναι τό δημοτικό συνώνυμο "κατεχάρης", κού καί σήμερα λέγεται στήν Κρήτη ἄλλο δημοτικό συνώνυμο στά κείμενα αὐτά εἶναι τό "μάρτυρας"· χαρακτηριστικό εἶναι ὅτι ὁ Χορτάτσης ἔχει καί τά δύο αὐτά συνώνυμα στό παραπάνω δίστιχο.

δέση, ἡ

λεύτερη καί λυτή ἀπό κάσα δέση
ταῖρε ἔμενε ζιμιλό τ' ἀγαφτικοῦ τση

E B 495

Ἡ λ. κού ἔχει ἐδῶ τή σημασία "δεσμός, δέσμευση"², νομίζω πώς πρέπει νά χαρακτηριστεῖ λόγια, ἀφοῦ καί στόν τύπο εἶναι ἤδη ἀρχαία, ἀλλά καί ἡ σημασία τῆς εἶναι μεταγενέστερη χωρίς μάλιστα κατοκινή ἐπιβίωση³. Σέ καλιότερα δημῶδη κείμενα καί σέ κείμενα τῆς ἐποχῆς τοῦ Χορτάτση τή συναντοῦμε μερικές φορές, ἀλλά μέ ἄλλες σημασίες⁴. χαρακτηριστικό εἶναι ἐπίσης ὅτι τά περισσότερα ἀπό τά κείμενα αὐτά ἔχουν ἔντονα ἀρχαῖστικά στοιχεῖα, ἀλλά καί στά δημοτικότερα ἀκόμη τά χωρία στά ὅποια ἀπαντᾷ ἡ λ. μαρτυροῦν λόγια ἐκδόραση (π.χ. στό Δεφαράνα).

1. Πρβλ. ἀνάλογο ἀρχαῖστικό στίχο στό Φαλιέρ, Ἰστ. (v. Gem.) 603: Ὡ κειρασμέ τοῦ πόθου μου καί δωῶκτη τοῦ καλοῦ μου.

2. Κριαρ., Λεξ., λ. "δέσις -ση" 1.

3. Κριαρ., Λεξ., δ. κ.

4. Κριαρ., Λεξ., δ. κ. 2: "(Προκ. γιά τήν Ἁγία Τριάδα) ἐνότη-
τα, σύνδεσμος". Ἡ σημασία 3 μάλλον δημοτική.

Σήμερα από τήν ανατολική Κρήτη μαρτυρείται ὁ τύπος
"δεσά" μέ ἄλλη, εἰδική σημασία¹.

διαχωρίζομαι

...πρὶν δέν εἶναι πάλι
σάν ὄντε διαχωρίζονται, πού 'χα φιλιὰ μεγάλη

Ε Α' 258

Ἡ λ., ἀρχαία καί στήν ἐνεργητική καί στή μέση φωνή,
ἀπαντᾷ βέβαια καί σέ δημώδη κείμενα τῆς ἐποχῆς καί καλίσ-
τερα ἀλλά μόνο στήν ἐνεργητική φωνή (Κριαρ., Λεξ.) ὥστόσο
δέν μαρτυρεῖται σέ σημερινά νεοελληνικά ἰδιώματα².

Σημασία: Ἡ λ. ἐδῶ σημαίνει "ἀποχωρίζομαι" (προκ. γιά
πρόσωπα). Χαρακτηριστικό εἶναι, ὅσον ἀφορᾷ τά δημώδη κεί-
μενα τῆς ἐποχῆς, ὅτι μόνο σ' αὐτό τό χωρίο ἔχει αὐτή τή ση-
μασία.

Τό γεγονός ὅτι ἡ λ. δέν ἀπαντᾷ οὔτε στό σημερινό κρη-
τικό ἰδίωμα οὔτε σέ ἄλλα νεοελληνικά ἰδιώματα, ἐκτός καί
τό γεγονός ὅτι οἱ παραπομπές σέ δημώδη κείμενα τῆς ἐποχῆς
δέν εἶναι πολλές (ἰδίως σέ κρητικά) καί μάλιστα σέ κεί-
μενα μέ ἀρχαϊστικά στοιχεῖα³, μᾶς ὁδηγοῦν στό συμπέρασμα
ὅτι ἡ λ. εἶναι λόγια.

1. Πάγκ., Ἰδίωμ. Κρ. Β', ὅπου ἀναφέρεται ἡ σημασία "Τοῖχος
εἰς τό ἐπικλινές χωράφι... διὰ νά συγκρατεῖ τό χῶμα" ἐ-
κτός βλ. Πάγκ., Ἰδίωμ. Κρ. Συμπλ., ὅπου ἀναφέρεται σημα-
σία "δέσιμο" ἀπό τήν ανατολική Κρήτη.

Ὅπως μέ πληροφορεῖ ὁ καθηγητής κ. Ν. Παναγιωτάκης, ἡ λέ-
ξη σήμερα εἶναι κοινή στήν Κρήτη· τά στοιχεῖα ὅμως πού
ἀναφέρθηκαν παραπάνω νομίζω πώς εἶναι ἀρκετά γιά νά μᾶς
κάνουν νά ἀμφιβάλλουμε ὅτι καί τήν ἐποχή ἐκεῖνη ἦταν ἡ
λέξη στήν Κρήτη τό ἴδιο κοινή.

2. Στό λεξικό Δημητράκ. χαρακτηρίζεται καί δημοτική, ἀλλά
ἡ νεώτερη παραπομπή εἶναι στόν Ἑρωτόκριτο.
3. Ἀπαντᾷ βέβαια καί στόν Ἑρωτόκρ. (Ξανθ.) Α' 1215, ἀλλά
καί ἐδῶ βρῖσκεται σέ φράση μέ περιεχόμενο φιλοσοφικό
("ὁ λογαριασμός εἶναι πού διαχωρίζει τό τό ἀπό τόν ἀν-

Τὴν ἀποψη αὕτῃ ἐνισχύει ἐξάλλου καὶ τὸ ὅτι ὁ Χορτά-
της χρησιμοποιεῖ συχνότερα τὸ δημοτικὸ "ξεχωρίζω"¹ μέ τὴν
ἴδια ἀκριβῶς σημασία.

δράμα

Πρόσωπα τοῦ δράματος, ἦγουν τῆς Τραγωδίας
Ε Πρόσ.

Ἡ λ., ἀρχαία (L-S), ἀπαντᾷ καὶ σήμερα ὡς κοινὴ (Δημη-
τρᾶκ.) καθὼς καὶ σέ δημῶδη καλλιότερα κείμενα², ὅπου ὁμως
ἔχει μόνον τὴν σημασίαν τῆς πράξης ἢ τῆς κακῆς πράξης ἢ τοῦ
συμβάντος.

Σημασία: Στὴ μοναδική αὕτῃ παραπομπή τοῦ Χορτάτη ἡ
λ. ἔχει τὴν ἀρχαία σημασίαν³ "θεατρικὸ ἔργο".

"Ἄν πάρουμε ὑπόψιν ὅτι τὰ παραπάνω δημῶδη κείμενα (ὅ-
που, ὡς σημειωθεῖ, ἡ λ. ἐμφανίζεται μέ διαφορετικὴν σημασίαν)
ἔχουν ἔντονα ἀρχαϊστικὰ γλωσσικὰ στοιχεῖα, ὅτι ἐκείνης κα-
νένα ἀπὸ αὐτὰ δέν εἶναι κρητικόν, καθὼς καὶ ὅτι οὔτε σήμε-
ρα ἐμφανίζεται ἡ λ. στὸ κρητικὸ ἰδίωμα ἢ σέ ἄλλα ἰδιώματα,
ἐκείνης ὅτι ἡ σημασία αὐτῆς ἔχει ἡ λ. στὸ Χορτάτη εἶναι λό-
για, εὐκόλα ὁδηγοῦμαστε στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ λ. προέρχεται
ἀπὸ τὴν λόγια παράδοση.

Ὡστόσο δέν γνωρίζουμε ἂν ὁ Χορτάτης τὴν πῆρε ἀπευ-
θείας ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα ἐλληνικὰ κείμενα ἢ ἀπὸ τὸ ἰταλικὸ πρό-
τυπο, γλατὶ στὰ ἰταλικά ὑπάρχει ἡ ἴδια λ. (dramma) μέ τὴν

ἑννοίαν "ἄνθρωπος" καὶ φαίνεται πῶς καὶ ἐδῶ εἶναι ἀρχαϊσμός ('Αρ-
χαϊσμοὶ στὸν Ἑρωτόκριτο ἔχουν ἤδη διαπιστωθεῖ ἀπὸ τὸν
Κριαρᾶ καὶ τὸν Ἀλεξίου. Βλ. σχετικὲς μελέτες στὴ βι-
βλιογραφία).

1. Στὰ Ε Β'11, Ε Β'297, Ε Δ'182, Ε Ε'212. Ἐκείνης στὰ Ε Α'487
καὶ Ε Δ'386 μέ ἄλλη χρῆσις. Ἀπαντᾷ καὶ σέ ἄλλα κρητικὰ
κείμενα τῆς ἐποχῆς πολλές φορές. Π.χ. στὸν Ἑρωτόκριτο.
(Εανθ.) Α'777, 1534, Β'2369, στὸ Ζήνωννα, Φορτουνάτο, Ἀχέ-
λη, Μπουλιολή κλπ., ὅπως καὶ σέ ἄλλα μὴ κρητικὰ.
2. Π.χ. στὸ Δούμα (Grecu) 43¹³, 137³², 407⁸, Ἑκθ. Χρον. (Λάμπρ.)
24²⁴, 311², 357, 441⁶, Γεωργηλᾶ, Βελ. (Wagn.) 91, 473, Ριμ. Βελ.
(Wagn.) 852, Μανασσ. Χρον. (Βόνν.) 4698, 5701, Μακρεμβ., Ὑσμ.
(Hercher) 172²², 174³¹, 207³¹, 228⁶.
3. Ἐκείνης καὶ μεσαιωνικὴ καὶ νεώτερη (Δημητρᾶκ.).

ἔδωκα σημασίαν. Τό πιθανότερον εἶναι ὅτι ἡ λ. μεταγράφηκε ἀ-
πλῶς ὡς θεατρικός ὅρος ἀπό τὰ ἰταλικά θεατρικά ἔργα.

ἐκλαμπρότατος

Πρός τόν ἐκλαμπρότατον καί εὐγενέστατον
κύριο Μαρκαντώνιο Βιάρο εἰς τὰ Χανιά

Π 'Αφ.

Τό μτγν. (L-S) ἐπύθετο ἐκλαμπρος ἀπαντᾷ καί σέ δημώ-
δη κείμενα τῆς ἐποχῆς στόν τύπο αὐτό κυρίως σέ ὅσα ἀρχα-
ῖζουσιν, ἀλλά καί σέ δημοτικότερα μέ τούς τύπους ἐγλαμπρος,
ἐξέλαμπρος καί ξέλαμπρος πολύ συχνά¹ μέ τή σημασίαν "λαμ-
πρός" (προκ. γιά ἥλιο κλπ. ἢ μεταφ.). Μέ δύο παραλλαγμένους
τύπους καί μέ τήν ἔδωκα σημασίαν ἀπαντᾷ καί σήμερα ἡ λ. σέ
μερικά ἰδιώματα, ἀλλά ὄχι στό κρητικό (Andr., Lex.).

Στό Χορτάτιση ἡ λ. χρησιμοποιεῖται στόν ὑπερθετικό
βαθμό ὡς τίτλος ἄρχοντα. Ἡ ἔδωκα ἀκριβῶς χρήση δέν εἶναι
ἄγνωστη καί σέ ἄλλα δημώδη κείμενα τῆς ἐποχῆς², ὅπως ἐπύ-
σης ἀνάλογη χρήση τοῦ ἐπιθέτου καί στό θετικό βαθμό³.

Παράλληλα συναντοῦμε καί τό ἀφηρημένο οὐσιαστικό "ἐκ-
λαμπρότης" μέ τό κτητικό στήν ἔδωκα χρήση, δηλαδή σέ προσώ-
νηση ἄρχοντα⁴.

Ἀπό ὅλα αὐτά γύνεται φανερό, νομίζω, πῶς ἡ λ. στό θε-
τικό βαθμό εἶναι λόγιο κατάλοιπο στούς συγγραφεῖς τῆς ἐ-
ποχῆς τοῦ Χορτάτιση ἢ σέ λίγο παλιότερους (ἄλλωστε καί τό
ὕφος τῶν περισσότερων σχετικῶν χωρίων πού ἀναφέρθηκαν δέν

1. Βλ. Κριαρ., Λεξ., λ. "ἐκλαμπρος".

2. Π.χ. στό Τζάνε, Κρητ. πόλ. (Ξηρ.) 558³ ("ἄρχοντες ἐκλαμπρό-
τατοι"), Ἰστ. Βλαχ. (Legr.) 1429, 1519, Κορων. Μπούας (Σάθας)
915, 1812, 1137, 12911, Ψευδο-Γεωργηλᾶς, Ἀλ. Κων. π. (Legr.)
380. Ὁ ἀντίστοιχος ἰταλικός τίτλος εἶναι clarissimo.

3. Στό ποίημα Κορων. Μπούας (Σάθας) 146 ("ἀρχηγός ὁ ἐκλαμ-
πρός") καί 149 ("ἐκλαμπρ' ἀφέντη").

4. Π.χ. ὑπάρχει ἡ ἔκφραση ἡ "ἐκλαμπρότης σου καί ἡ ὑψηλότη-
τά σου" στό Διακρούση (Ξηρ.) 931³ καί στό Τζάνε, Κρητ. πόλ. (Ξηρ.) 174¹⁷. Ἐκίσης στήν Ἰστ. Βλαχ. (Legr.) 1607
βρίσκουμε τήν ἔκφραση "ἡ ἐκλαμπρότης σου".

είναι άμυγές δημοτικό)· άργότερα έγινε δημοτική (σέ περι-
ορισμένη ώστόσο κλίμακα, όπως δείχνει καί ή σημερινή έπι-
βύσή της στα ιδιώματα) στους παραλλαγμένους τύπους που
αναφέρθηκαν¹.

Όσο για τή χρήση του υπερθετικού βαθμού που έχει ό
χορτάτης είναι φανερό ότι πρόκειται για άποκρυσταλλωμέ-
νη λόγια έκφραση, ή όποια ένδεχομένως άνήκε καί στον προ-
φορικό λόγο τήν έποχή εκείνη προκειμένου για προσφώνηση
ύψηλων προσώπων. Πάντως ή παρουσία της έκφρασης καί σέ
άλλα κείμενα δείχνει ότι δεν πρόκειται για άποκλειστικό
άρχαϊσμό του ποιητή.

Μεταξύ των άρχαϊσμών κατατάσσει τή λ. καί ό Ε. Κρια-
ρής².

έκλογή

Πρόλογος της έκλογής, τον όποιο κάμνει ή θεά τση χαρής
Π Πρόλ. Τύτλ.

έγλογή

Κι' άνέν' κι' έτούτ' ή γέγλογή σ' ας άρεσε, όλου όμάου
κάμετε να τό γνώσομε μέ τύβοτας σημάου

Π Ε' 421

Τέλος της έγλογής καί του άιττου, ήγου. τση πράξης κέμπτης
Π Ε' μετά στ. 422

Η λ., που καί στον παραλλαγμένο τύπο της άκόμη δεν
φαίνεται να άπαντά στα ιδιώματα, έχει έδώ τήν είδική ση-
μασία "κοιμενικό δράμα" (Γλωσσ. Πανώριος). Η σημασία αύ-
τή, ας σημειωθεί, δεν άπαντά στα άρχαία έλληνικά,
ένω άπαντά στα ίταλικά (έgloga = Componimento pasto-
rale in versi καθώς καί eglogista = Compositore d'έgloghe)³.

1. Καί τό "έκλαμπρότης-τητα" έμφανίζεται έκείσης στή θησηύ-
δα (Βεν.) Δ' (741) μέ τον τύπο "έελαμπρότητα".

2. Έκδ. Πανώριος σ. 26.

3. Petrucchi P., Piccolo Dizionario della lingua italiana,
Μιλάνο 1929.

φαίνεται ότι ο Χορτάτσης παίρνει τη λ.μ'αυτή τη σημασία από ιταλικά πρότυπα, γιατί όχι μόνο σήμερα, όπως αναφέρθηκε, αλλά και σε δημώδη κείμενα της εποχής δεν συναντούμε τη λ. με τη σημασία αυτή, πράγμα που δείχνει ότι δεν ήταν και τότε δημοτική· άλλωστε τρεις δύο φορές υπάρχει ο τύπος ἐγλογή, που προέρχεται από το ιταλικό ēgloga, ενώ στο Π Πρόλ.Τύτλ. ο ποιητής εξελληνίζει τη λ.(έχει τύπο ἐκλογή).

Τό τύπο "ἐκλογή" στην Πανώρια θεωρεί λόγιο και ο Ε. Κριαράς¹.

ἐξοχότης (ἡ ἐξοχότης)

Παρακαλῶ τό λοιπονύς τήν ἐξοχότητά σου

Ε 'Αφ. 53

Ἡ λ., που άπαντά για πρώτη φορά σε γλωσσάριο με τη σημασία "ύπεροχή" (Δημητράκ. και L-S Κων/νύδη), μολονότι χαρακτηρίζεται στο λεξικό του Δημητράκ.ως δημοτική δεν μαρτυρείται σήμερα στα ιδιώματα², ούτε τη βρήκα σε άλλα δημώδη κείμενα της εποχής.

Άσφαλώς πρόκειται για άρχαϊσμό άποκρυσταλλωμένο που ήταν σε χρήση μάλλον και στον προφορικό λόγο προκειμένου για φιλοφρόνηση σε κάποιον ύψηλό πρόσωπο³.

Ο Χορτάτσης τό χρησιμοποίησε όπως και τό "ἐξοχώτατος".

1. Έκδ. Πανώριας, σ.26.

2. Τό παράθεμα του Δημητράκ. προέρχεται από τη λόγια γλώσσα.

3. Άνάλογο είναι τό "ἡ αὐθεντία σου" που τό συναντούμε με τήν ίδια χρήση σε δημώδη μεσαιωνικά κείμενα (Κριαρ., Λεξ., λ. "αὐθεντία" 12) καθώς και σήμερα (ΙΛ, λ. "άφεντιά" 8).

ἔξοχώτατος

Πρός τόν εὐγενέστατον καί ἔξοχώτατον
κύριον Ἰωάννην τόν Μούρμουρην ρήτορα
ἀξιώτατον

Ε Ἀφ.Τύτλ.

Τό ἀρχαῖο ἐκίθετο ἔξοχος στό θετικό βαθμό ἀπαντᾷ καί
σέ δημώδη κείμενα τῆς ἐποχῆς καί σέ καλλιότερα¹.

Ἐδῶ τό ἐκίθετο στόν ὑπερθετικό βαθμό χρησιμοκοιεῖ -
ται ὡς τίτλος ὑψηλοῦ προσώπου. Ἡ χρήση αὐτή², κοινή ἐκί-
σης σέ ἔγγραφα τῆς ἐποχῆς τοῦ Χορτάτση (ἀλλά καί καλλιότε-
ρα καί μεταγενέστερα) ὁπωσδήποτε ἀποτελεῖ ἀρχαϊσμό ἀποκρυ-
σταλλωμένο καί ὄχι ἄγνωστο καί στόν προφορικό λόγο τήν ἐ-
ποχή ἐκείνη.

εὐγενέστατος

Πρός τόν ἐκλαμπρότατον καί εὐγενέστατον
κύριο Μαρκαντώνιο Βιάρο εἰς τὰ Χανιά

Π Ἀφ.Τύτλ.

Πρόκειται γιά ἀποκρυσταλλωμένο ἀρχαϊσμό πού φαίνεται
ὅτι λεγόταν συνήθως σέ προσφωνήσεις³, ἀνάλογο πρὸς τὰ "ὑ-
ψηλότατε" καί "ἐκλαμπρότατον". Μεταξύ τῶν ἀρχαϊσμῶν τό κα-
τατάσσει καί ὁ Ε.Κριαρᾶς⁴.

ἦθη, τὰ

...χρυσά μαλλιά, νεράιδας ἰδίας ἦθη

Π Α'82

θ' ἀρχίσω νά παίνω πλῆσα τήν ὁμορφιά ντου,

1. Μὲ τή σημασία κυρίως "ἐξέχων, ἐκίσημος". Τό βρίσκουμε π.
χ. στά κείμενα: Καλλίμ. (Κριαρ.) 363, Παλαμήδ., Βοηβ. (Legr.)
937, Τζάνε, Κρητ. κδλ. (Ξαρ.) 4652¹, 5361⁷ πιθανῶς καί ἄλλοῦ.
2. Γνωστή ἤδη ἀπό τακύρους καί ἐπιγραφές τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ.
(L-S στή λ. "ἔξοχος" II = λατιν. *eminētissimus* καί Δημητριάκ.
στή λ. "ἔξοχος" 3). Γιά τήν ἴδια χρήση τοῦ ὑπερθετικοῦ σέ
μεσαιωνικά κείμενα βλ. Du Cange, λ. "ἔξοχώτατοι". Ἀνάλο-
γοι εἶναι οἱ ἰταλικοὶ τίτλοι *illustrissimo* καί *eminen-
tissimo*.
3. Ὡστόσο δέν τόν συνάντησα σέ ἄλλο δημοτικό κείμενο τῆς
ἐποχῆς.
4. Ἐκδ. Πανώριος, σ. 27.

νά ρέγομαι τά ἦθη του καὶ τὴν πορκατηξάντου

Π Ε' 96

πότες τὴ σπλαχνικὴ θωριά, πότες τά ἦθη 'κεῖνα,
ἀπού ποτέ νά στέκομαι σέ πρύκα δέ μ' ἀφήνα

Ε Β' 351

Ἡ λ., ἀρχαία, ἀπαντᾷ καὶ σέ ἄλλα δημῶδη κείμενα τῆς ἐποχῆς κρητικά¹ ἢ μὴ κρητικά² μέ τὴν ἴδια ἀκριβῶς σημασία πού συναντοῦμε στό χορτάτιση, δηλαδή "ὄψη, ἐξωτερικὴ ἐμφάνιση"³ ἢ μέ τὴ σημασία "συνήθεια".

Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ λ. εἶναι δημοτικὴ, ἀφοῦ ἄλλωστε ἀπαντᾷ καὶ νεωτερικὸς ἐνικός τό ἦθη⁴ καὶ ἀφοῦ ἐπίσης εἶναι τόσο συχνή στά κείμενα τῆς ἐποχῆς ἡ σημασία.

Ἀξίζει ὥστόσο νά σημειωθεῖ, ὅτι δέν βρῆκα μαρτυρημένα τῇ λ. ἀπό νεοελληνικὸ ἰδίωμα παρά μόνον ἀπὸ τὰ τσακωνικά (Andr., Lex., λ' ἦθος"), ὅπου ἐπίσης λέγεται μόνον ὁ ἐνικός τό ἦθη.

Ὁ ἐνικός ἐξάλλου εἶναι συχνότερος ἀπὸ τὸν πληθυντικὸ καὶ στά δημῶδη κείμενα πού ἀναφέρθηκαν.

Ἀντίθετα ὁ πληθυντικὸς τά ἦθη, πού εἶναι καὶ πρὸ σπάνιος, θεωρήθηκε παλιότερα ἀπὸ τὸν Ε. Κριαρᾶ⁵ ἀρχαϊσμός στὸν Ἑρωτόκριτο, ὅπου ἔχει σὴ σημασία "συνήθειες". Σήμερα βέβαια ὑπάρχει ἀνάλογη λόγια χρῆσι στὴν κοινὴ χρῆσι.

1. Π.χ. στά: Τζάνε, Κρητ. πόλ. (Ξηρ.) 236²⁴, Ροδολ. (Μανούσ.) Γ' 419, Ἑρωτόκρ. (Ξανθ.) Α' 1281 (σ' αὐτὰ ἡ λ. στὸν πληθυντικὸ).
2. π.χ. στά: Λέμπον. (Legr.) 65, 108, 112, 482, Συναξ. γυν. (Krumb.) 644, Ἀσσύζ. (Σάθας) 333, Σουμμ., Παστ. φύδ. (Βεν.) Β' 118, Δ' 163 κ.ά. (σ' ὅλα αὐτὰ ἐπίσης ἡ λ. στὸν πληθυντικὸ).
3. Ἡ σημασία αὐτὴ εἶναι ἤδη ἀρχαία (L-S, λ' ἦθος" II 2).
4. Βλ. Ξανθοῦδότη, ἔκδ. Ἑρωτοκρ. γλωσσ. σ. 555 καὶ Κριαρᾶ, Ἀρχ. γλωσσ. στ. Ἑρωτόκρ. σ. 261. Γιά τὸ σχηματισμὸ τοῦ τύπου αὐτοῦ τοῦ ἐνικοῦ βλ. Κριαρᾶ ὁ.π. Γιά ἀνάλογους σχηματισμοὺς ἄλλων οὐσιαστικῶν βλ. Παπαχααραλάμπους, Κυπριακαὶ Σκουδαί 2, 1938, σ. 68.
5. ΕΜΑ I, 1939, σ. 40.

μοποιούμε δηλαδή τή λ.μέ τή σημασία "συνήθειες" συχνά π. χ. στην έκφραση "ἦθη καὶ ἔθιμα".

Ἀπό ὅλα αὐτά, νομίζω, μπορούμε νά φτάσουμε στό συμπέρασμα ὅτι ἡ λέξη στόν ἐνικό ἀριθμό καὶ μάλιστα μέ τή σημασία "ὄψη, ἐξωτερική ἐμφάνιση" ἦταν δημοτική τήν ἐποχή ἐκεῖνη¹, ἐνῶ στόν πληθυντικό λόγια· καὶ ὅτι ἡ ἀποκλειστική προτίμηση τοῦ πληθυντικοῦ στό χορτάτση, ἔστω καὶ μέ σημασία πού στόν ἐνικό τουλάχιστον ἦταν δημοτική, μαρτυρεῖ ἀρχαϊστική τάση.

- θεά

Π Ἀφ. 12, 19, Π Πρόλ. Τύτλ., Π Πρόλ. 9, Π Β' 379, 533, Π Γ' 238, Π Δ' μετά στ. 168, 174, 188, 193, 200, 209, 215, 218, 252, 261, 268, 274, μετά στ. 276, 277, 282, 295, 297, 299, 301, 311, 312, 324, 325 ὅς, 327, 330, 337, 339, 343, 345, 348, 387, 391, 393, 397, 410, 419, 427, 439, 442, Π Ε' 307, 314, 315, 347, 371, 387, 411, Ε Β' 54, Ε Γ' 231.

Ἡ λ., νομίζω, σωστά χαρακτηρίστηκε ἀπό τό Στ. Ἀλεξίου² ὡς λόγιο στοιχεῖο στην Ἑρωφύλη. Σέ δημώδη κείμενα τῆς ἐποχῆς καὶ παλιότερα δέν τή βρίσκουμε παρά μόνο σέ ἐλάχιστα, ὅπως π.χ. στόν Ἑρμονιακό πού ἔχει πληθος ἀπό ἀρχαϊστικές λέξεις, καθώς καὶ στό Φορτουν. (Ξανθ.) Ἰντ. α' 113 ("ἡ θεά τῆς ἔχθρητας καὶ μάχης"), στό Ζήνωνα (Σάθας) Πρόλ. πρὶν ἀπό 1 ("σεμνές θεές τοῦ ἄδου"), Πρόλ. μετά στ. 106 ("... ἡ Τισιφόνη, θεά τοῦ ἄδου"), 157 ("σεμνές θεές"), Ε' 41 ("σεμνές θεές"), 366 ("σεμνές θεές"), ὅκου εἶναι φανερό ἐκείνης ὅτι προέρχεται ἀπό τή λόγια παράδοση. Τή βρίσκου-

1. Ἀλλες συνώνυμες λέξεις πού συναντοῦμε στά κείμενα αὐτά εἶναι: "ἀνάρημα", "ἀναδρομή", "ἀνάσταλμα", "ἡλικία" (Κριαρ., Λεξ., λ. "ἀναδρομή" 2), καθώς καὶ "διῶμα" (Ἑρωτόκρ. γλωσσ.) καὶ "θωριά" (Πανώρια γλωσσ.).
2. Κρ. Χρ. 8, 1954, σ. 252 καὶ Κρ. Χρ. 13, 1959, σ. 301.

με ἐξάλλου καὶ στὰ Κυπρ.έρωτ.(Pitsill.)102¹³("Ἄν ἀγαπῶ
τὴν θεάμ μου κ' ἐκείνη μέναν")· αὐτὸ τὸ τελευταῖο θὰ μπο-
ροῦσε ἴσως νὰ θεωρηθεῖ δημοτικὸ χωρίο καὶ ἡ λ.μέ τῇ χρήσῃ αὐ-
τῇ,δηλαδή ὡς προσφώνηση θαυμασμοῦ, δημοτικὴ (Π Β'533).

Ἵστώσο ἡ ἔλλειψη μαρτυρίας τῆς λ. σήμερα στὰ ἰδιώ-
ματα καὶ ἡ τόσο μεγάλη σπανιότητα στὰ δημῶδη κείμενα πού
ἀναφέρθηκαν, νομίζω μᾶς πείθουν ὅτι καὶ στὰ Κυπρ.έρωτ.
δέν εἶναι ἡ λ.δημοτικὴ¹.

Ὅπωςδὴποτε λοιπόν ὁ Χορτάτης, πού τόσες φορές ἔχει
τῇ λ.,ἰδίως στὴν Πανώρια, τὴν παίρνει ἀπὸ τῇ λόγια παρά-
δοση, ἀφοῦ ἄλλωστε σχεδόν στὸ σύνολο γίνεται λόγος γιὰ
τὴν Ἀφροδίτῃ ἢ γιὰ τὴν θεά τῆς χαρᾶς"ἢ γιὰ ἀρχαῖες θεές
(καὶ χάρες), στοιχεῖα δηλαδή πού κάθε ἄλλο παρά δημοτι-
κά εἶναι.

θέατρο

Τὰ τεύχη τοῦτα συντηρῶ, τὰς πόρτες, τὰς κολόνες,
θέατρα, τὰς ψηλοὺς ναοὺς καὶ τῷ θεῷ τὰ εἰκόνες
Ε Δ' 584

Ἡ λ., ἀρχαῖα, ἀπαντᾷ καὶ σέ κείμενα δημῶδη τῆς ἐποχῆς
τοῦ Χορτάτη καὶ μάλιστα καὶ σέ κρητικὰ², ἀλλὰ καὶ σήμερα
λέγεται στὸ ποντιακὸ καὶ στὸ κυπριακὸ ἰδιῶμα³, καθὼς καὶ
στὴν κοινὴ.

Ἵστώσο νομίζω ὅτι ὑπάρχει ἐδῶ κάποιος ἀρχαῖσμός στὴ
χρήση τῆς λ., ὅπως μαρτυροῦν καὶ οἱ ἄλλες λέξεις τοῦ χωρί-
ου ("τεύχη", "ναοὺς", "θεῷ")⁴.

1. Σήμερα στὴν Κύπρο μαρτυρεῖται δημοτικὸς τύπος "θέλισσα"
(Σακελλαρίου, Κυπριακά Β', σ.557).
2. π.χ. Ζήνων(Σάθας) Α'34, Δ'355, Ροδολ.(Βεν.) Β'262, Ροδολ.
(Μανούσ.) Γ'487, ἐκίσης στή θησιζῖδα, στὸ Σουμμάκη, στίς
'Ασσίζες κ.ά.
3. Παπαδ.Α., Λεξ. ποντ.διαλ.καὶ Σακελλαρίου, Κυπριακά Β' σ.557.
4. Στὰ κυπριακά "θέατρο" σημαίνει "θέα", ἐνῶ ἡ φράση "γύνο-

Ἀνάλογη περὶπτωση στοὺς Χορτάτση εἶναι τὸ "θυσία" (βλ. παρακάτω).

θεός

Π Δ'204, Π Δ'221, Π Δ'222, Π Δ'272, Ε Δ'451, Ε Δ'584, Ε Δ'744, Ε Ε'175.

Ἡ λ. στὸν πληθυντικὸ ἀριθμὸ ἐμφανίζεται μόνο ὡς λόγια. Σὲ σημερινὰ ἰδιώματα δέν τὴ συναντοῦμε καθόλου, ἐνῶ ἀπαντᾷ σὲ μερικὰ δημῶδη κείμενα τῆς ἐποχῆς καὶ μάλιστα καὶ σὲ κρητικὰ¹, ἀλλὰ καὶ σ'αὐτὰ ὁπωσδήποτε πρόκειται γιὰ λόγιο στοιχεῖο, πρόκειται δηλαδή γιὰ ἀρχαίους θεοὺς, ποὺ φυσικὰ μόνο σὲ εἰδικὰ χωρία ἀναφέρονται (ἀπὸ ἐκτίδραση τῶν προτύπων τους).

Αὐτὰ τὰ στοιχεῖα μᾶς κεῖθουν ὅτι ἀναμφισβήτητα πρόκειται γιὰ λόγιο στοιχεῖο.

θυσία

Φροσύνη: ...Κε' ὀγιά νά τήνε δοῦ γοργό εἶντα τῶς κάνει
χρεῖα;

δάκρυα καὶ κλάσματα σ'αὐτές γή τσῆ θεᾶς θυσία;

Νερ.: θυσία

Π Δ'174, 175.

τοῦ θυμωμένου Πλούτωνα νά κάνουσι θυσία

Ε Ε'47

Ἡ ἀρχαία λ. θυσία σήμερα στήν κοινὴ δημοτικὴ δέν ἀπαντᾷ μὲ τὴν ἀρχαία χρῆση, λέγεται ὅμως σὲ ἐκφράσεις συνηθως, ὅπως π.χ. "γύνομαι θυσία" ἢ "κάνω τὴ θυσία" κλπ. Σὲ νεοελληνικὰ ἰδιώματα ἐξάλλου δέν εἶναι ἡ λ. πολὺ συχνή². Σὲ δημῶδη κείμενα τῆς ἐποχῆς (καὶ κρητικὰ) βρίσκουμε ἐκ-

μαί θέατρο" = γύνομαι ἀντικείμενο κοροΐδας, λέγεται σήμερα στὶς Κυκλάδες, στή Μακεδονία, στοὺς κοντινὰ ἰδιώματα, καὶ μάλιστα καὶ στήν Κρήτη (Φ.Κουκουλές, Εὐσταθίου Λαογραφικὰ Β' σ.152).

1. Π.χ. στὰ κείμενα: Ἰντ.κρ.θεάτρ. (Μανούσ.) Δ'95, Στάθης (Martini) Ἰντ.β'102, 125, Πεντ. (Hess.) Λευῖτ. XIX 4.
2. Andr., Lex. (λ. "θυσία").

σης τή λ., αλλά καί σ' αὐτά πρόκειται ὡς σιδηροτέρας γιά λόγια ἐπίδραση, εἴτε δηλαδή ἐπίδραση ἐκκλησιαστική¹ εἴτε γιά ἐπίδραση τῶν προτύπων τῶν ἔργων, ὅπου γίνεται λόγος γιά εἰδωλολατρική θυσία² ὅπως ἐδῶ.

Τό συμπέρασμα, νομίζω, εἶναι ὅτι ἡ λ. μπορεῖ νά θεωρηθεῖ δημοτική, ἀλλά ἡ χρήση της ἐδῶ εἶναι ἀναμφισβήτητα λόγια³.

θυσιάζω

Ἐ τῷ δύο ναούς τῷ θαυμαστοῦς ἀπ' ἔχει ὁ Ψηλορεύτης
σέ ποῖο νά θυσιάσουσι; στοῦ Ζεῦς γή τοῦ Ἀφροδύτης;

Π Δ' 176

τέσσερα βούγια καθαρά νά τῇ τά θυσιάσω

Π Δ' 262

κί' ἀρνιά φεγγαροκούτελα θέλου σοῦ θυσιάζει

Π Δ' 321

δέ θυσιάζ' ὥστε νά ζῶ 'ς τούτη τήν Τράπεζά τῃ.

Π Δ' 404

καί κάθε χρόνον ἀπό σᾶς νά 'ναι θυσιασμένα (ἐνν. ἡ θεά)

Π Δ' 400

Γιά τή λέξη ἰσχύει ὅ,τι καί γιά τή λ. "θυσία". Ἀπαντᾷ στά ἔδωα κείμενα μέ τίς ἀντίστοιχες χρήσεις⁴. Σήμερα ὡς ὑδρωματική λέγεται ("θυσιάζου") μόνο στήν Τσακωνιά (Andr. ,

1. Π.χ. θυσία (Μέγας²) (πολύ συχνά καί ὁ τίτλος), Διήγ. Ἀγ. Σοφ. (Ban.) 158³³, Ἀλφ. (Μπουμπ.) II 9 κ.ά.
2. Π.χ. Ἰντ. κρ. θεάτρ. Δ' 11, 15, 50, 121, φορτουν. (Ξανθ.) Ἰντ. δ' 157, Σουμμ., Παστ. φύδ. (Βεν.) Ε' 210, 342, 612, 556, 613, 1038, Βύος Ἀλ. (Wagn.) 1237, Πόλ. Τρωάδ. (Μαυρ.) 276, 303, συχνά ἐπίσης στόν Ἑρμον. (Legr.) καί στή Θησιόδα (ἀσφαλῶς καί ἄλλοῦ).
3. Λόγια χρήση ἔχει συχνά ἡ λ. στά δημώδη μεσαιωνικά κείμενα, ἐνῶ ὁ τύπος της εἶναι δημοτικός ὅπως π.χ. στά κείμενα Σουμμ., Παστ. φύδ. (Βεν.) Ε' 210, 342, 1038, Πόλ. Τρωάδ. (Μαυρ.) 303, Πεντ. (Hess.) 100¹, ὅπου ὁ τύπος εἶναι "θυσιά", ἐπίσης στήν Πεντ. (Hess.) 146 θ 12, 417¹⁹, Δευτ. XVIII 3, ὅπου ὁ τύπος εἶναι "θεσιά".
4. Τό ρῆμα "θυσιάζω" πολύ συχνά ἰδίως στή θυσία τοῦ Ἀβραάμ. Στήν Πεντ. (Hess.) πολύ συχνά ὁ τύπος "θεσιάζω".

Lex.). 'Εδῶ (στό Χορτάτη) πρόκειται πάλι γιά θυσία εἰδωλο-
λατρική σέ ἀρχαία θεά καί ἀναμφισβήτητα ἡ χρήση ἔχει λόγια
προέλευση¹.

κοινός

Σάν καί τόν οὐρανό, τή γῆ κοινή 'χ' ἀνάμεσά τως
Π Πρόλ.27
κοινά 'σανε τά σπέρνασι, κοινά² τά 'πωρικά τους
Π Πρόλ.28 δὺς
Κοινή 'χαςι τή γῆν ἀνάμεσά τως
Ε Β'476

Τό ἐκίθετο κοινός πού ἔχει καί στά τρία παραπάνω χω-
ρία τή σημασία "κοινός, πού ἀνήκει σέ πολλούς ἢ σέ ὅλους"
εἶναι ἀρχαίο καί μάλιστα καί μ' αὐτή τή σημασία. Σέ δημώδη
κεῖμενα τῆς ἐποχῆς καί καλλιότερα ἀπαντᾷ μέ διάφορες σημα-
σίες³, ἐνῶ ἀνάλογη σημασία βρῖσκουμε στό φορτουν. (Ξανθ.)
Πρόλ.62 ("κί' ὅλα κοινά τά πράματά τως ἦσα"), ὅπου ὁμως ὁ
στίχος, ὅπως καί οἱ προηγούμενοι καί οἱ ἐπόμενοι δεύχνουν

1. 'Αξιολογητὴ εἶναι ἡ μετοχή "θυσιασμένος". Ὁ σχημα-
τισμός τῆς εἶναι δημοτικός, ἀλλά ἡ σημασία τῆς κάπως ὑ-
διάζουσα (σημαίνει "πού ἔχει δεχτεῖ θυσία (γιά θεό)",
βλ. ἔκδ. Πανώριας γλωσσ.).
2. Γιά τή γραφή "κοινά" στό στίχο αὐτό βλ. καί σχόλια ἔκδ.
Πανώριας, σ. 197.
3. Π.χ. "συνηθισμένος, ταπεινός" 'Αχιλλ. (Hess.) N 229 (στρα-
τιώτης), Γλυκῆς Α' (Εὐστρ.) 50 (λόγος), Καλλύμ. (Κριαρ.) 383,
'Ασσύζ. (Σάθας) 181⁹ (φωνή) κ.ά. "πού ἰσχύει γιά ὅλους ἢ
γιά πολλούς" ὅπως ὁ θάνατος, ἡ ἀρρώστια κλπ.: Χρον. Μορ.
(Schmitt) P 7760, Λύβ. (Μαυρ.) P 980, χρέος, δίκαιο: 'Ιστ.
πολιτ. Κων/κ. (ἔκδ. Βόννης) 3421, "Ἐκθ. χρόν. (Λάμπρ.) O
2315, 39³, 6816, Διάτ. Κυπρ. (Σάθας) 508¹⁴, "πού εἶναι
ὁ ἕδος γιά ὅλους ἢ πολλούς", π.χ. πατέρας, δεσπότης:
Λύμπρον. (Legr.) 182, Βίος ὅσ. 'Αθαν. (Βέης) 259, "προκειμένου
γιά φῆφο ἢ ἀπόφαση ὄλων", π.χ. Μανασσ., Χρον. (ἔκδ. Βόννης)
5743, Διγ. Esc. 197 καί τέλος μέ τή σημασία "πού εἶναι γιά
κοινή χρήση, γιά χρήση ὄλων", π.χ. τάφος, τόπος: Διγ. Esc.
125, 'Ασσύζ. (Σάθας) 74, 450¹⁸. Πολύ κοντά σ' αὐτήν τήν τε-
λευταία σημασία εἶναι καί ἡ σημασία τῶν παραπάνω χωρίων
τῆς Πανώριας.

ἐκίδραση τῆς Πανώριας.

Ἐξάλλου σέ σημερινά ἰδιώματα δέν συναντοῦμε τή λ. παρά μόνο στό ποντιακό. Στήν κοινή ἀναμφισβήτητα ἔχει λόγια προέλευση.

Τά στοιχεῖα αὐτά, νομίζω, ὅτι μᾶς κεύθουν ἀπόλυτα πῶς τό ἐκίθετο εἶναι λόγιο. Ἀξίζει ἐκίσης πρόσθετα νά ὑπογραμμιστεῖ ὅτι ὄχι μόνο τά ἀρχαῖζοντα κυρίως κείμενα (ἀπό ὅσα ἀναφέρθηκαν) διασώζουν τή λ., ἀλλά καί ὅτι ἰδιώματα αὐτερα στά κρητικά κείμενα εἶναι πολύ σπάνια¹.

κωμικός

Εἰς τόν ποῆτα βρίσκομε τόν κωμικόν γραμμένο

Κ Δ'115

Τό ἀρχ.ἐκίθετο κωμικός ἀπαντᾷ καί σέ μεταγενέστερους συγγραφείς καί ὡς οὐσιαστικό ἐκίσης μέ τή σημασία "κωμικός ποιητής" (L-S), πού ἔχει καί ἐδῶ.

Ἡ λ. ἀναμφισβήτητα δέν προέρχεται ἀπό τή δημοτική γλῶσσα (σήμερα δέν μαρτυρεῖται σέ νεοελληνικά ἰδιώματα² οὔτε σέ δημῶδη κείμενα τῆς ἐποχῆς τῆ βρῆκα).

Δέν ὑπάρχει λοιπόν ἀμφιβολία ὅτι ἡ λ. εἶναι λόγια. Χαρακτηριστικό ἄλλωστε εἶναι ὅτι βρίσκεται στά λόγια τοῦ δασκάλου, πού πάντοτε ἔχουν ἐκίσημο ὕφος, καθώς καί τό λόγιο ὕφος ὁλόκληρου τοῦ στίχου (π.χ. εἰς, ποῆτα) καί ὅτι ἔχει ἀμεση ἐλληνική προέλευση, ὅπως δείχνει ὁ τονισμός καί τό

1. Ἐκτός ἀπό τό φορτουνάτο πού ἀναφέρθηκε ἀπαντᾷ ἐκίσης καί στό Στάθη (Martini) Ἰντ.β'8 μέ ἀνάλογη σημασία ("τό πῶς κρατεῖς σ' ὅλους κοινῇ κι ἔσα τή δικαιοσύνη"), ἀλλά καί ἐδῶ πρόκειται ὅπωςδήποτε γιά λόγιο στοιχεῖο.
2. Ὁ Δημητράκ. ἔχει καί ὡς δημοτικό τό ἐκίθετο μέ τή σημασία "γελοῖος, ἄστετος", ἀλλά καί ἡ σημασία αὕτη δέν μαρτυρεῖται, ὅσο ξέρω, ἀπό κείμενα τῆς ἐποχῆς τοῦ Χορτάση (τουλάχιστο φαίνεται ἀγνωστή στό κρητικό ἰδιῶμα).

τελικό v¹.

λίθος

κί'ως λίθος μένω ασάλευτος τήν ὥρ'ἀκού κινουμαι

Π Α' 210

Ἡ λέξη, νομίζω, πρέπει νά θεωρηθεῖ λόγια. Κί' αὐτό γιὰ τήν ἐποχή ἐκεῖνη ἔχει ἤδη σέ μεγάλη ἔκταση ἀντικατασταθεῖ ἀπό τό δημοτικό "πέτρα", καθώς καί ἀπό τό "λιθάρι"²· μάλιστα τά δύο τελευταῖα τά χρησιμοποιοεῖ καί ὁ Χορτάσης³. Βέβαια τή λ. "λίθος" τή συναντοῦμε μερικές φορές στά κρητικά κείμενα τῆς ἐποχῆς⁴ καθώς καί σέ ἄλλα δημώδη⁵, κυρίως ὅμως σέ ἀρχαῖζοντα. Καί στόν Ἑρωτόκριτο ὅμως θεωρήθηκε ἀρχαῖσμός ἀπό τό Στ. Ἀλεξίου⁶, σωστά πιστεύω, ἀφοῦ ὅχι μόνο τήν ἐποχή ἐκεῖνη ἦταν σπάνιο, ἀλλά καί σήμερα δέν λέγεται στό κρητικό ἰδίωμα, ὅπως ἀναφέρει ὁ Στ. Ξανθουδύδης⁶ καί τό Andr., Lex. ἐξάλλου δέν καταχωρίζει τή λ. ἀπό τό κρητικό ἰδίωμα (ἐνῶ τή μαρτυρεῖ ἀπό ἄλλα ἰδιώματα), παρὰ μόνο τό "ἀνθρωπόλιθος" πού παραθέτει καί ὁ Ξανθουδύδης (δ. κ.)⁷.

1. Στά ἰταλικά τό ἀντίστοιχο εἶναι comico (στά λατινικά comicus). Ἑλληνική προέλευση ἔχει καί ἡ λ. "κωμωδία" θοορουν. (Ξανθ.) Ἀφ. 36, Πρόλ. 132, Ε' 412, ἐνῶ τό "κωμεδία" Πρόλ. κωμ. (Βεργ.) 89 προέρχεται ἀπό τό ἰταλικό commedia.

2. Π. χ. "πέτρα" Π Πρόλ. 57, Π Α' 320, Π Β' 275, "λιθάρι" Ε' Δ' 724.

3. Π. χ. Πικατ. (Κριαρ.) 262, Ἑρωτόκρ. (Ξανθ.) Α' 1548, Ε' 7, 965, Ἀχέλης (Pernot) 403, Χούμνου, Π. Δ. (Marshall) V 17, 18.

4. Π. χ. Σουμμ., Παστ. φῦδ. (Βεν.) Δ' 1413 κ. ἀ.

5. Κρ. Χρ. 6, 1952, σ. 412. Στόν Πικατόρο ἀπαντᾷ κατὰ βλασμό ἡ λ. στό οὐδέτερο ("λίθος", τό) (ΕΜΑ 2, 1940, σ. 31).

6. Ἐκδ. Ἑρωτοκρ., Γλωσσ. σ. 598. Σήμερα, σημειώνει, ἀκούγονται τά "πέτρα" καί "λιθάρι".

7. Ὁ Στ. Ξανθουδύδης (δ. κ.) γράφει ἐκείνης ὅτι σήμερα στό κρητικό ἰδίωμα ἡ λ. λέγεται μόνο σέ σύνθετα καί παράγωγα, ὅπως "ἀρόλιθος", "ξερολιθά", "κομόλιθος", καί στό "ἀνθρωπόλιθος".

μεριμνῶ

μοῦ κτίζει πύργους στό γιαλό, περβόλια στόν ἄέρα,
κι' ὅ, τι τή νύκτα μεριμνῶ χάνονται τήν ἡμέρα
Ε' Ἀφ. 76

Ἡ λ., ἀρχαία, χαρακτηρίζεται καί ἀπό τόν Ξανθοῦδύδη
στήν εἰσαγωγή τῆς ἔκδοσης τῆς Ἑρωφύλης (σ.μγ') ὡς λόγιον
στοιχεῖον. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἀπαντᾷ καί σέ ἄλλα δημῶδη
κεῖμενα, κυρίως σέ παλιότερα ἀπό τό Χορτάτισσιν καί μάλιστα
σέ ὅσα διασώζονται ἀρχαῖστικά γλωσσικά στοιχεῖα¹. Ὅλα αὐτά
τά κεῖμενα ὅμως ἐκτός τοῦ ὅτι δέν ἔχουν γνήσια δημοτική
γλῶσσα πάντοτε, δέν εἶναι κρητικά· χαρακτηριστικό εἶναι
μάλιστα ὅτι ἐκτός ἀπό τή μοναδική αὐτή παρακομπή τοῦ Χορ-
τάτισσιν βρίσκουμε τήν ἴδια λέξη μόνο στά ἐξῆς δύο κρητικά
κεῖμενα: Ζήνων (Σάθας) Β' 6, Γ' 230, Σαχλ., Ἀφήγ. (Παπαδημ.)
590 καί Σαχλ. Β' (Wagn.) 366², ὅπου θά μπορούσαμε πρόσθετα
νά παρατηρήσουμε ὅτι ὁ Ζήνων ἔχει καί ἄλλες ἀρχαῖστικές
λέξεις, ἐνῶ ὁ Σαχλίκης, ὅπως εἶναι γνωστό, ἔχει δεχθεῖ ἐ-
πίδραση τοῦ Γλυκᾶ καί ἴσως ἀπό ἐκεῖ γνωρίζει τό ρῆμα (βλ.
γιά τό Γλυκᾶ πλὸ κάτω³).

1. Π.χ. Ἀλφ. (Κακ.) 153², Γλυκᾶς (Τσολ.) 156, 473, Δεφ., Λόγ.
(Kar.) 382, Δούκας (Grecu) 313²², 771⁶, Θησηύς (Βεν.) Δ'
(79⁴), Ἰμπ. (Κριαρ.) 286, 262, Ἰμπ. (Wagn.) 263, Ἰστ. Βλαχ.
(Legr.) 1341, 1345, Καλλύμ. (Κριαρ.) 1194, Λεηλ. Παροιμ.
(Κριαρ.) 196, Λύβ. (Lamb.) Sc. 1055, Λόγ. παρηγ. (Lamb.) 0
731, Πένθ. θαν. (Ζώρας²) 527, Φλώρ. (Κριαρ.) 842, 847, 727,
729, 1564, Φυσιολ. (Legr.) 210, 220. (Στά κεῖμενα αὐτά
χρησιμοποιεῖται τό ρῆμα ἄλλοῦ ὡς μεταβατικό καί ἄλλοῦ
ὡς ἀμετάβατο).
2. Καί στίς δύο αὐτές παρακομπές τοῦ Σαχλίκη πρόκειται
γιά τόν ἴδιον στίχο.
3. Ὁ Γλυκᾶς ἐπίσης (ἔκδ. Τσολ.) στ. 142 ἔχει καί τό οὐσια-
στικό "μέριμνα" πού ἀπαντᾷ καί στό Φαλιέρο, Ἰστ. (Ζώρ.)
7, 205, στό Περύ ξεν. (Wagn.) 220, καθὼς καί σέ πολλά μὴ
κρητικά δημῶδη κεῖμενα, πού δέν ἔχουν ὅλα γνήσια δημο-
τική γλῶσσα. Χαρακτηριστικό εἶναι ὅτι καί αὐτή ἡ λ. λεί-
πει ἀπό τὰ καλύτερα καί σπουδαιότερα κρητικά ἔργα τῆς
ἐποχῆς.

Σήμερα ἐξάλλου δέν μαρτυρεῖται ἡ λ. σέ νεοελληνικά ἰδιώματα (οὔτε στό κρητικό οὔτε ἄλλοῦ· καί ὁ Δημητράκ. ἀκόμη δέν τήν ἀναφέρει ὡς κοινή νεοελληνική οὔτε καί τή χαρακτηρίζει δημοτική).

Σήμερα δημοτικά εἶναι τά συνώνυμα "νοιάζομαι", "φροντίζω" κλπ., πού ὅπως φαίνεται καί τήν ἐποχή ἐκεῖνη ἦταν σέ πολύ μεγαλύτερη χρήση ἀπό τό "μεριμνῶ", τουλάχιστο στά κρητικά κείμενα¹.

Ἐκτός ἀπό τό ἀπλό "μεριμνῶ" ἀπαντοῦν σέ κείμενα τῆς ἐποχῆς καί τά σύνθετα "ἀμεριμνῶ" καί "ἀπομεριμνῶ", καθώς καί τό ἐκίθετο "ἀμέριμνος, τό οὐσιαστικό "ἀμεριμνιά" καί ἄλλα συγγενικά (βλ. Κριαρ., Λεξ.). Εἰδικά γιά τό ἐκίθετο "ἀμέριμνος" ὑποστηρίχθηκε ὅτι ἦταν δημοτικό τήν ἐποχή ἐκεῖνη (βλ. Κριαρῆ, Ἀρχ. γλωσσ. στ. Ἑρωτόκρ. σ. 258-9).

Ὡστόσο θεωρῶ ἀμφισβητήσιμο, ἂν ὅλες οἱ λέξεις αὐτές ἦταν δημοτικές τήν ἐποχή ἐκεῖνη, γιὰ τό ἐκτός ἀπό τό "ἀμέριμνος" καί τό "ἀπομεριμνῶ"² πού διατηρήθηκαν ὡς σήμερα - σέ ἐλάχιστα ὅμως ἰδιώματα καί ὅχι στήν κοινή νεοελληνική οὔτε στό κρητικό ἰδιῶμα - οἱ ὑπόλοιπες δέν σώθηκαν παρά μόνο στή λόγια γλώσσα (βλ. Κριαρ., Λεξ. καί ΙΛ).

1. Πρβλ. Κριαρ., Λεξ., λ. ἀθιβάλλω β, βάνω(Ι) Α ἐνεργ. 218 φρ., ἀναθυμοῦμαι 2β, ἀπεργάζομαι, βλέπω 23α. Βρίσκουμε π.χ. γνοιάζομαι Ἑρωτόκρ. Γλωσσ., θυσ. 2531, 749, Τζάνε, Κρητ. πόλ. (Ξηρ.) 25325, 526³, 51010, 15614, ἐγνοιάζομαι Τζάνε, Κρητ. πόλ. (Ξηρ.) 29824, φορτουν. (Ξανθ.) Γ 561. Καί ὁ Ἰδιός ὁ Χορτάτης ἔχει μάλιστα αὐτά τά δημοτικά συνώνυμα τοῦ "μεριμνῶ", ὅπως γνοιάζομαι Ε Ε' 241, γνοιασμένος μτχ. (Πανώρ.) Ἐπίσης πολύ συχνά στά κρητικά κείμενα εἶναι τό οὐσιαστικό "ἔγνοια" (ἀντί τοῦ "μέριμνα", βλ. πρὸ πάνω) καί τό ἔχει συχνά καί ὁ Χορτάτης.

2. Εἰδικά γιά τό "ἀπομεριμνῶ" ἔχουμε ρητή μαρτυρία τοῦ Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης ὅτι λεγόταν στά χρόνια του μέ εἰδική σημασία: "ἀπομεριμνῶ... καί ἡ κοινή γλῶσσα ἐντεθεὶν ἵσως λαβοῦσα λέγει ἀπομεριμνᾶν τό θυήσκειν" Εὐστ., Παρεκβ. 821³⁸.

Πάντως τό πρόβλημα γι' αὐτές τίς λέξεις παραμένει, νομίζω, γι' αὐτό, ἄν δέν σώθηκαν σήμερα σέ μεγάλη κλίμακα, ὥστοςο παρουσιάζονται καί μέ ἄλλους τύπους στά κείμενα τῆς ἐποχῆς, πράγμα πού δείχνει ὅτι ἦταν τότε, σέ ὀρισμένα τουλάχιστο ἰδιώματα γνωστές (βλ. Κριαρ., Λεξ.). Ἀντίθετα καί ὡς πρὸς αὐτό τό σημεῖο μπορεῖ νά παρατηρηθεῖ σχετικά μέ τό μερλεμνω ὅτι δέν παρουσιάζεται μέ κανένα παρεφθαρμένο τύπο σέ ὅλα τὰ κείμενα πού ἀναφέρθηκαν πρὸ πάνω, ἐνῶ παράλληλα σήμερα πουθενά δέν μαρτυρεῖται ὡς δημοτικό. Ἀναμφισβήτητα λοιπόν εἶναι λόγιο στοιχεῖο.

μετασχηματισμένος

Εἰς τοῦτο ἔρχονται δαύμονες μετασχηματισμένοι ὡς ἀν κορασίδες

Ε Ἰντ. α' μετὰ στ. 120

Τό ρῆμα "μετασχηματίζομαι", ἀρχαῖο, δέν μαρτυρεῖται καθόλου ἀπό σημερινά νεοελληνικά ἰδιώματα. Σέ δημώδη κείμενα τῆς ἐποχῆς καί παλιότερα τό συναντοῦμε ἐπίσης, ἀλλά ὅχι σέ μεγάλη ἔκταση¹ καί εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι τὰ κείμενα αὐτά ἀρχαΐζουν.

Σημασία: Ἡ σημασία πού ἔχει ἐδῶ ἡ μετοχή εἶναι "μεταμορφωμένος, μεταμφλεσμένος". Ἀνάλογη σημασία βρίσκουμε ἐπίσης σέ μεταγενέστερα κείμενα, ὅπως στήν Καλὴν Διαθήκην κ. ἄ.²

1. Δούκας (Grecu) 24719, 26514 (ἐνεργ.), Γλυκάς (Τσολ.) 304, Script. orig. Β' γλωσσ. σ. 320, Λόγ. παρηγ. (Lambr.) 0264 (στό χωρίο αὐτό ἡ χρῆση τῆς λ. εἶναι ἀνάλογη μέ τοῦ Χορτάτση, δηλ. πρόκειται καί ἐδῶ γιὰ δαύμονα: "ἡ δαύμων εἶσαι τίποτε μετασχηματισμένος").
2. "Οὐ γάρ τοιοῦτοι ψευδαπόστολοι, ἐργάται δόλιοι, μετασχηματιζόμενοι εἰς ἀποστόλους Χριστοῦ. καί οὐ θαυμαστόν αὐτός γάρ ὁ σατανᾶς μετασχηματίζεται εἰς ἄγγελον φωτός. οὐ μέγα οὖν εἰ καί οἱ διάκονοι αὐτοῦ μετασχηματίζονται ὡς διάκονοι δικαιοσύνης" Ἐπιστ. Κορινθ. Β' 12, 13-15. Τήν ἑξέσθου σημασία μέ τήν σημασία τοῦ Χορτάτση "μεταμφρίζομαι" ἔχει καί ὁ Ἰώσηπος (Δημητράκ., λ. μετασχηματίζω 1). Εἰδικά προκειμένου γιὰ δαύμονες πού ἀλλάζουν μορφή βλ. Lampe, Lex., λ. "μετασχηματίζω" 2.

Τά στοιχεῖα αὐτὰ ὁδηγοῦν στό συμπέρασμα ὅτι ἡ λ. εἶναι λόγια.

Ἀξιοσημεῖωτο εἶναι ἐξάλλου ὅτι ἡ λ. βρῖσκεται σέ διδασκαλία καί μόνο μιᾶ φορά στό Χορτάτση, γεγονός κού μᾶς κάνει νά ὑποθέσουμε ὅτι μάλλον πρόκειται γιά καθιερωμένο θεατρικό ὄρο.

μονάρχας

... ν' ἀπομείνω

σ' ὅλο τόν κόσμον ὁ λωλός μονάρχας μετ' αὐτεῖνο

Ε Γ' 286

Ἀναμφισβήτητα λόγιος ὁ τύπος μέ προέλευση ἀπό τό ἰταλικό *monarca*¹. Ἀπαντᾷ ἐκίσης καί στόν Κατσαῖτη².

Ὁ ἑλληνικός τύπος μονάρχης ἀπαντᾷ σέ διάφορα δημῶδη κείμενα, ἰδίως σέ μεσαιωνικά ἀρχαῖζοντα, ἐκίσης καί στό Διακρούση (Ξηρ.) 84²¹.

ναός

Π Δ' 186, 198, 264, 267, 270, μετὰ στ. 276, 409, 416, Π Ε' 320, 387, Ε Δ' 584.

Ἡ λ., ἀρχαία, σήμαινε, ὅπως εἶναι γνωστό "οἰκοδόμημα ἀφιερωμένο σέ κάποιο (εἰδωλολατρικό) θεό". Ἀργότερα χρησιμοποιήθηκε ἡ ῥῶα λ. γιά νά δηλώσει τό χριστιανικό "ναό", τή σημερινή "ἐκκλησία", λέξη κού ἀρχισε νά ἀντικαθιστᾷ τό ναός. Σέ ὅλες τίς παραπάνω παρακομπές τοῦ Χορτάτση ἡ λ. ἔχει τήν ἀρχαία σημασία, πρόκειται δηλαδή γιά ναό εἰδωλολατρικό.

Τή λ. τή βρῖσκουμε ἐκίσης καί σέ δημῶδη κείμενα τῆς ἐποχῆς καί καλιότερα, ἀλλά κυρίως σέ ἀρχαῖστικά ἢ κού διασώζουν μερικά ἔστω ἀρχαῖστικά στοιχεῖα³. Πολλά ἀπό αὐτά

1. Βλ. καί Ξανθουδύδη, ἐκδ. Ἑρωφύλης Γλωσσ.

2. Σέ τρία χωρία (ὄν. "μονάρχας" Ἰφ. Β' 722, αἰτ. "μονάρχα" Κλ. Α' 101, ὄν. πληθ. "μονάρχαι" Κλ. Α' 723).

3. Π. χ. Δελ. (Καλ.) Αθ. 4235, Δελήγ. ἀγ. Σοφ. (Βαν.) 1, Δελήγ. καλδ. (Wagn.) 396, Ἑκθ. χρον. (Αδμκρ.) 015⁴, 198, Μανασσ., Χρον. (ἐκδ. Βόννης) 3267, Μυστ. καθ. 57 (ἐδῶ πρόκειται γιά διόρθωση ἐκδ. ἀπὸ "λαόν" Πεντ. (Hess.) Δευτ. XXVI 15, Σφρ., Χρον. μ. (PG 156) 1078, Τζάνε, Κρητ. πδλ. (Ξηρ.) 571¹⁵, Χειλᾶ, Χρον. (Hoff)

καὶ ἂν ἀκόμη δὲν ἀρχαῖζουν ἔκδηλα, φαίνονται ὅπωςδὴποτε ἐ-
πηρεασμένα ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴν γλῶσσαν. Σέ κανένα ἐξάλλου
ἀπὸ τὰ κεῖμενα αὐτά¹ δὲν ἔχει ἡ λ. τὴν ἀρχαία σημασίαν πού
διασώζει ὁ Χορτάτης, ἀλλὰ σέ ὅλα πρόκειται γιὰ ναό χρι-
στιανικόν, ἐκτός ἀπὸ τὰ 'Ιντ. κρ. θεάτρ. (Μανούσ.) Α' 21, ὅπου ἐ-
πίσης ἡ χρῆσις εἶναι ἡ ἴδια.

Σέ ὀρισμένα συναντοῦμε καὶ τὴ λ. "ἐκκλησιά" ἢ "ἐκκλησιὰ"
χρησιμοποιομένη παράλληλα μὲ τὴν ἴδιαν σημασίαν².

"Ὅσο γιὰ τὴ σημερινὴ ἐπιβύωσις τῆς λ. στὴν κοινὴ νεοελ-
ληνικὴ, ἀναμφισβήτητα μόνον ὡς λόγια χρησιμοποιοεῖται. Ἐξάλλου
σέ ἐλάχιστα μόνον νεοελληνικά ἰδιώματα μαρτυρεῖται³ στοὺς τύ-
πους "ναγός" καὶ "νάς" (Andr., Lex.)⁴.

Ἀπὸ ὅλα αὐτὰ γίνεται φανερόν ὅτι ἡ λ. δὲν προέρχεται ἀ-
πὸ τὴ δημοτικὴν γλῶσσαν τῆς ἐποχῆς τοῦ ποιητοῦ, ἀλλὰ ἀπὸ τῆς λό-
γιας παράδοσης καὶ μάλιστα ὅχι ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴν, ἀλλὰ ἀπὸ
τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν, ὅπως δείχνει ἡ σημασία.

353, 'Ιντ. κρ. θεάτρ. (Μανούσ.) ἀσφαλῶς καὶ ἄλλοι.

1. "Ὅς σημειωθεῖ ὅτι κρητικὰ εἶναι μόνον τὸ Μυστ. παθ., ὁ Κρητ. πόλ. τοῦ Τζάνε καὶ τὰ 'Ιντ. κρ. θεάτρ.
2. Π. χ. Χειλᾶ, Χρον. (Hof) 350, "Ἐκθ. Χρον. (Λάμπρ.) Ο 16, 6, Τζάνε, Κρητ. πόλ. (Ξηρ.) 174²⁰, 411¹⁹, 562¹⁷, 539¹⁵ κ. ἄ. Τὰ "ἐκκλησιά", "ἐκκλησιὰ", "κκλησιὰ" καὶ "ἐκκλησιὰ" βρίσκον-
ται καὶ σέ ἄλλα κρητικὰ κεῖμενα, ὅπως π. χ. Συναξ. γυν. (Krumb.) 89⁴, 116², Ἀπόκοπ. ('Αλεξ. Στ.) 471, Φορτου. (Ξανθ.) Γ' 190.
3. Μόνον στὴ Χίο, Ἰκαρία καὶ Κύπρο λέγεται (Andr., Lex.).
4. Στὸ Andr., Lex. ἀναφέρονται οἱ σημασιές "Tempel" (χωρὶς ναὶ διευκρινίζεται ἂν πρόκειται γιὰ χριστιανικὸν ἢ εἰδωλόλα-
τρικόν ναόν) καὶ "Ruine eines alten Tempels", ἐπίσης ἀνα-
φέρεται ὅτι ἡ λ. λέγεται καὶ ὡς τοπωνύμιον. Ὁ Rohlfς ἐξ-
άλλου (Lex. Graec. Ital. infer.) καταχωρίζει τὴ λ. μόνον ὡς
τοπωνύμιον.

"Άλλωστε καὶ ὁ Μ.Μανούσας (Κρ.Χρ.1,1947,σ.572) ἀνά-
μεσα στὶς ἐλάχιστες λόγιες λέξεις τοῦ κοινητῆ τῶν ὑντερμεδύ-
ων τοῦ κρητικοῦ θεάτρου ξεχωρίζει τὴ λ. "ναός".

νυχτικός

ὁ νυχτικὴ κατηγορία

Π Β' 487

νυχτικός

φορεῖ φελλοὺς τοὺς νυχτικούς του

Κ Πρόλ. 46

ταῖς φελλοὺς φορεῖς ταῖς νυχτικούς σου

Κ Α' 249

Ἡ λ., πού, ᾶς σημειωθεῖ, δέν βρίσκεται σέ κανένα λεξικό.
ἐκτός ἀπὸ τοῦ Δημητράκου, χαρακτηρίζεται ἐκεῖ ὡς "νεώτερη"
στόν τύπο νυχτικός καὶ "δημοτική" στόν τύπο νυχτικὸς χωρὶς
ὅμως νά ὑπάρχουν παραδείγματα πού νά πεύθουν γιὰ τὴ δημοτική
χρήση τοῦ ἐκτεθέντος¹.

Σέ δημώδη κείμενα τῆς ἐποχῆς σπάνια συναντοῦμε τὴ λ. ὅ-
πως: Εὐγέν. (Vitti) 1179 ("ὁ νυχτικὴ κατηγορία"), Ἰατροσ. κώδ.
("Ἀμαντος) 163 χξε', θαλιέρ., Ἰστ. (Ζώρ.) V. 172, ("ἐβγάνει
με σέ νυχτικόν ἀέρα"), Τζάνε, Κρητ. πόλ. (Ξηρ.) 257⁶ ("νυχτικὰ
κουλούκια"), Ch. por. (Pern.) 439 ("Καθημερνέ μου λογισμέ καὶ
νυχτικὴ μου ὀλεξίδα").

Ἀπὸ τὰ χωρία αὐτά τό πρῶτο εἶναι μύηση τῆς Πανώριας²
στό δεύτερο ἀμφισβητεῖται ἡ λ.³, ἐνῶ στό χωρίο τοῦ "Κρητι-
κοῦ πολέμου" τοῦ Τζάνε διορθώνει μέ ἐπιφύλαξη ὁ Ν. Τωμαδόκης⁴

1. Τά οὐσιαστικά "νυχτικὰ", "νυχτικὸς" εἶναι βέβαια δημοτικά
καὶ προέρχονται ἀπὸ τό ἐκτεθέν "νυχτικός". (Ὁ Παπαδ. Α.,
Λεξ. κοντ. διαλ. χαρακτηρίζει ὡς ἀμάρτυρο τό ἐκτεθέν, ἀπὸ τό
ὅποιο προέρχεται τό οὐσιαστικό "νυχτικόν").
2. Ι. Καραγιάννη, Παρατηρήσεις στήν "Εὐγένεια" (Ἑλληνικά 23, 1970
σ. 347).
3. Ὁ ἐκδ. ρωτᾷ μήπως πρέπει νά διορθωθεῖ σέ "κινητικόν".
4. Ν. Τωμαδόκης, Διορθωτικά εἰς τόν "Κρητικόν πόλεμον" τοῦ
Τζάνε (Κρητικά 1, 1930, σ. 129).

τό "νυκτικά" σέ "νηστικά". Απομένουν δηλαδή μόνο δύο χωρία, πού κι' αὐτά ἔχουν τό λογιότερο τύπο μέ -κτ.

Ἐχοντας τά στοιχεῖα αὐτά μπορούμε, νομίζω, εὐκολα νά ὀδηγηθοῦμε στό συμπέρασμα ὅτι ἡ λ. πρέπει θά θεωρηθεῖ λόγια· αὐτό ἐνισχύει πρόσθετα ἡ ἀπουσία τῆς λ. ἀπό τά σημερινά ἰδιώματα. Καί στά δημῶδη μεσαιωνικά κείμενα συναντοῦμε ἐξάλλου συνώνυμες λέξεις ἢ ἐκφράσεις πρὸ δημοτικές, ὅπως "νυχτερινός" ἢ τῇ γενικῇ "τῆς νύκτας (-χτας)" ἢ "τῆς νυκτός"¹. Κάποια ἐπιφύλαξη βέβαια θά μπορούσαμε ἔως νά ἔχουμε μόνο γιὰ τόν τύπο νυχτικός.

ὀφθαλμός

Τόν Οὐρανὸ παρακαλῶ βοήθεια νά σοῦ δώσει
καί τσ' ὀφθαλμούς τοῦ βασιλιοῦ σ' ἐτοῦτο νά τυφλώσει
Ε Β' 84

Ζεῦ, τσ' ὀφθαλμούς σου γύρισε σ' ἐκείνη
Ε Β' 524

Τοῦτα τ' ἄμμάτια, ἀφέντρα μου, καλὰ καί δέ θωροῦσι
πῶς στήν καρδιά σου βρίσκομαι, τοῦ νοῦ τό συντηροῦσι
τ' ἄμμάτια, π' ἔχου νά θωροῦ χάρη ζγουραφισμένο
τό πρᾶμα, ἀπού βρίσκεται στόν ὀφθαλμό χωσμένο
Ε Γ' 132

Χύλια μεγάλα πάθη, χύλιες κρύσες
πρὶ κατεβοῦ στόν Ἄδη δοκιμάζου
κάνοντας τσ' ὀφθαλμούς κλαυμάτω βρύσες
Ε Γ' 429

Ἀνάμφισβήτητα ἡ λ. (ἀρχαία) δέν ἦταν σέ χρήση στή δημοτική γλῶσσα τῆς ἐποχῆς τοῦ Χορτάτση, καί σωστά, νομίζω, ὁ Στ. Ἀλεξίου² τῇ χαρακτηρίζει λόγια, ὅπως ἐπίσης καλιότερα

1. Π.χ. Ἑρωτοπ. (Hess.-Pern.) 564: "Ἐσύ 'σαι τῆς νυκτός δροσιά", Χρον. Μορ. (Καλ.) Η 2202: "κι' ὅταν ἐπέρασε ὁ καιρὸς τῆς νύχτας".
2. Κρ. Χρ. 8, 1954, σ. 252 καί Κρ. Χρ. 13, 1959, σ. 301 καί μάλιστα ὡς ἐξῆς ἐξηγεῖ (ὁ. π. σ. 301) τὴν παρουσία παρόμοιων λέξεων στά κείμενα αὐτά: "Χρήση λογίων στοιχείων ὑπάρχει στό λεξικό τῶν δοκίμων ποιητῶν τοῦ ΙΖ' αἰῶνα, εἶναι ὁμῶς πάντα θεληματικὴ καί δέν προέρχεται οὔτε ἀπὸ ἀδυναμία οὔτε ἀπὸ ἀρχαϊστικὴ τάση· ἀποσκοπεῖ στή μετρικὴ διευκόλυνση τοῦ ποιητῆ ἢ στόν κλουτισμὸ τῆς γλωσσικῆς ὕλης. Ἡ στάση αὐτὴ δέν πρέπει νά συγχέεται μέ τόν ἀρχαϊσμό τῆς πρώτης περιόδου".

καὶ ὁ Γ. Χατζιδάκης¹.

Σέ δημῶδη κείμενα τῆς ἐποχῆς καὶ καλιότερα συναντοῦμε βέβαια τὴ λ., ἀλλὰ μόνο σέ ὅσα διασώζουν ἀρχαῖστικὰ στοιχεῖα καὶ ἰδίως σέ καλιότερα², ἐνῶ στὰ δημοτικότερα ἀπαντοῦν σέ πολὺ μεγαλύτερη ἔκταση τὰ συνώνυμα "μάτι", "ἄμματι", "ὀμμά - τι", (κού κ. αὐτὸ χαρακτηρίζεται λόγιον³).

Ἡ λ. λουκόν φαίνεται ὅτι δέν ὑπῆρξε δημοτικὴ στὸν ἀρχαῖστικόν της τύπον ("ὀφθαλμός"), γιὰτὶ καὶ σέ σημερινὰ νεοελληνικά ἰδιώματα μόνο παρεφθαρμένοι τύποι της ἀπαντοῦν⁴, ἐνῶ πολὺ κοινότερο φυσικά εἶναι τὸ "μάτι" καὶ οἱ τύποι του.

Καὶ ὁ ἴδιος ὁ Χορτάτης ἔχει πολὺ συχνότερα τὰ δημο - τικά "ὀμμάτι" (Ε 'Ιντ. δ' 30, Ε' 8, 35 ἕως καὶ ἄλλοι), "μά - τι" (Ε Α' 240, 293, 531, 'Ιντ. α' 83, 113, Ε' 28, 666 ἕως καὶ ἄλλοι) καὶ "ἄμματι" (πολλ.), ἐνῶ τὸ "ὀφθαλμός" κ. ὁ σπάνια καὶ μᾶλλον γιὰ λόγους ποικιλίας τοῦ ὕφους (βλ. σχετικά καὶ σημ. 2 σ. 92).

ὀχτιάστιχος

Γροῦκησε ἕναν ὀχτιάστιχο πῶκαμα τοῦ Rangone
κ. ἐβάλαν τον στό μνημα του

Κ Δ' 361

Ἡ λ. ἀναμφισβήτητα λόγια. Δέν τὴ βρίσκουμε σέ ἄλλο δη -

1. Χατζιδ., ΜΝΕ Α' σ. 520.
2. Π. χ. στὰ Προδρομικά, στό Διγενή, στό Λύβιστρο, στό Δούκα, στὸν Καλλύμαχο, καθὼς καὶ σέ ἄλλα πού εἶναι ἕως δημοτικότερα, ἀλλὰ ἔχουν ἀποκρυσταλλωμένες λόγιες ἐκφράσεις (π. χ. Γαδ. δ. λήγ., Wagn., 392: "κ' εἰσέ ροκὴν τοῦ ὀφθαλμοῦ γροῦ - κᾶει τὰ μαντάτα").
3. Μ. Μανούσας, Κρ. Χρ. 1, 1947, σ. 542. Στό Μαχαιρᾶ ἀπαντᾷ καὶ τύπος "ὀφθαλμός" (Σακελλαρίου, Κυπριακά Β' Γλωσσ.). Ἐκείσης στὸν Ἰων. (Hess.) 215⁵ ἀπαντᾷ τύπος "ἐφταλμός" (γεν. κληθ., "ἐφταλμῶ").
4. Andr., Lex. στή λ. "ὀφθαλμός" παρατίθενται διάφοροι παρε - φθαρμένοι τύποι ἀπὸ διάφορα ἰδιώματα. Ἰδιαίτερα ἀπὸ τὴν Κρήτη μαρτυροῦνται οἱ τύποι: "ἐφταρμός", "φθιαρμός", "φκλιαρμός", "φαρμός", "θαλμός", "θαρμός", "θλιαρμός", "δαρ - μός", "φταλμός".

μῶδες κείμενο τῆς ἐποχῆς οὔτε καὶ σέ σημερινό ἰδίωμα¹.

Χαρακτηριστικό ἄλλωστε εἶναι ὅτι τῇ συναντοῦμε στα λόγια τοῦ δασκάλου πού σκόπιμα μεταχειρίζεται λέξεις καὶ ὅρους λόγιους.

Ὅσο γιὰ τὴν προέλευση τῆς λ.στοῦ Χορτάτση, ἡ πρώτη σκέψη ὁδηγεῖ ἀπευθεὶας στὰ ἑλληνικά· μιὰ παραβολή ὅμως μέ τό ἰταλικό πρότυπο τῶν στίχων αὐτῶν τοῦ Κατζούρμπου² ἀποδεικνύει πῶς ἀπό ἐκεῖ προέρχεται, ἀφοῦ στό ἰταλικό κείμενο ἡ ἀντίστοιχη λ. εἶναι octastico³, πού ὁ Ἴταλός ποιητής παίρνει ἀπό τὰ ἑλληνικά ἀποφεύγοντας νά χρησιμοποιοῦσιν τὴν κοινὴ λ.ottava⁴.

Χαρακτηριστικό εἶναι ὅτι ὁ Χορτάτσης χρησιμοποιοεῖ στή λόγια λέξη τό δημοτικὸ σύμπλεγμα -χτ- ἀντὶ τοῦ -κτ-.
παράδοξος

Δάσκ.: κί' ἄ δῶ κι' ἀλλάξει λογισμό καὶ παίρνει τὴ ντοτρίνα,
θ' ἀρχίσω τὰ παράδοξα νά τ' ἀρμηνέψω ἐκεῖνα,
τὰ δέν ὁρμήνεψα ἀλλουνοῦ...

Κ Δ' 140

Για.: Δέ θέλω πλὺς παράδοξα, μηδέ ντοτρίνα τόση

Κ Δ' 145

Ἡ λ.δέν φαίνεται γνωστὴ στό κρητικὸ ἰδίωμα τῆς ἐποχῆς ὅπως ἐπίσης καὶ σήμερα δέν μαρτυρεῖται σέ γλωσσάρια ἰδιωματῶν. Ὁ Δημητράκ.τὴ χαρακτηρίζει "κ.μεσν., νεώτ. κ.δημ." ἀλλὰ δέν ἔχει παραθέματα γνήσια δημοτικά⁵.

1. Στό λεξικό τοῦ Δημητράκου χαρακτηρίζεται (στόν τύπο "ὀκτάστιχος" ὁ τύπος "ὀχτάστιχος" δέν ἀπαντᾷ ἄλλοῦ) ὡς "μτγν., μεσν. καὶ νεώτ.", ὅχι ὅμως καὶ ὡς δημοτικὴ.
2. Τό πρότυπο εἶναι τό ἔργο "La Fanciulla", ὅπως ἀπέδειξε ὁ A.L.Vincent (Κρ.Χρ. 20, 1966 (1967), σ. 10).
3. Κρ.Χρ. ὁ.π.
4. Κρ.Χρ. ὁ.π. σημ. 11.
5. "Ἐχει ἐπίσης καὶ ἐκύρρημα" παραδόξως" (μτγν.) καὶ ἄλλα συγγενικά (κανένα ἀπὸ αὐτὰ δέν εἶναι δημοτικὸ· μόνο τό "παραδοξολογία" χαρακτηρίζει δημοτικὸ, ἀλλὰ καὶ αὐτό προέρχεται ἀπὸ τὴ λόγια γλῶσσα). Τό ἐκίθετο "παραδόξος" ἀπαντᾷ ἐπίσης καὶ στό Βλάχο, ὅπως ἐπίσης καὶ ἐκύρρημα "παραδόξα". Στόν Εὐστάθιο Θεσσαλονίκης (Opuscula, ἐκδ. Tafel γλωσσ.) ὑπάρχει ρῆμα "παραδοξάζω".

Σχετικά με μαρτυρίες σε δημόδη κείμενα της εποχής, θα μπορούσαμε να παρατηρήσουμε ότι όλα όσα διασώζουν τη λ. έχουν έντονα αρχαϊστικά στοιχεία (μερικά μάλιστα ούτε καν θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν δημόδη, (σε άλλα πάλι είναι έκδηλη η επίδραση της εκκλησιαστικής γλώσσας)¹.

Στο Χορτάσι η λ. άπαντα μόνο δύο φορές (στην πραγματικότητα μία, γιατί η δεύτερη είναι επανάληψη της πρώτης και είναι χαρακτηριστικό ότι βρίσκεται στα λόγια του δασκάλου του πάντοτε (σ'όλο τό έργο) μεταχειρίζεται λογιότερες λέξεις και ύφος επίσημο.

Δεν υπάρχει λοιπόν, νομίζω, αμφιβολία για τη λόγια προέλευση της λ.

κάραιτα

... ένα μετό με φτάνει,
όκου κι'ά μ'εὔρει, κάραιτα ζιμιό να μ'άποθάνει
K B' 36

κάραιτας

κι'έξαναινουργιώσαι κάραιτας οί καημού μου
Π A' 333
γή πολός μιās κόρης ὁμορφης φιλλιά κι'άγάπη χάνει,
καί να μὴν ἔχει πεθυμιὰ κάραιτας ν'άποθάνει;
E B' 320

Εἰς τοῦτο χάνεται ἀπομπρός τῶνε καί κάραιτας
γροικοῦνται τοῦτα τὰ τραγούδια ἀπομέσα
E 'Ιντ. B' μετά στ. 25

γιατί τσ'άγάπης στρατηγού καί μελοτεμένοι δοῦλοι
τοῦ Πόθου, ὅσ'έρθουσιν ἐδῶ, κάραιτας γράφουντ'οῦλοι
E 'Ιντ. B' 38

καί 'γγίξε τῶς μέ τό ραβδί κάραιτας να φοήσου
γὴ τό ζιμιό να φύγουςι
E 'Ιντ. B' 97

1. Έτσι βρίσκουμε τη λ. κ. χ. στα ἑξῆς κείμενα: Στο Διγενή (πολύ συχνά), Μανασσή, Ἀχιλλεύδα, Διήγ. Βελ. (Cant.) 1, Βίο Ἀλεξ. (Wagn.) 2266, Ἀχέλη (Pern.) 2044, Σουμμ., Παστ. φῶδ. (Βεν.) B' 1278, Διακρούση (Ξηρ.) 106¹⁷, Βίο Δημητρ. Μοσχ. 109. Στο Σουμνάκη (δ. κ.) τό ὕφος εἶναι πῶς δημοτικό, ἀλλά παρ' ὅλα αὐτά δέν μπορούμε να κοῦμε, νομίζω, ὅτι ἡ λ. εἶναι καί ἐκεῖ δημοτικό στοιχείο.

Ἡ λ.στόν πρῶτο τύπο ("πάραυτα") εἶναι ἀρχαῖα ἀπαντᾷ ἐπίσης καί σέ μεταγενέστερους συγγραφεῖς καθὼς καί σέ λόγιους βυζαντινοὺς¹.

Χαρακτηριστικό εἶναι ὅτι ἐνῶ ἀπαντᾷ σέ κείμενα δημώδη μεσαιωνικά ἀρκετά συχνά καί μέ διάφορους τύπους (βλ. πιδό κάτω), σήμερα δέν μαρτυρεῖται οὔτε στήν κοινή νεοελληνική οὔτε στά ἰδιώματα. Μόνο τό Andr., Lex. ἔχει (στό λ. "πάραυτα") τόν τύπο "πάραυτες" ἀπό τήν Εὐβοία².

Στά δημώδη κείμενα τῆς ἐποχῆς ἀπαντοῦν τόσο ὁ τύπος πάραυτα ὅσο καί ὁ τύπος πάραυτας καί μάλιστα καί σέ κρητικά³.

Μιά πρώτη παρατήρηση πού ἄμποροῦσε νά κάνει κανεῖς εἶναι ὅτι ὁ τύπος "πάραυτας" εἶναι συχνότερος τόσο στά κρητικά ὅσο καί στά ἄλλα κείμενα.

Σχετικά μέ τήν προέλευση τῆς λ.στά κείμενα αὐτά, ἄν δηλαδή προέρχεται αὐτή ἀπό τή λόγια ἢ ἀπό τή δημοτική γλώσσα, καθὼς καί σχετικά μέ τό ἄν εἶναι σήμερα δημοτική ἢ ὀχι διατυπώθηκαν διάφορες ἀπόψεις.

Ἔτσι ὁ Στ. Ξανθοῦδους⁴ γράφει γιά τή λ.: "Σήμερον ,

1. Βλ. σχετικά λεξικά καθὼς καί Κ. Κόντο, Ἀθηνᾶ 6, 1894, σ. 369 κέ. καί Α. Παπαδόπουλο, ΛΔ 2, 1940, σ. 61.
2. Ὁ τύπος αὐτός ὑπάρχει ἐπίσης στά ἐξῆς δημώδη κείμενα: Εὐγένει (Vitti) Πρόλ. 131, 1238 καί Ποίημ. ἀλ. Κύπρ. (Τζεβ.) 1204. Στήν Εὐγένει ἀπαντᾷ ἐπίσης καί ὁ τύπος "πάραυθες" (στ. 259, 780, Πρόλ. 112, 266).
3. Βρίσκουμε π.χ. τόν τύπο "πάραυτα" στά ἐξῆς κρητικά κείμενα: Ἀπόκοπ. (Ἀλεξ. Στ.) 327, 356, Ἑρωτόκρ. (Ξανθ.) Β' 615, 1262, Δ' 1913, 1953, Πικατ. (Κριαρ.) 15, 23, 26, 45, 59, 184, 264, 282, 347, 415, 433, 435, 450, 469, 476, 481, 488, 499, 528. Ἐπίσης τόν τύπο "πάραυτας" στά ἐξῆς: Βοσκοπ. (Ἀλεξ. Στ.) 376, Ἑρωτόκρ. (Ξανθ.) Α' 335, 338, 1411, Β' 280, 1860, Γ' 1285, Δ' 996, 1607, Ε' 1075, 1204, Στάθης (Martini) Α' 17, Ροδολ. (Βεν.) Α' 282, Ε' 458, Ροδολ. (Μανούσ.) Δ' 220, Φορτουν. (Ξανθ.) Α' 163, 414, Δ' 244, Ε' 248, Ἰντ. Β' 163, Ἰντ. γ' 134, Θυσία (Μέγας²), (βλ. γλωσσ.).
4. Ἐκδ. Ἑρωτοκρ. Γλωσσ.

ἐφ' ὅσον γνωρίζω, δέν ἀκούεται ἐν Κρήτῃ, ἀλλ' ἀφ' οὗ τόσα παραδείγματα εὐρίσκονται εἰς τὰ κείμενα θεωρῶ πιθανώτερον ὅτι ἐκυκλεῖτο κατὰ τόν 17 αἰῶνα ἀκόμη, ἢ ὅτι τό παρέλαβον ἐκ τῆς λογίᾳς γλώσσης".

Ὁ Λ. Ἀλεξίου¹ τό θεωρεῖ γνήσιο δημοτικό: "Στό Ρώκρη-
το φέρεται τό "κάραιτα", μὰ ἦτανε τότε λέξη ζωντανή".

Ὁ Στ. Ἀλεξίου² τό καταχωρίζει ἀνάμεσα στά λόγια γλωσσικά στοιχεῖα τοῦ Ἑρωτοκρίτου. Τό ἴδιο καί ὁ Ε. Κριαρᾶς³ γιά τόν Πικατόρο.

Ὁ Γ. Χατζιδάκης⁴ ἀνάμεσα σέ ἄλλα παλιότερα ἐπιρρήματα πού δέν λέγονται σήμερα καταγράφει καί τό "κάραιτα" (καί τό "κάραιτας").

Εἶναι ἀλήθεια, βέβαια, πῶς ἡ λ. εἶναι πολύ συχνή στά δημῶδη κείμενα τῆς ἐποχῆς (καί στούς δύο τύπους), ἀλλά παράλληλα χρησιμοποιοῦνται συχνότερα ἄλλα δημοτικά συνώνυμα ἰδίως στά κρητικά κείμενα, π.χ. "ζιμιλό" (πού τό ἔχει καί ὁ Χορτάτης), "ντελόγο(-ς)", "εὐθύς", "παρευθύς", "γιαμιλά"⁵.

Καί τό γεγονός αὐτό, ὅπως καί ἡ λόγια μαρτυρία τῆς λ. καί τό ὅτι σήμερα δέν λέγεται στήν Κρήτη μᾶς ὁδηγοῦν, νομίζω, στό συμπέρασμα πῶς ἡ λ. δέν εἶναι ἀπολύτως βέβαιο ὅτι καί τήν ἐποχή ἐκεῖνη ἦταν γνήσια δημοτική. Ὅσο γιά τόν τύπο "κάραιτας", πού καί αὐτός σήμερα δέν λέγεται⁶, πῆρε τό τελικό ς ἀναλογικά μέ ἄλλα ἐπιρρήματα σέ -ας⁷.

1. Κρ. Χρ. 9, 1955, σ. 107.

2. Κρ. Χρ. 6, 1952, σ. 412 καί 416.

3. ΕΜΑ 2, 1940, σ. 30.

4. ΕΕΠ 10, 1913-14, σ. 64.

5. Γιά ἄλλα συνώνυμα βλ. Κριαρ., Λεξ., λ. "ἀρτίως" β.

6. βλ. Γ. Χατζιδάκη, ὁ.π.

7. Τέτοια ἐπιρρήματα βρίσκουμε καί στά δημῶδη μεσαιωνικά κείμενα π.χ. "ἀπομακρᾶς (-ιάς)", "διχωστᾶς", "μοναχᾶς" κλπ. βλ. καί Ε. Κριαρᾶς, ΕΕΒΣ 10, 1953, σ. 94. Τό φαινόμενο αὐτό εἶναι πολύ συχνό καί σήμερα στό κρητικό ἰδίωμα (βλ. Κοντοσδέκ., Γλωσσολογ. διερευν. κρητ. διὰ λ. σ. 52 καί 54).

Ὡς πρὸς τοὺς ἄλλους τύπους τῆς λ., συναντοῦμε μερικοὺς σέ παλιὰ δημῶδη κείμενα, ἀλλὰ ὅχι σέ κρητικὰ. Ἔτσι σέ κυπριακά κείμενα βρῖσκουμε τὰ "παραῦτα" καὶ "παραῦθα" (Μαχαίρης, Βουστρώνιος, Ἀσσύζες), ὅπως ἐπίσης καὶ στὸ Βέλθανδρο (παραῦτα) καὶ στὸ Κεῦμ. ἀγ. Δήμ. (παραῦθα). Ἀπαντᾷ ἐπίσης τύπος "κάραιθα", Παλαμῆδ., Βοηβ. (Legr.) 113, 459, 33, 300, 229, 97, 619, 1061, Κορων., Μπούας (Σάθας) 111, Βύος ἀγ. Νικ. (Legr.) 50, Εὐγένια (Vitti) 1204, ὅπως καὶ "κάραιτες" καὶ "κάραιθες" (βλ. παραπάνω)¹.

Ἄν προσέξει κανεὶς τοὺς παραπάνω τύπους, βλέπει ὅτι οὐσιαστικὰ δέν πρόκειται γιὰ νέους δημοτικοὺς τύπους, ἀλλὰ γιὰ πλάσματα ὀρισμένων συγγραφέων. Ὅσο γιὰ τοὺς τύπους μέθ, ὀφείλονται στὴν ἀμάθεια τῶν συγγραφέων καὶ σέ τάση ἐξαρχαῖσμοῦ τῶν λέξεων².

Ἀπὸ ὅλα αὐτά, νομίζω, μποροῦμε νὰ φτάσουμε στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ λ., ἰδίως στὸν τύπο "κάραιτα", μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ λόγια.

παρίσταμαι

Ἡ αὐτὴ Τραγωδία παρίσταται καὶ προσφέρεται εἰς τὴν χώραν τῆς Αἰγύπτου. Τὸν δὲ Πρόλογον κάνει ὁ Χάρος
Ε Πρὸς.

Ἡ λ. ἀναμφισβήτητα εἶναι λόγια. Ὁ τύπος "παρίσταμαι" πούθενά δέν ἐμφανίζεται σήμερα ὡς ἰδιωματικὸς καὶ ἔχει ἀν

Ὁ Γ. Χατζιδάκης (ὀ.π.) εἰδικὰ γιὰ τὸν τύπο "κάραιτας" πιστεύει πὺς σχηματίστηκε κατὰ τὸ "εὐθύς".

1. Γιὰ τὸ "καραυτός" τῆς Θυσίας (Μέγας²) 454 βλ. Στ. Ἀλεξίου, Κρ. Χρ. 9, 1955, σ. 533 ("πλεθύνως γρ. τὸ σύνηθες κάραιτας").
2. Στὰ κείμενα τῆς ἐποχῆς καὶ στὰ παλιότερα συναντοῦμε ἀνάλογες περιπτώσεις, ὅπως π.χ. "αὐθύκα" (Κριαρ., Λεξ., λ. "αὐτίκα"), "ἀφθύν" (Κριαρ., Λεξ., λ. "ἀφτί"), "ἀποκομισθής" (Κριαρ., Λεξ., λ. "ἀποκομιστής"), "πρωτοφθαύστης" ἀντὶ "πρωτοφταύστης" (Πικατ., Κριαρ., 451), "καραυθίκα" ἀντὶ "καραυτίκα" (Παλαμῆδ., Βοηβ., Legr., Πρὸς Ἀναγν. 7 καὶ 609). βλ. σχετικὰ καὶ σ. 275, σημ. 1.

τεκατασταθεῖ ἀπὸ τὰ "καριστάνω" ("μτγν.καὶ νεώτ.", Δημη-
τράκ.) καὶ "καρασταίνω" ("δημοτικόν", Δημητράκ.) στήν κοι-
νή νεοελληνική¹.

Ἄν λοιπὸν ἡ λ. προέρχεται ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸ χορτάτισθαι
(γιατὶ βρίσκειται σὲ διδασκαλία), εἶναι ἀρχαϊσμός, ὅπως δεῖ-
χνουν καὶ τὰ συμφραζόμενα.

κλανήτης

καὶ τοῦ κλανῆτες κυβερνᾷς καὶ τ' ἄστρα βασιλεύγεις

Π Δ' 292

κλ' εἰς λύπην ἐβάλασι πάσα λογῆς κλανήτη

Π Δ' 354

Ἡ λ. ἀρχαία (L-S, λ. "κλάνης" I), ἔχει ἐδῶ τὴ σημα-
σία τοῦ "ἄστρου" (γενικά), ὅχι τοῦ "εἵδους τοῦ ἄστρου" ποῦ
εἶναι καὶ ἀρχαία καὶ ἡ γνωστὴ σημερινή².

Ἡ λ. ἀπαντᾷ καὶ σὲ δημώδη κείμενα τῆς ἐποχῆς, ἀρκετὰ
συχνὰ σὲ μὴ κρητικά³ καὶ σπανιότερα σὲ κρητικά⁴.

Σχετικὰ μὲ τὰ κείμενα αὐτὰ μποροῦμε νὰ κάνουμε τὴς
ἐξῆς παρατηρήσεις: α) ἡ λ. λείπει ἀπὸ τὰ περισσότερα γνή-
σια δημοτικά (καὶ μάλιστα κρητικά) κείμενα, ἂν ἐξαιρέσου-

1. Ἀνδλόγοι τύποι ἀπαντοῦν καὶ στὰ ἰδιώματα, ὅπως "καρ-
στήννω", παρατατικός "καρέστα" (Andr., Lex., λ. "καρύστηνυ",
ὅπου ὅμως οἱ σημασίες εἶναι ἐντελῶς διαφορετικές). "καρ-
στένω" ἐκείνης λέγεται καὶ στήν Κύπρο (Σακελλαρίου, Κυπρι-
ακά Ε' γλωσσ.), ἀλλὰ μὲ διαφορετικές σημασίες. Καὶ ὁ Βλά-
χος ἔχει ῥημα "καραστένω" μὲ μᾶ ἀπὸ τὴς κολλῆς σημασί-
ες "ἐκιδεύκνυμαι τοῖς θεαταῖς".

2. Γιὰ τὴν προέλευση τῆς λ. ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο ἐκείθετο "κλανή-
της", καὶ μάλιστα ἀπὸ τὴν ἔκφραση "κλανήτης ἀστήρ" βλ. Α.
θαβώρη, Οὐσιαστικά ἀπὸ ἐκείθετα (καὶ μετοχές) στή νέα ἐλ-
ληνική, Θεσσαλονίκη 1969, σ. 115, 116.

3. Π. χ. Κορωναίου, Μπούας (Σάβας) 401, 148, Διήγ. Ἀλ. (Mitsak.) 9,
Κυπρ. ἐρωτ. (Pitsill.) 10518, 9034, Σουμμ., Παστ. φῶδ. (Ben.)
775, Ψευδο-Γεωργηλ., Ἀλ. Κων/κ. (Wagn.) 1409, Ἀλ. Κων/κ.
(Legr.) 122, 514, Θηοηζ (Ben.) (294), Ἐρωτοκ. (Hess.-Pern.)
σ. 136.

4. Π. χ. Τζάνε, Κρητ. κδλ. (Ξηρ.) 20813, 58411, 55323, 5526, 5563, Ἐ-
ρωτόκρ. (Ξανθ.) Γ' 1729, Φαλιέρ., Ἰστ. (v. Gem.) 239, 327.

με τόν 'Ερωτόκριτο, όπου όμως έχουμε μόνο μία παρακομπή
καί όπου μάλιστα καί ο Στ. 'Αλέξίου¹ θεωρεῖ τή λ. λόγια.
β) Τά υπόλοιπα κείμενα δέν ἔχουν ἀμυγή δημοτική γλώσσα,
καί μάλιστα σέ ὀρισμένα ἀπό τά παραπάνω χωρία βρίσκουμε
τή λ. σέ λόγιο γραμματικό τύπο(κατάληξη) ἢ νά συνοδεύε -
ται ἀπό ἄλλες λόγιες λέξεις². γ) 'Ὡς πρὸς τή σημασία στά
κείμενα αὐτά, μπορούμε νά παρατηρήσουμε ὅτι δέν εἶναι ἡ
γνωστή εἰδική σημασία "σῶμα οὐράνιο ἐτερόφωτο", ἀλλά γενι -
κά "ἄστρο, οὐράνιο σῶμα" καί ὁ ἥλιος ἀκόμη χαρακτηρίζε -
ται πλανήτης. 'Η ἔδω αὐτή σημασία ὑπάρχει καί στά ἀρχαῖα
(L-S, λ. "πλάνης"). 'Αλλοῦ πάλι συνδέεται μέ τήν ἀστρολο -
γία καί σημαίνει μᾶλλον ζῶδιο³. ἀνάλογη εἶναι καί ἡ σημε -
ρινή σημασία τῆς λ. "πλανέτο" στήν Κρήτη⁴. Σέ δύο ἐξάλλου
χωρία γίνεται λογοπαίγνιο μέ τά ρήματα "πλανῶ" καί "πλα -
νῶμαι"⁵.

"Ὅσο γιά τή σημερινή ἐπιβίωση τῆς λ. στά ἰδιώματα, κά -
θε ἄλλο παρά ὅτι ὑπάρχει μπορούμε νά ποῦμε. Ἔχουμε μιά

1. Κρ. Χρ. 6, 1952, σ. 413.

2. Π. χ. "Ἐκ τούς πλανήτας ἅπαντας" Κορων., Μπούας (Σάθας)
148, "πλανῆται" Τζάνε, Κρητ. πόλ. (Σάθας) 208¹³, "ποῖος ἄ -
τυχος πλανήτης" αὐτ. 553²³, "τούς ἐπτά πλανήτας" Διήγ.
'Αλ. 9, "ἥλιε, πλανῆτα τ' οὐρανοῦ" Ψευδο-Γεωργηλ., 'Αλ. Κων/π.
(Legr.) 1409, "ἡ στιγμή τοῦ πλανήτου" 'Αλ. Κων/π. (Legr.)
122.

3. Σουμμ., Παστ. φίδ. (Ρεν.) Β' 775: "κί 'ἄν ἀπό τόν πλανήτη μου
μοῖρα καλή 'χα πάρει" (στό ἰταλικό πρότυπο τό ἀντίστοι -
χο εἶναι: "se le stelle / m'avessero dato in sorte / di
vivere").

4. Πάγκ., 'Ιδίωμ. Κρ.

5. Φαλιέρ., 'Ιστ. (v. Gem.) 327: "ὦ! οἱ πλανῆτες τ' οὐρανοῦ, ἐ -
σεῖς ὁπού πλανεῖτε" καί 'Ερωτοπ. (Hess.-Pern.) σ. 136: "Ἐ -
φτά πλανῆτες τ' οὐρανοῦ, τήν ἀγαπῶ πλανᾶτε" (γι' αὐτό τό
τελευταῖο βλ. καί Ν. 'Ανδριώτη, 'Αθηνᾶ 49, 1939, σ. 148, όπου
γίνεται λόγος γιά τό σύστοιχο ὑποκείμενο).

μαρτυρία από κυπριακό δημοτικό τραγούδι¹, που ολοφάνερα είναι έπηρεασμένο από τα 'Ερωτοκαύγνα². 'Εξάλλου στην Κρήτη λέγεται τό ουδέτερο "κλανέτο", που ο Πάγκαλος³ τό έτυμολογεί από τό "κλανήτης" μέ μετακλασμό σέ ουδέτερο κατά τα "ἄστρον", "ζώδιον", αλλά νομίζω ότι όπωσδήποτε πρέπει νά δε-χθοῦμε σ'αυτό καί ίταλική έκδόραση (ώς πρός τό ε).

'Από τίς διακλιστώσεις αυτές, ιδίως από εκείνες που αναφέρονται στα δημώδη κείμενα της έποχής καί τά καλιότερα, δηλαδή ή σπάνια καί μάλλον λόγια παρουσία της λ.σ'αυτά, όπου, ἄς σημειωθεί, χρησιμοποιούνται κατ'άρχήν σέ μεγάλη έκταση δημώδη συνώνυμα, όπως π.χ. "ἄστρον"⁴, φτάνουμε στό συμπέρασμα ότι ή λ. δέν πρέπει νά ήταν δημοτική τήν έποχή εκείνη καί μάλλον μ'αυτή τή σημασία, όπως δημοτική (όσον αφορά φυσικά τά ιδιώματα) δέν μπορεί νά θεωρηθεί καί σήμερα παρά τίς δύο μαρτυρίες που αναφέρθηκαν καί τῶν οποίων έξηγήθηκε ή προέλευση.

Τή λ. θεωρεί λόγια στην Πανώρια καί ο Γ.Μέγας⁵.

πρεσβύτης

π Δ'185, 209, 213, 217, 240, 252, 261, 268, μετά στ.276, 353, 411, Ε' 314, 371.

1. "έφτά κλανήτες τ'οὐρανοῦ τήν ἀκῶ κλανᾶτε"(Σακελλαρίου, Κυπριακά Β' γλωσσ., λ. "κλανεύκομαι" καί "κλανῶμαι"). Όσο γιά τό θέμα ποιός αστερισμός είναι ἐδῶ οἱ "έφτά κλανήτες" βλ. Ν. Πολύτη, Παραδόσεις, τόμ. Β' σ. 816.

2. Βλ. σημ. σ. 100.

3. Πάγκ., 'Ιδύμ. Κρ.

4. Βλ. γιά ἄλλα συνώνυμα στα κείμενα αυτά Κριαρ., Λεξ., λ. "ἄστέρι" 1, "ἄστήρ", "ἄστρίκιν", "ἄστρίτσιν", "ἄστρο(ν)" 1β.

5. Θυσία, β' έκδ., σ. 63.

Ἡ λ. εἶναι ἀρχαία μέ τή σημασία "γέροντας" (γενικά). Ἡ εἰδική σημασία "ἱερέας", πού ἀπέκτησε ἀργότερα, εἶναι συχνή στούς ἐκκλησιαστικούς συγγραφεῖς, πού χρησιμοποιοῦν συχνά τή λ. παράλληλα μέ τό συγκριτικό "πρεσβύτερος" (τοῦ "πρέσβυς")¹.

Στά δημώδη κείμενα τῆς ἐποχῆς καί τά παλιότερα συναντοῦμε πολύ συχνότερα τό "πρεσβύτερος", ἐνῶ σπανιότερα τό "πρεσβύτης"².

Ὡς πρός τή σημερινή ἐπιβίωση τῆς λ., ἀξίζει νά παρατηρήσουμε ὅτι δέν μαρτυρεῖται οὔτε σέ νεοελληνικά ἰδιώματα οὔτε στήν κοινὴ νεοελληνική.

Ὅλα αὐτά μᾶς ὁδηγοῦν στό συμπέρασμα ὅτι, ὅπως σήμερα δέν εἶναι δημοτική ἡ λ., ἔτσι δέν ἦταν καί τότε, ἀφοῦ μάλιστα ἡ χρήση τῆς ἦταν περιορισμένη καί στά λόγια ἀκόμη κείμενα, ἀλλά καί στά δημώδη³.

1. Τό "πρεσβύτερος" νωρὺς ἔχασε τή συγκριτική του ἔννοια καί πῆρε τήν ἴδια σημασία τοῦ "πρέσβυς" καί τοῦ "πρεσβύτης" (βλ. σχετικὰ Lampe, Lex. καί St. Caratzas, Glotta 32, 1953, σ. 248 καί 249). Ἐπίσης τό θηλυκό "πρεσβυτέρα" ἔχασε τή συγκριτική του ἔννοια καί χρησιμοποιήθηκε μέ τή σημασία "ἡ σύζυγος τοῦ ἱερέα" (βλ. St. Caratzas ὁ.π.σ. 249). Ἡ λ. αὕτη βρίσκεται συχνά καί στά δημώδη μεσαιωνικά κείμενα, π.χ. Συναδ., Χρον. (Πέννας) 68, Βακτ. ἀρχιερ. (Μουφερράτος) 155 καί ἄλλοῦ· στά κείμενα αὐτά συναντοῦμε καί τόν τύπο "πρεσβυτέρισσα", Ἐκθ. Χρον., Lambr., γλωσσ., Ἀποκ. θεοτ., Dawk., II 223, Ἀποκ. θεοτ., Pern, 251.
2. Πουολόγος (Krawc.) 584 (μέ τή σημασία τῆς Πανώριας, ἀλλά πρόκειται γιά ἱερέα ἐβραϊκοῦ ναοῦ), Σουμμ., Παστ. φύδ. (Βεν.) Ε' (487) (κλητική "πρεσβύτα": πρόκειται γιά ἱερέα εἰδωλολατρικοῦ ναοῦ, ὅπως στήν Πανώρια) Ε' (612) (κλητική: "πρεσβύτη μ' ἄγιέ μου"), Βύος γέρ. (Schick) V882 ("σοφώτατε πρεσβύτα: σημαίνει ἀπλῶς "γέρος", ἡ ἀρχαία σημασία).
3. Σημεῖωσε ὅτι καί στήν παραπάνω παραπομπή τοῦ Σουμμάκη ὑπάρχει ἡ λόγια κλητική σέ -α, ὅπως καί στό Βύο γέροντος (ὁ.π.), ὅπου ἐπίσης συνοδεύεται καί ἀπό τόν ὑπερθετικό "σοφώτατε", πρόκειται δηλαδή καί στά κείμενα αὐτά γιά λόγια κατάλοιπα. (Τό ἰταλικό πρότυπο τοῦ Σουμμάκη ἔχει ἀντίστοιχο στό πρῶτο χωρίο: "Che fai, sacro ministro", ἐνῶ στό δεύτερο ὑπάρχει μόνο τό tu. Δέν μπορούμε δηλαδή νά ποῦμε ὅτι πρόκειται γιά μεταγραφή ἀπλή ἰταλικῆς λέξης, ὅπως ἀσφαλῶς οὔτε καί στό Χορτάτση).

Ἡ λ. λολκόν φαίνεται ὅτι εἶναι λόγια στό Χορτάτση καί προέρχεται ἀπό τήν ἐκκλησιαστική γλώσσα. Αὐτό τό τελευταῖο ἐξηγεῖται καί ἀπό τόν προσδιορισμό "ἄγιος" ἢ "ἀγιώτατος" πού βρίσκεται στούς στίχους Δ' 209, 213, 240, 353, ἀλλά καί ἀπό τό στίχο Ε' 371, ὅπου ὁ "πρεσβύτες" πρόκειται νά "βλοήσῃ" τούς γάμους, σάν νά ἐπρόκειτο γιά χριστιανικό γάμο.

Καί ὁ Γ. Μέγας θεωρεῖ λόγια τή λ. στήν Πανώρα¹.

προκαλῶ

καί βαρεμένους λογισμούς κ' ἔγνοιες ἐπροκαλέσα
μέ χύλια πάθη καί καημούς στό λογισμό ντως μέσα

Π Πρόλ. 35

Ἡ λ., ἀρχαία, δέν μαρτυρεῖται σέ σημερινά νεοελληνικά ἰδιώματα². στήν κοινή νεοελληνική λέγεται βέβαια, ἀλλά προέρχεται ἀπό τήν καθαρεύουσα. Ἀξίζει ἐξάλλου νά σημειωθεῖ ὅτι ἡ λ. δέν φέρεται μαρτυρημένη σέ γνήσια δημῶδη κείμενα τῆς ἐποχῆς³.

Ὅσο γιά τό Χορτάτση, χρησιμοποιεῖ τή λ. μόνο στό παραπάνω χωρίο, ὅπου καί τό ὕφος γενικά εἶναι σύνθετο. Ἐκπλέον ἀξίζει νά σημειωθεῖ ὅτι βρίσκεται στόν Πρόλογο, πού ἔχει πάντοτε πλοῦ ἐπίσημο ὕφος.

Ἀναμφισβήτητα λολκόν ἡ λ. πρέπει νά θεωρηθεῖ λόγια.

Εἰδικά γιά τή σημασία πού ἔχει ἐδῶ πρέπει νά σημειώσουμε πώς δέν τή βρίσκουμε σέ ἀρχαῖα ἢ μεταγενέστερα κείμενα, ἀλλά εἶναι νεώτερη⁴.

Καί ὁ Γ. Κυριαδῆς τή θεωρεῖ ἀρχαϊστική⁵.

1. Θυσία, β' ἔκδ., σ. 63.

2. Στό Andr., Lex. (λ. "προκαλῶ") καταχωρίζεται μόνο τό μέσο "προκαλιέμαι" ἀπό τήν "ἡκειρο μέ εἰδική σημασία. Στή λέξι λέγεται ἐξάλλου ἡ λ. "προκάλλω" ὡς συνώνυμη τοῦ "κανύκω" μέ εἰδική σημασία (Νεοελληνικά Ἀνάλεκτα Α', Ἰούλιος 1872, φυλλάδ. ζ', Γλωσσάριον Λέσβου).

3. Τή βρίσκουμε μόνο σέ καλιότερα καί σέ ὅσα ἀρχαΐζουν (π. χ. Μανασσ., Χρον., ἔκδ. Βόννης, στ. 3254).

4. Βλ. Δημητράκ. στή λ. 9.

5. Ἐκδ. Πανώριας, σ. 27.

πρόλογος

Πρόλογος τῆς ἐκλογῆς, τὸν ὅποιο κάμνει ἡ θεὰ τῆς
χαρᾶς

Π Πρόλ.Α' Τύτλ.

Τέλος τοῦ Προλόγου

Π Πρόλ.Α' Τέλος

Τὸν δέ Πρόλογον κάνει ὁ Χάρος

Ε Πρόσ.

Τέλος τοῦ Προλόγου

Ε Πρόλ.Τέλος

"Ερωτας, κάνει τὸν πρόλογον

Κ Πρόσ.

Ἡ λ.μέ τῇ σημασίᾳ πού ἔχει ἐδῶ, δηλαδή προκειμένου
γιὰ πρόλογο δράματος, εἶναι ἀρχαία. Ἀπαντᾷ, βέβαια, καί σέ
μερικά δημώδη κείμενα τῆς ἐποχῆς καί παλιότερα¹, ἀλλά καί
σ' αὐτά, ὅπωςδήποτε εἶναι ἀρχαϊσμός, ὅπως καί στό Χορτά -
τη. Κι' αὐτό γιὰτί καί σήμερα ἡ λ.σὴν κοινὴ χρησιμοποιο-
εῖται μέ τὴν ἴδια σημασίᾳ, ἀλλά ἔχει λόγια προέλευση. Στά
νεοελληνικά ἰδιώματα ἐξάλλου εἶναι πολὺ σπάνια καί μέ
ἄλλες σημασίες².

"Ὅσο γιὰ τὸ Χορτάτη μποροῦμε πρόσθετα νά παρατηρή-
σουμε ὅτι δέν τῇ χρησιμοποιεῖται μέσα στό κείμενο, παρά μό-
νο σέ τύτλους καί καταλόγους προσώπων, ὅπου γενικά τὸ ὕφος

1. Π.χ. Ἀχιλλ. (Λάμπρ.) Ο 211, 316, Ἀχιλλ. (Hess.) L 306, Ἀχιλλ. (Haag) 326, Χρον. Μορ. (Καλ.) Η 1338, 1342, 1507, Γεωργηλ., Ἄλ. Κων/π. (Wagn.) 41, Χούμνου, Π.Δ. (Marshall) 89, Κορων., Μπούας (Σάθας) 152. Στά κείμενα αὐτά ἡ λ. ἔχει τὴν σημασίαν τοῦ "πρό-
λόγου κάποιου κειμένου" (γενικά), δηλαδή λογοτεχνικοῦ κει-
μένου, ἐπιστολῆς κλπ. Ἐξάλλου στόν Καλλύμ. (Κριαρ.) 1116 ἡ
σημασία τῆς λ. εἶναι "προσφώνηση".
2. Βλ. Andr., Lex. (λ. "πρόλογος"), ὅπου σημειώνονται μαρτυρίες
τῆς λ. ἀπὸ διάφορα ἰδιώματα, στά ὅποια ὅμως μόνο ὡς ἐπίθε-
το λέγεται μέ διάφορες σημασίες (ὡς ἐπίθετο μέ τὴν σημα-
σίαν "schlagfertig, reddegewandt" μαρτυρεῖται καί ἀπὸ τὴν
Κρήτη). Ὡς οὐσιαστικό, ἀλλά μέ τὴν σημασίαν "παροιμία" λέγε-
ται μόνο στήν Κόρσικη (Andr., Lex., ὁ.π.σὴ λ. 4).

είναι τυποποιημένο· μάλλον πρόκειται για καθιερωμένο θεα-
τρικό ὄρο.

προξενῶ

πρόκα μοῦ προξενᾷ ἡ χαρά, τό δρόσος μέ ξεραίνει
Ε Γ' 216

μά 'κεῖνο, ἀπ'ἀρετή καί πόθος μόνο
τῷ ὄρεξις προξενᾷ καί τῇ καρδίᾳ τως¹
Ε Γ' 407

Πολύ πιθανή ἡ ἄποψη τοῦ Στ. Ἀλεξίου² ὅτι ἡ λ.εἶναι
λόγια στήν Ἑρωφύλη.Κι'αὐτό γιὰτί πιά συχνά συναντοῦμε στά
δημῶδη κρητικά καί ἄλλα κείμενα τῆς ἐποχῆς δημοτικά συνώνυ-
μα, ὅπως π.χ.τό "φέρνω", ἐνῶ ἄλλοῦ τό "προκαλῶ", ἀρχαῖστικό ἐ-
κείνης (βλ.σ.103). Βέβαια, τό "προξενῶ" μέ τήν ἴδια ἔννοια,
"προκαλῶ", πού εἶναι καί ἀρχαία, τό βρίσκουμε καί σέ ἄλλα δη-
μῶδη κείμενα³ ὅχι ὅμως σέ πολλά. Σήμερα ἐξάλλου τό ρῆμα λέ-
γεται μόνο στό κοντινικό ἰδιῶμα μέ τή σημασία "προξενεύω"⁴.

προσκαλῶ

Τούτη (δηλ.ἡ ἀγάπη) μέ βάνει στήν ὁδόν κι' ἐκεῖνος (δηλ. ὁ
πόθος) μέ σκοδώνει,

τούτη συχνά μέ προσκαλεῖ κι'αὐτός μ'ἀποξυγώνει
Π Α' 206

κι'ὄλες γυρεύγου τήν καρδίᾳ τ'ἀθρώπου νά φλογίζου,
σιγανοκορκατούσινε καί σιγανογελοῦσι
καί νά τῷ συντηρούσινε τ'ἀμμάτια προσκαλοῦσι
Π Α' 424

κι'ἡ εὐγενειά κι'οἱ χάρες του νά προσκαλοῦ πᾶς'ένα
νά τή θωρεῖ (δηλ.τήν τραγωδία) μετά χαρᾶς...
Ε Ἀφ. 17

1. Ἡ ἑκδ. Ξανθοπούδου ἔχει "καρδίᾳς τως"· ὁ Ε.Κριάρης, ΕΕΒΣ 11, 1935, σ.243, διόρθωσε σέ "καρδίᾳ τως", ὅπως ἀπαιτεῖ ἡ ὁμοιοκαταληξία.
2. Κρ. Χρ. 8, 1954, σ. 252.
3. Π.χ. Σαχλ., Ἀφήγ. (Παπαδόημ.) 605, Σουμμ., Παστ.φύδ. (Βεν.) Δ'425, 997, Ἰστ.γυν. (Κηδς) 37, Ἀσσύζ. (Σά-
θας) 399, Σαχλ.Β' (Wagn.) 648. Ἄλλοῦ τό ρῆμα εἶναι συνώνυ-
μο τοῦ "προξενεύω", π.χ. Ροδολ. (Μανούσ.) Δ'21, 328.
4. Andr., Lex.

γιατί οἱ θωριές οἱ σπλαχνικές τῶν πεθυμίες γεννοῦσι,
κι' εἰς τῶν καρδιές συργουλιστά τόν πόθο προσκαλοῦσι

Ε Α' 196

Γεύρου, καί τὰ φουσάτα μας νά 'ρθεῖς σέ προσκαλοῦσι

Ε 'Ιντ.β' 115

... μέ πόση

γλυκότη προσκαλεῖς καί συργουλίζεις

Ε Γ' 398

ποιός 'ς τούτη γιά καλύτερο τή μάχη¹ προσκαλεῖ σε;

Ε 'Ιντ.γ' 56

Μέ τό γλυκύ κιλαδισμό τόν ἥλιο προσκαλοῦσι

κάθε πουρνό ὅλα τὰ πουλιά νά 'βγει νά τότε δοῦσι

Κ Α' 133

κι' ἀναγελοῦν καί προσκαλοῦν καί κρίζουν...

Κ Γ' 315

Ἡ λ. εἶναι ἤδη ἀρχαία μέ τήν ἴδια σημασία τῶν παρακά-
νω χωρίων. Ἀκριβῶς τή σημασία αὐτή ἔχει ἐκείνης καί σέ ἀρ-
κετά δημῶδη κείμενα τῆς ἐποχῆς καί μάλιστα καί σέ μερικά
κρητικά².

Μιά πρώτη παρατήρηση πού θά μπορούσε νά γίνεῖ εἶναι
ὅτι τὰ περισσότερα μὴ κρητικά δημῶδη κείμενα διασώζουν ἀρ-
χαῖστικά γλωσσικά στοιχεῖα, ἐνῶ στά δημῶδη κρητικά πού ἀ-
ναγνωρίζεται πῶς εἶναι γραμμένα στό γνήσιο κρητικό ἰδίωμα
ἐλάχιστες φορές συναντοῦμε τή λ. Στόν Ἑρωτόκριτο π.χ. ἀπαν-
τᾷ μόνο μιᾶ φορά καί ἐκεῖ φαίνεται ὅτι πρόκειται γιά μύμη-
ση τοῦ Χορτάτη³. Ἐξάλλου δέν μαρτυροῦνται οὔτε νεωτερι-
κοῦ τύποι τῆς λ., ὅπως συμβαίνει πολύ συχνά μέ τίς γνήσιες
δημοτικές λέξεις⁴, οὔτε στά κείμενα τῆς ἐποχῆς, οὔτε καί
σέ σημερινά νεοελληνικά ἰδιώματα, στά ὅποια δέν λέγεται

1. Ἐκδ.: "στή μάχη" διόρθ. Ν. Παπατριανταφύλλου-Θεοδωρίδη,
'Ελληνικά 25, 1972, σ. 425.

2. Π.χ. Σαχλ.β' (Wagn.) 356 ("ἐπροσκάλειεν"), Φορτουν. (Ξανθ.) Δ' 371, Ροδολ. (Βεν.) 271, Ἑρωτόκρ. (Ξανθ.) Β' 1255, Στάθης (Martini) Β' 217.

3. Βλ. Κ. Πηδώνια, Κρ. Χρ. 24, 1972, σ. 284-285.

4. Δημοτικός ἀπό ἀποψη γραμματική εἶναι ὁ τύπος "ἐπροσκάλει-
εν" τοῦ Σαχλίκη (βλ. καί σημ. 2).

καθόλου ή λ. έκτός από τό κοντιακό ιδώμα¹. στήν κοινή νεο-ελληνική χρησιμοκοιείται συχνά, αλλά φαίνεται πώς προέρχεται από τή λόγια γλώσσα².

Από όλα αυτά, νομίζω, μπορούμε νά οδηγηθοῦμε στό συμπέρασμα ότι ή λ.στήν έποχή του Χορτάτση δέν ήταν τόσο διαδεδομένη στη δημοτική γλώσσα όσο π.χ.τό άπλό "καλῶ", όπως ακριβῶς καί σήμερα, πράγμα πού παρατήρησε καί ο Στ. Ξανθουδίδης³. ο ίδιος μάλιστα προσθέτει⁴ ότι από τό "καλῶ" δημιουργήθηκαν αρκετά παράγωγα (δημοτικά) οὐσιαστικά, ένῶ, ἄς σημειωθεί, δέν συνέβη τό ίδιο καί μέ τό "προσκαλῶ"⁵.

Η λ.λοιπόν πρέπει νά θεωρηθεῖ λόγια καί μάλιστα μέ τήν ειδική παρατήρηση γιά τό Χορτάτση, ότι χρησιμοκοιεί ἔξι φορές τό ρήμα, χαρακτηρηστικό του ὕφους του, ένῶ εἶναι σπάνιο στά ἄλλα κρητικά κείμενα τῆς έποχῆς.

κυράμιδα

γῆ κοιοῦ 'χασινε κάμει
τοῦτες σας τῶς κυράμιδες μέρα καί νύκτ'άντάμι
κοιλάζοντας ἔτσ'εὔκαιρα;

Ε Πρόλ. 54

Τούτ'εἶν'ή Μέμψη ή ξακσουστή, τόσα 'νοματισμένη
γιά τῶς ἄξιες τση κυράμιδες σ'όλη τήν Οἰκουμένη

Ε Πρόλ. 114

Η λ., ἀρχαία, ἀναμφισβήτητα δέν ήταν δημοτική.Σέ δημώδη κείμενα τῆς έποχῆς καί παλιότερα ἀπαντᾷ πολύ σπάνια καί μάλιστα σέ παλιότερα πού έντονα ἀρχαίζουν⁶. Από τά δη-

1. Παπαδ. Α., Λεξ. κοντ.διαλ.

2. Στο Δημητράκ. παρατίθεται καί δημοτικός τύπος "προσκαλῶ".

3. 'Ο Ξανθουδίδης γράφει ότι σήμερα "Συνηθέστερον ἀκούεται, ...τό άπλοῦν 'καλῶ'" (Γλωσσάριο ἔκδ. 'Ερωτοκρίτου).

4. ὁ.π.

5. Δημοτικό στά κείμενα αυτά εἶναι καί τό "κράζω" πού τό ἔχει καί ο Χορτάτσης (Γλωσσάριο Πανώριος).

6. Π.χ. Μανασσ., Χρον. (ἔκδ. Βόννης) 6556, Παῖς., 'Ιστ. Εἰνῶ (Παπαδ.-Κερ.) 2227 (ἕως κ.ά.). Βλ. ἐκζησης καί Du Cange, όπου όλες οἱ παραπομπές εἶναι σέ ἀρχαίζοντα κείμενα.

μώδη κείμενα της εποχής του Χορτάτση μόνο ο Ροδολ.(Βεν.)Δ' (439), Ε'(8) τήν ἔχει καὶ μάλιστα στὸν ἴδιο τύπο (πυράμιδες)¹.

Σχετικὰ μὲ τὸν τονισμό τῆς λ.στὴν προκαταλήγουσα, ὁ Λ. Πολύτης² τὸν ἀποδίδει σὲ παρατονισμό, ἐνῶ ὁ Στ. Ἀλεξίου³ σὲ ἐπίδραση τοῦ ἰταλικοῦ τονισμοῦ (pyramide)· ἡ τελευταία αὐτὴ ἄποψη φαίνεται καὶ πιθανότερη (αὐτὴν δέχεται καὶ ὁ Στ. Ξανθουδίδης, Γλωσσάριο Ἑρωφύλης)· οὔτε ἐξάλλου θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ παρατονισμός τοῦ Χορτάτση, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ἀκριβῶς τύπος βρῆσκεται καὶ στὸ Ροδολίνο, κείμενο μὲ ἰταλικά ἐπίσης πρότυπα.

Ἄσχετα ὅμως μὲ τὸν τονισμό, ἡ λ.δὲν παρουσιάζεται καθόλου ὡς δημοτικὴ ἐκείνη τὴν ἐποχὴ· ὥς προστεθεῖ ὅτι σὲ ὅλα τὰ χωρία γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἀρχαιότητα (ἀρχαία Αἴγυπτο, Μέμφη κλπ.), πράγμα πού δείχνει τὴν ἀρχαιομάθεια τῶν συγγραφέων (ἢ ὥς τὴν τυφλὴ ἀντιγραφή ἀπὸ τὰ πρότυπα).

Σήμερα ἐξάλλου δὲν μαρτυρεῖται ὡς ἰδωματοικὴ⁴.

σκηπτρο

Γιαμιὰ γιαμιὰ κατέχομε⁵, πῶς σκηπτρο καὶ μαχαίρι

Ε' Ἰντ. γ' 9

πεντέξι (ἐνν. τοῦ ὅωκε) μὲ τό σκηπτρο ντου..

Ε Ε' 81

χέρια πού σᾶς ἐτύχαινε σκηπτρο νά σᾶς βαραίνει

Ε Ε' 469

1. Στὰ ἄλλα παλιότερα κείμενα (δ.π.) ἔχουμε τοὺς κανονικούς γραμματικούς τύπους τοῦ ἀρχαίου "πυραμύς".

2. Κρ.Χρ. 12, 1958, σ. 320.

3. Κρ.Χρ. 13, 1959, σ. 297.

4. Μόνο στὴ Ζάκυνθο λέγεται τό ἐκίρρημα "πυραμιντάλε", προκειμένου γιὰ σωρὸ χώματος σὲ σχῆμα πυραμίδας (Μ. Ἑπτανεσία, Λαογραφία 12, 1938, σ. 83).

5. Ἡ ἐκδ. Ξανθουδίδη ἔχει "κατέχομαι". Ἡ διορθωση ὀφείλεται στὴ Ν. Παπατριανταφύλλου-Θεοδωρίδη, Ἑλληνικά 25, 1972, σ. 424-425.

Ἡ λ. ἀναμφισβήτητα λόγια, ὅπως παρατήρησε ἄλλωστε καὶ ὁ Γ. Χατζιδάκης¹ προκειμένου γιὰ τὸ Ζήνωνα, ὅπου ἐκείνης ἀπαντᾷ (Πρόλ. 89). Χαρακτηριστικό ὅτι στὴν Πεντάτευχο² ἀπαντᾷ ὁ τύπος "σκήπτρων", ἐνῶ ὁ Χορτάτης διατηρεῖ καὶ τὸ φωνητικό ἀρχαϊσμό.

σκότος

γιατὶ τ' ἄμματα ποὺ ἴσανε στὸ σκότος μαθημένα,
στὴ λάψη τώρα στέκουσι τοῦ ἡλίου θαμπωμένα

Ε Γ' 247

Ἡ λ. (ἀρχαία) δὲν λεύκει καὶ ἀπὸ ἄλλα δημῶδη κείμενα τῆς ἐποχῆς (καὶ καλλιότερα καὶ μεταγενέστερα τοῦ Χορτάτη) κρητικά ἢ μὴ κρητικά³.

Ὅσο γιὰ τὴ σημερινή της ἐκβύωση στὰ ἰδιώματα, μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι δὲν διατηρήθηκε σ' αὐτά, μολονότι ἔχουμε μὲ μεμονωμένη μαρτυρία ἀπὸ τὴ δυτικὴ Κρήτη, ἀλλὰ μὲ ἐντελῶς εἰδική σημασία⁴.

Φαίνεται λοιπὸν πὺς ἡ λ. δὲν ἦταν ἐντελῶς ἄγνωστη πὴν ἐποχὴ ἐκείνη στὸ κρητικὸ ἰδιῶμα, ἀφοῦ τὴ χρησιμοποιοῦν Κρητικοὶ συγγραφεῖς, ποὺ μερικοὶ μάλιστα γράφουν σὲ πολὺ λαϊκὴ γλῶσσα, καὶ ἀφοῦ ἐπέζησε ὡς σήμερα στὴν Κρήτη μὲ εἰδική ἔστω σημασία.

Πάντως μπορεῖ κανεὶς νὰ παρατηρήσει ὅτι στὰ κρητικά

1. ΕΕΠ 10, 1913-14(1915), σ. 47.

2. Πεντ. (Hess.) Δευτ. I 15.

3. Βρίσκουμε π.χ. τὴ λ. στὰ ἑξῆς κρητικά κείμενα: Περί Ξεν. (Καλλιτ.) 466, Ροδολ. (Βεν.) Α' 249, Τζάνε, Κρητ. πόλ. (Ξηρ.) 1418, 5528, 40519, Φαλιέρ., Ρύμ. (Ζώρ.) 298, Π. Ν. Διαθ. (Μέγας) 245α 11, Ἑρωτόκρ. (Ξανθ.) Α' 1590, Γ' 204, 568, 657, Φορτουν. (Ξανθ.) Ἰντ. δ' 190, Ζήνων (Σάθας) Β' 259 (γεν. "τοῦ σκότου"), Ε' 303 ὅς, Πικατ. (Κριαρ.) 401.

4. Ἡ λ. καταχωρίζεται στὸν Πάγκ., Ἰδιῶμ. Κρ. μόνον ἀπὸ τὴ δυτικὴ Κρήτη καὶ σημαίνει μετωνυμικά "σύνηφο".

κεύμενα τῆς ἐποχῆς ἀπαντοῦν συχνότερα δημοτικότερα συνώνυμα, ὅπως "σκοτάδι", "σκοτεύδι", "σκοτεινάγρα", "σκοτεινάδα", πού διατηρήθηκαν ἐπίσης μέχρι σήμερα¹, καί μάλιστα σήμερα (τουλάχιστο στήν Κρήτη) μόνο μ' αὐτές τῖς λέξεις ἐκφράζεται ἡ ἔννοια τοῦ σκοτός, ἐνῶ τό "σκότος", ὅπως ἀναφέρθηκε πρὶ πάντων, πῆρε ἐντελῶς εἰδική σημασία.

"Ὅλα αὐτά λοιπὸν μᾶς ὁδηγοῦν στοῦ συμπεράσματος ὅτι ἡ λ. πρέπει νὰ θεωρηθεῖ λόγια. Ἀλλωστε καί ὁ Ε.Κριαρᾶς² τήν καταγράφει μεταξύ τῶν ἀρχαϊκῶν λέξεων τοῦ Πικατόρου.

σοφός

... γιατί ἔχω δάσκαλό μου
τόν Ἑρωτα, πόψήλωσε τόσο τό λογισμό μου,
ὅπου μπορῶ σοφώτατος νὰ κράζομαι ὅπου λάχω,
σκολεῖό ν' ἀνοίξω φανερά καί μαθητάδες νὰ ἔχω.

Κ Γ' 493

Δέ πόσα βέρσα πού βαστῶ, κι' ὅλα κατεβασμένα
ἀπὸ τό νοῦ μου τό σοφός, κι' ὅχι ἀπ' ἄλλοῦ κλεμμένα.

Κ Δ' 360

Ἡ λ. (ἀρχαία) ἀπαντᾷ σέ ἀρκετά δημώδη κεύμενα ἰδίως παλιότερα τοῦ Χορτάτση κρητικά καί μὴ κρητικά³· χαρακτηριστικό μάλιστα εἶναι ὅτι σπανιότερα τῇ βρῦσκουμε στά κρητικά.

1. Βλ. Ξανθουδύδη, Γλωσσάρ. ἑκδ. Ἑρωτοκρ. καί Πάγκ., Ἰδύμ. Κρ. Σήμερα ἐξάλλου στήν Κρήτη λέγονται καί τὰ "σκοτάγρα" καί "σκοτειδάγρα" (βλ. Πάγκαλο, ὁ.π., λ. "σκοτάγρα"). Τό "σκοτεινάγρα" ἀπαντᾷ καί στόν Κατσοῦρμπο Γ' 38.
2. EMA 2, 1940, σ. 29.
3. Π.χ. μὴ κρητικά: Πρυδρ. (Hess.-Pern.) Γλωσσ., Σπαν. (Hanna) 40, Πτωχολ. (Ζώρ.) 853, Πτωχολ. (Wagn.) 632, Λύμπον. (Legr.) Εἰσαγ. 68, Μαχ. (Dawk.) § 702, Βύος γέρ. (Schick) V 658, Ἑρμον. (Μαυρ.) 1141, 1848, Κυπρ. ἐρωτ. (Pitsill.) Γλωσσ., Ἀσσίζ. (Σάθας) 154, ἀσφαλῶς καί ἄλλοῦ. Σέ κρητικά: Φορτουν. (Ξανθ.) Ἀφ. 4, Στάθης (Martini) Γ' 247, 305, Ζήνων (Σάθας) Πρὸλ. 77, Α' 365.

Σήμερα ἐξάλλου δέν μαρτυρεῖται ὡς ἰδιωματική¹ οὔτε ἡ ἔδωα ἢ λ. οὔτε καί τύποι της (τύποι δέν μαρτυροῦνται οὔτε καί ἀπό τήν ἐποχή ἐκεῖνη)².

Ἀπό ὅλα αὐτά δέν μποροῦμε νά ποῦμε φυσικά μέ βεβαίω-
τητα ὅτι ἡ λ. δέν ἦταν δημοτική στήν ἐποχή τοῦ Χορτάτη. Τό
πιθανότερο εἶναι πῶς τή χρησιμοποιοῦσαν ὡς ἓνα βαθμό κυρί-
ως ὡς οὐσιαστικό (πρβλ. Ε. Πρόλ. 48, ὅπου ὁμως τό ὅλο χωρίο
βρίσκεται μέσα στό πνεῦμα τῆς ἀρχαιότητος).

Ὁ ὑπερθετικός πάλι "σοφώτατος" φαίνεται ὅτι εἶχε γί-
νει τίτλος λογίων καί δασκάλων καί χρησιμοποιοῦταν σέ εὐρύ-
τερη κλίμακα καί ἀπό τούς μή μορφωμένους· αὐτό τό νόημα,
πιστεύω, ἔχει καί τό χωρίο Κ Γ' 493³.

Ὅσο γιά τήν ἐπιθετική χρήση, καί μάλιστα τή χρήση ὡς
ἐπιθετικοῦ προσδιορισμοῦ οὐσιαστικοῦ πού δέν δηλώνει πρό-
σωπο, ὅπως στό Κ Δ' 360, νομίζω ὅτι εἶναι ἀρχαϊσμός. Στά
ἀρχαῖα εἶναι πολύ συχνή αὐτή ἡ χρήση⁴, ἐνῶ σέ δημοτικά κεύ-

1. Μόνο ἀπό τήν Κεφαλληνία ἔχουμε μαρτυρία, ὅπου χρησιμοπου-
εῖται ἐπιθετικά καί μόνο μέ ἄλλη ἐντελῶς εἰδική σημασία
(Andr., Lex.).

2. Ἀντίθετα τό οὐσιαστικό "σοφία" ἐμφανίζεται καί μέ τόν
τύπο "σοφία" (Πένθ. θαν., Ζώρας, 64, Ἀκόκοκ., Ἀλεξ. Στ.,
299) καί ὅπως δέποτε ἦταν πιά δημοτικό. Πρβλ. τά παράγωγα
"σοφούτζικος" Πρόδρ., Στ. δεητ. 46 καί "σοφομύτης" Πουλολ.
(Κrawc.) 213, Πουλολ. (Ζώρ.) Ἀθ. 257 καθώς καί τό σημερινό
ἰδιωματικό "σοφάδι" (τό) (Andr., Lex.).

3. Στό Ζήνωνα (Σάθας) Πρόλ. 77 ἔχουμε τόν ὑπερθετικό σέ ἐπι-
θετική χρήση ("σοφώτατοι σύμβουλοι").

4. Π.χ. "νοῦ σοφοῦ" Σοφοκλ., Ἡλέκτρα 1016, "ἀλλ' ἀπό σοφῆς φύ-
σεος αὐτόματον ἐκμαθεῖν" Ἀριστοφ., Σφήκες 1282, "γνώμας
ὑποστήσας σοφός" Σοφοκλ., Αἴας 1091, "σοφώτερ'.. ἔκη" Εὐ-
ριπίδης, Μήδεια 675, "σοφὴν γ' ἔλεξας τήνδ' ἐκούσιον φυ-
γὴν" Εὐριπίδης, Ἰκέτιδες 151.

μενα δέν φαίνεται καν νά ἀπαντᾷ¹.

συσφύγω

θέλω συσφύξει τήν καρδιά λύγο ν' ἀποκοτήσει

Ε Δ'229

Λόγια θά πρέπει νά θεωρηθεῖ ἡ λ. πού ἤδη ἀπαντᾷ στόν 'Αριστοτέλη, γιατί ὅχι μόνο σήμερα δέν διασώθηκε, ὅσο ξέρω, οὔτε στό κρητικό ἰδιώμα οὔτε σέ ἄλλα νεοελληνικά ἰδιώματα, ἀλλά καί στά κρητικά κείμενα τῆς ἐποχῆς εἶναι σπάνια². 'Απαντᾷ βέβαια καί σέ μερικά παλιότερα δημῶδη μεσαιωνικά κείμενα, πού ἔχουν ὅμως γλώσσα σέ ἀρκετό βαθμό ἀρχαῖστική³. 'Η σημασία πού ἔχει ἐδῶ ἡ λ. εἶναι "σφύγω στενά, πιέζω" καί εἶναι ἡ ἔδρα ἡ παλιά. Τό δημοτικό συνώνυμο πού θά μπορούσε νά χρησιμοποιηθεῖ εἶναι τό "σφύγω"⁴, πού καί σήμερα λέγεται (καί μάλιστα, ὅπως ἐδῶ, προκειμένου γιά καρδιά).

τραγωδία

Πρόσωπα τοῦ δράματος, ἦγουν τῆς τραγωδίας.

'Η αὐτή τραγωδία παρίσταται καί προσφέρεται εἰς τήν χώραν τῆς Αἰγύπτου

Ε Πρόσ.δύς

Τέλος τῇ τραγωδίας τῆς 'Ερωφύλης

Ε Ε'μετά στ.674

1. 'Αρχαῖσμός θά πρέπει νά θεωρηθεῖ καί τό ἀνάλογο χωρίο τοῦ Στάθη (Martini) Γ'161: "Λόγια, Πετροῦτσο, ἀπό σοφή κι' ἀπό τεχνύτρα γλώσσα". Σήμερα ἐξάλλου σέ ἰδιώματα μιά φορά μαρτυρεῖται ἡ ἐπιθετική χρήση (βλ. σημ. 1, σ. 111) καί μέ διαφορετική, ἐντελῶς εἰδική σημασία.
2. Τή συναντοῦμε στά ἐξῆς: Ροδολ. (Βεν.) Β'221, Σαχλίκη (Vitti) 27, Σαχλ., 'Αφήγ. (Παπαδημ.) 665, Σαχλ. Β' (Wagn.) 430, θρ. θεοτ. (Μανούσ.) 22.
3. Π.χ. Μανασσ., Χρον. (ἔκδ. Βόννης) 3732, 5257, 6449, Διγ. (Trapp) Z 1425, 'Ορνεοσ. (Hercher) 530²⁴, 551³⁰.
4. Πρβλ. Σουμμ., Παστ. φύδ. (Βεν.) Α'719, Σουμμ., Παστ. φύδ. (Βεν.) Β' (404).

τραγωδία

τούτη κι' ἐμένα κάμασι τό νοῦ μου νά γεννήσει
τήν τραγωδίαν¹ ἄξιό ποιῆμα τῇ τέχνης² μου ν' ἀφήσω
Ε' Αφ. 13

Ἡ λ. (ἀρχαία) ἔχει ἐδῶ τή γνωστή ἀρχαία σημασία, χρησι-
μοποιεῖται δηλαδή γιά νά δηλώσει εἶδος θεατρικοῦ ἔργου. Μο-
λυνότι βρῶσκουμε τήν ἴδια λ. μέ τήν ἴδια ἀκριβῶς σημασία, ἀλ-
λά στόν τύπο "τραγωδία", καί στό Ροδολ. (Βεν.) Αφ. 63 καί στό
Ζήωνα (Σάθας) Ε' 294 ἐκίσης στόν τύπο "τραγουδία"³ κάθε ἄλλο
παρά δημοτική μπορούμε νά ποῦμε πῶς ἦταν τήν ἐποχή ἐκείνη.
Σέ νεοελληνικά ἰδιώματα μαρτυρεῖται βέβαια ἡ λ.⁴ (μάλιστα
καί μέ τύπο "τραβωδία" καί περισσότερο στό κοντινικό ἰδιώμα),
ἀλλά μέ ἐντελῶς διαφορετικές σημασίες. Σημαίνει δηλαδή "τρα-
γούδι" ἢ "γιορτή μέ τραγούδι".

Τή σημασία "τραγούδι" πῆρε ἡ λ. στά βυζαντινά χρόνια⁵
καί σέ ὀρισμένα μάλιστα μεσαιωνικά κείμενα ἀπαντᾷ μέ τή ση-
μασία "θρηνωδία ἢ μοιρολόγι"⁶.

Ὁ Γ. Χατζιδάκης⁷ θεωρεῖ ἐκίσης λόγια τή λ. στήν Ἑρω-
φύλη.

Θά μπορούσαμε ἐξάλλου νά προσθέσουμε ὅτι εἶναι χαρακτη-
ριστικό τό ὅτι ὁ Χορτάτης χρησιμοποιεῖ τόν ἑλληνικό τύπο
καί δέν κάνει ἀπλή μεταγραφή ἀπό τά ἰταλικά, ὅπως εἶναι π.χ.
ὁ τύπος "τραγέδια" πού ἀπαντᾷ σέ ἄλλα κείμενα.

1. Ἡ ἔκδοσις ἔχει "τραγωδία". Διόρθωσε ὁ Στ. Ἀλεξίου, Κρ. Χρ. 8, 1954, σ. 244. Ὁ Α. Πολύτης, Κρ. Χρ. 12, 1958, σ. 315, δέχεται ἐκίσης τή διόρθωση.
2. Ἡ ἔκδοσις ἔχει "τύχης". Διόρθωσε σέ "τέχνης" ὁ Στ. Ἀλεξίου, ὁ. π. Ὁ Α. Πολύτης, ὁ. π., δέν δέχεται τή διόρθωση αὐτή καί προτιμᾷ τή γραφή "τύχης" τῆς ἔκδοσις Ξανθοῦδου.
3. Τήν ἴδια σημασία ἔχει ἡ λ., στόν τύπο "τραγουδία", καί στά Κυπρ. ἐρωτ. (Pitsill.) 1388, ἀλλά τό ὅλο χωρίο ἔχει καί ἄλλα ἀρχαϊτικά στοιχεία.
4. Andr., Lex.
5. Βλ. Φ. Κουκουλέ, ΒΒΠ Α² σ. 5 καί 281 καθὼς καί Σ. Μενάρδο, Ἱστορία τῶν λέξεων "τραγωδία" καί "τραγῳδία" (Ἀφιέρωμα εἰς Γ. Ν. Χατζιδάκη, Ἀθήνα 1921, σ. 15). Τή σημασία αὐτή ἔχει ἡ λ. καί στόν Ἀπολλώνιο (Wagn.) 609 ("τραγωδία").
6. Βλ. Σ. Μενάρδο, ὁ. π., σ. 31.
7. ΕΕΠ 10, 1913-14, σ. 47.

(ύ)ψηλός

...εύγενέστατε Μούρμουρη ύψηλοτάτε

Ε 'Αφ. 27

...τσύ λογισμούς γιά νά μηδέ σποδώσω
τοῦ νοῦ σου τσύ ψηλότατους.

Ε 'Αφ. 39

γιατί ὅσο σέ θωρῶ ψηλό, σέ βλέπω κι' ἄλλο τόσο
μέ σπλάχνος ἀνεξεύκαστο κι' ἄμετρη καλοσύνη

Ε 'Αφ. 48

γιατί ψηλές τσύ πεθυμιές πάσα καιρόν ἐκράτου

Ε 'Αφ. 68

λογισμοῦ ψηλοῦ

Ε Γ' 410

Ψηλότατέ μου βασιλιέ

Ε 'Ιντ.γ' 1

Ψηλότατέ μου βασιλιέ

Ε Δ' 149

Τό ἐπίθετο "ψηλός" ἀντί τοῦ "ύψηλός" εἶναι βέβαια δημοτικό τήν ἐποχή αὐτή, ὅπως καί σήμερα¹ καί ὁ χορτάτης ἔχει τόν τύπο αὐτό πολύ συχνά μέ σημασίες καί χρήσεις πού εἶναι κι' αὐτές δημοτικές. Ὡστόσο εἰδικά στά παραπάνω χωρία μπορεῖ κανείς νά παρατηρήσει ὅτι λόγια ὡς ἔνα σημεῖο θά μπορούσε νά χαρακτηριστεῖ ἡ ἔκφραση "λογισμοῦ ψηλοῦ", καθώς καί ἡ ἔκφραση "ψηλές πεθυμιές", μολονότι τίς βρίσκουμε καί σέ ἄλλα δημῶδη κείμενα τῆς ἐποχῆς, καί μάλιστα καί σέ κρητικά². Κι' αὐτό γιὰτί δέν εἶναι τόσο συχνή στή δημοτική ἡ χρήση τοῦ "ψηλός" (καί "ύψηλός") ὡς ἐπιθετικοῦ προσδιορισμοῦ ἀφηρημένου οὐσιαστικοῦ (ὅπως π.χ. εἶναι τά παραπάνω οὐσιαστικά "λογισμός" καί "θέληση"). Πρβλ. ἐξάλλου ἀνάλογες ἀρχαῖες σημασίες καί χρήσεις τοῦ ἐπιθέτου "ύψηλός"³.

1. Γιά τό σχηματισμό τοῦ τύπου, τήν ἀποβολή δηλαδή τοῦ ἀρκτικοῦ υ βλ. Χατζιδ., ΜΝΕ Α' σ. 220 καί 227.
2. Π.χ. Ἑρῳτόκρ. (Ξανθ.) Β' 188 ("λογισμούς ψηλοῦς"), Ροδολ. (Βεν.) Αφ. (43) ("ψηλή θέληση"), Ροδολ. (Μανούσ.) Γ' (115) ("ὄρισμοῦ ψηλοῦ").
3. L-S στή λ. "ύψηλός" 2, 3 καί 4 (χωρίς βέβαια νά εἶναι ὅλες ἀπόλυτα ὅμοιες).

Ἐκείνης ὁ ὑπερθετικὸς "ψηλότατος" θεωρήθηκε ἤδη ἀπὸ τὸ Γ.Χατζιδάκι στὸ Φορτουνάτο, ὅπου ἀνάλογη χρῆση, λόγιο στοιχεῖο¹. Ἀνάλογα χαρακτηρίζεται καὶ ὁ ὑπερθετικὸς "ὕψηλόςτατος" τῆς Ἑρωφύλης ('Αφ.27) ἀπὸ τὸ Γ.Χατζιδάκι² καὶ ἀπὸ τὸ Στ. Ἀλεξίου³. Ὁπωσδήποτε ὁμως δέν πρόκειται καὶ ἐδῶ γιὰ ἀρχαϊσμὸ ἀποκλειστικὰ τοῦ Χορτάτη, ἀλλὰ γιὰ ἀπολιθωμένα λόγια ἔκφραση πού τῇ συναντοῦμε καὶ ἄλλοι, ὅπως π.χ. στὸ Φορτουνάτο (δ.κ.), στὸ Ροδολύνο (Ε'463), στή θησηίδα (Follieri) I 106⁴.

Ἰδιαίτερα ἀρχαϊστικὸς φυσικὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὁ ὑπερθετικὸς "ὕψηλόςτατος"⁵.

Φιλόσοφος

Ἐγὼ δοξεύω πρέντζικους, ἀκόμη καὶ ρηγάδες,
καὶ φιλοσόφους, ἄρχοντες, ξάκουστους ποιητάδες
Κ Πρόλ. 12

Ἡ λ.(ἀρχαία), πού ἀμφύβολο εἶναι ἂν προέρχεται ἀπὸ τὸ Χορτάτη, γιὰτὶ βρίσκεται στὸν πρόλογο πού ἀμφισβητεῖται, ἀπαντᾷ βέβαια καὶ σέ δημῶδη κείμενα τῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ τὰ περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ δέν ἔχουν ἀμυγή δημοτικὴ γλῶσσα, μερικὰ μάλιστα ἀρχαΐζουν πολὺ⁶.

Σέ κρητικὰ δημῶδη κείμενα τῆς ἐποχῆς ἐξάλλου δέν ἀπαντᾷ συχνά⁷ οὔτε καὶ σήμερα μαρτυρεῖται ὡς ἰδιωματικὴ.

Φαίνεται λοιπὸν ὅτι πρόκειται γιὰ λόγιο στοιχεῖο⁸.

1. ΕΞΦΣΠΘ 1, 1927, σ.28.

2. ΕΕΠ 10, 1913-14, σ. 47.

3. Κρ.Χρ. 6, 1952, σ. 416.

4. Ἡ ἔδω μάλιστα ἀκριβῶς ἔκφραση "ψηλότατέ μου βασιλιά" ἀπαντᾷ καὶ στὸ Ζήνωνα (Σάθας) Α'324 καὶ στὸ Στάθη (Martini) Ἰντ. Β'5, 41, 49, 81.

5. Στὴ θυσία (Μέγας²) 703 βρίσκουμε ἐκείνης τὴν ἔκφραση "ὕψηλόςτατο θρονύ", ἐνῶ στὸ Ζήνωνα (Σάθας) Α' 305 τὴν ἔκφραση "δοῦκοι μου ὕψηλόςτατοι".

6. Βρίσκουμε π.χ.τὴ λ.στὰ Προδρομικὰ ποιήματα, στὸν Ἰμπέριο, στή Διήγηση Ἀλεξάνδρου, στὸ Χρονικὸ τοῦ Μορέως κ. ἄ.

7. Ἀπαντᾷ π.χ.στὸν Τζάνε, Κρη. πόλ.(Ξηρ.)231⁹, 57817, στὸ Συναξ. γυν. (Κρυμβ.) 343.

8. Ἡ λ.ὅπως εἶναι φανερό τόσο στὸ Χορτάτη ὅσο καὶ στὰ ἄλλα κείμενα πού ἀναφέρθηκαν πρὸ πᾶνω χρησιμοποιεῖται

φτώση

δύχως τήν ἐχθρωμένη¹ αὐτή τή φτώση

Ε Β' 489

Σωστά, νομίζω, ὁ Στ. Ἀλεξίου² γὰρ χαρακτηρίζει λόγια ἐδῶ τή λ. καὶ μάλιστα μέ λόγια χρήση ἀντί γιὰ τό δημοτικό "πέσι-μο"³. Ἡ λ. δέν ἀπαντᾷ οὔτε μέ αὐτόν τόν τύπο οὔτε μέ τόν κανονικό λόγο τύπο (ἤδη ἀρχαῖο) "πτῶση (-ις)" στά δοκίμα κρητικά ἔργα τῆς ἐποχῆς οὔτε καί σέ σημερινά νεοελληνικά ἰδιώματα, μέ ἐξαίρεση μόνο τό ἰδιῶμα τῆς Καρκάθου, ὅπου λέγονται οἱ τύποι "φτώση" καί "φκλώση" μέ ἐντελῶς εἰδικές σημασίες⁴.

Χαρακτηριστική ἡ φωνητική προσαρμογή τοῦ τύπου στοὺς κανόνες τῆς δημοτικῆς (πτ) φτ).

μέ τή γνωστή ἀρχαία καί σημερινή σημασία ὡς οὐσιαστικό. Στή βυζαντινὴ ἐποχὴ τή χρησιμοποιοῦσαν καί ὡς τίτλο δασκάλων τῆς ἐγκύκλιος ἐκπαίδευσης ἢ καθηγητῶν πανεπιστημίου (Φ.Κουκουλές, ΒΒΠ 5', σ.1, 104, 136) καί οἱ μοναχοὶ ἐπίσης συχνά ὀνομάζονταν "φιλόσοφοι" (Ν.Γ. Σβορώνος, Ἀθηνᾶ 48, 1938, σ. 170, Τ.Γριτσόπουλος, ΕΕΒΣ, 26, 1956, σ.208, Ν.Πολύτης, Λαογραφία 3, 1911, σ.635' μέ τήν ἴδια σημασία ἀπαντᾷ καί θηλυκό "φιλοσόφισσα" = μοναχή, Φ.Κουκουλές, ΒΒΠ Β², σ.216).

Σέ βυζαντινά κείμενα ἐπίσης συναντοῦμε τή λ. καί ὡς ἐπίθετο, π.χ. στό Μανασσ., Χρον. (ἔκδ. Βόννης) 5404 (στόν ὑπερθετικό), στόν Πουολόγο 373 (στόν ὑπερθετικό) κ.ά. Εἰδικά γιὰ τίς λ. "φιλόσοφος" καί "φιλοσοφία" στή βυζαντινὴ ἐποχὴ βλ. καί τή μελέτη τοῦ Fr.Dölger, Zur Bedeutung von φιλόσοφος und φιλοσοφία in byzantinischer Zeit (Τεσσαρακ.Θ.Βορέα, Α', Ἀθήνα 1940, σ.125-136).

1. Ὁ Α.Πολύτης, Ἑλληνικά 12, 1952, σ.149, προτιμᾷ τή γραφή τοῦ Σάθα "ἐρθωμένη".
2. Κρ.Χρ. 8, 1954, σ.252.
3. Τό οὐσιαστικό "πέσιμο(ν)" τό συναντοῦμε π.χ. στά ἐξῆς δημῶδη κείμενα: Λύβ.(Lamb.) Ν 784, Λύβ.(Lamb.) Sc.46, Λύβ.(Lamb.) Esc. 1175, Γεωργηλ., Βελ.(Wagn.) 264, Σουμμ., Παστ.φίδ.(Ben.) Β 1273, Χρον.Τόκκων (Schirō) μετὰ στ. 439 τίτλ. Στόν Ἑρωτόκρ.(Ξανθ.) Β 1672, 1739 ἀπαντᾷ ἐπίσης τό δημοτικό "πεσματιά" πού καί σήμερα λέγεται στήν Κρήτη στόν τύπο "πεσμαθιά" μέ τήν ἴδια σημασία (ἔκδ. Ἑρωτοκρ.γλωσσ.).
4. Στήν Κάρκαθο σημαίνει ἡ λ. α) "θάνατος" καί β) "ἀγγελία"

ψευδόλογος

Intelligo, γροικῶ σου τα, ψευδόλογε, mendace
Κ Ε' 337

Ἡ λ. στον τύπο "ψευδολόγος" εἶναι ἀρχαία, καί χαρακτηρι-
στικό εἶναι ὅτι σήμερα δέν ἀπαντᾷ, ὅσο ξέρω, στά ἰδιώματα οὔτε
μέ τόν ἕνα οὔτε μέ τόν ἄλλο τύπο. Τό ἔδωλο παρατηρεῖται ἐ-
κίσης καί στά δημῶδη κείμενα τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας τῆς
ἐποχῆς μέ ἐξαίρεση τῆ Γαδ. δελήγ. (Wagn.) 50, ὅπου ἀπαντᾷ
ὁ τύπος "ψευδολόγος"¹. Χαρακτηριστικός στον Κατσοῦρμκο ὁ
ἀναβιβασμός τοῦ τόνου, πού ἔγινε μᾶλλον ἀποκλειστικά γιά
λόγους μετρικούς, πάντως ὅμως ἡ προσαρμογή αὐτή θυμίζει
ἀνάλογους δημοτικούς τύπους, ὅπως π.χ. "ἀστρολόγος" πού
καί σήμερα λέγεται στήν Κρήτη² καί στό Ζήνωννα. (Σάθας) Α'
174 τό συναντοῦμε ἐκίσης.

2. Δημοτικές λέξεις μέ μορφή λόγια ἢ πού δέν ἀνήκουν στό κρητικό ἰδίωμα.

Στήν κατηγορία αὐτή ἀνήκουν λέξεις πού δέν εἶναι ἐντε-
λῶς ὀγνωστες στό κρητικό ἰδίωμα· ἀπαντοῦν δηλαδή στά δημῶδη
κρητικά κείμενα τῆς ἐποχῆς, ὅπως καί σήμερα τίς περισσότε-
ρες φορές, ἀλλά μέ μορφή δημοτικότερη, ἐνῶ ὁ χορτάτης προ-
τεμᾷ τόν ἀρχαϊστικότερο τύπο. Πολλές φορές ὁ ἔδωλος ποιητής
χρησιμοκολεῖ παράλληλα καί τό δημοτικότερο ἀντίστοιχο τύπο
μέ μεγαλύτερη ἢ μικρότερη συχνότητα σέ σχέση μέ τόν ἀρχαϊ-
στικότερο. Οἱ ἀντίστοιχοι αὐτοῦ τύποι σημειώνονται κάθε φο-
ρά, ὅπως ἐκίσης δηλώνεται καί ἂν αὐτοῦ ἀπαντοῦν καί στό χορ-

θανάτου" (Andr., Lex., λ. "πῶσις").

1. Ὁ ἔδωλος τύπος καί στό Χρον. Τόκων (Schirö) 1650. Στό
Σουμμ., Παστ. φέδ. (Βεν.) Δ' 143 βρίσκουμε τό οὐσιαστικό
"ψευδόλογα" (τᾷ).

2. ΙΑ, λ. "ἀστρολόγος".

τάτση ἢ ἄν ἀπαντοῦν καί σέ ἄλλα ἔργα.

Σ' αὐτή τήν ἰδία κατηγορία περιλήφθηκαν ἐκείνης καί λέξεις πού δέν εἶναι λόγιες (ἀπαντοῦν στήν κοινή νεοελληνική ἢ σέ ἄλλα ἰδιώματα), ἀλλά δέν εἶναι καί κρητικές, π.χ. "ἀληθινός" (κρητ. "ἀπαρθινός"). Οἱ λέξεις αὐτές ἐξετάζονται ἐκείνης σέ συσχετισμό μέ τίς ἀντίστοιχες ἰδιωματικές.

ἀδικοκρύτης

γιά νά μπορούσι στό'στερο ὅσοι κλαῖσι
γιά κόρης ὁμορφιά κι' ἀναστενάζου
περίσσια ἀδικοκρύτη νά σέ λέσι

Ε Α' 626

Ἡ λ., μεταγενέστερη (L-S)¹, ἀπαντᾷ σπάνια καί σέ δημώδη κείμενα τῆς ἐποχῆς (Κριαρ., Λεξ. λ. "ἔτσι τή βρίσκουμε στόν τύπο "ἀδικοκρύτης" ἐκτός ἀπό τήν Ἑρωφύλη καί στό Συναδ., Χρον. (Πέννας) 71, ἐνῶ στόν τύπο "ἀδικοκρυτής" μόνο στόν Ἑρωτόκριτο δύο φορές (Κριαρ., Λεξ.)).

"Ὅσο γιά τή σημερινή της ἐπιβίωση στά ἰδιώματα, μποροῦμε νά ποῦμε πώς εἶναι ἐλάχιστη· ἔτσι συναντοῦμε τόν τύπο "ἀδικοκρύτης" μόνο στό ποντιακό ἰδιῶμα (καί τύπος "ἀδικοκρυτής" ἐκείνης στή Λυκία), ἐνῶ τόν τύπο "ἀδικοκρυτής" μόνο στή Νάξο καί στήν Πελοπόννησο (ΙΛ).

Γενικά ἐκεῖνο πού μπορούμε νά παρατηρήσουμε εἶναι ἡ μικρή διάδοση τῆς λ. καί στόν ἕνα καί στόν ἄλλο τύπο τόσο στήν ἐποχή τοῦ Χορτάτση - καί μάλιστα στά κρητικά κείμενα - ὅσο καί στά σημερινά ἰδιώματα, ὅπως ἐκείνης καί ἡ ἔλλειψη σημερινῆς μαρτυρίας ἀπό τήν Κρήτη.

1. Στούς Ἑβδομήκοντα ἀπαντᾷ καί τό ἀντίθετο "δικαιοκρύτης" (L-S).

Εἰδικά προκειμένου γιὰ τὸ χορτάτση, τὸ πρόβλημα εἶναι ἀπὸ ποῦ γνωρίζει τὴ λ. ἤξερε μόνο τὸ μεταγενέστερο "ἀδικοκρύτης"; ἤξερε τὸ ἰδλωματικὸ ποῦ διασώθηκε ὡς σήμερα, ἀλλὰ σέ τόσο μικρὴ ἔκταση καὶ ὅχι ἀπὸ τὴν Κρήτη, ἢ ἔκλασε τὸν τύπο;

Νομίζω πὺς ὁ τύπος "ἀδικοκρυτής" τοῦ Ἑρωτοκρύτου εἶναι πλὴ δημοτικὸς. Τὴν ἀποψη αὕτὴ ἐνισχύει καὶ ἡ σημερινὴ μαρτυρία τοῦ τύπου στὰ ἰδλώματα (ΙΑ), καθὼς καὶ τὸ γεγονὸς ὅτε τὸν συναντοῦμε στὸν Ἑρωτόκριτο ποῦ εἶναι πλὴ δημοτικὸ κείμενο¹. Ἀλλωστε τύπος σέ "-ύτης" δέν θά ἦταν τόσο εὐκολο νὰ σχηματιστεῖ στὸ κρητικὸ ἰδῶμα².

Φαίνεται λοιπὸν πὺς ὁ χορτάτσης ἤξερε τὸν τύπο "-ύτης" καὶ πὺς ἔκλασε τὸν τύπο σέ "-ύτης"³. Τό ἂν γνώριζε ἐπίσης καὶ τὸ μεταγενέστερο "ἀδικοκρύτης" εἶναι ἀβέβαιο.

ἀληθινά, ἐκίρρ.

Π Α'85, 257, 358, Π Β'241, Π Γ'447, 581, Π Δ'191, Π Ε'146, 300, Ε Δ'75, Κ Α'19, 121, 271, 279, 361, Κ Β'205, 339, 386, Κ Γ'57, 62, 219, 322, 339, 498, Κ Δ'282, Κ Ε'30, 120, 140, 193, 386.

1. Σύνθετα μέ τὸ "ἀδικο-" δημοτικὰ ὑπάρχουν πολλὰ τόσο στὰ δημῶδη μεσαιωνικὰ κείμενα καὶ μάλιστα καὶ στὰ κρητικὰ (Κριαρ., Λεξ.) ὅσο καὶ σέ σημερινὰ ἰδῶματα καὶ μάλιστα καὶ στὸ κρητικὸ (ΙΑ). Σέ δημῶδη κείμενα τῆς ἐποχῆς καὶ μάλιστα καὶ στὸ Ντελλαπέρτα ἀπαντοῦν καὶ οἱ λ. "ἀδικοκρύνω" καὶ "ἀδικοκρυσία" (Κριαρ., Λεξ.).
2. "μετακύνσεις τοῦ τόνου πρὸς τὰ ἄνω εἶναι σπανιστάτη", ἐνῶ "μετακύνσεις τοῦ τόνου πρὸς τὰ κάτω χωροῦσα πρὸς τὴν παραλήγουσαν ἢ λήγουσαν εἶναι συνηθεστάτη" (Πάγκ., Ἰδῶμ. Κρ. Α' σ. 190).
3. Πρβλ. π.χ. "ὑποκρύται" (JÖB 19, 1970, σ. 210, στ. 65) κ. ἄ. Αὐτοῦ τοῦ εἰδους πλάσματα, συνήθως ἀπὸ μετρικὴ ἀνάγκη, εἶναι πολὺ συχνὰ στὴν Ἰλιάδα τοῦ Ἑρμονιακοῦ. Ὅσο γιὰ τὸ "ἀδικοκρύτης" τοῦ Συναδίνου, νομίζω πρέκει νὰ εἶναι τὸ μεταγενέστερο καὶ χρησιμοποιεῖται ἀπὸ ἐκδόραση τῆς ἐκκλησιαστικῆς γλώσσας.

ἀληθινός, ἐπίθ.

Κ Γ'474, Κ Ε'149, 289.

Τό ἐπίρρημα ἀληθινά ὅπως καί τό ἐκίθετο ἀληθινός δέν εἶναι ἄγνωστα καί ἀπό ἄλλα δημῶδη κείμενα τῆς ἐποχῆς καί μάλιστα καί ἀπό κρητικά¹.

Ὡστόσο τά γνήσια κρητικά εἶναι τά "ἀπαρθινά" καί "ἀπαρθινός" πού τά συναντοῦμε πολύ συχνά στά κρητικά κεί -
μενα τῆς ἐποχῆς².

Σήμερα ἐξάλλου δέν μαρτυροῦνται ὡς ἰδιωματικά ἀπό τήν Κρήτη οὔτε τό "ἀληθινός" οὔτε τό "ἀληθινά" (ΙΛ)³, ἐνῶ καί τό "ἀπαρθινά", ὅπως ἀναφέρει ὁ Στ. Ξανθουδύδης⁴ "σήμερον... ἀκούεται οὐχί συχνά ἐν Κρήτῃ, ἐπειδὴ ἐπεκράτησε τό ἐξ αὐ -
τοῦ συγκοπέν ἀπαρνά = βεβαίως, ἀληθῶς, ...". Ὁ Γ. Χατζελιά -
κис γράφει⁵ ὅτι τό "ἀπαρθινός" λέγεται σήμερα στήν Κρήτη.

ἀνεξεύκαστος

Ἰγλατί ὅσο σέ θωρῶ ψηλὸ, σέ βλέπω κι' ἄλλο τόσο
μέ σπλάχνος ἀνεξεύκαστο κι' ἄμετρη καλοσύνη

Ε' Αφ. 49

Μολονότι ἡ λ. δέν ἀπαντᾷ στὸν τύπο αὐτὸ κουθενά ἄλλου ἐκτός ἀπὸ τὸν Πιστικὸ βοσκὸ⁶ καί δέν ξέρουμε τὴν προέλευ-

1. Κριαρ., Λεξ., λ. "ἀληθινά" καί "ἀληθινός". Στά κείμενα αὐτά συναντοῦμε ἐπίσης καί τό οὐσιαστικὸ "ἀλήθεια", καθὼς καί τό "ἀλήθειο" μέ ἐπιρρηματικὴ σημασία ὡς συνώνυμο τοῦ "ἀληθινά" (Κριαρ., Λεξ., λ. "ἀλήθεια" 4). Καί σέ κρητικά κείμενα ἐξάλλου τῆς ἐποχῆς βρίσκουμε τό ρῆμα "ἀληθεύω" (καί μέ τὸν τύπο "ἀληθεύγω") καί τό οὐσιαστικὸ "ἀληθοσύνη" πού τό χρησιμοποιεῖ καί ὁ Ἰδιὸς ὁ Χορτάτης στά τρία ἔργα του (Κριαρ., Λεξ.).
2. Βλ. Στ. Ξανθουδύδη, Ἑρωτόκρ. Γλωσσ., σ. 485 καί Κριαρ., Λεξ., στά οἰκεῖα λήμματα.
3. Ἐνῶ μαρτυροῦνται ἀπὸ τήν Κρήτη τά "ἀληθοσύνη" (ΙΛ) καί "ἀληθεύγω" (ΙΛ, λ. "ἀληθεύω"). Τόσο τὸ "ἀληθινός" ὅσο καί τό "ἀληθινά" ὅχι μόνο κοινά εἶναι, ἀλλὰ καί ἰδιωματικά καί μάλιστα μέ διάφορους τύπους (ΙΛ).
4. Στ. Ξανθουδύδης, Ἑρωτόκρ. Γλωσσ., σ. 500.
5. Ἀθηνᾶ 36, 1924, σ. 178.
6. Πιστ. βοσκ. (Ἰωάννου) I 2, 137' III 3, 149' 6, 243' 8, 53.

σή της, μάλλον μπορούμε να πούμε ότι πρόκειται για λόγιο κατασκευάσμα. Ἀπαντᾷ ἐκείσης στο Χορτάτση (Ε Ε' 338) καθώς και στο Θαλιέρ., Ἰστ.(ν. Gem.) 397 ὁ τύπος "ἀνεξέκαστος"¹, πού φαίνεται πιά δημοτικός, ἂν καί σήμερα μαρτυρεῖται μόνο ἀπό τόν Κωστή Παλαμά². Ἡ σημασία καί στούς δύο τύπους εἶναι "ἀπερίγραπτος, ἀπέραντος"³.

Τόν τύπο "ἀνεξέκαστος" θεωρεῖ λόγιο στήν Ἑρωφύλη καί ὁ Στ. Ἀλεξίου⁴.

ἀποφασίζω

Π Α'115, Π Β'572, Π Ε'159, Ε Ἀφ.45, Ε Α'38, Ε Β'443,466, Ε Δ'179, 602, Κ Γ'144.

Μολονότι τό ρήμα εἶναι δημοτικό καί σήμερα⁵, ἀλλά καί στα δημώδη κρητικά καί ἄλλα κείμενα τῆς ἐποχῆς πολύ συχνό (καί στα κρητικά ἐκείσης)⁶, ὁπωσδήποτε πιά δημοτικές εἶναι οἱ συνώνυμες φράσεις, ὅπως π.χ. "καίρνω ἀπόφαση", "κάνω ἀπόφαση"⁷, "δύδω ἀπόφαση"⁸, πού καί σήμερα λέγονται. Τήν παρατήρηση αὐτή κάνει καί ὁ Στ. Ἀλεξίου⁹.

γραία

Φροσύνη γραία καί Γύκαρης εἰς μιὰ μερά

Π Α' μετὰ στ. 244

...δέ θέλεις εἶσται νέα,

ἀν' ἀσκημίσεις θές κι' ἐσύ, γενεῖς θέλεις καί γραία

Π Γ' 134

Καί μή θαρρεῖς ἔναν καιρό, σάν ἀπομεινείς γραία,

Πανώρια, κορασίδα μου, πῶς ξανανιώνεις πλέα

Π Γ' 141

1. Κριαρ., Λεξ., λ. "ἀνεξέκαστος".

2. ΙΑ.

3. Κριαρ., Λεξ. ὁ.π.

4. Κρ.Χρ. 8, 1954, σ.252.

5. ΙΑ.

6. Π.χ. Ἑρωτόκριτο, Ροδολίνο, Φορτουνάτο κ.κ.ἀ. (ἀπαντᾷ μάλι - στα καί ὁ τύπος "ἀποφασίζω") (Κριαρ., Λεξ.).

7. Τή φράση αὐτή ἔχει καί ὁ Χορτάτσης (Π Δ'309, Ε Β'463, Ε Ε' 279).

8. Κριαρ., Λεξ., λ. "δύδω" 12β.

9. Κρ.Χρ. 6, 1952, σ. 411.

...Μά 'δά 'μαι γραία
καί τέτοια πράματ' ἄσκημα δέ θέ νά κάμω πλέα
Π Γ' 357

Ἡ λ.(ἀρχαία) δέν ἀπαντᾷ πολύ συχνά στά δημώδη κείμενα τῆς ἐποχῆς (σέ ὅσα βέβαια ἔχουν πιά γνήσια δημοτική γλώσσα) μέ τόν ἀρχαϊστικό αὐτό τύπο¹ καί μάλιστα χαρακτηριστικό εἶναι ὅτι λείπει ἀπό τά σπουδαιότερα ἔργα τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας πού εἶναι σύγχρονα περύπου τοῦ Χορτάτση, ὅπως π.χ. ἀπό τόν Ἑρωτόκριτο².

Στά κείμενα τῆς ἐποχῆς, καί στά μή κρητικά ἀπαντοῦν δημοτικότεροι τύποι³, πολλοί ἀπό τοὺς ὁποῖους διατηρήθηκαν ὡς σήμερα⁴.

Στήν Κρήτη ἐξάλλου σήμερα λέγονται μόνο οἱ τύποι "γρᾶ" (στήν ἀνατολική) καί "γρέ" (στή δυτική)⁵, ἐνῶ ὁ τύπος "γραία" ὅχι μόνο στό κρητικό ἰδιῶμα δέν μαρτυρεῖται σήμερα, ἀλλά οὔτε καί σέ ἄλλα νεοελληνικά ἰδιώματα⁶.

Ἀπ' ὅλα αὐτά γίνεται φανερό, νομίζω, ὅτι ἡ λ. εἶναι λόγια στό Χορτάτση, πού τήν προτίμησε μᾶλλον ἀπό μετρική ἀνάγκη, ἀλλά ὅπωςδήποτε δεύχνει τήν ἀρχαιομάθειά του.

Ἀρχαϊσμό θεωρεῖ τή λ. καί ὁ Ε. Κριαρᾶς⁷.

διδασκαλεύγω

μιλιές γλυκές μ' ἀρμήνευγε κι' ἐδιδασκάλευγέ με
Ε Γ' 38

1. Ἔτσι συναντοῦμε τόν τύπο "γραία" π.χ. στά ἐξῆς κείμενα: Χούμνου, Π. Δ. (Marshall) IX 37, Ἀκ. Σπαν. (Legr.) 28⁵, 28¹¹, 46⁵⁴⁹, 35²⁰⁹, Λόγ. παρηγ. (Lambr.) 229, Πουλολ. (Wagn.) 49 κ.ά.
2. Ἐνῶ ἀπαντᾷ στά κρητικά κείμενα τῆς ἐποχῆς συχνότερα ὁ κρητικός τύπος "γρᾶ" (Κριαρ., Λεξ., λ. "γρῆᾶ").
3. Ὅπως "γραῖᾶ", "γρῆᾶ", "γρᾶ", "γρῆᾶ" κλπ. (Βλ. Κριαρ., Λεξ., λ. "γρῆᾶ").
4. Ὅπως ὁ τύπος "γρῆᾶ" στήν κοινή νεοελληνική καί οἱ ὑπόλοιποι σέ ἰδιώματα.
5. Βλ. Πάγκ., Ἰδιῶμ. Κρ., λ. "γρόγα" καί Πάγκ., Ἰδιῶμ. Κρ. Συμπλ., λ. "γραῦς" στήν Κρήτη λέγεται ἐπίσης καί γρῆῖᾶ (Πάγκ., Ἰδιῶμ. Κρ. Α' σ. 184).
6. Ἐκτός ἀπό τό ποντιακό (Παπαδ. Α., Λεξ. ποντ. διαλ.).
7. Ἐκδ. Πανώριος, σ. 26.

Εωστέ νομίζω καί ὁ Στ. Ξανθοῦδους καί ὁ Στ. Ἀλεξίου θεωροῦν τή λ. λόγια¹ ἀντί τοῦ "δασκαλεύω". Σήμερα δέν μαρτυρεῖται ὁ τύπος οὔτε στό κρητικό ἰδίωμα οὔτε σέ ἄλλα ἰδιώματα, ἐνῶ στά δημῶδη μεσαιωνικά κείμενα ἀπαντᾷ σπάνια². Ἡ κατάληξη "-εὐγω" ὥστόσο εἶναι δημοτική.

διδασκαλία

Χίλια σκολιάτη τό λοιπόν εἰς τή διδασκαλία σου

Κ Δ' 157

- Λόγος τύπος μέ δημοτική ὅμως κατάληξη ἀντί γιά τό δημοτικό "δασκαλία"³. Ὁ ἴδιος τύπος (διδασκαλία) ἀπαντᾷ καί σέ μερικά ἄλλα δημῶδη καί μάλιστα καί κρητικά κείμενα τῆς ἐποχῆς⁴, ἀλλά, ὅσο ξέρω, δέν λέγεται σήμερα ὡς ἰδιωματικός.

Ὡς πρὸς τή χρήση τῆς λ. στό παραπάνω χωρίο, νομίζω ὅτι χρησιμοκοιεῖται αὕτη ἀντί τοῦ οὐσιαστικοῦ "δάσκαλος" μέ κάποια φιλοφρόνηση· εἶναι δηλαδή ἀνάλογη μέ τίς ἐκφράσεις "ἡ ἀφεντιά σου", "ἡ ἐξοχότητά σου" κλπ.

διδάσκαλος

ΔΑ. Μά 'δῶ θωρῶ τόν κύρη του.

ΓΙΑ. Διδάσκαλέ μου, γειά σου.

Κ Δ' 147

Ἀρχαϊσμός ἀντί τοῦ "δάσκαλος" πού καί τήν ἐποχή ἐκείνη εἶναι συχνό στά δημῶδη κείμενα καί μάλιστα καί στά κρητικά (π.χ. Ἐρωτόκριτο, Στάθη, Φορτουνάτο κλπ.)⁵.

Τόν τύπο "διδάσκαλος" τόν συναντοῦμε βέβαια σέ δημῶδη κείμενα τῆς ἐποχῆς, ἀλλά κατ' ἀρχήν σέ ἀρχαῖζοντα καί καμιά

1. Κρ. Χρ. Β, 1954, σ. 252.

2. Π.χ. Ἀσσύζες, Πόλεμος Τρωάδος, Μαχαίρᾱ, Διήγησις Ἀλεξάνδρου, Σαχλίκη (Κριαρ., Λεξ., λ. "διδασκαλεύ(γ)ω"). Ἀντίθετα τό δημοτικό "δασκαλεύ(γ)ω" εἶναι συχνό καί μαρτυρεῖται καί στά ὅσκιμα κρητικά ἔργα τῆς ἐποχῆς π.χ. Ἐρωτόκριτο, Στάθη κ.ἄ. καθῶς καί σέ μή κρητικά (Κριαρ., Λεξ., ὁ.π.).

3. Τό "δασκαλία" ἀπαντᾷ καί σέ ἄλλα δημῶδη κείμενα τῆς ἐποχῆς καί μάλιστα καί σέ κρητικά (Κριαρ., Λεξ., λ. διδασκαλία).

4. Κριαρ., Λεξ., λ. διδασκαλία.

5. Κριαρ., Λεξ., λ. "διδάσκαλος".

φορά καὶ σέ δημοτικότερα¹, στὰ ὅποια ἐκύσης προέρχεται ἀπὸ τῆς λόγια γλώσσα, ὅπως ἔχει ἤδη παρατηρηθεῖ (π.χ. στὸ φορτοῦνάτο ἀπὸ τὸν A. Vincent²). Σήμερα ἐξάλλου, ὅσο ξέρω, δέν διασώθηκε σέ ἰδιώματα.

δύκαλος

Κι' ἐγὼ θεωρῶντας δύκαλες πῶς εἶναι οἱ πεθυμιές σας
Π Δ' 355

Τὸ ἐπύθετο "δύκαλος" ἀντὶ γιὰ τὸ δημοτικὸ "δύκλος" ἅ - παντᾶ καὶ σέ ἄλλα δημῶδη κρητικὰ κείμενα³, ἀλλὰ στὰ δοκίμα κρητικὰ ἔργα τῆς ἐποχῆς (π.χ. στὸν Ἑρωτόκριτο κ.ἄ.) συναν - τοῦμε τὸ "δύκλος"⁴, πού καὶ σήμερα λέγεται στὸ κρητικὸ ἰδιώ - μα⁵. Καὶ σέ ἄλλα νεοελληνικὰ ἰδιώματα ἐξάλλου δέν διασώθη - κε ὁ τύπος "δύκαλος" ἐκτός ἀπὸ τὸ ποντιακὸ⁶. Ὁ ἔδλος ὁ χορ - τᾶτσης χρησιμοποιοεῖ ἐκύσης τὸν δημοτικὸν τύπο "δύκλος", κα - θῶς καὶ ἐπύρρημα "δύκλια" καὶ οὐσιαστικὸ "δουκλιοσύνη"· μόνο στὴν Ἑρωφύλη Γ' 386 ἅπαντᾶ τύπος "δουκαλοσύνη", ἀλλὰ κι' ἐκεῖ τὸ μέτρο ἀπαιτεῖ συνύληση. Ἡ προτίμηση τοῦ ἀρχαῖστικοῦ τύ - που "δύκαλες" στὴν Πανῶρια ὀφείλεται σέ λόγους μετρικούς.

Ἀρχαῖσμός θεωρεῖ τῇ λ. στὴν Πανῶρια καὶ ὁ Ε. Κριαρᾶς⁷.

δοκιμάζω

Ε Α' 256, 279, 627, Ε Β' 196, 348, 485, Ε Ἰντ. β' 18, 154, Ε Γ' 57, 104, 214, 428, Κ Γ' 19, 552, Κ Ε' 493.

Δέν πρόκειται γιὰ ἀρχαῖσμό, φυσικὰ, ἀλλὰ γιὰ προτίμηση τοῦ κοινοῦ τύπου ἀντὶ γιὰ τὸν ἰδιωματικὸ "δοκιμάζω"⁸, πού

1. Κριαρ., Λεξ., ὁ.π.

2. Θησαυρίζματα 4, 1967, σ. 55.

3. Π.χ. Σαχλ., Ἀφήγ. (Παπαδημ.) 6, Χούμνου, Π.Δ. (Marshall) IV 18 (βλ. καὶ Κριαρ., Λεξ.).

4. Βλ. Κριαρ., Λεξ., λ. "δύκαλος".

5. Πάγκ., Ἰδιώμ. Κρ., λ. "δύκαλος".

6. Παπαδ. Α., Λεξ. ποντ. διαλ.

7. Ἐκδ. Πανῶριας, σ. 26.

8. Βλ. καὶ Στ. Ἀλεξίου, Κρ. Χρ. 13, 1959, σ. 298. Ὡστόσο ὁ καθηγ. κ. Ν. Παναγιωτάκης μέ πληροφορεῖ ὅτι σέ ὁρισμένες περι - χές τῆς Κρήτης λέγεται σήμερα "δοκιμάζω", νομίζω ὅμως ὅ - τι αὐτὸ δέν ἀποδεικνύει ἀπόλυτα ὅτι λεγόταν ὡς ἰδιωμα - τικὸ καὶ τότε ἔως ὀφείλεται σέ μεταγενέστερη ἐκύδραση τῆς κοινῆς.

κλ'αὐτόν ὁ Χορτάτης παράλληλα τὸν χρησιμοκοιεῖ (κ.χ. στὸ Π Β' 348). Ὁ κοινὸς τύπος "δοκιμάζω" ὥστόσο ἀπαντᾷ καὶ σέ ἄλλα κείμενα τῆς ἐποχῆς, ὅπως κ.χ. στὸν Πιστικὸ βοσκό, στὸ Ροδολίνο, στὸ Στάθη, στὸ Ζήωνα κλπ.¹.

ἐβδομάδα

κερνοῦσαι τὰς ἐβδομάδες τως, τὰς μῆνες καὶ τὰς χρόνους
Π Πρόλ. 60

Ὁ τύπος δημοτικὸς κοινός. Τὸ γνήσιο κρητικὸ εἶναι "βδομάδα"², τοῦ τὸ συναντοῦμε σέ δημῶδη κείμενα τῆς ἐποχῆς³. ἄλλα καὶ τὸν τύπο "ἐβδομάδα" τὸν βρίσκουμε ἐκτός ἀπὸ διὰ - φοῖα ἄλλα δημῶδη κείμενα καὶ σέ κρητικὰ⁴.

ἐδδ

Π Πρόλ. 81, Π Α' 74, Π Β' 111, 460, Π Γ' 100, 263, 265, 267, 478, Π Δ' 199, 243, 349, Π Ε' 73, 142, 227, 319, Ε Πρόλ. 94, 102, 145, Ε Α' 126, 605, Ε Β' 363, Ε 'Ιντ. Β' 12, 35, 38, Ε Γ' 185, 329, 389, Ε Δ' 135, Ε 'Ιντ. δ' 13, 15, Ε Ε' 13, 265, 310, 405, 526, 659, 668, Κ Α' 240, Κ Β' 162, 232, 266, 287 ("ἀποδῶ"), Κ Γ' 180, 507, 527, Κ Δ' 171, Κ Ε' 294, 425, 428, 436.

Δέν πρόκειται γιὰ ἀρχαϊσμό, ἀλλὰ γιὰ προτίμηση τοῦ κοινοῦ δημοτικοῦ τύπου ἀντὶ γιὰ τὸ κρητικὸ "ἐκδ". Ἀνάλογη παρατήρηση κάνει ὁ Μ. Μανούσας προκειμένου γιὰ τὰ 'Ιντερμέδια τοῦ κρητικοῦ θεάτρου⁵, ὅπου ἐκίσης βρίσκεται ἡ λ. Ὁ κοινὸς τύπος "ἐδδ" ἀπαντᾷ σέ πολλὰ δημῶδη κείμενα μεταξύ τῶν ὁκούων καὶ σέ μερικὰ κρητικὰ, ὅπως στὸ Σαχλίκη, στὸν Πιστικὸ βοσκό, στὸ Θαλιέρο⁶.

1. Κριαρ., Λεξ., λ. "δοκιμάζω".

2. Χατζιδό., ΜΝΕ Α' σ. 228.

3. Κριαρ., Λεξ., λ. "ἐβδομάδα".

4. Ὅπως στὰ: Θαλιέρο., Ρίμ. (Bakk.-van Gem.) 255, Τζάνε, Κρητ. πόλ. 455²³, Ντελλακ., Ἑρωτήμ. 122, ἐκίσης στὸ Διακρούση (Ξηρ.) 87¹⁸. Βλ. καὶ Κριαρ., Λεξ. ὁ.π.

5. Κρ. Χρ. 1, 1947, σ. 573.

6. Κριαρ., Λεξ., λ. "ἐδδ".

έντροπή

Μιλᾷς κορασίδας έντροπή δέν ήμποροῦ νά χῶσου
μηδέ ἀδερφοῦ, μηδέ δικού...

Π Β'119

γῆ σκιάς ἐλύγην έντροπή νά κάμω στό κορμύ σου

Π Β'326

Γιατί θωρῶ πῶς ὅλοι τους θέλουν τήν έντροπή μας
κι' ὀλημερνύς γυρεύγουσι νά πάρουν τήν τιμή μας

Π Δ'25

τήν έντροπή τως ἔπαρε ζιμιό, παρακαλῶ σε

Π Δ'380

Ντροπή μέ λέ στά γερατειά καί χαλασμό στή νιότη,
τῆς έντροπῆς προξενητή καί τσῆ τιμῆς προδότη

Π Ε'12

Ἐγώ δέν εἶμαι τσ'έντροπῆς μεσύτης, σά μέ λέσι

Π Ε' 25

Τῆς έντροπῆς φορέματα, στολή καταραμένη

Ε 'Ιντ.β'121

νά λέγει χύλιες έντροπές...

Ε Δ' 86

μ'ἔκαμεν ἐκ τήν έντροπή νά μή μπορά στραφοῦσι
τ'ἀμμάτια μου...

Ε Δ' 161

...γιατί ἔνα δουλευτή μου
χωστά μου ἐπῆρες γι' ἄντρα σου μέ τόσην έντροπή μου;

Ε Δ' 270

...νά θέλει ν' ἀπομείνει
σήμερα δύχως γδύκωσι μιάν έντροπή σάν 'κεῖνη

Ε Δ' 620

...τώρα τήν έντροπή μου
μπορῶ νά πῶ πῶς ἔλειψεν ἡ χέρα ἡ ἐδική μου

Ε Ε' 231

...ὅλες τσ'έντροπές τοῦ κόσμου...

Ε Ε' 250

...ἀγδύκωτη ν' ἀφήσω
τήν έντροπή πού μοῦ 'καμε καί τέτοιο κρίμα πλήσιο

Ε Ε' 260

πῶς ἡ γιαιτρειά τῆς έντροπῆς εἶναι ἡ γδύκλα μόνο

Ε Ε' 262

Ὡς εἶδασι τ' ἀμμάτια μου κι' ἐμέ τήν έντροπή μου

Ε Ε' 403

Γιατί κι' ἐσύ τόσ'έντροπή μ'ἔκαμες νά γνωρίζω

Ε Ε' 415

μά πῶς τελειώνει μετ' αὐτή σήμερα ἡ έντροπή μου

Ε Ε' 616

κι' ὅποιοι ἀπομένου μ'έντροπή, δέν ήμπορά κρακτοῦσι
'ς τοῦτο τόν κόσμο ζωντανού.

Ε Ε' 620

Πουτάνα δύχως έντροπή

Κ Γ' 475

...τ' άντροῦ σου

μήν κάνεις τέτολαν έντροπή

Κ Ε' 55

perchē si parte μ' έντροπή πάντα κινεῖς μεγάλη

Κ Ε' 344

Ἡ λ., μολονότι ἀπαντᾷ πολὺ συχνά σέ παλιότερα δημῶδη κείμενα καί μάλιστα καί στά κρητικά τῆς ἐποχῆς¹ τοῦ Χορτάτση καί στόν ἔδλο ἀκόμη τό Χορτάτση μέ τό δημοτικότερο τύπο "ντροπή"², ἀπαντᾷ ἐκίσης στά ἔδλα κείμενα καί μέ τόν τύπο "έντροπή"³.

Ὅσο γιά τή σημερινή ἐπιβίωση τοῦ ἀρχαῖστικοῦ τύπου "έντροπή", δέν μαρτυρεῖται αὐτός ἀπό τό κρητικό ἰδίωμα⁴ οὔτε ἀπό ἄλλα ἰδιώματα ἐκτός ἀπό τό κοντινικό⁵.

Ὁπωσδήποτε λοιπόν ἡ προτίμηση τοῦ τύπου αὐτοῦ δεύ - χνει κάποιον ἀρχαῖσμό. Ἀρχαῖσμό ἄλλωστε χαρακτηρίζει τή λ. καί ὁ Ε.Κριαρᾶς⁶.

1. Βλ. π.χ. Ἑρωτόκρ. (Ξανθ.) Γλωσσ.

2. Στό Μαχαιρᾶ καί σέ ἄλλα κυπριακά κείμενα συναντοῦμε ἐκίσης τόν τύπο "άντροπή".

3. Ἔτσι βρίσκουμε τόν τύπο "έντροπή" π.χ. στά ἐξῆς κρητικά κείμενα: Ἀδόκκ. (Ἀλεξ. Στ.) 181, 266, Φαλιέρ., Ἰστ. (Ζώρας) 397, Φορτουν. (Ξανθ.) Ἰντ. δ' 72, 153, Ρόδοι. (Βεν.) Α' 459, 689, Ἑρωτόκρ. (Ξανθ.) Β' 1522, 1546, 2041, 2099, 2161, 2167, 2403, Γ' 549, 941, 1050, 1195, Ε' 638, Στάθης (Martini) Ἰντ. β' 9, 22, Συναξ. γυν. (Krumb.) 793 κ.ἄ.

4. Ὡστόσο σκόνα φαίνεται πώς λέγεται σέ κρητικά δημοτικά τραγούδια μᾶλλον ἀπό μετρική ἀνάγκη π.χ. "Καί μέ μεγάλην έντροπή ἐκαλημέρισέ με" (Δετορ., Ἀνέκδ. δημ. τραγ. Κρ., σ. 140).

5. Παπαδ. Α., Λεξ. κοντ. διαλ. Στήν κοινή νεοελληνική μόνο ὡς λόγιος ὁ τύπος.

6. Ἐκδ. Πανώριας, σ. 27.

εύρισκω - εύρίσκομαι

Γιαῦτος τόν καλορίζικον ἀλλοτινόν ἐκεῖνο καιρό
πῶς μόνο εύρίσκεται 'ς τοῦτα τά δάση κρίνω

Π Πρόλ. 54

κι' ἀπόκου κι' ἄν εύρίσκεσαι ἔλα στό θάνατό μου

Π Β' 446

κ' εἰς τέτοιο τρόπο σ' ἄμετρην εύρίσκουμουνε κρίση

Ε Α' 250

"Ετσι μὴδέ πικαίνεσαι γιά πράμα καμωμένο
μά κάτεχε νά τό κρατεῖς ὅσο μπορεῖς χωσμένο"
ἄφησε, σάν εύρίσκεται, τό πράμα νά περάσει

Ε Α' 473

...σκλάβος καί δουλευτής σου

στέκοντας σάν εύρίσκομαι στή χάρη τῇ δικῇ σου

Ε 'Ιντ. α' 90

στράτα θωρῶ κ' εύρίσκουμου σήμερο σφαλισμένη

Ε Β' 122

Σ' ἔνα περβόλι εύρίσκομου, 'ς μιὰ τάβλα μαρμαρένια

Κ Γ' 545

τό πῶς εύρίσκω γλήγορα τῇ μιὰ μου θυγατέρα

Κ Ε' 192

'Η λ.στόν τύπο "εύρίσκω-εύρίσκομαι" ἀπαντᾷ καί σέ ἄλ-
λα δημῶδη κείμενα τῆς ἐποχῆς καί μάλιστα καί σέ κρητικά
τόσο στόν ἐνεστώτα καί παρατατικό ὅσο καί στόν ἀόριστο
(στούς τύπους "εὔρον", "ἠὔρον", "εὔρηκα" κλπ. καθώς καί στίς
ἄλλες ἐγκλίσεις)¹.

1. "Ετσι βρίσκουμε τό ρῆμα στόν ἐνεστώτα ἢ παρατατικό στά
ἐξῆς π.χ. κρητικά κείμενα: 'Ερωτόκρ. (Ξανθ.) Α' 38, 64, 341,
469, 958, 1441, 1492, 2213, Β' 56, 135, 640, 707, 1462, 2160, Γ'
215, 343, 1654, Δ' 366, 831, 1150, 1182, Ε' 94, 475, 1155, 1197,
1746, 1932, Ζήνων (Σάθας) Πρόλ. 17, Α' 242, 248, Β' 2, 4, 16,
Γ' 144, 294, Δ' 350, Ε' 92, 319, 362, Θυσία (Μέγας²) 424,
722, Πικατ. (Κριαρ.) 236, 245, Βοσκοπ. ('Αλεξ. Στ.) 234 (εύ-
ρίσκομέστα).

'Επίσης στόν ἀόριστο πολύ συχνά καί στά κρητικά κείμενα,
ὅπως π.χ. 'Ερωτόκρ. (Ξανθ.) Α' 1503, 1234, 1314, Β' 2400, Γ' 453,
557, 1352, Ε' 1265, Φορτουν. (Ξανθ.) Β' 86, Γ' 133, Ε' 97, 'Α-
πόκοπ. ('Αλεξ. Στ.) 533, Περύ ξεν. (Καλιτσ.) Α' 59, Συναξ. γυν.
(Κρumb.) 295, 366, 380, 725, 824, Τζάνε, Κρητ. πόλ. (Ξηρ.)
(πολύ συχνά) κ.κ.ᾶ.

Ἐκεῖνο πού μπορεῖ νά παρατηρήσει κανεῖς στά δημῶδη κείμενα τῆς ἐποχῆς (καί μάλιστα καί στά ἴδια πού ἀναφέρθηκαν παραπάνω στή σημείωση 1 σ.128) εἶναι ὅτι πλὸ συχνά ἀπαντᾷ σ' αὐτά ὁ τύπος "βρίσκω", πού καί σήμερα εἶναι δημοτικός¹, ἐνῶ τό "εὐρίσκω" (ἐνεστ. καί παρτατ.) σπανιότερα καί ἤδη θεωρήθηκε ἀρχαϊσμός ἀπό ὀρισμένους μελετητές².

Σχετικά μέ τούς τύπους τοῦ ἀορίστου πού ἀναφέρθηκαν πλὸ πάνω, θεωρήθηκαν κι' αὐτοῦ ἀρχαϊστικοῦ, ὅπως π.χ. τό "εὐρῶ" ἀντί "βρῶ" στόν Ἑρωτόκριτο³, ἀλλά νομίζω ὅτι αὐτό τό τελευταῖο εἶναι πολύ ἀμφίβολο· κι' αὐτό γι' αὐτό καί σήμερα σώζεται στήν Κρήτη ἡ προστακτική "εὔρε" ἀντί "βρές" κ.ἄ.⁴ καί τύπος "εὔρεις" ("ἄνε μ' εὔρεις")⁵. Ἐξάλλου οἱ θεωρούμενοι ὡς ἀρχαϊστικοῦ αὐτοῦ τύποι τοῦ ἀορίστου εἶναι πάρα πολύ συχνοί στά δημῶδη κείμενα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἀντίθετα σπανιότεροι, ὅπως ἀναφέρθηκε, εἶναι οἱ τύποι τοῦ ἐνεστώτα καί παρτατικοῦ, πού, ἄς σημειωθεῖ, δέν σώζονται καί σήμερα στήν Κρήτη, ὅπου στόν ἐνεστώτα λέγεται "βρίσκω" καί "βρίστω"⁶.

1. Βλ. Στ. Ξανθοῦδίκη, Ἑρωτόκρ. Γλωσσ., σ. 550.

2. Βλ. Ε. Κριαρᾶ, ΕΜΑ 1, 1939, σ. 10, 38, 39, καί Κριαρᾶ, Ἀρχ. γλωσσ. στ. Ἑρωτόκρ., σ. 258.

3. Βλ. Ε. Κριαρᾶ, ΕΜΑ 1, 1939, σ. 39 καί Κριαρᾶ, Ἀρχ. γλωσσ. στ. Ἑρωτόκρ., σ. 268.

4. Βλ. Ν. Κοντοσόπουλο, Κρ. Χρ. 22, 1970, σ. 263.

5. Βλ. Γ. Σκυριδάκη, Κρητικά 1, 1930, σ. 46.

6. Βλ. Γ. Χατζιδάκι, ΕΕΦΣΠΘ 1, 1927, σ. 23 καί Πάγκ. Ἰδύμ. Κρ. Μόνο ὁ Στ. Ἀλεξίου, Βοσκοπ. γλωσσ. σ. 44, ἀναφέρει ὅτι "σήμερα ἀκούεται εὐρίσκουμέστανε", ἀλλά περὶ ἐργο εἶναι ὅτι κανεῖς ἄλλος δέν τό μαρτυρεῖ. Ὑπάρχει ἐπίσης σήμερα στήν Κρήτη μετοχή "εὐράμενος" (Πάγκ., Ἰδύμ. Κρ.). Τό "εὐρίσκω" διασώθηκε στό ποντιακό ἰδύμμα (Παπαδ. Α., Λεξ. ποντ. διαλ.) καί στό κυπριακό (Σακελλαρίου, Κυπριακά γλωσσ.). Ἐπίσης στή Σύμη λέγεται "εὐρισκίμαλδ" (Γ. Χατζιδάκις, ΕΕΦΣΠΘ 1, 1927, σ. 30 σημ. 1).

Ἀπό ὅλα αὐτά μπορούμε, νομίζω, νά καταλήξουμε στό συμπέρασμα ὅτι ἀρχαϊσμός εἶναι μόνο ὁ ἐνεστώτας καί ὁ παρατατικός καί ὄχι οἱ ἄλλοι χρόνοι. Ἀλλωστε καί τά δημώδη κείμενα τῆς ἐποχῆς (ἐκτός ἀπό τό Χορτάτση) πού διασώζουν τόν ἐνεστώτα καί τόν παρατατικό (βλ. πρὶς πάνω) ἔχουν καί ἄλλους ἀρχαϊσμούς¹.

ζωγράφος

σάν ἀποξετελειώσωσι τσ'εἰκόνες οἱ ζωγράφοι
Ε' Αφ.2

ζωγραφίζω

...στά φύλλα τσῆ καρδιᾶς σ'ἔχω ζωγραφισμένη
Π Β' 286
τά μάτια σου, πού στήν καρδιά τά 'χω ζωγραφισμένα
Κ Ε' 418

Μολονότι καί οἱ δύο λέξεις καί σήμερα ἀκόμη εἶναι τόσο συχνές στήν κοινή νεοελληνική καί σέ ὀρισμένα ἰδιώματα ἐκίσης², ὅπως καί σέ πολλά δημώδη, μή κρητικά ὅμως, κείμενα τῆς ἐποχῆς, οἱ γνήσιοι κρητικοί τύποι εἶναι "ζγουράφος" καί "ζγουραφίζω", πού λέγονται καί σήμερα στό κρητικό ἰδίωμα³.

Ὅσο γιά τόν Ἑρωτόκριτο καί τά ἔργα τοῦ κρητικοῦ θεάτρου, ἀλλά καί τά ἄλλα κρητικά ἔργα τῆς ἐποχῆς, ἔχουν σχεδόν

1. Ἀρχαϊσμός θά πρέπει νά θεωρηθεῖ καί τό "εὐρεσες" τοῦ Φορτουνάτου (Γ'387), ἀφοῦ χαρακτηριστικά γράφει ὁ Γ. Χατζιδάκις (ΕΕΦΣΠΘ 1, 1927, σ.24): "σήμερον τό 'εὐρεσις' ἀγνοεῖται".
2. Π.χ. στό ποντιακό (Παπαδ. Α., Λεξ. ποντ. διαλ.) καί στήν Κύπρο λέγονται σήμερα "ζωγραφόπουλον", "ζωκράφος" καί "ζωκραφιά" (Σακελλαρίου, Κυπριακά γλωσσ.) καθὼς καί "ζωγγραφίζω" (Φ. Κουκουλές, Ἀθηνᾶ 49, 1939, σ.96).
3. Στ. Ξανθουδίδης, Ἑρωτόκρ. Γλωσσ., Πάγκ., Ἰδίωμ. Κρ. καί Πάγκ., Ἰδίωμ. Κρ. Συμπλ.

αποκλειστικά τούς παραπάνω δημοτικούς τύπους εκτός από έ -
λάχιστες εξαιρέσεις¹.

Τούς κρητικούς τύπους χρησιμοποιεί πολύ συχνά και ο ὕ-
μνος ὁ Χορτάτης.

ἡμέρα

νά μηδέν κάνομε κι' ἔμεῖς δύο ἀγώγια τὴν ἡμέρα
Π Γ' 336

μὰ τό λαμπρό σου πρόσωπο μοῦ δίδει τὴν ἡμέρα
Π Γ' 562

κι' ὅ,τε τὴ νύκτα μερμυῶ, χάνουνται τὴν ἡμέρα
Ε' Αφ. 76

τ' ἄστρα, τὸν ἥλιο τό λαμπρό, τὴ νύκτα, τὴν ἡμέρα
παρακαλῶ ν' ἀρματωθοῦ, νά 'ρθοῦν ἀντίδικά μου
Ε Γ' 182

...τούτη τὴν ὥρα βγαίνω
στό φῶς τῆς ἡμέρας τό λαμπρό...

Ε Γ' 245
στή λάφη τώρα στέκουσι τοῦ ἡλίου θαμνωμένα (ἐνν. τ' ἄμματα),
μὰ τοῦτα ἀνέ καί δέ μποροῦ νά δοῦσι τὴν ἡμέρα
Ε Γ' 249

γιατί ἀδερφός μου ἀνέγνωρος σ' ἐτοῦτο μιλᾷ ἡμέρα
τό σέ τι μ' ἐθανάτωσε...

Ε Γ' 293
τὴν αἵτυχη καί τὴν κακὴ τὴ σημερινὴν ἡμέρα
Ε Δ' 178

γὰρ ν' ἀποθάνω, σά θωρῶ, τὴ σημερινὴν ἡμέρα
Ε Δ' 680

τί 'εἶζω θέλ' ἴδω κι' αὐτὴ τὴ σήμερον ἡμέρα
Ε Ε' 266

τό σφάλμα σου τ' ἀμέτρητο τὴ σημερινὴν ἡμέρα
Ε Ε' 334

'Η κερ' Ἀννέζα τοῦ στενοῦ θυμοῦμαι μιλᾷ ἡμέρα
Κ Β' 369

δυσὶ γάμοις ἐβουλήθηκε νά κάμει 'ς μιλᾷ ἡμέρα
Κ Γ' 360

1. Π.χ. Συναξ. γυν. (Krumh.) 543 ("ζωγραφίζω"). Τζάνε, Κρητ. πόλ.
(Ξηρ.) 584²² ("ζωγραφίζω"), Φορτου. (Ξανθ.) Αφ. 8 ("ζω-
γραφίζω").

ὅπου μοῦ πῆρα στήν 'Αξά οἱ Τοῦρκοι μιάν ἡμέρα.

K Δ' 48

κι' ἀξιώσει μου τά βάσανα τσ' ἄλλης ἡμέρας πάλι

K Δ' 84

...μή σοῦ φέρου

μαντάτο πλιά χερότερο γι' αὐτόν καμιάν ἡμέρα

K Δ' 155

καί τήν ἡμέρα τήν καλή ποτέ του δέν κατέχει

K Δ' 412

πώς ἐπουλήσανε στή Χιό μᾶς εἶπαν μιάν ἡμέρα

K Δ' 430

"Οφουν τὴ καλοριζικιά τήν σημερινήν ἡμέρα

K Ε' 185

...τήν σημερινήν ἡμέρα

K Ε' 191

"Ὡ πόση, πού 'ναι ἀμέτρητη, τή σημερινήν ἡμέρα

χαρά...

K Ε' 415

Δημοτικότερος φυσικά εἶναι ὁ τύπος "μέρα", πού καί σήμερα εἶναι τόσο συχνός στήν κοινὴ νεοελληνικὴ¹. Ὁ τύπος αὐτός ἀπαντᾷ πολὺ συχνά καί στὰ δημῶδη κείμενα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καί μάλιστα καί ὁ ἔδλος ὁ Χορτάτσης τὸν ἔχει πολλές φορές².

'Ὡστόσο καί ὁ τύπος "ἡμέρα" ἀπαντᾷ στὰ κείμενα αὐτά καί μάλιστα καί σέ κρητικὰ³, ἀλλὰ σέ συχνότητα πολὺ περιουρισμένη. 'Αξίζει ἐξάλλου νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἀπὸ τὰ κείμενα πού παρατέθηκαν μόνο ὁ 'Ερωτόκριτος ἀντικατοπτρίζει περισσότερο τὸ κρητικὸ ἰδίωμα τῆς ἐποχῆς χωρὶς νὰ λείπουν καί ἀπὸ τὸ κείμενο αὐτὸ μερικοὶ σποραδικοὶ ἀρχαϊσμοὶ πού ἔχουν ἤδη ἐκλει-

1. Πρβλ. καί Ψυχάρη, Ρόδα καί Μῆλα Γ', σ. 197: "...δέν ἔχουμε πιά ἡμέρα, μέρα ἔχουμε".

2. Βλ. π.χ. Πανώρια, γλωσσ.

3. Π.χ. 'Ερωτόκρ. (Ξανθ.) Α' 7, 1788, Γ' 141, Χούμνου, Π. Δ. (Marshall) VII 60, Σαχλ., 'Αφήγ. (Παπαδημ.) 55, 94, Τζάνε, Κρητ. πόλ. (Ξηρ.) 154²⁵, 216², Περί ξεν. (Καλιτσ.) 17, 167, ἀσφαλῶς καί ἄλλοι.

μανθεῖ. Εἰδικά μάλιστα προκειμένου γιὰ τὴν ἔκφραση "τῆ σήμερον ἡμέρα" (Ἑρωτόκρ. Α' 7, Γ' 141) χαρακτηρίστηκε ὡς "ἀρχαῖσμός ἀπολιθωμένος, καὶ καὶ σέ ἄλλα κείμενα καὶ σήμερα εἶναι γνωστός"¹.

Ὅσο γιὰ τὴ σημερινή ἐπιβίωση τοῦ τύπου ὡς ἰδιωματικῆ, μποροῦμε νὰ ποῦμε πῶς εἶναι πολὺ περιορισμένη. Ἀπαντᾷ δηλαδή ὁ τύπος σέ ἐλάχιστα ἰδιώματα², καὶ ὁμως διασώζουν καὶ ἄλλα ἀρχαῖστικά στοιχεῖα, ὅπως π.χ. στό κοντινὰ³ καὶ στό κυπριακὸ⁴.

Μέ τὰ στοιχεῖα αὐτὰ μποροῦμε, νομίζω, νὰ βγάλουμε τὸ συμπέρασμα ὅτι, ἂν καὶ σήμερα διατηρήθηκε ἡ λ. σέ μερικὰ ἰδιώματα, δέν παύει εἰδικά προκειμένου γιὰ τὸ χορτάτισμα νὰ εἶναι ἀρχαῖσμός⁵.

1. Κριαρῶ, Ἀρχ.γλωσσ.στ. Ἑρωτόκρ., σ. 275. Ὅσο γιὰ τίς δύο παρακομικές τοῦ "Κρητικοῦ πολέμου" (βλ. παραπάνω σημ. 3 σ. 132) εἶναι ἀμφύβολη ἡ γνησιότητα τοῦ τύπου, γιὰτί εὐκολα μπορεῖ νὰ διαβαστεῖ καὶ "μέρα" (μέ τὸ ἄρθρο).
2. Σέ κρητικά δημοτικά τραγούδια ἀπαντᾷ σπάνια ὁ τύπος "ἡμέρα" ἀπὸ μετρικὴ ἀνάγκη, π.χ. "τί σκέρνεις τὴν ἡμέρα;" (Δετορ., Ἀνέκδ.δημ.τραγ.Κρ., σ. 111), "νύχτα καὶ τὴν ἡμέρα" (ὁ.π., σ. 140), "μιὰν ἡμέρα" (ὁ.π., σ. 169), "δέν κᾶνω τρεῖς ἡμέρες" (ὁ.π., σ. 190).
3. Πακαδ. Α., Λεξ. κοντ.διδ.λ.
4. Σακελλαρίου, Κυπριακὰ Β' γλωσσ. Στὴν Κύπρο σχηματίστηκε ἐκείσης καὶ δημοτικὴ γενικὴ "τῆς ἡμεροῦ" (Σ.Μενάρδος, Ἀθηνᾶ 8, 1896, σ. 447). Ἡ γενικὴ αὕτη ἐμφανίζεται ἤδη τὸ 13.αἰ. σέ ἔγγραφο (Φ.Κουκουλές, ΕΕΦΣΠΑ κερ.Β', 6, 1955/56, σ. 261. Ἀνάλογη εἶναι καὶ ἡ γενικὴ "τῆς ὥροῦ", Φ.Κουκουλές, Ἀθηνᾶ 42, 1930, σ. 41), καθὼς ἐκείσης καὶ στή θησιγίδα (Follieri) I 18 καὶ στό Σκαν.(Ζώρ.) V 141. Ἄλλες δημοτικὲς γενικὲς εἶναι ἐκείσης "τῆς ἡμεροῦς" Πεντ.(Hess.) 33 § 1, 6 § 8 καὶ "τῆς ἡμερός" Σκαν.(Ζώρ.) V 432.
5. Στό Ε Γ' 249 καὶ στό Π Γ' 336 φαίνεται ὅτι χρησιμοποιοῦται γιὰ λόγους μετρικοῦς, ὅπως καὶ στό Ε Γ' 182 (γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ ἀσύνδετο). Ἀντίθετα στό Ε Γ' 245 ὁ στίχος γίνεται ἄμετρος μέ τὸ "ἡμέρας".

ἡμπόρεση καὶ ἐμπόρεση

Τόσον καιρὸ σ' ἀνάθρεψα μέ τήν ἡμπόρεσίν μου
Κ Ε' 207

καὶ ἐκέλευν τήν ἐμπόρεσιν τῇ λύγῃ τῇ δικῇ μου
Ε' Ἰντ.α' 156

καὶ ἂν ἔσφαλα τ' ἀφέντη μου, 'δέ τήν ἐμπόρεσίν σου
Ε Γ' 241

Τόσο ὁ τύπος "ἡμπόρεση" ὅσο καὶ ὁ τύπος "ἐμπόρεση" εἶναι ἀρχαιότεροι σέ σχέση πρὸς τὸ γνήσιο δημοτικὸ "μπόρεση" ποὺ ἀπαντᾷ σέ πολλά (ἰδίως κρητικὰ) κείμενα¹. Τὴν παρατήρηση αὐτὴ κάνει μέ ἀφορμὴ τὸν Ἑρωτόκριτο καὶ ὁ Στ. Ἀλεξίου². Τοὺς δύο αὐτοὺς τύπους συναντοῦμε καὶ σέ ἄλλα δημῶδη κρητικὰ κείμενα τῆς ἐποχῆς³.

ἡμπορῶ

...πῶς ἡμπορεῖ νὰ σβήσῃ
Π Α' 227

Μιᾷς κορασίδας ἐντροπὴ δέν ἡμποροῦ νὰ χῶσου
Π Β' 119

Δέν ἡμπορῶ νὰ κάμω ἄλλω^ς...

Π Β' 221

μιὰ ποῦ τοῦ πῶθου τῇ φωτιά δέν ἡμπορεῖ νὰ γνῶσῃ;
Π Β' 376

δέν ἡμπορῶ νὰ τὸν κρατῶ...

Π Γ' 407

Δέν ἡμπορεῖ ν' ἀναπαεῖ, μά κλαίγει καὶ θρηνηῖται
Π Γ' 495

ἀπού γιὰ μέν' ἀνάκαψη δέν ἡμπορεῖ νὰ κάρει;

Π Γ' 498

...δέν ἡμπορᾷ μακρύνω

Π Γ' 564

1. Κριαρ., Λεξ.

2. Κρ.Χρ.6,1952,σ.412 καὶ Κρ.Χρ.13,1959,σ.301,ὅπου καὶ σημειώνει ὅτι αὐτοῖ οἱ τύποι προέρχονται ἀπὸ τὰ μεσαιωνικὰ ἐλληνικά.

3. "ἡμπόρεση" Φαλιέρ., Ἰστ.(Ζώρας) 99. Ἐκίσης στὰ μὴ κρητικὰ Εὐγέν.(Vitti) 1020, Πεντ.(Hess.) Δευτ. IX 28 "ἐμπόρεση" Ἑρωτόκρ.(Ξανθ.) Β'308, Ε'271, Στάθης (Martini) Ἰντ. Β'117, Ροδολ.(Μανούσ.) Γ'26, 339, Φορτουν.(Ξανθ.) Πρόλ. 98, Ἰντ.α'39, Ἰντ.β'70, 100, Ἰντ.γ'150, Δ'220.

Γιὰ τοῦτο νά ξεριζωθεῖ δέν ἤμπορ' ὅξ' ὀμάδι

Π Γ' 611

Ἔλα, γλατί δέν ἤμπορῶ νά κάμω ἀλλήλως...

Π Γ' 637

κί' ἡ νύκτα μέρα νά γενεῖ νά κάμουν ἤμποροῦσα

Ε Πρόλ. 66

δέν ἤμποροῦμα τῇ τιμῇς νά στέκομεν ὀμάδι

Ε Α' 162

τό λογισμό ντ' ἂν ἤμπορῶ, πῶς στέκεται νά γνῶσω

Ε Β' 250

μὰ τόν κουρφό τζη λογισμό ποῖός ἤμπορά γυωρίζει;

Ε Β' 298

ἀπού κλαμιάν ἀνάπαψη δέν ἤμπορῶ νά δώσω

Ε Β' 367

μὰ πῶς ἡ κακορίζικη, πῶς ἤμπορῶ ν' ἀφήσω

Ε Δ' 19

δύχως μεγάλην ἀκονιά δέν ἤμπορεῖ νά λειώσῃ

Ε Δ' 628

νά 'χει δέν ἤμπορεῖ παρά βασιλικό κλωνάρι

Ε Ε' 354

κί' ὅποιοι ἀκομένου μ' ἐντροπή, δέν ἤμπορά κρακτοῦσι

Ε Ε' 620

κί' ἐκεῖνο πού 'ναι πλιότερο, δέν ἤμπορῶ νά φάγω

Κ Α' 261

Κί' ἐγώ, πού δύχως τση κοτέ δέν ἤμπορῶ νά ζήσω

Κ Α' 315

γλατί κακό μέ τούς πολλούς δέν ἤμπορεῖ νά λάχῃ

τό πράμα ὁπῶνας μοναχός δέν ἤμπορεῖ νά κάμῃ

Κ Β' 332, 333

Πάσα κλαμιά δέν ἤμπορεῖ παρά 'ς τσ' ἀρχές νά σφάλλῃ

Κ Β' 383

...Πῶς ἤμπορεῖς νά γνῶσεις

Κ Γ' 76

σέ μιὰ μπουκιὰ δυό τρεῖς γουλιές γλαμιά δέν ἤμπορεῖτε

Κ Γ' 225

Γιὰ ποιά 'φορμή μᾶς ἔκραξε δέν ἤμπορά λογιάσω

Κ Ε' 305

Γιὰ τή λ. ἰσχύει ὁ, τι καί γιὰ τό "ἤμπόρεση". Ὁ τύπος "ἤμπορῶ"¹, ἀπαντᾷ σέ πολλά δημῶδη κείμενα τῆς ἐποχῆς, ἀλλά καί καλλιότερα² καί εἶναι ἀρχαϊστικότερος σέ σχέση πρός τό

1. Γιὰ τόν τύπο βλ. καί Hatzid., Einl., σ. 66.

2. Π.χ. στίς Ἀσσύζες καί στό Μαχαίρῃ συχνά, ἐκείνης καί σέ

"μπορῶ" πού καί τήν ἐποχή ἐκεῖνη ἦταν κοινός. Ἀρχαῖστικόν τό θεωρεῖ καί ὁ Ε.Κριαρᾶς¹ στόν Ἑρωτόκριτο καί ὁ Στ. Ἀλεξίου² στόν Ἀπόκοπο.

ἰδικός

...τῶν ἰδικῶ σ' ἀθρώπῳ

Ε Δ' 485

Ὁ τύπος ὅπωςδήποτε ἀρχαῖστικὸς ἀντὶ γιὰ τοὺς γνήσιους δημοτικoὺς "δικός", πού καί σήμερα εἶναι κοινός, ἀλλά καί σέ πολλά δημῶδη κείμενα τῆς ἐποχῆς (καί κρητικά) τό συναντοῦμε, καί "ἐδικός" πού ἐπίσης εἶναι πάρα πολύ συχνός στά κείμενα αὐτά (καί στά κρητικά). Τοὺς δύο μάλιστα αὐτοὺς τύπους δέν ἀγνοεῖ καί ὁ Χορτάτσης³. Ἀξίζει ὡστόσο νά σημειωθεῖ ὅτι ὁ τύπος "ἰδικός" ἀπαντᾷ καί σέ ἄλλα δημῶδη κείμενα, κυρίως σέ παλιότερα μεσαιωνικά καί ἀρχαῖζοντα καί σέ μερικά κρητικά ὅχι ὅμως δόκιμα⁴.

μακράν

κι' εἰς τόπους ὀγιά λόγου τζη τόσα μακράν ὀδεύγω
Ε Α' 216

Τό ἀρχαῖο ἐπίρρημα "μακράν" διασώθηκε στά δημῶδη κεί-

ρητικά κείμενα, ὅπως Ροδολ. (Μανούσ.) Δ' 91, Τζάνε, Κρητ. κῶλ. (Ξηρ.) 47518 κ.ἄ.

1. Κριαρᾶ, Ἀρχ. γλωσσ. στ. Ἑρωτόκρ., σ. 262.
2. Ἀπόκοπ. (Ἀλεξ. Στ.²), σ. 15.
3. Π.χ. "ἐδικός" Ε Δ' 739, "δικός" Ε Δ' 332.
4. Π.χ. Προδρ. (Hess.-Pern.) III 261 (κρητ. ὑπ.), Συναδ., Χρον. (Πέννας) 33, Σφρ., Χρον. μ. (Grecu) 82, Ἀχιλλ. (Lambr.) Ο 17, 113, Ἀχιλλ. (Hess.) Ν 1096, Σπαν. (Μαυρ.) 272, Διακρούσης (Ξηρ.) 11428, Σαχλ., Ἀφήγ. (Παπαδημ.) 538, Λύβ. (Μαυρ.) Ρ 2306, Λύβ. (Lamb.) Sc. 2353.

μενα, πολύ συχνά μάλιστα στα κρητικά της έποχης¹ εκείνης στον τύπο "μακρά", ό όποιος άναμφισβήτητα είναι δημοτικός, άφοϋ και σήμερα λέγεται, δέν τόν άγνοεί μάλιστα και ό χορτάτης². Ό άρχατος όμως τύπος "μακράν" πιστεύω πως πρέπει όπωσδήποτε να θεωρηθεί λόγιος, έστω και αν έδω τό τελικό ν χρησιμεύει και ως εύφωνικό, άφοϋ και σήμερα δέν διασώθηκε σέ ιδιώματα³ και στα κρητικά κείμενα της έποχης είναι πάρα πολύ σπάνιος (και μάλιστα άμφίβολος)⁴.

μέγας

Και τοϋτο κοντσεδέρει το κι'ό μέγας Τσιτσερόνες
Κ Ε' 348

Η λ.στό λόγο τύπο "μέγας" δέν λείπει φυσικά από τά δημώδη κείμενα της έποχης (και μάλιστα και από μερικά κρητικά), έ-
δώς από όσα διασώζουν άρχαιστικά γλωσσικά στοιχεία⁵. Αν -

1. Π.χ. στον Έρωτόκριτο πολύ συχνά, Βρσκοκ. ('Αλεξ. Στ.) 298, Ροδολ. (Μανούσ.) Δ' 306, Θυσία (Μέγας²) 519 και σέ πολλά άλλα. Στα δημώδη κείμενα της έποχης και στα καλαιότερα άπαντά έκείνης τό δημοτικό έκέρρημα "άκομακρά" και τό "άκουμακρά" (Κριαρ., Λεξ., λ. "άκόμακρα").
2. Π.χ. Ε 'Αφ. 50, Ε 'Πρόλ. 60, Ε 'Ιντ. α' 82, Ε 'Ιντ. β' 8, 152, Π Πρόλ. 43, 76, Π Γ' 275. Ό ίδιος χρησιμοκοιεί άλλοϋ τό δημοτικότερο "μακρία" (π.χ. Ε Α' 81, Ε Β' 416, Ε 'Ιντ. δ' 8). Στόν Ψευδο-Σφρ. (Grecu) 330⁸ συναντοϋμε και τόν τύπο "μακράς".
3. Τό Andr., Lex. μαρτυρεί μόνο τύπο "μαγρά" από τήν Άκουλία.
4. Τόν συνάντησα μόνο στόν Τζάνε, Κρητ. πρόλ. (Ξηρ.) 391⁸ ("μακράν νά"), στό ίδιο κείμενο έκείνης (σ. 178⁶) άπαντά τό "άκομακράν" τό "μακράν" άπαντά έκείνης και στόν Κορων., Μπούας (Σάθας) 34 ("μακράν νά"), όπου έκείνης και τό "άκομακράν" (σ. 33, 71, 97), που τό συναντοϋμε έκείνης και σέ άλλα δημώδη κείμενα, που δέν έχουν όμως άμυγή γλώσσα (Κριαρ., Λεξ., λ. "άκόμακρα").
5. Βρίσκουμε τή λ. π.χ. στα έξής μή κρητικά κείμενα: Άπολλών 473 ("μακόν μέγαν"), Έλλην. νόμ. (Σάθας) 543 ("μέγαν καιρόν"). Προδρ. (Hess.-Pern.) Γλωσσ., Άχιλλεύς πολλ., Μαχ. (Dawk.) 8

τύθετα ὁ δημοτικὸς τύπος "μεγάλος" ἀπαντᾷ πολὺ συχνά, ἰδίως στὰ κρητικὰ κείμενα. Χαρακτηριστικὸ μάλιστα εἶναι ὅτι σέ κείμενα ποὺ διασώζουν γνησιότερο τὸ ἰδιώμα, ὅπως π.χ. ὁ Ἐρωτόκριτος, ἀπαντᾷ μόνον τὸ "μεγάλος". Τὸ ἔδω συμβαίνει καὶ μέ τὸ Χορτάτιση ἐκτός ἀπὸ τὸ παραπάνω χωρίο.

Καὶ σήμερα ἄλλωστε στήν Κρήτη σώζεται μόνον ὁ τύπος "μεγάλος" (Πάγκ., Ἰδιώμ.Κρ.)¹.

Ἐξάλλου χαρακτηριστικὴ εἶναι καὶ ἡ σημασία ποὺ ἔχει ἐδῶ τὸ ἐπίθετο (σημαίνει "σπουδαῖος"), ποὺ ὡς προσδιορισμὸς κυρίου ὀνόματος ἐξέχοντος προσώπου συνήθως ἐμφανίζεται ὡς καθιερωμένη λόγια ἔκφραση (πρβλ. π.χ. τὰ χωρία τοῦ Ζήνωνα ποὺ παραθέτονται στή σημ. 5 σ. 137-8). Νομίζω πῶς ὁ Χορτάτισης σκόπιμα χρησιμοποίησε τὴ λ., ὅπως καὶ σέ ἀρκετές ἄλλες περιπτώσεις, γιὰ νὰ δώσει σοβαροφάνεια καὶ κωμικὸ στοιχεῖο στὰ λόγια τοῦ δασκάλου.

νέφος

νέφη σηκώνω σκοτεινὰ κι ὅλη τὴ γῆ σκεπάζω

Π Α' 374

μά νέφη σύρε σκοτεινὰ τσ' ἀχτύνες σου νὰ χώσου

Π Β' 431

νέφος σκοτεινισμένο ἄς σέ σκεπάσει

Ε Δ' 759

56 ("μέγαν κλάμαν"), θησιζής (Βεν.) Γ' (49¹) ("μέγας εἰς τὸ κορμὶ του") κ.ἄ. Ἐπίσης στὰ ἐξῆς κρητικὰ: Πικατ. (Κριαρ.) 539 ("μέγα βροῦχος"), Ζήνων (Σάθας) Γ' 109 ("τοῦ μέγα αὐτοῦ"), 234 ("τόμ μέγα τόν Ἀρμάκιο"), Δ' 157 ("ὁ μέγας Ζεὺς"), Ε' 180 ("ὦ μέγα Ἀναστάσιε"), 182 ("μέγας αὐτοκράτορας"), Τζάνε, Κρητ. πόλ. (Ξηρ.) 257² ("μέγαν θάνατον"), Σαχλίκης (Vitti) 95 ("μέγας πελελός"), Π.Ν. Διαθ. (Μέγας) 335^α, 3 ("μέγα Πλάστη").

1. Τὸ "μέγας" σώζεται σήμερα σέ μερικὰ ἰδιώματα, ὅπως π.χ. στὸ ποντιακὸ (Andr., Lex.), ἐπίσης στὸ κυπριακὸ (Σακελλαρίου, Κυπριακὰ Β' γλωσσ.) κλπ.

πῶς σκοτεῖνά δὴ πέφτουσι νέφη νά σέ πλακώσου
κὲ ἀκού τ' ἀμμάτια καθενὸς σήμερο νά σέ χώσου;
Ε Ε' 7

Ἡ λ. (ἀρχαία) εἶναι συχνή στὰ δημῶδη μεσαιωνικά κείμενα καὶ σέ ὅσα διατηροῦν ἔντονα ἀρχαῖστικά στοιχεῖα καὶ στὰ δημοτικότερα (κρητικά ἢ μὴ κρητικά¹) τόσο στὸν ἐνικό ὅσο καὶ στὸν πληθυντικό ἀριθμό.

Ὡστόσο ἡ συχνή παρουσία τῆς λ. στὰ κείμενα αὐτὰ δέν νομίζω ὅτι μᾶς ἀναγκάζει νά τή δεχθοῦμε γνήσια δημοτική· του - λάχιτον δέν φαίνεται κρητική.

Κι' αὐτό γιὰτὶ καὶ σήμερα μόνο σέ ἐλάχιστα ἰδιώματα² διασώθηκε, ἐνῶ στὰ ἄλλα ἔχει ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ δημοτικότερα συνώνυμα³, πού τὰ περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ τὰ συναντοῦμε καὶ στὰ δημῶδη κείμενα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, καὶ μάλιστα καὶ στὰ κρητικά⁴.

1. Ἔτσι βρίσκουμε τή λ. π. χ. στὰ ἐξῆς κρητικά κείμενα: Βοσκοπ. (Ἀλεξ. Στ.) 466, Ἐρωτόκρ. (Ξανθ.) Γλωσσ., θυσία (Μέγας²) 390, 624, Πικατ. (Κριαρ.) 411, 412, Ζήνων (Σάθας) Α' 229, 423, Στάθης (Martini) Α' 317, Τζάνε, Κρητ. πόλ. (Ξηρ.) 27529, 3995, 47713, Φορτουν. (Ξανθ.) Πρόλ. 112, Μορεζίν, Κλύνη Σολ. (Κακ.) σ. 408.
2. Μόνο στὸ κυπριακό καὶ στὸ ποντιακό (Σακελλαρίου, Κυπριακά Β' Γλωσσ. καὶ Παπαδ. Α., Λεξ. ποντ. διαλ. Βλ. ἐκίσης Andr., Lex.).
3. Π. χ. "σύννεφο" κοιν. καὶ ἰδιωμ., "σύννεφο", "γνέφι", "νέφια" (πληθ.), "νέφκια" (πληθ.), "(ἀ)νεφέλη", "νέφελο", "νέφαλο" (βλ. Andr., Lex.), "ἀνέφι" στήν Ἀνδρο (Δ. Οἰκονομίδης, Ἀθηνᾶ 56, 1952, 217), "ἀνέφαλο" ὠδεκαν. ἰδιωμ. (Α. Τσοκανάκης, Ἑλληνικά 13, 1954, σ. 190).
4. Π. χ. "νέφαλο(ν)" Ἐρωτόκρ. (Ξανθ.) Γλωσσ., Ζήνων (Σάθας) Γ' 325, θυσία (Μέγας²) 676, Τζάνε, Κρ. πόλ. 182²⁸, 262²⁶, Μορεζίν., Κλύνη Σολ. (Κακ.) σ. 408 κ. ἄ. "νέφαλος" (ὁ), Χούμνου, Π. Δ. (Marshall) XIV 4, 109, "γνέφος" Ἑβρ. ἐλεγ. 160, Εὐγέν. 982, Πεντ. (Hess.) Ἐξ. XIX B 9 κ. ἄ., Πρόλ. κωμ. (Βεργ.) 39, Σουμμ., Παστ. φύδ. (Βεν.) Α' 675, 990, Ch. pop. (Pern.) 386 καθὼς ἐκίσης καὶ ἄλλα παράγωγα ὅπως π. χ. "συννεφιά" θυσία 27, Ἐρωτόκρ. (Ξανθ.) γλωσσ., "συννεφιδῶ" Ἀπόκοκ. (Ἀλεξ. Στ.) 87, "συννεφιδῶ" Ἐρωτόκρ. (Ξανθ.) Γλωσσ., "συννεφιδῶ" Πένθ. θαν. (Ζώρας²) 245.

Ὁκωσδήποτε πάντως τό γνησιότερο κρητικὸ εἶναι τό "νε-
φαλο" πού καί σήμερα λέγεται στό κρητικὸ ἰδῶμα¹ καί εἶναι
χαρακτηριστικὸ ὅτι τό ἔχει καί ὁ ἰδιὸς ὁ χορτάσης².

Ἡ προτίμηση λοιπόν τῆς λ. ἀντὶ γιὰ ἄλλα δημοτικὰ συνώ-
νυμα μαρτυρεῖ κάποιο ἀρχαϊσμό.

Ξαγοράζω

κι' ὕστερα τὰ (ένν. τὰ χρυσὰ μανύνια) ξαγόρασε μέ τήν ἀπομο-
νή σου

Κ Β' 199

πούρ' εἴπασέ μας μιὰ φορά πῶς γεῖς ἀπό τή χώρα
τούτη τήν ἐξαγόρασε, μ' αὐτός δέν τήν ξετρέχει

Κ Δ' 419

κι' ἐμᾶς ἐφέρανε ἐπὰ στήν Κρήτη κι' ἐκουλῆσα,
κι' ἓνας μᾶς ἐξαγόρασε μέ στάμενα περὶσσα

Κ Δ' 426

μὰ πῶς τήν ἐξαγόρασε (ένν. τή θυγατέρα) γεῖς Κρητικὸς γρου-
κοῦμε

Κ Δ' 432

Ἡ λ. στόν τύπο "ἐξαγοράζω" εἶναι μεταγενέστερη (L-S).

Ἀργότερα τή βρίσκουμε πολύ συχνά στοὺς ἐκκλησιαστικούς
συγγραφεῖς (Lampe, Lex.). Σήμερα εἶναι δημοτικὴ (σέ ἄρκετὰ
ἰδιώματα) στόν τύπο "ξαγοράζω" (Andr., Lex., λ. "ἐξαγοράζω")³,
ἀλλὰ δέν ἀπαντᾷ στό κρητικὸ ἰδῶμα.

Σέ πολλὰ κείμενα τῆς ἐποχῆς συναντοῦμε τόν τύπο "ξα-
γοράζω"⁴ καθὼς καί "ἐξαγοράζω"⁵.

1. Πάγκ., Ἰδῶμ. Κρ. Α', σ. 178 καί Andr., Lex. (λ. "νεφέλη"). Στὴν Κρήτη λέγεται σήμερα καί τό οὐσιαστικὸ "νεφόκημα" (Andr., Lex., λ. "νεφέλη").
2. Π Α' 321, Δ' 126, Ε' Ἰντ. α' 67, Γ' 195, Ε' 506.
3. Μαρτυροῦνται ἐκίσης καί τύποι "ξαγοράζου" καί "ξαγορά -
νου" ἀπό τήν Τσακωνιά καί "ξαγοράω" ἀπό τό κοντιανὸ ἰδῶ -
μα (Andr., Lex., ὁ. π.).
4. Π. χ. Δεφ., Λογ. (Kar.) 725, Ἀθηναίς (Βεν.) Η' (346), (978), Ἀλφ.
(Κακ.) 15²¹, Σουμμ., Ρευκελ. (Σάθας) 179, Πεντ. (Hess.) σέ
πάρα πολλές παρακομπές.
5. Ὁ Δημητράκ. ἔχει ὡς δημοτικὴ ἐκίσης τή λ. "ξαγορά" ἐνῶ
τό "ἐξαγορά" μόνο νεώτερο.

Τό πιθανότερο είναι πώς ή λ.στά κείμενα αυτά (ιδίως ό τ. "έξαγοράζω") προέρχεται από τή λόγια καί κυρίως από τήν έκκλησιαστική γλώσσα, κι' αυτό γιατί στά περισσότερα γίνεται λόγος για έξαγορά ψυχής ή έξαγορά από τίς άμαρτίες (διά του βαπτίσματος κλπ.) ή έξαγορά αίχμαλώτου (όπως π.χ.στό Δεφ., Σωσ.316). 'Αξίζει ωστόσο νά σημειωθεί ότι οί παρακομπές σέ κρητικά κείμενα τής έποχής είναι ελάχιστα¹.

Σημασία: 'Η σημάσια στό Χορτάτση είναι στό Β'199 "πληρώνω για νά πάρω πίσω ένα ενέχυρο" καί στά υπόλοιπα χωρία "έξαγοράζω, άπελευθερώνω ένα σκλάβο πληρώνοντας"(Κατζ., Γλωσσ.). Είναι δηλαδή ή σημάσια πού έχει έκίσης ή λ.καί σήμερα (Andr., Lex., ό.π.).

'Από όλα αυτά φαίνεται λοιπόν ότι ό Χορτάτσης χρησιμοποίησε μία λέξη, πού, άν δέν ήταν άποκλειστικά λόγια, ωστόσο δέν είχε διάδοση στό κρητικό ιδίωμα. Αυτό άκριβώς τό τελευταίο μας οδηγεί στη σκέψη ότι μάλλον πρέπει νά θεωρηθεί ή λ.λόγια, μολονότι ό Χορτάτσης τή χρησιμοποίησε στό δημοτικότερό της τύπο "ξαγοράζω"².

1. Διακρούσης 1091² ("έξηγόρασας" ή όλη φράση έκκλησιαστική. Τό κείμενο δέν είναι κρητικό, αλλά έχει πολλά κρητικά στοιχεία), Τζάνε, Κρητ. πδλ. 357¹⁶ ("ξαγοράζονται") 428¹⁸ ("νά...ξαγοράσουμε"), 430¹⁹ ("νά...έξαγοράσει"), 430²⁶ ("ξαγοράσουνε").

2. Στο Κ Β'199 ό τύπος είναι βέβαιος. Στις άλλες παρακομπές δέν είναι βέβαιος, γιατί τό ρήμα είναι σέ ιστορικό χρόνο, αλλά ή μαρτυρία του Κ Β' 199 μας κάνει νά υποθέσουμε ότι πρόκειται μάλλον για τόν ίδιο τύπο.

ὀλύγο

μήν γκρεμιστεῖς, μήν γκρεμιστεῖς, μά ὀλύγο μ' ἀφουκράσου!
Κ Ε' 70

ὀλύγος

μέ κοπελλιάρην ὁμορφο σέ βλέπησην ὀλύγη
Ε Δ' 126
...μήν ἀγαπᾷς κλανένα,
κί' ὀλύγο θάρρος ὅλοι τους ᾄς ἔχουν ἀπό σένα
Κ Β' 374

Οἱ τύποι "ὀλύγο" καί "ὀλύγος" ἀπαντοῦν καί σέ ἄλλα δη-
μῶδη κείμενα τῆς ἐποχῆς καί μάλιστα καί σέ κρητικά, ὅπως ἐ-
κίσης καί διάφορα παράγωγα καί σύνθετα¹.

Ἦστώσο νομίζω ὅτι τόσο οἱ δύο αὐτές λέξεις, ὅσο καί τὰ
παράγωγα καί τὰ σύνθετα πού ἀναφέρθηκαν εἶναι ἀρχαϊσμοί. Κί'
αὐτό γιατί στά κείμενα αὐτά (τά κρητικά) συνηθῶς ἔχουμε
τούς τύπους "ἐλύγος" καί "λύγος" πού καί σήμερα διασώθηκαν
στό κρητικό ἰδίωμα².

"Ἀλλωστε καί ὁ ἔδλος ὁ Χορτάτσης, πού γράφει συνειδη-
τά τό ἰδίωμα, δέν ἀγνοεῖ τούς δημοτικότερους τύπους³.

Χαρακτηριστικό μάλιστα εἶναι ὅτι οἱ τύποι "ὀλύγο" καί
"ὀλύγος" δέν διασώθηκαν σέ νεοελληνικά ἰδιώματα ἐκτός ἀπό
τό ποντιακό⁴.

1. Ἔτσι βρίσκουμε π.χ. "ὀλύγο" ἢ "ὀλύγος" στά: Σαχλ.Α (Wagn.) 3, Χούμνου, Π.Δ. (Marshall) IX 22, Ἑρωτόκρ. (Ξανθ.) Γλωσσ. Στόν Σπαν. (Ζώρ.) V 16, 103 βρίσκουμε "ὀλιγόν" καί "ὀλιγά" ἀν-τίστοιχα. Ἐκίσης συναντοῦμε "ὀλιγάκι", Φιλ. (Ζώρ.) 188, "ὀ-λιγαῖνω" Ἀπόκοπ. (Ἀλεξ. Στ.) 58, "ὀλιγούτσικος" Ἀχέλης (Pern.) 592, Ἀπόκοπ. (Ἀλεξ. Στ.) 185, 439, 465, Ἑρωτόκρ. (Ξανθ.) Γλωσσ., "ὀλιγοφυῶν" Περύ ξεν. (Καλιτς.) 397, Χούμνου, Π.Δ. (Marshall) I 25.
2. Βλ. Στ. Ξανθουδύδη, Ἑρωτόκρ. Γλωσσ., λ. "ὀλύγος", "ἐλύγος" καί "λύγος".
3. Ἔτσι ἔχει π.χ. "ἐλύγος" Π Β' 182, 326, (βλ. καί Γλωσσ.) "ἐ-λιγούτσικος" Ε Γ' 320, καθὼς καί τὰ "λιγάκι", "λύγο", "λύ-γος", "λιγότερα", "λιγούτσικος" (βλ. Πανώρ. Γλωσσ.).
4. Πακαδ. Α., Λεξ. ποντ. διαλ.

Ἀναμφισβήτητα λοιπόν πρόκειται γιὰ ἀρχαϊσμό τοῦ Χορτάτση, ὅπως ἀρχαϊσμοὶ θὰ πρέκει νὰ θεωρηθοῦν καὶ στὰ ἄλλα δημοτικὰ κείμενα οὐ λέξεις αὐτές καὶ τὰ παράγωγά τους ποὺ ἀναφέρθηκαν.

Ἐξάλλου καὶ ὁ Στ. Ἀλεξίου¹ χαρακτηρίζει ὡς ἀρχαϊσμό τὸ "ὀλύγη" (ἀντὶ τοῦ "λύγη") στὸν Ἀπόκοκο.

ὁμοιάζω

ΝΙΚ.Μά τὴν ἀλήθεια, ἀγαπτικὴ κλαμὶ ἄλλη δέν ὁμοιάζει
τὸ ἀντύληψή σου σάν αὐτὴ τῇ πόληψή σου μοιάζει.
ΚΑ. Μοιάζει μου, ναῖσκε, μοιάζει μου, καὶ μόνο δῶσε μοῦ τη
Κ Α' 79

Τὸ "ὁμοιάζω" (μτγν., L-S) δέν λείπει βέβαια καὶ ἀπὸ ἄλλα δημῶδη κείμενα τῆς ἐποχῆς καὶ μάλιστα καὶ κρητικὰ².

Ἦστοςο πολὺ κοινότερο εἶναι τὸ δημοτικὸ "μοιάζω", ποὺ καὶ σήμερα λέγεται. Στὸν Ἑρωτόκριτο μάλιστα (βλ. Ἑρωτόκρ. γλωσσ.) ἀπαντᾷ ἀποκλειστικὰ τὸ "μοιάζω"³.

1. Ἀπόκοκ. (Ἀλεξ. Στ.²), σ. 15.

2. Ὅπως π.χ. Ροδολ. (Μανούσ.) Γ' 418, Σαχλ., Ἀφήγ. (Παπαδημ.) 441, Γαδ. διήγ. (Ἀλεξ. Λ.) 337, Χούμνου, Π. Δ. (Marshall) XI 54, Συναξ. γυν. (Krumb.) 25, 561, 1109, Περὶ ξεν. (Καλιτσ.) 475, Ἀχέλης (Pern.) 126, 1109, ἀσφαλῶς κ. ἄ.

3. Στὸν Ἑρωτόκριτο ἀπαντοῦν καὶ τὰ "μοιαστός" καὶ "μοιότη" ποὺ κτ' αὐτὸ τὸ θεωρεῖ λόγιό στοιχεῖο ὁ Στ. Ἀλεξίου (Κρ. Χρ. 6, 1952, σ. 412).

Στὴ θυσία (Μέγας²) 198 ὑπάρχει ἀόριστος "ὠμοιώθη" ποὺ κατὰ τὸν ἐκδότη ὀφείλεται σὲ ἐκδόραση τῆς ἐκκλησιαστικῆς γλώσσας.

Στὸ Ροδολ. (Μανούσ.) Γ' 419 ὑπάρχει ἐκίθετο "ὁμοιαστός".

Στὸν Πικατ. (Κριαρ.) 480 ὑπάρχει "ὁμοιος", στὸ ἔδωο κείμενο ἐκίσης στ. 420 ὑπάρχει "ὁμοιότητα", ἐνῶ στὸ στ. 511 ὑπάρχει "ὁμοῦως".

Ὅλα αὐτὰ ὅμως εἶναι ἀρχαϊσμοὶ (ἰδίως τοῦ Πικατόρου ὀφείλονται σὲ ἐκδόραση τῆς ἐκκλησιαστικῆς γλώσσας).

Σήμερα εξάλλου δέν μαρτυρεῖται ὁ τύπος καί τά παράγω-
γά του ἀπό τήν Κρήτη¹.

Ὁ Χορτάτσης, πού δέν ἀγνοεῖ καί τό δημοτικὸ "μοιάζω"²,
φαίνεται πὺς χρησιμοποίησε τόν τύπο ἀπὸ μετρικὴ ἀνάγκη.
πιθυμῶ

τό θάνατό μου πιθυμῶ καί θέλω τή ζωή μου

Κ Γ' 40

Ὁ τύπος "πιθυμῶ" ἀπαντᾷ καί σέ ἄλλα δημῶδη κείμενα
τῆς ἐποχῆς³, τά περισσότερα ἀπὸ τά ὅποια δέν εἶναι κρητικά.

Ὁ συνηθέστερος τύπος στά κρητικά κείμενα τῆς ἐποχῆς
αὐτῆς (ἀλλά καί στά μὴ κρητικά) εἶναι "πεθυμῶ", πού ἀπαντᾷ
ἀποκλειστικά στόν Ἑρωτόκριτο καί τόν ἔχει ἐπίσης καί ὁ
Χορτάτσης πολὺ συχνά· ὁ Χορτάτσης ἔχει ἀποκλειστικά καί τόν
τύπο "πεθυμιᾶ"⁴ καθὼς καί ἄλλα παράγωγα τοῦ τύπου αὐτοῦ⁵.

Σήμερα εξάλλου στήν Κρήτη λέγεται "πεθυμῶ" (ὄχι "πιθυ-
μῶ")⁶. οὔτε ἐπίσης ἀπὸ ἄλλο νεοελληνικὸ ἰδίωμα μαρτυρεῖται
τό "πιθυμῶ"⁷.

1. Μόνο στό κυπριακὸ ἰδίωμα λέγεται "ὁμοιάζω" (Σακελλαρίου, Κυπριακὰ Γλωσσ.) καί στό ποντιακὸ ἰδίωμα "ὁμοιάσμαν" (Παπαδ. Α., Λεξ. ποντ. διαλ.).
2. Βλ. Κ Α' 80, 81, Π Β' 3, 91, 103, 147, Δ' 80.
3. Ὅπως π.χ. Σταυριν. (Legr.) 1052, Λύβ. (Μαυρ.) Ρ 455, Διακρούσης (Ξηρ.) 119¹², Διήγ. (Lambr.) 0 1620, Σουμμ., Παστ. φύδ. (Βεν.) Γ' 16, Ἀξαγ., Κάρολ. Ε' 1406, Τζάνε, Κρητ. πόλ. (Ξηρ.) 1802⁸, 13413, Κορων., Μπούας (Σάθας) 144, ἔσως καί ἄλλοι.
4. Τό "πιθυμιᾶ" εἶναι πολὺ σπανιότερο. Τό συναντοῦμε στά κείμενα: Τζάνε, Κρητ. πόλ. (Ξηρ.) 209²⁴, Κορων., Μπούας (Σάθας) 125, Σουμμ., Παστ. φύδ. (Βεν.) Γ' 477.
5. Βλ. Πανώρ. Γλωσσ.
6. Βλ. Ἑρωτόκρ. Γλωσσ. Καί ὁ Χατζιδ., ΜΝΕ Α' σ. 219 ἀναφέρει ὡς σημερινό τό "πεθυμῶ".
7. Ὁ Σακελλάριος, Κυπριακὰ Β' Γλωσσ. ἀναφέρει ὅτι λέγεται καί σήμερα στήν Κύπρο, ἀλλὰ δέν τό δηλώνει ρητά, ἀπὸ ὅσα μάλιστα γράφει φαίνεται ὅτι κι' ἐκεῖ ἂν ὄχι μοναδικός τουλάχιστον κοινότερος εἶναι ὁ τύπος "πεθυμῶ". Στό ποντιακὸ ἰδίωμα λέγεται "ἐπιθυμῶ" (Παπαδ. Α., Λεξ. ποντ. διαλ.).

Νομίζω λοιπόν ότι ο τύπος μπορεί να θεωρηθεί αρχαῖ -
σμός του χορτάσι· όπως σήποτε βέβαια αρχαιότερος τύπος θά
ἦταν τό "ἐκθυμῶ", ἀλλά καί τό "κλυθυμῶ" εἶναι κλό κοντά στό
"ἐκθυμῶ" παρά τό "κεθυμῶ"¹.

σήμερον

κώς λυγ' ἠθέλασι βρεθεῖ τήν σήμερον νά κλαῖσι

Π Α' 405

κλ' ἄν εἶναι κλ' ὥς τό σήμερον δέν εἶναι παντρεμένη

Ε Α' 533

τύ 'έξω θέλ' ἴδωε κλ' αὐτή τή σήμερον ἡμέρα

Ε Ε' 266

συμπεῖθησ' μου, τήν σήμερον δέ θά κλυτεύεις τόσα

Κ Α' 88

κλ' ὥς ἤκουσα, τήν σήμερον θά κάμους τό γάμο.

Κ Α' 107

...θέλω σήμερον νά μάθεις νά μαλώνεις

Κ Β' 71

Πουτάνα, θά σέ κάμω ἐγώ τήν σήμερον ν' ἀφήσεις

Κ Β' 261

τήν σήμερον νά ξάνοιγες μέσα τό λογισμό μου

Κ Δ' 186

...χαρά γεμάτο

σῆσε βαστῶ καί τῶν θυονῶν τήν σήμερον μαντάτο.

Κ Ε' 84

κλ' ἐλντα καλομοιριά θωρῶ σήμερον στό κορμί μου!

Κ Ε' 450

...κλ' ἐλντα χαρά γροίκοῦσι

τά σωθικά μου σήμερον!

Κ Ε' 452

Ἡ λ. χαρακτηρίζεται λόγια καί μάλιστα ὄχι γνήσια στή
θυσία τοῦ Ἀβραάμ ἀπό τό Στ. Ἀλεξίου². Ἀρχαῖσμός "ἀπολιθω-
μένος" ἐξάλλου θεωρήθηκε καί στόν Ἑρωτόκριτο ἡ ἔκφραση "τή
σήμερον ἡμέρα" ἀπό τόν Ε. Κριαρά³, ἡ ὁποία, ὅπως δηλώνεται
(δ.κ.), καί σέ ἄλλα κείμενα ἀπαντᾷ καί σήμερα λέγεται. Πρα-
γματικά κλυτεύω ότι τό ἔδω ἐσχύει καί γιά τό χορτάσι,

1. Γιά τό ε τοῦ "κεθυμῶ" πού θεωρεῖται ότι προέρχεται ἀ-
πό τήν αὔξηση βλ. Χατζιδ., ΜΝΕ Α' σ. 30 καί Ἑρωτόκρ. Γλωσσ.
Γιά τήν ἐξαφάνιση τοῦ ἀρκτικοῦ ε (τοῦ ἐκθυμῶ) βλ. Ἑ-
ρωτόκρ. Γλωσσ., λ. "κεθυμῶ" καθώς καί Χατζιδ., ΜΝΕ Α' σ. 219.

2. Κρ. Χρ. 13, 1959, σ. 300.

3. Κριαρά, Ἀρχ. γλωσσ. στ. Ἑρωτόκρ., σ. 275.

πρόκειται δηλαδή, όσον άφορ ά φυσικά τόν τύπο "σήμερον" για άπολιθωμένο άρχαϊσμό, ένώ τό "σήμερο", πού είναι πολύ συ -
χνό στά κείμενα καί τό έχει καί ό Χορτάτσης όπωσδήποτε κρέ -
πει νά ήταν δημοτικό τήν έποχή εκείνη, όπως καί σήμερα στην
Κρήτη¹.

Ό Ε.Κριαρής² χαρακτηρίζει άρχαϊσμό τό "τήν σήμερο"
στην Πανώρια (Π Γ' 405,442). Πρόκειται, νομίζω, κι' έδω για
άπολιθωμένο άρχαϊσμό πού είναι βραχυλογία της έκφρασης "τήν
σήμερον ήμέρα".

σπήλαιο

Τότε πάγει σιμά είς τό σπήλαιο ή Φροσύνη

Π Δ' μετά στ.168

Σωστά, νομίζω, θεωρήθηκε άρχαϊστική ή λ. στό Χορτάτση³,
άφοϋ ό γνήσιος δημοτικός τύπος είναι "σπήλιο", πού άπαντά
καί στό Ροδολύνο⁴, αλλά καί στόν Ίδιό τό Χορτάτση⁵ σέ άρ -
κετά χωρία καί σήμερα μάλιστα μαρτυρείται ό Ίδιος τύπος στό
άρσενικό από τή δυτική Κρήτη⁶.

Όστόσο τό λόγιο τύπο "σπήλαιο" συναντοϋμε καί σέ άλ -
λα δημώδη κείμενα της έποχής καί καλιότερα, κυρίως σέ άρ -
χαΐζοντα⁷.

1. Ν.Κοντοσόπουλος, Κρ.Χρ.22,1970,σ.253.Τό "σήμερο" διασώθη -
κε σήμερα έπίσης καί στό κυπριακό καί στό ποντιακό Ίδύ -
ωμα (Σακελλαρίου, Κυπριακά Β' γλωσσ. καί Παπαδ.Α., Λεξ. ποντ.
διαλ.).
2. Έκδ. Πανώριας, σ.27.
3. Ε.Κριαρής, Έκδ. Πανώριας, σ.27. Ό Ίδιος θεωρεί έπίσης άρ -
χαϊσμό τή λ. "σπήλαιον" καί στόν Κατσαΐτη (Έκδ. Κατσαΐτη,
σ.κη').
4. Ροδολ. (Βεν.) Α' 23 .
5. Π.χ.Π. Πρόλ.48,74, Π Α'18,319, Π Β'482, Π Γ'229,275,625, Π Δ'
152,170, Ε Ε'9.
6. Πάγκ., Ίδύωμ.Κρ.Τό "σπήλιος"(ό) άπαντά έπίσης καί στόν
Έρωτόκριτο, βλ. Γλωσσ. Έκδ. Ξανθουδύδη, όκου έπίσης σημειώ -
νεται ότι ή Ίδια λ.λέγεται καί σήμερα στην Κρήτη καθώς
καί παράγωγά της.
7. Π.χ.στά έξης περισσότερο δημοτικά: Χρον.Μορ. (Καλ.) Η 1697,

στέλλω

στον πόλεμο μέ τήν εὐχή καί τήν περίσσια χάρη
οὕς στέλλω μόνο τοῦ Χριστοῦ...

Ε 'Ιντ. δ'68

Μάλλον ἀρχαϊσμός ἀντί τοῦ δημοτικοῦ "στέλω". Ὁ ἐνεστώ-
τας "στέλλω", ὅσο ξέρω, δέν ἀπαντᾷ σέ ἄλλα δημώδη κρητικά
κεῖμενα τῆς ἐποχῆς. Στήν Κύπρο φαίνεται πώς λεγόταν².

3. Λέξεις μέ τύπο νεωτερικό, ἀλλά μέ σημα- σία λόγια.

Πολλές λόγιες λέξεις ἔχουν διασωθεῖ στό κρητικό ἰδιώ-
μα (ὅπως καί σέ ἄλλα ἰδιώματα) μέ νεωτερικό τύπο, κάπως ἀλ-
λαγμένο ἀπό τόν ἀρχικό.

Ὁ Χορτάτης περιλαμβάνει φυσικά καί αὐτές τίς λέξεις
στό λεξιλόγιό του, σάν δημοτικές πού εἶναι, ἀλλά μερικές
φορές τίς χρησιμοποιεῖ μέ σημασία ἀποκλειστικά λόγια. Οἱ
λέξεις αὐτές λοιπόν, πού ἀρχαῖζουν μόνο ὡς πρὸς τή σημασία,
ἀνήκουν σ' αὐτήν τήν κατηγορία.

ἀστενεῖα

ὁ νιός ἀκού 'καμα ἄντρα μου νά 'χει ἀστενεῖα ἀπό πλοῦτος
Ε Δ' 310

Ὁ τύπος "ἀστενεῖα" ἀναμφισβήτητα εἶναι δημοτικός, ἀ-
φοῦ καί σήμερα ὑπάρχουν ἰδιωματικοί τύποι "ἀστένεα" καί
"στένεα"³, καί στό δημώδη κεῖμενα τῆς ἐποχῆς ἐκτός

1773, 3005(-ον) Διγ.(Καλ.)Α 3521 (-ον), Καλλίμ.(Κριαρ.)
857, καθώς καί στό ποίημα: Χούμνου, Π.Δ.(Marshall) VIII 5
(-ον), I 34(-ον), VIII 100(-ον), IV 99(-ον), ἐνῶ στή Βο-
σκοπούλα ὁ Στ. Ἀλεξίου (Κρ.Χρ.13, 1959, σ.300) δέν τόν θε-
ωρεῖ γνήσιο.

1. Ὅπως μέ κληροφορεῖ ἡ δ. R. Collins, τό χφ τοῦ Birmingham ἔχει τή γραφή "στεύλω" (stilo), ὅπως καί ἡ ἔκδοση τοῦ Γραδενίγιου καί τό χφ τοῦ Μονάχου, ἐνῶ "στέλλω" ἔχει μόνο ἡ ἔκδοση τοῦ Κιγλάα· αὐτήν τήν τελευταία γραφή προτίμησε καί ὁ Ξανθουδίδης.
2. Βλ. Dawkins, ἔκδ. Μαχαιρᾶ, τόμ. Β' γλωσσ. Σήμερα ὁ ἰδιος τύπος μαρτυρεῖται μόνο ἀπό τήν Εὐβοία (Andr., Lex.).
3. Βλ. ΙΑ, λ. "ἀστένεα".

ἀπό τό ἀρχαῖο "ἀσθένεια" συναντοῦμε καί τύπους "ἀσθενεία", "ἀσθενειά", "ἀστένεια"¹.

Ὡστόσο ἡ σημασία πού ἔχει ἐδῶ ἡ λ., "ἀδυναμία, ἔλλειψη"², εἶναι ἀρχαία³ καί εἶναι χαρακτηριστικό πώς δέν τή βρίσκουμε σέ κανένα ἄλλο δημῶδες μεσαιωνικό κείμενο⁴ οὔτε καί σήμερα⁵. Ἀντίθετα τόσο οἱ σημερινές σημασίες ὅσο καί οἱ σημασίες τῶν παλιότερων δημῶδων κειμένων εἶναι ἡ βασιική "ἀρῶστια, νόσος (σωματική)" καί ἄλλες εἰδικότερες, πού προέρχονται ὅμως ὅλες ἀπό αὐτή τή βασιική⁶.

ΠΕΡΗΦΑΝΕΙΑ

γιατί δέν ἦτο τότες ἐκ τόν Ἄδη
στόν κόσμο ἡ Περηφάνεια ἐρχομένη

Ε Β' 483

Ἡ λ. ὡς προσηγορικό οὐσιαστικό εἶναι πολύ συχνή στά δημῶδη κείμενα τῆς ἐποχῆς (κρητικά καί μή κρητικά) μέ διάφορους τύπους, ὅπως "περηφάνεια", "περηφανειά", "ὑπερηφάνεια", "ὑπερηφανειά". Σήμερα ἐξάλλου εἶναι κοινή, ἐνῶ στά ἰδιώματα δέν παρουσιάζει μεγάλη διάδοση⁷.

Ἐδῶ ἐμφανίζεται κάποια ἀλληγορική προσωποποίηση τῆς ἀφηρημένης ἔννοιας, πού ἀναμφισβήτητα δέν εἶναι δημοτική· ἄλλωστε καί τό ὅλο χωρίο ὡς πρός τό νόημα προέρχεται ἀπό λόγια πρότυπα.

1. Βλ. Κριαρ., Λεξ., λ. "ἀσθένεια".
2. Βλ. Κριαρ., Λεξ., λ. "ἀσθένεια" 3.
3. L-S, λ. "ἀσθένεια" 3.
4. Βλ. Κριαρ., Λεξ., ὁ.π.
5. Βλ. ΙΛ ὁ.π.
6. Βλ. Κριαρ., Λεξ. ὁ.π. καί ΙΛ ὁ.π. Ὅσο γιά τίς σημασίες 2 καί 4 τοῦ Κριαρ., Λεξ., ὁπωσδήποτε δέν εἶναι δημοτικές, ἀφοῦ προέρχονται ἄλλωστε ἀπό κείμενα πού ὀλοφάνερα ἀρχαΐζουν· εἰδικά μάλιστα στή σημασία 2 εἶναι φανερό ἡ ἐπίδραση τῆς ἐκκλησιαστικῆς γλώσσας.
7. Στό ποντιακό ἰδιῶμα ἀπαντᾷ μέ διάφορους τύπους (Πακαδ. Α., Λεξ. ποντ. διαλ., λ. "ὑπερηφάνεια").

Χρυσός

κι' ἔτσ' ἦτονε πολλή ἢ καλομοιριά τως,
κού τόν καιρόν ἐκεῖνο ὀνοματοῦσα
χρυσό μέ πᾶσα δίκλο...

Ε Β' 480

Ὁ τύπος "χρυσός" τοῦ ἐπιθέτου "χρυσός" (ἀρχ. "χρυσόυς") ἀπαντᾷ πολύ συχνά στά κείμενα τῆς ἐποχῆς ἰδίως στά κρητικά (συχνά τόν χρησιμοκολεῖ καί ὁ Χορτάτης)· ἀναμφι-
σβήτητα ἦταν δημοτικός τήν ἐποχή ἐκεῖνη, ὅπως εἶναι καί
σήμερα στήν Κρήτη¹.

Ὅσο γιά τή χρήση τῆς λ. ἐδῶ, ὅπως δέποτε εἶναι λόγια
(πρόκειται γιά τό χρυσό αἶώνα τοῦ Περικλῆ) καί φαίνεται ὅ-
τι τό ὅλο χωρίο προέρχεται ἀπό ἰταλικά πρότυπα (καί μάλι-
στα ἀπό τόν Don Quijote), ὅπως παρατήρησε ὁ Στ. Ἀλεξίου².

4. Λόγιες λέξεις πού διασώζονται καί ὡς δημοτικές, μέ λόγια ὅμως σημασία.

Οἱ λέξεις τῆς κατηγορίας αὐτῆς παρουσιάζουν σχεδόν τά
ἴδια χαρακτηριστικά μέ τῆς προηγούμενης, εἶναι δηλαδή κι'
αὐτές δημοτικές ὡς πρὸς τόν τύπο, ἀλλά λόγιες ὡς πρὸς τή
σημασία. Ἡ μόνη διαφορά εἶναι ὅτι ὁ δημοτικός τύπος ταυ-
τίζεται μέ τό λόγο.

1. Βλ. Στ. Ξανθουδίδη, ἔκδ. Ἑρωτοκρ. σ. 736, λ. "χρυσάργυρος", ὅ-
που ἀναφέρεται ὅτι ὁ τύπος ἀκούγεται σήμερα στή δυτική
Κρήτη.

2. Κρ. Χρ. 8, 1954, σ. 251. Στό φορτουν. (Ξανθ.) Πρόλ. 58 ἐκείνης ἔ-
χουμε: "γλαῦτος ἐκεῖνο τό καιρό χρυσόν ὀνοματίζα", πού
φαίνεται ὅτι προέρχεται ἀπό τό παραπάνω χωρίο τῆς Ἑρω-
φίλης. Αὐτό ἄλλωστε δείχνει καί τό νόημα τῶν προηγούμε-
νων καί ἐπόμενων στίχων. Πρβλ. καί : "καί τόν ἀλλοτινόν
καιρό, πού Χρυσάφροῦ ὅλοι κρίζου / 'ς τοῦτο τόν τόπο μο-
ναχάς ὅλοι τό δοκιμάζου" Ε Ἰντ. Β' 41-42.

ἀγαθός

κι'ὡς κύρης ἀγαθός τώρα νά πράξει

Ε Δ' 767

Τό ἐπίθετο "ἀγαθός" εἶναι συχνό καί στά δημώδη κείμενα τῆς ἐποχῆς¹, ὅπως καί σήμερα ἐπίσης εἶναι δημοτικό καί μάλιστα ἐμφανίζεται μέ διάφορους τύπους στά ἰδιώματα².

Σχετικά μέ τή σημασία πού ἔχει ἐδῶ ἡ λ. μπορεῖ κανεῖς νά παρατηρήσει ὅτι ἡ σημασία αὐτή ("καλός" μέ ἠθική ἔννοια) εἶναι βέβαια πολύ συγγενική μέ τή σημερινή "χρηστός, ἐνάρετος, καλοκάγαθος"³, ὅπως καί μέ τή μεσαιωνική "καλοκάγαθος"⁴, ἀλλά ὅχι ἀπόλυτα ὅμοια. Κι'αὐτό γιὰ τό "καλοκάγαθος" τοῦ Κριαρ., Λεξ. (ὁ.π.) ὅσο καί τό "ἐνάρετος, καλοκάγαθος" τοῦ ΙΛ (ὁ.π.) ἔχουν τήν ἔννοια τῆς ἀπλοϊκότητος (καί τῆς ἀπλότητος), πρόκειται δηλαδή καί στή μιὰ περίπτωση καί στήν ἄλλη γιά ἀπλοῦς ἀνθρώπους, ἐνῶ ἐδῶ ἡ σημασία βρίσκεται μᾶλλον πρὸ κοντά στήν ἀρχαία καί μεταγενέστερη "ἀγαθός, ἐπὶ ἠθικῆς ἐννοίας"⁵.

ἀθάνατος

καί καθαμιά (ἐνν. Μούσα) τοῦ χάρισε (ἐνν. τοῦ Μαρκαντώνιο Βιάρου) τήν ἐδική τ' ἐχάρη,
τόσες τιμές ἀθάνατες γιά νά μπορεῖ νά πάρει

Π 'Αφ. 22

... πέτ' ἓνα ἀπό 'κεῖνα
τά ξακουστά τ' ὄνομα, νά δοῦμ' ἄν ἀπομεῖνα
σάν ἐλογιάζα ἀθάνατα;

Ε Πρόλ. 57

γιά νά 'ναι (ἐνν. οἱ βασιλιοὶ) πάντ' ἀθάνατοι κι' αὐτοῦ κι'
ἡ βασιλεία τ' ὄνομα

Ε Α' 522

1. Κριαρ., Λεξ.

2. ΙΛ.

3. ΙΛ στή λ. Α 2.

4. Κριαρ., Λεξ. στή λ. 2.

5. L-S, Κων/νύδη στή λ. Ι 4.

γλατί στον κόσμο έμείνεται περὶ σσια δοξασμένοι
κι' άθάνατ' άπομένουςι στή γή τά όνόματά σας
γιά τήν πολλή σας δύναμη και τήν καλληκαριά σας
Ε 'Ιντ.δ' 85

Τό έκίθετο "άθάνατος" είναι βέβαια δημοτικό, άπαντά και
σήμερα σέ ιδιώματα (ΙΛ) και μάλιστα και μέ τή βασική σημασία
("αὐτός που δεν πεθαίνει"), που είναι και άρχαία, όπως έκί-
σης και σέ δημώδη κείμενα τής έποχής¹.

Ώστόσο θα μπορούσε να άμφισβητηθεῖ αν είναι δημοτική ή
μεταφορική χρήση τής λ. στίς παραπάνω εκφράσεις, γιατί τόσο
στά δημώδη κείμενα τής έποχής (βλ.σημ.1), όσο και σήμερα(ΙΛ)
δέν τίς συναντούμε. Μόνο ή έκφραση "άθάνατο όνομα" λέγεται
και σήμερα στο κουτιακό ιδίωμα², ενώ οι άλλες εκφράσεις ("ά-
θάνατη βασιλεία", "άθάνατες τιμές") δέν άπαντοῦν σήμερα πα-
ρά μόνο στή λόγια γλώσσα και μάλιστα υπάρχουν αντίστοιχές
τους σέ άρχαία κείμενα, όπως "άθάνατη χάρις, άρετή, άρχά, κλέ-
ος, μνήμη "κλπ.(L-S). Γι' αυτό, νομίζω, δέν πρέπει να θεωρη-
θοῦν δημοτικές.

εἰδωλο

ριμμένα κι' άνεφήφιστα στον κόσμο τά εἰδωλά μας
Ε 'Ιντ.α' 24

Ή λ. είναι άρχαία, μεταγενέστερη και δημοτική³. Άπαντά
έκίσης και σέ καλαιότερα δημώδη κείμενα⁴.

1. Π.χ.Πικατ.(Κριαρ.) 478, 511, 'Ερωτόκρ.(Ξανθ.) Δ'119, Ζή -
νων(Σάθας) Πρόλ.30, 53, Στάθης(Martini) Γ'530.
2. ΙΛ στή λ. 1α.
3. Andr., Lex. Έμφανίζεται μάλιστα και μέ διάφορους τύπους
στά ιδιώματα. Άπαντά έκίσης και στήν Κρήτη μέ τή σημασία
"ό κάτλισχνος"(Χατζιδ., ΜΝΕ Β'σ.287).
4. Π.χ.Χρον.Μορ., Διγενής, Έρμον.(Legr.), Πεντ.(Hess.)(στο
κείμενο αυτό οι περισσότερες παρακομές, από έκίδραση τής
μετάφρασης των Ο'), έκίσης στο Ζήνων(Σάθας) Γ'214, Δ'157,
μετά στ.160, 165, 182, 187, 246, 253, 259, 278, κ.ά. Βλ.Κριαρ.,
Λεξ., λ."εἰδωλο".

Ἐδῶ ἔχει τή γνωστή ἀπό τήν ἐκκλησιαστική γλώσσα σημασία "ὁμοίωμα ἀρχαίου θεοῦ"¹, πού δέν σώθηκε σήμερα στά ἰδιώματα².

Ἐξάλλου σέ ὅλα σχεδόν τά παλαιότερα δημῶδη κείμενα ἡ λ. ἔχει τή σημασία αὐτή, ἀλλά σέ ὅλα ξεχωρίζει κυρίως ἡ ἐπίδραση τῆς ἐκκλησιαστικῆς γλώσσας ἢ λόγων προτύπων (ὅπως π. χ. στό Ζήνωνα).

Ἐνῶ λοιπόν ἡ λ. εἶναι καί δημοτική, ἐδῶ, ὅπως καί στά ἄλλα κείμενα πού ἀναφέρθηκαν, ἀποτελεῖ ἀρχαϊσμό. Ἄλλωστε λόγιο γλωσσικό στοιχεῖο τή θεωρεῖ καί ὁ Στ. Ἀλεξίου³.

Εἰδικά γιά τήν προέλευση τῆς λ. στό στίχο αὐτό τῆς Ἐρωφύλης ἀξίζει νά σημειωθεῖ ὅτι προέρχεται ἀπό ἰταλικό πρότυπο, ἀπό τή *Gerusalemme liberata* τοῦ Torquato Tasso, ὅπως ἀπέδειξε ἡ Ν. Παπατριανταφύλλου-θεοδωρῶδη⁴.

πράξη

Π Α' τίτλ., Π Α' μετὰ στ. 458, Π Β' τίτλ. κλπ.

Ἡ λ. καί στούς δύο τύπους ("πρᾶξις" καί "πράξη") εἶναι δημοτική. Σέ κείμενα δημῶδη τῆς ἐποχῆς τή συναντοῦμε πολύ συχνά μέ διάφορες σημασίες. Ὡστόσο ἡ εἰδική σημασία πού ἔχει ἐδῶ, πού χρησιμοποιοῦται δηλαδή ὡς θεατρικός ὅρος, ἀναμφισβήτητα δέν εἶναι δημοτική. Ἄλλωστε ἀπαντᾷ μόνο στίς διδασκαλίες, πού, κι' ἂν ἀκόμη εἶναι τοῦ ἰδίου τοῦ ποιητῆ ἔχουν καί λέξεις ὅχι δημοτικές. Πάντως εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι χρησι-

1. Ἀπαντᾷ ἡ σημασία αὐτή στούς Ο', Ἐπιστ. πρὸς Κορινθ. κλπ. (L-S).

2. Γιά τίς ἄλλες, εἰδικές σημασίες τῶν ἰδιωμάτων βλ. Andr., Lex.

3. Κρ. Χρ. 8, 1954, σ. 252.

4. Ἑλληνικά 25, 1972, σ. 420. Τό ἀντίστοιχο χωρίο, ὅπως σημειώνεται εἶναι "gl' idoli nostri".

μοποιεῖται λόγιος ἑλληνικός ὅρος παράλληλα μέ τόν ἀντίστοιχο ἰταλικό "ἄττο" (π.χ.μετά τό τέλος τῆς Ε' πράξης), πού καί ὁ Χορτάτης τό ἔχει καί σέ ἄλλα κρητικά ἔργα τό βρίσκουμε¹.

σκηνή

Πράξη δεύτερη. Σκηνή πρώτη

Σκηνή δεύτερη

Σκηνή πέμπτη

Σκηνή ἔκτη

Π Β' Τύτλ.

Π Β' μετά στ.64

Π Β' πρὶν ἀπό στ.245

Π Β' μετά στ.420

Γιά τή λ. ἰσχύει ὅ,τι καί γιά τή λ. "πράξη". Μολονότι συχνή καί αὐτή στά κείμενα τῆς ἐποχῆς μέ ἄλλη σημασία, χρησιμοποιεῖται ἐδῶ μέ λόγια σημασία ὡς ὅρος θεατρικοῦ ἔργου. Χαρακτηριστικό κί' ἐδῶ εἶναι ὅτι ἔχουμε ἑλληνικό ὅρο, ἐνῶ καί ὁ Χορτάτης καί ἄλλοι συγγραφεῖς θεατρικῶν ἔργων τῆς ἐποχῆς ἔχουν παράλληλα καί τόν ἀντίστοιχο ἰταλικό ὅρο "σένα" (π.χ.τόν βρίσκουμε στήν Ἑρωφύλη, στόν Κατζοῦρμπο, στά ἱντερμέδια τοῦ κρητικοῦ θεάτρου, στό Ζήνωνα, Σάθας, Α' 36, Στάθη, Martini, Γ' μετά στ.503, στήν Εὐγένια, Vittti, 1015, κ.ά.). Βέβαια ὁ ἀρχαϊσμός αὐτός δέν εἶναι ἀποκλειστικός τοῦ Χορτάτη. Βρίσκουμε π.χ. τή λ. "σκηνή" μέ τήν ἴδια σημασία καί χρήση καί στό Ζήωνα Ε' 296, 384 (ἴσως καί ἄλλοι).

5. Δημοτικές λέξεις.

Ἐδῶ κρύθηκε σκόπεμο νά γύνει διαπραγμάτευση λέξεων πού γι' αὐτές διατυπώθηκε ἡ ἀποψη ὅτι εἶναι λόγες ἢ ὀκωσδήποτε ἔγιναν ἀντικείμενο διαπραγμάτευσης ἀπό τήν ἀποψη τοῦ ἀρχαϊσμοῦ τους, καί πού ὕστερα ἀπό ἔρευνα καταλήγω στό συμ-

1. Ἡ λ. "πράξις -η" χρησιμοποιεῖται ἐκείνης αὐτῆς τήν ἐποχή ἐξέσου μέ τό "ἄττο" ὡς συνώνυμό του καί μέ τή σημασία τῆς "συμβολαιογραφικῆς πράξης" (Στ. Ξανθοῦδότης, Χρ.Κρ.1, 1912, σ.319). Βλ. καί Κριαρ., Λεξ., λ. "ἄττο(ν)".

πέρασμα ότι πρέπει να τὺς θεωρήσουμε δημοτικές¹.

ἐξέταση

καὶ μέ περύσσια πεθυμιά καὶ 'ξέταση νά δεῖτε

Ε Α' 544

Ὁ Στ. Ἀλεξίου² τὸ θεωρεῖ λόγιο στοιχεῖο στήν Ἑρωφύλη, νομίζω ὅμως ὅτι ἡ λ. εἶναι δημοτική, ἀφοῦ καὶ σέ ἄλλα κείμενα ἀπαντᾷ³.

ἐορτάζω

κι' ὥστε νά ζιοῦτῃ μνήμη σου θέλου τήν ἐορτάζει

Π Δ' 322

Ἡ λ. θά μπορούσε ἴσως νά θεωρηθεῖ λόγια ἀντί γιὰ τὸ δημοτικό "γιορτάζω". Ὁ Γ. Μέγας⁴ μάλιστα παρατηρεῖ ὅτι ἡ ὅλη ἔκφραση προέρχεται ἀπὸ τήν ἐκκλησιαστική γλῶσσα. Ὁ τύπος "ἐορτάζω" ὡστόσο καὶ σήμερα εἶναι ἰδιωματικός στήν Κρήτη, ἀλλά καὶ σέ δημοτικά κείμενα τῆς ἐποχῆς ἀπαντᾷ καὶ μάλιστα καὶ σέ κρητικά, ὅπως π.χ. στό Σαχλίκη⁵.

ἐργάζομαι

κι' ἐκεῖνον ὁπ' ἐργάζεται πᾶσα κλανεὺς νά χώνει

Ε Β' 233

τέχνες καὶ πράξεις βασιλλιοῦ νά'ργάζουντ' εἶναι χρεῖα

Ε Ἰντ. γ' 8

πράμ' ἄξιό δέν ἐργάζεται, μηδέ ποτέ τιμᾶται

Ε Δ' 532

γεῖς, ἀπ' ἐργάζεται κακά...

Ε Ε' 613

Ὁ Στ. Ξανθοῦδύδης τὸ θεωρεῖ λόγιο στοιχεῖο στήν Ἑρωφύλη⁶, πιστεύω ὅμως ὅτι ἦταν δημοτικό τήν ἐποχή ἐκεῖνη, γιατί καὶ σέ πολλά δημῶδη κρητικά καὶ ἄλλα κείμενα τῆς ἐποχῆς

1. Μιά ἄλλη κατηγορία λέξεων ποὺ, ὅπως ἀναφέρθηκε, θά μπορούσαν ἐπίσης νά χαρακτηριστοῦν δημοτικές, εἶναι οἱ ἀποκρυσταλλωμένοι ἀρχαϊσμοὶ ποὺ περιλήφθηκαν στήν κατηγορία 1.
2. Κρ. Χρ. 8, 1954, σ. 252.
3. Κριαρ., Λεξ.
4. Θυσία, β' ἐκδ., σ. 63.
5. Κριαρ., Λεξ., λ. "ἐορτάζω".
6. Ἐκδ. Ἑρωφύλης, σ. μγ'.

τό συναντούμε συχνά¹ (μέ τήν ἴδια βέβαια σημασία καί μάλι-
στα καί τήν ἴδια σύνταξη, δηλαδή καί ὡς μεταβατικό, ὅπως ἐ-
δῶ), ἀλλά καί σήμερα διασώθηκε στά ἰδιώματα μέ διάφορους τύ-
πους².

θρηνοῦμαι

δέ δύνεσαι νά μέ θεωρεῖς πῶς κλαίγω, πῶς θρηνοῦμαι
Π Β' 391

Ἦ πρόβατά μου θλιβερά, τώρα διασκορπιστεῖτε
καί τόν πρικύ μου θάνατο κλάψετε, θρηνιστεῖτε
Π Β' 516

Δέν ἤμπορεῖ ν' ἀναπαεῖ, μά κλαίγει καί θρηνᾷται
Π Γ' 495

Πρῶμ' ἄλλο μεγαλύτερο μέ κάνει καί θρηνοῦμαι
Ε Δ' 31

τάχα νά μᾶς ξεχωριστεῖ, τόσα πολλά ἐθρηνᾷτο
Ε Δ' 182

τό θάνατο νά πεθυμᾷ, νά κλαίγει νά θρηνᾷται
Ε Δ' 639

Σωστά, νομίζω, ὁ Ε. Κριαρᾶς³ τό θεωρεῖ δημοτικό καρά
τήν ἀντίθετη γνώμη τοῦ Στ. Ξανθοῦδῆ⁴. Κι' αὐτό γιατί τήν
ἐποχή ἐκεῖνη ἦταν πολύ συχνό στά δημῶδη κείμενα, κρητικά
καί μή⁵, καί φαίνεται ὅτι τότε λεγόταν ἀντί γιὰ τό "θρηνῶ",
πού σήμερα εἶναι δημοτικό. Ὁ σχηματισμός τοῦ μέσου
τύπου ἔγινε κατὰ τὰ "λυκοῦμαι", "χαίρομαι" κλπ.⁶. Στό Ε Ε'
13 ἐξῆλλου συναντοῦμε "θρήνεται". Ὁ τύπος "θρήνομαι" ἀπαν-

1. Π.χ. Ροδολ. (Μανούσ.) Γ' 299, Ζήνων (Σάθας) Γ' 278, Σουμμ., Παντ. φῶδ. (Βεν.) Προσφ. 37, Γ' (946), Διακρούσης (Ξερ.) 79³, Σουμμ., Ρεμπελ. (Σάθας) 173, Χούμνου, Κοσμογ. (Μέγας) 1155, 1157, 1664, 1772, 1820, 2023, Σκλέντζα, Πολήμ. (Κακ.) 3⁷, Ἰστ. γυν. (Κηδς) 60, 181, Δεφ., Λογ. (Καρ.) 327, κ.ᾶ. ἐκίσης στό Φαλιέρ., Ἰστ. (v. Gem.) (βλ. σχόλια) ἀπαντᾷ ὁ τύπος "ἐργάζω".
2. Ὁ τύπος "ἐργάζομαι" μαρτυρεῖται ἀπό τήν Κύπρο (Φ. Κουκουλές, Ἀθηνᾶ 49, 1939, σ. 96) καθώς καί ἀπό τήν Ἀθήνα, Μύκονο κ.ᾶ. (Ιλ, λ. "ἀργάζω"). Γιά ἄλλους τύπους βλ. Ιλ δ. κ.
3. Κριαρᾶς, Ἀρχ. γλωσσ. στ. Ἑρωτόκρ., σ. 262
4. Ἐκδ. Ἑρωτοκρ. σ. CLXXVII.
5. Π.χ. Λεηλ. Παροιμ. (Κριαρ.) 243, Ἑρωτόκρ. (Ξανθ.) Γ' 1623, Δ' 1666, Ροδολ. (Βεν.) Ε' 173, 549 καί σέ πολλά ἄλλα.
6. Βλ. Ἑρωτ. γλωσσ., 6. 559.

τᾶ καί σέ ἄλλα κρητικά κείμενα¹.

κλύνη

καί τό δοξάρι σου νά δῶ στήν κλύνη σου ἀποπύσω

Π Γ' 204

προσκέφαλο τσῆ κλύνης μου εἶν'τό κατώφιλίό σου

Π Γ' 580

...χαρά σάν 'κεύνη

δέν εἶναι σάν ὄντας σμιχτεῖ τ'ἀντρόγυνο στήν κλύνη

Π Δ' 382

... προσκαλεῖς καί συργουλίζεις

στήν κλύνη σου τόν ὕπνο νά σιμώσει

Ε Γ' 399

Ἡ λ., ἀρχαία, εἶναι συχνή στά κρητικά καθώς καί σέ ἄλλα δημώδη κείμενα τῆς ἐποχῆς τοῦ Χορτάτση. Βέβαια σέ μεγάλη ἔκταση ἀπαντοῦν τά δημοτικά συνώνυμα "κλινάρι" καί "κρεβάτι" καί στά κρητικά κείμενα τῆς ἐποχῆς καί μάλιστα καί στό Χορτάτση², ἀλλά καί ἡ χρήση τοῦ "κλύνη" εἶναι τόσο μεγάλη σ'αὐτά τά κείμενα, ὥστε νομίζω ὅτι πρέπει νά τή δεχθοῦμε ὡς δημοτική τήν ἐποχή ἐκεῖνη, ἂν καί ὁ Ε.Κριαράς³ τή θεωρεῖ λόγια στόν Κορνάρο παρά τήν πλατιά της χρήση. Ἀξίζει ἐξάλλου νά προστεθεῖ ὅτι καί ὁ Στ.Ξανθοῦδύδης⁴ γράφει ὅτι σήμερα ἀκούγεται μόνο σέ παλιότερα δημοτικά τραγούδια, ἕνα ἀκόμη στοιχεῖο δηλαδή πού δείχνει, νομίζω, ὅτι παλιότερα λεγόταν· σήμερα βέβαια δέν ἀκούγονται στήν Κρήτη οὔτε τό "κλύνη" οὔτε τό "κλινάρι"⁵, ἐνῶ σήμερα λέγονται καί τά δύο μόνο στό κυπριακό καί στό ποντιακό ἰδίωμα⁶.

1. Τζάνε, Κρητ. πόλ. (Ξηρ.) 23016, 54910, Ζήνων (Σάθας) Ε' 95, Π.Ν.Διαθ. (Μέγας) φ. 246β, 21.

2. Βλ. π.χ. ἔκδ. Πανώριος γλωσσ. Στόν Ἑρωτόκριτο ἐκίσης συναντοῦμε καί τά τρία συνώνυμα, "κλύνη", "κλινάρι" καί "κρεβάτι", καθώς καί σέ ἄλλα κείμενα.

3. Κριαράς, Ἀρχ. γλωσσ. στ. Ἑρωτόκρ., σ. 259.

4. Ἐκδ. Ἑρωτοκρ., γλωσσ.

5. Ν. Κοντοσόπουλος, Κρ. Χρ. 22, 1970, σ. 253.

6. Andr., Lex.

μηδεκοσῶς

Π Γ' 403, Π Δ' 204, Π Ε' 70, Ε Β' 310, Ε Δ' 235, 575, Ε Ε' 11, 225, 243, 383, Κ Α' 29, Κ Γ' 318.

Μολονότι τό ἐκέρρημα αὐτό δέν τό συνάντησα καρά σέ δύο μόνο ἄλλα χωρία¹ καί οὔτε καί σήμερα λέγεται σέ ἰδιώματα, νομίζω ὅτι σωστά ὁ Ε.Κριαρᾶς² τό δέχεται ὡς δημοτικό, ἀφοῦ καί τό "κοσῶς", ὅπως πιστεύω, ἦταν δημοτικό τήν ἐποχή ἐκεῖνη (βλ.σ. 162).

μήπως

- φοβοῦμαι μήπως καί κλανεῖς βοσκός τήν ἀπαντήξει

Π Β' 53

γιατί πολλά φοβούμουνε μήπως καί θέ νά στέσου

Ε Δ' 515

...Λέγο νά τραγουδήσω

θέλω σέ τοῦτο τό στενό, μήπως νά τήν ξυκνήσω

Κ Α' 124

Μά πές μου πῶς ἐπέρασε τό πράμα, μήπως κι' ἔχει

Κ Γ' 63

δύκιο...

Τό ἐκέρρημα σήμερα εἶναι κοινότατο καί σωστά, νομίζω, ὁ Ε.Κριαρᾶς³ τό θεωρεῖ δημοτικό καί στόν Ἑρωτόκριτο καί στά ἄλλα κείμενα τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας, ἄν καί ὁ Ξανθοδύδης⁴ τό θεωρεῖ λόγιο σέ σχέση πρός τό ἰδιωματικό κρητικό "μήν κᾶ". Τήν ἀποψη αὐτή ἐνισχύει ὅχι μόνο τό γεγονός ὅτι στά κρητικά καί ἄλλα δημῶδη κείμενα τῆς ἐποχῆς εἶναι πάρα πολύ συχνό σ' αὐτόν τόν τύπο, ἀλλά καί τό ὅτι ἀπαντᾷ ἐπίσης καί μέ τούς δημοτικότερους τύπους "μηκωστάς" στό Στᾶθη(Martini) Β' 195, 327 καί στό Φορτουν.(Ξανθ.) Β' 9, 93 καί "μηκῶς" στό Μαχαίρα⁵.

ξεύρω

Π Α' 177, 195, 231, 245, 267, 271, 346, Π Β' 287, 545, 547, 561, 571,

Π Γ' 201, 334, 505, Π Δ' 39, 213, 331, 345, 361, 369, 443, Π Ε' 15,

1. Ροδολ.(Μανούσ.) Γ' 278 καί Σκλέντζα, Πολήμ.(Κακ.) 545.

2. Κριαρᾶ, Ἀρχ.γλωσσ.στ. Ἑρωτόκρ., σ.260.

3. Κριαρᾶ, Ἀρχ.γλωσσ.στ. Ἑρωτόκρ., σ.265.

4. Ἐκδ. Ἑρωτοκρ., σ.402.

5. Βλ. καί Ε. Κριαρᾶ, ὁ.π.

106,181,219,225,233,253,259, Ε Πρόλ. 68,Ε Α' 27,141, 152, 182,199,205,334,529, Ε 'Ιντ.α'102, 136, Ε Β'31,35,88,177, 401,422, Ε Γ'76,Ε 'Ιντ.γ'17,21,77,102, Ε Δ'2,4,23,41,277, 458,459,675, Ε 'Ιντ.δ'63, Ε Ε'347,589, Κ Β'334,376, Κ Γ' 1,30,97, Κ Δ'111,309,340, Κ Ε'203,214,333,341.

ἡξεύρω

μά δέν ἡξεύρω ἡ ὀρφανή ἡ ζοῦν ἡ ἀποθάνα

Κ Ε' 224

Τόν τύπο "ξεύρω",πού εἶναι παλιός (ἀπαντᾷ ἤδη στό 12. αἰώνα¹),τόν συναντοῦμε πολύ συχνά ὄχι μόνο στό Χορτάτση,ἀλλά καί στόν Κορνάρο καί στά ἄλλα κρητικά κείμενα τῆς ἐποχῆς , ὅσο καί ἂν ἔχει ἤδη ἐμφανιστεῖ τό δημοτικότερο "ξέρω" πού τό ἔχει καί ὁ Χορτάτσης (π.χ.Π Α'68) καί ὁ Κορνάρος (βλ.ἔκδ. 'Ερωτοκρ.γλωσσ.) καί ἄλλα κείμενα. Γι'αυτό καί σωστά,νομίζω, ὁ Ε.Κριαρᾶς² τό θεωρεῖ μᾶλλον δημοτικό γιά τήν ἐποχή ἐκεῖνη. Σήμερα βέβαια δέν διασώθηκε ὁ τύπος "ξεύρω" σέ ἰδιώματα³,ἐνῶ τό "ξέρω"ἔχει ἐπικρατήσῃ τόσο στήν κοινή ὅσο καί στά περισσότερα ἰδιώματα. Ἀλλά δημοτικά συνώνυμα πού ἀπαντοῦν στά δημώδη κρητικά κείμενα τῆς ἐποχῆς καί στό Χορτάτση ἐπίσης εἶναι τά "γνώθω","γνωρίζω","γροικῶ","θωρῶ" , "κατέχω", "νογῶ"⁴.

Δημοτικός,πιστεύω,τήν ἐποχή ἐκεῖνη ἦταν καί ὁ τύπος "ἡξεύρω" πού τόν συναντοῦμε σέ πολλά δημώδη κείμενα⁵.

ὁδεύγω

...φεύγω

ἀκού τσέ τόπους τσ'ἡμερους κι'εἰς τσ'ἄγριους ὁδεύγω

Π Α' 106

γιά 'κεῖνον ὁλομόναχη 'ς τοῦτα τά ὁδση ὁδεύγεις

Π Β' 80

1. Ν. 'Ανδριώτης, 'Ορθογραφικά ("ξέρω" ἢ "ξαίρω").('Αντιχάρισμα στόν καθηγητή Νικόλαο Π. 'Ανδριώτη,Θεσσαλονίκη 1976,σ.28).

2. Κριαρᾶ, 'Αρχ.γλωσσ.στ. 'Ερωτόκρ.,σ.262..

3. Βλ.καί Ν. 'Ανδριώτη,δ.κ.,σ.28-29.

4. Βλ.ἔκδ.Πανώριος γλωσσ.καί Κριαρ.,Λεξ.

5. Π.χ.Τζάνε,Κρητ.κόλ.(Ξηρ.)430⁵, 'Αχέλης(Pernot)1796, 'Ασσίζες (Σάθας)189,220κ.ᾶ.,Περί Ξεν.(Καλιτσ.)61, 'Ερωτοκ.(Hess.-Pern.)1,Σουμμ.,Παστ.φύδ.(Βεν.)Β'1055,κ.κ.ᾶ.

διατάσσω τοὺς εὐγενεῖς, τσ' ἀκράτεχους ὁδεύω

Π Ε' 28

κλ' εἰς τόκους ὀγιά λόγου τση τόσα μακρόν ὁδεύω

Ε Α' 216

Τό ρῆμα, πού ἔχει ἄλλωστε ἐδῶ καί τή δημοτικῇ κρητικῇ κατάληξη"-εὐγω", σωστά χαρακτηρίστηκε δημοτικό γιὰ τήν ἐποχή ἐκεῖνη ἀπό τόν Ε.Κριαρά¹. Κι' αὐτό γιὰτί ἀπαντᾷ πολύ συχνά στά δημώδη κείμενα τῆς ἐποχῆς καί στά καλλιότερα, κρητικά καί μή, εἴτε στόν παραπάνω δημοτικότερο τύπο εἴτε στόν ἀρχικό τύπο "ὁδεύω" πού εἶναι ἤδη ἀρχαῖος², ἀλλά καί γιὰτί καί σήμερα στήν Κρήτη λέγεται "νοδεύω"³.

Οἱ σημασίες τοῦ ρήματος στό χορτάτιση (ἀλλά καί στά ἄλλα κείμενα τῆς ἐποχῆς) εἶναι "κατευθύνομαι", "περκατῶ, περιφέρομαι", "καθοδηγῶ"⁴. Γενικά τό ρῆμα ἤδη στά κείμενα αὐτά βρίσκεται σέ μικρότερη συχνότητα σέ σχέση μέ ἄλλα δημοτικότερα συνώνυμα, ὅπως "κηγαίνω", "κᾶω", "περκατῶ" ἢ "κορκατῶ". Ὁ χορτάτισης εἰδικά χρησιμοποιοεῖ πάρα πολύ συχνά τό "κηγαίνω" (π.χ. Ε Δ' 562, Ε Ἰντ.δ' 24, 288, Ε Ε' 49 κ.κ.ά.), ἐκίσης τό "κηαίνω" (π.χ. Ε Δ' 18, Ε Ε' 18) καθώς καί τᾶ "γυρίζω" καί "κορκατῶ" (π.χ. στήν Πανώρια, βλ. γλωσσ. ἐκδ.).

ὁδός_ῆ

Τούτη μέ βάνει στήν ὁδὸ κλ' ἐκεῖνος μέ σκοδώνει

Π Α' 205

Δέν ξεύρ' εἰντά 'ναι ὁ κουρασμός κλ' ἡ κείραξ' ἡ μεγάλη
ὅποιος στοῦ πόθου τήν ὁδὸ τᾶ πόδια του δέ βάλει

Π Α' 246

κλ' ἔνα τραγούδι ἐλεγε κηαίνοντας τήν ὁδὸ τζη

Π Α' 323

1. Κριαρά, Ἀρχ. γλωσσ. στ. Ἑρωτόκρ., σ. 265.

2. Π.χ. "ὁδεύω" Ἰμπ(Κριαρά.) 574 κ.ά., Διγενής πολλ., Χρον. Μορ. πολλ., Λόγ. παρηγ. (Λάμπρ.) Ο 58, κ.κ.ά., μερικές φορές μάλιστα καί μέ σύστοιχο ἀντικείμενο, ὅπως π.χ. "ὁδόν ὁδεύω" Διγ. (Lamb.) Ο 768, Ἰστ. Βλαχ. (Legr.) 2692, "ὁρόμο ὁδεύω" Θησιζ(Βεν.) Δ'(28), "στράτα ὁδεύω" Λύβ. (Lamb.) Esc. 3077, "ὁδεύω" Ἑρωτόκρ. (Ξανθ.) Β' 557, Ζήνων (Σάβας) Πρόλ. 162, Δ' 14, Συναξ. γυν. (Krumh.) 25, Χρονικό Μορέως κ.ά. (βλ. ἐκδ. Ἑρωτοκρ., γλωσσ., ὅπου σημειώνεται ὅτι ἀπαντᾷ στά κείμενα αὐτά καί τό σύνθετο "συνοδεύω").

3. Andr., Lex., λ. "ὁδεύω".

4. Ἐκδ. Πανώριας γλωσσ.

ὄντα δέ βλέπει ποῦ κατεῖ καί τήν ὁδὸ ξεχάνει
 κί' ἐκεῖνη μέ τή λόχη τζη στή στράτα τότε βάνει.

Π Γ' 473

καί μιάν ὁδὸ 'Ορανός κρατεῖ δική ντου

Ε Α' 608

"Ἦλιε, πῶς δύδεις σήμερο 'ς τούτη τή γῇ τό φῶς σου,
 καί θαμπωμένος καί κλιτός δέν πχαύνεις στήν ὁδὸ σου;

Ε Ε' 18

Ἡ λ., ἀρχαία, ἀπαντᾷ σέ πολλά δημῶδη κείμενα τῆς ἐπο-
 χῆς τοῦ Χορτάτση, ἀλλά καί παλιότερα, κρητικά καί ἄλλα. Βέ-
 βαια συχνότερη εἶναι στά παλιότερα καί ἰδίως σέ ὅσα ὡς ἓνα
 βαθμὸ ἀρχαῖζουν ἢ δέν ἔχουν ἀμιγῆ γλῶσσα¹, ἀρκετά συχνή ὁ-
 μως εἶναι καί στά δημοτικότερα² καί στά κρητικά τῆς ἐποχῆς³.

Οἱ διάφοροι μελετητές τῶν κρητικῶν αὐτῶν κειμένων κλύ-
 νουν πρὸς τήν ἄποψη ὅτι ἡ λ. πρέπει νά ἦταν μᾶλλον δημοτι-
 κή τήν ἐποχὴ ἐκεῖνη. Ἔτσι ὁ Στ. Ξανθοῦδύδης τή θεωρεῖ δη-
 μοτική γιὰ τήν ἐποχὴ ἐκεῖνη καί ἐνισχύει τήν ἄποψη αὐτὴ φέρ-
 νοντας ὡς παράδειγμα νεώτερη κρητικὴ παροιμία⁴. Ὁ Ε. Κρια-
 ρᾶς⁵ ἐπίσης γράφει: "δέν εἶναι ἀπολύτως βέβαιον ὅτι ἀποτε-
 λεῖ ἀρχαῖσμόν", καί ὁ Στ. Ἀλεξίου⁶ στηριζόμενος σέ ὅσα γρά-
 φει ὁ Γ. Χατζιδάκης γιὰ τήν ἐξαφάνιση τῆς δεύτερης κλίσσης⁷
 συμπεραίνει ὅτι ἡ λ. "δέν εἶναι ἀκίθανον νά ἐλέγετο, ὅχι ὁ-

1. Π.χ. Μανασσ., Χρον. (Βόνν.) 2553, Διγ. (Sath.-Legr.) 159, 1109,
 Διγ. (Mavr.) Gr. IV 335, 546, Λίβ. (Lamb.) Esc. 3967, Καλλίμ.
 (Κριαρ.) 1479, 2224, Γλυκᾶς (Τσολ.) 3, Χρον. Μορ. (Schmitt) P
 3072, Χρον. Μορ. (Καλ.) H 6594, 3668 κ.π.ᾶ.

2. Π.χ. Ch. por. (Pern.) 118.

3. Π.χ. Ἀπόκοκ. (Ἀλεξ. Στ.) 326, 334, 335, Φαλιέρ., Ρύμ. (Ζώρ.)
 102, Συναξ. γυν. (Krumb.) 352, Θυσία (Μέγας²) 236, 281, 313, Τζά-
 νε, Κρητ. πόλ. (Ξηρ.) 193²⁷, 359²⁶, 378⁹, 26, Ἐρωτόκρ. (Ξανθ.)
 Β' 468, Γ' 198, Ε' 429, Στάθης (Martini) Α' 258, 309, Φορτουν.
 (Ξανθ.) Γ' 296 κ.ᾶ.

4. Ἀναφέρει ὅτι στή Σητεῖα λέγεται ἡ παροιμία: "Κοπέλι πέ-
 μεις στήν ὁδὸ, γλάκα καί μοναχός σου" (ἔκδ. Ἐρωτοκρ.,
 γλωσσ. καί σ. 402 βλ. καί ἔκδ. Φορτουν., γλωσσ.).

5. EMA 1, 1939, σ. 41.

6. Κρ. Χρ. 6, 1952, σ. 416.

7. Ἐκδ. Ἐρωτοκρ. (Ξανθ.) σ. 462.

μως εἰς ὅλας τὰ πτώσεις,...ἀλλά μόνον εἰς τὴν αἰτιατικήν"¹.

Πραγματικά παρατηροῦμε ὅτι σέ ὅλα τὰ δημῶδη κρητικά κείμενα τῆς ἐποχῆς, ὅπου ἀπαντᾷ ἡ λ., δέν συναντοῦμε παρὰ μόνο πλάγιες πτώσεις ἐκτός ἀπὸ μιὰ ὀνομαστική "ὁδός"(ἡ) στό φορτουνάτο (ἔκδ.Ξανθ.Γ'296) μεταπλασμένη κατὰ τρόπο δημοτικῶς². Ἐξάλλου στά Ἑρωτοκ.(Hess.-Pern.)422 συναντοῦμε ὀνομαστική "ἡ ὁδόν", ἐνῶ ἄλλοῦ ἔχει ἀλλάξει τό γένος καί ἔχουμε αἰτιατική "τόν ὁδόν"(Ch.por.,Pern.,562). Ἀλλαγὴ τοῦ γένους παρατηρεῖται ἐκίσης καί σέ νεοελληνικά ἰδιώματα, καθὼς καί παρουσία διαφόρων παραλλαγμένων τύπων τῆς λ.³

Ὅλα αὐτά τὰ στοιχεῖα καί πρόσθετα τό γεγονός ὅτι καί σήμερα στήν Κρήτη λέγεται ὁ τύπος "νοδός"⁴ μᾶς ὁδηγοῦν, ὅπως πιστεύω, στό συμπέρασμα ὅτι ὁπωσδήποτε ἡ λ. ἦταν δημοτική καί τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη στήν Κρήτη, ὅσο καί ἂν ἔχει σέ μεγάλη κλίμακα ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ τὰ δημοτικά συνώνυμα "στράτα", "δρόμος", "ρούγα" κλπ., πού τὰ χρησιμοποιοῦν καί ὁ Χορτάτης πολὺ συχνότερα μάλιστα ἀπὸ τό "ὁδός"⁵. Ἴσως ἀρχαϊστική νά εἶναι μόνο ἡ ὀνομαστική "ὁδός", τὴν ὁποία ὁμως δέν συναντοῦμε στό Χορτάτη.

οὐδεκοσῶς

γιαχὺ δέν τὴ δεικνύμασα οὐδεκοσῶς ποτέ μου

Π Β' 348

1. Καί ὁ Ψυχάρης, ὅς προστεθεῖ, πιστεύει ὅτι τό 14. αἰῶνα ἡ λ. πρέπει νά ἦταν δημοτική, μολονότι λεγόταν παράλληλα καί τό "δρόμος" (J.Psichari, Essais de grammaire historique néo-grecque I, Παρίσι 1886, σ.220-222).
2. Βλ. Γ.Χατζιδάκι, ὁ.π.
3. Andr., Lex., λ. "ὁδός".
4. Andr., Lex., ὁ.π.
5. Π.χ. "στράτα" Π Α'316, 362 κ.ά. (βλ. γλωσσ. Πανώρ.), "ρούγα" Κ Α'27 κλπ. Σήμερα τό "στράτα" δέν λέγεται πιά στήν Κρήτη (Ν.Κοντοσόπουλος, Κρ.Χρ. 22, 1970, σ.253).

γιά τοῦτο ν'ἀπολρίζεσαι οὐδεποσῶς τυχαίνεις

Ε Α' 445

καί δέν ἀφήνει οὐδεποσῶς νά τοῦ μιλήσουν ἄλλοι

Ε Δ' 84

Πειστική μοῦ φαίνεται ἡ ἄποψη τοῦ Ε.Κριαρά¹ ὅτι τό ἐ-
πίρρημα πρέπει νά ἦταν δημοτικό τήν ἐποχή ἐκεῖνη, ἐνῶ ἀντί-
θετα ὁ Στ.Ξανθουδίδης² τό θεωρεῖ λόγιο. φαίνεται ἀλήθεια
πῶς εἶχε ἀρκετή διάδοση τότε, ἀφοῦ τό συναντοῦμε σέ διάφο-
ρα δημῶδη κρητικά καί ἄλλα κείμενα³ καί ἀφοῦ δημοτικό πρέ-
πει νά ἦταν καί τό "ποσῶς" (βλ. παρακάτω), ἔστω καί ἂν δέν δια-
σώθηκε σήμερα ὡς ἰδιωματικό. Βλ. καί "μηδεποσῶς" (σ.157).

ποσῶς

Π Α' 367, Π Β' 504, Π Γ' 83, 99, 364, 406, 525, Π Δ' 68, 129, Π Ε' 15,
413, Ε Β' 70, 207, Ε 'Ιντ.β' 56, Ε Δ' 357, Ε Ε' 308, 617, Κ Α'
198, Κ Β' 285, Κ Γ' 52, 543, Κ Δ' 119.

Ὁ Στ.Ξανθουδίδης⁴ πιστεύει προκειμένου γιά τόν Ἑρω-
τόκριτο ὅτι τό ἐπίρρημα προέρχεται ἀπό τή γραπτή παράδοση
καί ὁ Γ.Μέγας ἐπίσης τό θεωρεῖ ἀρχαῖσμό στή θυσία τοῦ Ἀ -
βραάμ⁵. Ἀντίθετα ὁ Ε.Κριαράς⁶ δέχεται ὡς δημοτικό τό ἐπίρ-

1. Κριαρά, Ἀρχ.γλωσσ.στ. Ἑρωτόκρ., σ.260.

2. Ἐκδ. Ἑρωτοκρ., σ.μγ'

3. Π.χ. Ροδολ. (Μανούσ.) Γ' 228, Βοσκοπ. (Ἀλεξ. Στ.) 236, 242, Στά-
θης (Martini) Ἰντ.α' 19, Ζήνων (Σάθας) Α' 254, Διακρούσης
(Ξηρ.) 7828, Σουμμ., Παστ. φύδ. (Βεν.) Β' 428, Χρον. Μορ. (Καλ.)
Η 7492, Ἀσσίζ. (Σάθας) 192, Κορων., Μπούας (Σάθας) 151, Χού -
μνου, Π.Δ. (Marshall) Ι 28, ΙΧ 32, Χ 16, Συναξ. γυν. (Krumb.) 95,
Ἀχιλλ. (Λάμπρ.) Ο 91, Θησηίς (Follieri) Ι 95, Διγ. (Trapp)
Ζ 192, 2637, 2962, 3182, Σκλέντζα, Πολήμ. (Κακ.) 115, 130, 1212,
Μορεζύ, Κλύνη Σολομ. (Κακ.) 460.

4. Ἐκδ. Ἑρωτοκρ., σ. CLXXVII καί 402 καί 487.

5. Ἐκδ. θυσίας², σ.62.

6. Κριαρά, Ἀρχ.γλωσσ.στ. Ἑρωτόκρ., σ.259.

ρημα, έπειδής είναι κοινότατο στά κείμενα τής δημώδους γραμματείας. Πράγματι τό έκύρρημα αυτό είναι πάρα πολύ συχνό όχι μόνο στά κείμενα τής κρητικής λογοτεχνίας τής έποχής του Χορτάτση, αλλά καί σέ άλλα σύγχρονα ή παλιότερα δημώδη. Τό συναντούμε μάλιστα σέ αρκετά κείμενα¹ καί στήν έκφραση "κάν ποσώς", γι' αυτό πιστεύω ότι τήν έποχή εκείνη πρέπει νά ήταν δημοτικό.

Σήμερα βέβαια δέν διασώθηκε στό κρητικό ιδίωμα, μαρτυρείται ώστόσο από τή Χίο, όπου έκίσης έχει αρνητική σημασία². Στο Χορτάτση έξάλλου, όπως καί σέ άλλα κείμενα τής έποχής συναντούμε καί τά έκυρήματα "μηδεποσώς" καί "ούδεποσώς", γιά τά όποια γίνεται ιδιαίτερος λόγος (βλ. σ. 157, 161) λ. "Αλλα δημοτικά συνώνυμα (σημαίνουν καί αυτά "καθόλου") πού συχνά άπαντούν στά κρητικά κείμενα καί στό Χορτάτση είναι τά "ποτέ", "σκιιάς", "τύβοτας".

τέλειος

όύχως νά κάρω κι' εἰς τας δύο τέλεια τή γούκλωσή μου

Ε Δ' 218

...τέλειο τό γούκλωμό μου

μπορώ νά κάρω μετ' αυτή...

Ε Δ' 632

Όσο καί αν τό έκύθετο δέν μαρτυρείται σήμερα ούτε από τήν Κρήτη ούτε από άλλα νεοελληνικά ιδιώματα³, στά δημώδη κρητικά καί άλλα κείμενα τής έποχής είναι τόσο συχνό, όπως έκίσης καί τό έκύρρημα "τέλεια", τό όποιο μάλιστα λέγεται καί σήμερα στήν Κύπρο⁴, ώστε κακώς, νομίζω, ό Στ. Άλεξίου⁵ τό

1. Π.χ. στύς Άσσίζες, στό Διγενή, στόν Καλλύμαχο, στόν Ίμπέριο κ.ά. (βλ. Ε. Κριαρά, ό.π.).

2. Andr., Lex., λ. "ποσώς".

3. Στο κοντινικό ιδίωμα μόνο λέγεται ούσιαστικό "τελεία" (ή) μέ τή σημασία "τέλος ενός έργου ή ενός λόγου" (Andr. Lex., λ. "τέλειος").

4. Σακελλαρίου, Κυπριακά Β' Γλωσσ.

5. Κρ. Χρ. 8, 1954, σ. 252 καί Κρ. Χρ. 13, 1959, σ. 301.

θεωρεῖ λόγιο στοιχεῖο στήν Ἑρωφύλη. Τό ἐπίρρημα "τέλεια"
τό ἔχει καί ὁ Χορτάτης (Κ Β'250, Κ Δ'150)¹.

ὕψος

θέλει γροικᾶσται στ' οὐρανοῦ τά ὕψη τ' ὄνομά σου
Π Γ' 621

Ἑσεῖς πετᾶτε σήμερο στοῦ οὐρανοῦ τά ὕψη
Π Δ' 65

Ἄμε λοιπό προθυμερά κι' ὥσάν τέσε δοξέφεις,
στά ὕψη πάλι τ' οὐρανοῦ ἔλα νά μέ γυρέφεις
Π Δ' 384

...οἱ λογισμοί τῷ χοντρικῷ φιλαίνου,
στά ὕψη τ' οὐρανοῦ πετοῦ κι' ἀπάνω πλιά 'νεβαίνουν
Π Ε' 30

κι' ὦρες στά ὕψη πέτομαι κι' ὦρες στά βάθη μπαίνω
Π Ε' 56

καί πρὸς τά ὕψη τ' οὐρανοῦ μέ τήν κορφή νά πηαίνου
Ε Α' 346

γιατί ὅσο πλιά τότε θωρεῖς στά ὕψη πῶς καθίζει
τῇ τύχης καί μέ τήν κορφή στόν οὐρανό πῶς ἔγγιζει
Ε Α' 569

...μέ δόξα κατοικᾶτε
στά ὕψη ἀπάνω τ' οὐρανοῦ...

Ε Ἰντ.α' 5
τά λάφια ἀπάνω 'ς τσ' οὐρανοῦς τά ὕψη νά πετοῦσι
Ε Δ' 478

... κι' ἡ λόχη τσ' ἡ μεγάλη
στά ὕψη ἀπάνω τ' οὐρανοῦ μαύρους καπνοῦς σηκώνει
Ε Ε' 91

πῶς εἰς τά ὕψη τ' οὐρανοῦ μέ τήν κορφή δέ σώνω;
Ε Ε' 424

Ἡ λ.(ἀρχαία) κατά τό Στ.Ξανθουδίδη² εἶναι δημοτική
ἀντίθετα ὁ Στ. Ἀλεξίου³ τή χαρακτηρίζει "μᾶλλον λόγια" καί
μάλιστα τήν ἀντιπαραβάλλει πρὸς τό δημοτικό "ψηλός"(τό).

1. Τό ἐπίρρημα "τέλεια" τό συναντοῦμε ἐπίσης στά κείμενα:
Ροδολ.(Βεν.)Πρόλ.16, Π.Ν.Διαθ.(Μέγας) φ.260^β,26, Τζάνε,
Κρητ.πόλ.(Ξηρ.) 243^β, Σουμμ.,Παστ.φύδ.(Βεν.)χορ.α'27,
Σαχλίκη (Vitti) 135, καθὼς καί σέ ἄλλα ἰδίως κυπριακά
κείμενα τῆς ἐποχῆς.

2. Ἐκδ. Ἑρωτοκρ.γλωσσ.

3. Κρ.Χρ. 6,1952, σ. 413.

Σέ δημώδη κείμενα της έποχής άπαντά συχνά ή λ. καί μά-
λιστα καί σέ κρητικά¹.

Μιά πρώτη παρατήρηση πού θα μπορούσαμε νά κάνουμε εΐ-
ναι ότι συχνότερα άπαντά ό πληθυντικός "ύφη" σέ όσα κείμε-
να έχουν δημοτικότερη γλώσσα (κρητικά ή μή), ένω ό ένικός
"ύφος" στά άρχαιστικότερα, καί συνήθως μέ τήν πρόθεση "είς"²
ή τήν "πρός"³. άντίθετα ή αντίστοιχη δημοτική έκφραση, πού
είναι καί πιο συχνή στά κείμενα αυτά είναι "στά ύφη".

Γενικά ή χρήση της λ. ιδίως στόν πληθυντικό είναι τό-
σο συχνή, ώστε δεν μπορούμε, νομίζω, νά άμφισβητήσουμε ότι
ήταν δημοτική⁴.

Ωστόσο ή λ. ως ένα σημεΐο έχει άντικατασταθεί, καί
μάλιστα στά κρητικά κείμενα, από τό δημοτικό "ψηλος"(τό)⁵,
όπως έκσης καί από τό "τά ψηλά" (άντί τοϋ "ύφη",στόν πλθ-
θυντικό)⁶.

Καί ό χορήγησης άλλωστε δεν άγνοεί τό δημοτικό "ψηλος"
(βλ.Ε Γ' 221 καθώς καί Π Γλωσσ.). Πάντως χαρακτηριστικό

1. Π.χ.Πικατ.(Κριαρ.)381 ("στά ύφη τοϋ ούρανοϋ"), Φορτουν.
(Ξανθ.) Πρόλ. 53 ("στοϋ τροχοϋ τά ύφη"), Ίντ.γ'93 ("στῶν
ούρανω τά ύφη"), Ροδολ.(Μανούσ.) Δ'32 ("ύφος"), Έρωτόκρ.
(Ξανθ.) Α'338 ("κετῶ στά ύφη"), Β'583 ("στά ύφη"), Δ'
719 ("στά ύφη μᾶς κετᾶς"), Ε' 164 ("τοϋ ύφου καί τοϋ βά-
θου"), άσφαλῶς κ.ά.
2. Π.χ.Διγ.(Sath.-Legr.)959 ("είς ύφος"), Διγ.(Μαντ.) Gr.
VI 18("είς ύφος"), Λύβ.(Lamb.)Esc.114("είς ύφος") κ.ά.
3. Π.χ.Διγ.(Καλ.) Α 2911 ("πρός ύφος") κ.ά.
4. Πρβλ. καί τή γενική "τοϋ ύφου" στόν Έρωτόκρ.το, πού εΐ-
ναι καθιερωό δημοτικός σχηματισμός. Άλλωστε τήν ίδια αυ-
τή έκφραση τοϋ Έρωτοκρύτου βρίσκουμε καί σέ σημερινή
κατολιμία της Ρόδου: "Γιά τοϋ ύφου, γιά τοϋ βάθου" (Λαο-
γραφία 20,1962, σ.172).
5. Πεντ.(Hess.)Έξ.ΧΧΧVΙΙΙ 1,18,ΧΧΧVΙΙ 1,σ.13 θ 15,σ.159
θ 10, Φορτουν. (Ξανθ.) Πρόλ. 21, 54 (όλα στόν ένικό).
6. Π.χ.Φαλλέρ., Ίστ.(Ζώρ.) 254 ("στά ψηλά"), Σκλάβ.(Μπουμπ.)
94 ("έν τά ψηλά"), Έρωτόκρ. (Ξανθ.) Β'393 ("στά ψηλά"),
Πεντ.(Hess.) Δευτ.ΧΧΧΙΙ 13 ("έν τά ψηλά της ήγης"), Δευτ.
ΧΧΧΙΙΙ 29 ("έν τά ψηλά").

εἶναι ὅτι ἔχει μόνο τόν πληθυντικό "ὕψη"¹, κού τόν χρησιμοποιοῦν ἔνδεκα φορές· ἀπό αὐτές στίς ἑννέα πρόκειται γιά τά "ὕψη τοῦ οὐρανοῦ" (ἢ "ὄρανοῦ"), κού φαίνεται ἔκφραση συνηθισμένη², ἀλλά γενικά θυμίζει ἀνάλογες ἀρχαῖες ἐκφράσεις³.

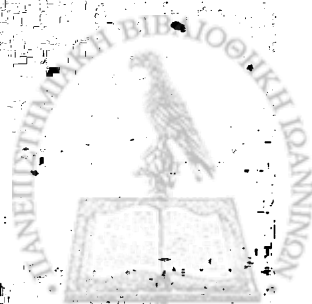
Κάτι ἄλλο ἐπίσης θά ἦταν δυνατόν νά παρατηρηθεῖ: Ὅτι δηλαδή, ἐνῶ συναντοῦμε συχνά τή λ.στὰ κείμενα τῆς ἐποχῆς, σήμερα δέν φαίνεται μαρτυρημένη σέ ἰδιώματα, ἐκτός ἀπό μεμονωμένες μυθεῖς⁴.

1. Γιά τή μεγαλύτερη συχνότητα τοῦ πληθυντικοῦ σ'αὐτά τά κείμενα βλ. π.π. τ.ίνω.
2. Ἐκτός ἀπό τά παραπάνω κρητικά κείμενα πρβλ. καί 'Ιστ. Βλαχ.(Legr.) 1809, Φυσιολ.(Legr.) 729, ἀσφαλῶς καί ἄλλοῦ.
3. Π.χ. "πρός οὐρανόν βιβάζειν τινά" Σοφ.ΟΚ 381, "εἰς τόν οὐρανόν ἦλλοντο" Ξεν.Κύρ.1. 4. 11 καθώς καί τό γνωστό τῆς α'ώδῆς τοῦ Ὁρατίου.
4. Ἐκτός ἀπό τή γενική "τοῦ ὕψους" κού μαρτυρεῖται σέ ροδιακή παροιμία (βλ. παραπάνω σημ.6 σ.116-7), ἀναφέρεται καί πληθυντικός "τάψη" (= τά ὕψη) ἀπό τήν Κύπρο (Andr., Lex.), καθώς καί ὀνομαστική ἐνικοῦ "ὕψος" ἀπό τή Σύμη (Γ.Χατζιδάκης, Ἐκθεσις διαγωνισμοῦ, Ἀθηνᾶ 24, 1912, 300)· εἰδικά γιά τή συλλογή αὐτή λέξεων τῆς Σύμης γράφει ὁ Γ.Χατζιδάκης (δ.π. σ.299): "καταγράφει πολλές λέξεις ἀρχαϊκᾶς ἢ καθ'ὅσον ἡμῖν γνωστόν, μόνυ τῷ ἰδιώματι τούτῳ ἀνηκούσας".

Π ί ν α κ ε ς

Για μία σαφέστερη εικόνα τοῦ λόγιου λεξιλογίου τοῦ χορτάτση παρέχονται στίς ἐπόμενες σελίδες ἀναλυτικοὶ πίνακες τῶν λέξεων, γιὰ τίς ὁποῖες ἔγινε διαπραγμάτευση. Στούς πίνακες αὐτοὺς σημειώνονται ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τῶν λέξεων, δηλαδή σέ ποιὰ ἔργα ἀπαντοῦν, ἢ προέλευσή τους, ἂν ὀφείλονται σέ μετρικὴ ἀνάγκη, ἂν εἶναι θεατρικοὶ ὄροι, ἂν ἀπαντοῦν καί σέ ἄλλα δημώδη κείμενα τῆς ἐποχῆς ἢ καί σέ σημερινὰ ἰδιώματα καί ἂν ἔχουν γίνει ὥς τώρα ἀντικείμενο διαπραγμάτευσης ὡς πρὸς τὸν ἀρχαῖσμό τους ἀπὸ ἄλλους μελετητές καί ἀπὸ ποιούς. Ἐκτεκλέον προκειμένου γιὰ τὴν κατηγορίαν 2 δηλώνεται στήν τελευταία στήλη γιὰ κάθε λέξη ἡ ἀντίστοιχη συνώνυμη (ἢ οἱ ἀντίστοιχες συνώνυμες) τοῦ κρητικοῦ ἰδιώματος.

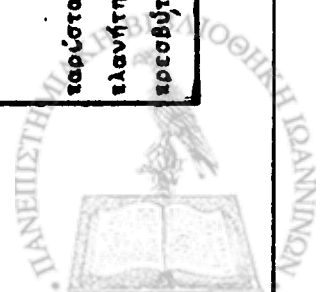
3. Αξιολογήσεις (κατά τις οποίες τόν τύπο καὶ ὡς πρὸς τὴ σημασία) ἀγνωστές στὸ κρητικὸ ἔθνος.

Αξιολογήσεις	Τόπος τοῦ χαρακτηρισμοῦ τοῦ	Προέλευση		Μετοική ἀνάγκη	Θεωρητικὸς ὅρος	Ἡ λ.σὲ ἀπομνημονεύματα	Ἡ λ.σὲ ἄλλα ἀπομνημονεύματα		Εἰσαγωγὴ ἀπὸ ἀπομνημονεύματα
		Ἑλλ.	Ἰταλ.				Κρητικὸ	Μὴ κρητικὸ	
ἀγαθὸς	η	+		-	-	+			Ε. Κρισαρῆς (ἐκδ. Πανώριος, σ. 26)
ἐκπαιδευμένος	ε	+		-	-	+	-	+	Στ. Ξανθοπούλου (ἐκδ. Ἐρωτεύλης, σ. 117)
ἀληθινός	η	+		-	-	-	-	-	Ε. Κρισαρῆς (ἐκδ. Πανώριος, σ. 26)
ἀντιτεχνίτης	ε	+		-	-	+	+	+	Στ. Ἀλεξίου (Κρ. Χρ. θ. σ. 252)
ἀσέβητος	η ε	+		-	-	+	+	+	Στ. Ἀλεξίου (Κρ. Χρ. θ. σ. 252)
ἀποστεινός (ς)	κ		+	-	-	+	+	+	
ἀποσταλμένος	κ	+		-	-	-	+	+	
ἀριθμητική	κ	+		-	-	+	-	-	
ἀστρονομία	κ	+		-	-	-	-	+	
βασιλεία	ε	+		+	-	+	+	+	
γνώστης	η	+		-	-	-	-	+	
δύση	ε	+		-	-	+	-	+	
διαχωρίζομαι	ε	+		-	-	+	+	+	
δράμα	ε		+	-	+	+	+	+	
ἐκπαιδευμένος	η	+		-	-	-	-	+	Ε. Κρισαρῆς (ἐκδ. Πανώριος, σ. 26)
ἐκλογική-ἐγλογική	η	+	+	-	-	-	-	-	Ε. Κρισαρῆς (ἐκδ. Πανώριος, σ. 26)
ἐξοχότης (ἢ ἐξοχότητα)	ε	+		-	-	-	-	-	
ἐξοχώτατος	ε	+		-	-	-	+	+	

1. Αξίες λόγιες (καί ως προς τόν τύπο καί ως προς τή σημασία) γνωστές στίς κλητικόν ύδωμα.

Α ξ ε ι ε ς	Έργα τοῦ Χωριότου δέου δέου τοῦ	Προέλευση		Μετοική ἀνάγνη	Θεωρητικὸς ὅρος	Ἡ λ.σὶ σημειωμένα ὑδωματα	Ἡ λ.σὶ ἀλλα δηλώση περὶ τῆς ἐποχῆς		Σχολιαστὲς ἀπὸ δέου ἀρχαίου
		Ἑλλ.	Ἰταλ.				Κλητικὸν	Μὴ κλητικὸν	
ἐγγυλάτορος	Π	+		-	-	-	-	-	Ε.Κοιλάδης(ἐκδ.Πανώριος,σ.27)
ῥηθ (τῆ)	Π Ε	+		-	-	-	+	+	Ε.Κοιλάδης (ΕΜΑ 1, σ.40)
δεσ	Π Ε	+		-	-	-	+	+	Στ. Ἀλεξίου(Κρ.Χρ.8,σ.252 καὶ Κρ.Χρ.13,σ.301)
θάλασσ	Ε	+		-	-	+	+	+	
θεοῦ	Π Ε	+		-	-	-	+	+	
θυσία	Π Ε	+		-	-	+	+	+	
θυσία	Π	+		-	-	+	+	+	
κοινός	Π Ε	+		-	-	+	+	+	
κωμικός	Κ	+		-	-	-	-	-	
λῆθος	Π	+		-	-	+	+	+	Στ. Ἀλεξίου(Κρ.Χρ.6,σ.412)
μερυνῶ	Ε	+		-	+	-	+	+	Στ.Ξανθοῦδότης(ἐκδ. Ἑρωδίου,σ. μγ.)
μετασηματισμένον	Ε	+		-	-	-	-	-	
μονάρχης	Π Ε	+	+	-	-	+	+	+	Μ.Μανούσας(Κρ.Χρ.1,σ.572)
ναός	Π Κ	+		-	-	+(τύποι)	+	+	
νυκτερὸς-νυχτε- κός	Ε	+		-	-	+(τύποι)	+	+	Γ.Χατζιδάκης(Χατζιδ.,ΜΝΕ Α',σ.520), Στ. Ἀλεξίου(Κρ.Χρ.8,σ.252 καὶ Κρ.Χρ.13,σ.301)
ὀφθαλμός	Κ	+		-	-	-	-	-	
ὀχτράτορος	Κ	+	+	-	-	-	-	-	Στ.Ξανθοῦδότης(ἐκδ. Ἑρωτοκρ.Γλωσσ.), Γ.Χατζιδάκης(ΕΕΠ 10,σ.64), Α. Ἀλεξίου(Κρ.Χρ.9,σ.107), Στ. Ἀλεξίου(Κρ.Χρ.6, σ.412,416)
παρθένος	Κ	+		-	-	-	-	-	Γ.Μέγας(Θυσία,β'ἐκδ.,σ.63)
πάρουτα(ς)	Π Ε Κ	+		-	-	+(τύποι)	-	-	Γ.Μέγας(Θυσία,β'ἐκδ.,σ.63)
παρίσταται	Ε	+		-	+	-	-	-	
ελανήτης	Π	+		-	-	-	+	+	
προσβύτης	Π	+		-	-	-	-	+	

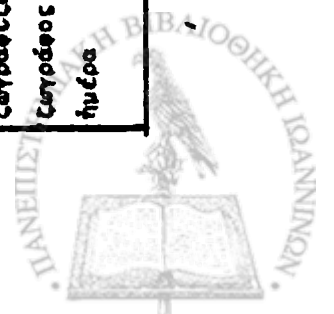
1. ΑΞΕΙΣ ΛΟΓΕΙΣ (καὶ ὡς πρὸς τὸν τύπο καὶ ὡς πρὸς τὴ σημασία) δυνάστες στὸ κρητικὸ λόγισμα.

Α Λ Ξ Ε Λ Ξ	Ἔργα τοῦ Χρηστάτου δαυδ-παντοῦ	Προέλευση		Μετρικὴ δύναμις	Θεωρικὸς δρος	Ἡ λ. οὗ σημερινὸν ἔδα-ψματα	Ἡ λ. οὗ ἄλλα δηλω-δὴ πρὸς τὴν ἐποχὴν		Σχολιαστὲς ἀπὸ ἀποφ. ἀρχαίων
		Ἑλλ.	Ἰταλ.				Κρητικὸν	Μὴ κρητικὸν	
τρομαλὸν	Π	+		-	-	-	-	-	Σ. Κουαρδὲς (ἐκδ. Πανώριος, σ. 27)
πρόλογος	Π Ε Κ	+		-	+	+	+	+	Στ. Ἀλεξίου (Κρ. Χρ. 8, σ. 252)
προζενὸν	Ε	+		-	-	+(πολύ σπάνιον)	+	+	Στ. Ξανθοπούλου (ἐκδ. Ἐρωτοκρ. Γλωσσ.)
τρομαλὸν	Π Ε Κ	+		-	-	+(πολύ σπάνιον)	+	+	Α. Πολύτης (Κρ. Χρ. 12, σ. 320), Στ. Ἀλε- ξίου (Κρ. Χρ. 13, σ. 297), Στ. Ξανθοπού- λου (ἐκδ. Ἐρωτοκρ. Γλωσσ.)
τρομαλὸν	Ε		+	-	-	-	+	+	Γ. Χατζηδόμης (ΣΕΠ 10, σ. 47)
σημειω- σμός	Ε	+		-	-	-	+	+	Σ. Κουαρδὲς (ΕΜΑ 2, σ. 29)
σημειω- σμός (ἐκδ.)	Υ	+		-	-	-	+	+	
συμφύγ- μα	Ε	+		-	-	-	+	+	Γ. Χατζηδόμης (ΣΕΠ 10, σ. 47)
τρομαλὸν	Ε	+		-	-	-	+	+	Γ. Χατζηδόμης (ΣΕΠ 10, σ. 47)
(ὁ) φηλός	Ε	+		-	-	-	+	+	Γ. Χατζηδόμης (ΣΕΠ 10, σ. 28), Στ. Ἀλε- ξίου (Κρ. Χρ. 6, σ. 416)
φιλόσοφος	Κ	+		-	-	-	+	+	
φύση	Ε	+		-	-	-	-	-	
φυσολογός	Κ	+		+	-	-	-	-	

2. Δημοτικές λέξεις με νοσηρή λόγια ή που δεν ανήκουν στο κρητικό ιδίωμα.

Α λ ε ξ ε ι ς	Ἔργα τοῦ χωριότητος δραστῶν ἀπαντοῦν	Προέλευση		Μετοχική ἀντιγραφή	Θεατρικὸς δρῶς	Ἡ λ. οὗ σημειοῦνται ἰδιώματα	Ἡ λ. οὗ ἄλλα δημώδη κείμενα τῆς ἐποχῆς		Σχολιαστές ἀπὸ ἀποφῆ ἀρχαίων	Ἀντιστοιχεῖ ἰδιωματικῇ κρητικῇ
		Ἑλλ.	Ἱταλ.				Κρητικῇ	Μή κρητικῇ		
ἀδικοκροῦν	Ε	+		-	-	+	-	+		ἀπαρθινῶ
ἀληθινῶ	Π Ε Κ	+		-	-	+	+	+	Στ. Ἀλεξίου (Κρ. Χρ. 8, σ. 252)	ἀπαρθινῶς
ἀληθινός	Κ	+		-	-	+	+	+		
ἀνεξενιαστος	Ε	+		-	-	-	+	-	Στ. Ἀλεξίου (Κρ. Χρ. 8, σ. 252)	ἀξενιαστος;
ἀποφασίζω	Π Ε Κ	+		-	-	+	+	+	Στ. Ἀλεξίου (Κρ. Χρ. 8, σ. 252)	παύρων ἀπόφαση, πῶνα ἀπόφαση, δῶνα ἀπόφαση
γροῖα	Π	+		+	-	+	-	-	Ε. Κριαρῆς (ἔκδ. Πανώριος, σ. 26)	γρό, γρό κλπ.
δυδασκαλεύω	Ε	+		-	-	-	+	+	Στ. Ξανθοπούλου, Στ. Ἀλεξίου (Κρ. Χρ. 8, σ. 252)	δασκαλεύω
δυδασκαλῶ	Κ	+		-	-	-	+	+	Α. Vincent (θησαυροί, σ. 4, σ. 55)	δασκαλος
δυδασκαλός	Κ	+		-	-	-	+	+		
δέκαλος	Π	+		+	-	+	+	+	Ε. Κριαρῆς (ἔκδ. Πανώριος, σ. 26)	δέκαλος
δοκιμῶ	Ε Κ	+		-	-	+(καί στὸ κρητικῷ)	+	+	Στ. Ἀλεξίου (Κρ. Χρ. 13, σ. 298)	δοκιμῶ
ἐβδουμά	Π	+		-	-	+	+	+		βδομάδα
ἐδῶ	Π Ε Κ	+		-	-	+	+	+	Μ. Μανούσας (Κρ. Χρ. 1, σ. 573)	ἐπὶ
ἐντροπή	Π Ε Κ	+		-	-	+	+	+	Ε. Κριαρῆς (ἔκδ. Πανώριος, σ. 27)	ντροπή
εὐρύσκω, -ομαι	Π Ε Κ	+		-	-	+	+	+	Ε. Κριαρῆς (Κριαρῆς, Ἀρχ. γλωσσ. στ. Ἑρωτόκρι. σ. 258)	βρύσκω, βρύστω
ζαγυραφύζω	Π Κ	+		-	-	+	+	+		ζαγυραφύζω
ζαγυράφος	Ε	+		-	-	+	+	+		ζαγυράφος
ἡμέρα	Π Ε Κ	+		+(μερικὴ πρὸς)	-	+	+	+	Ε. Κριαρῆς (Ἀρχ. γλωσσ. στ. Ἑρωτόκρι. σ. 275)	ἡμέρα

3. Λέξεις με τύπο νεωτερικό, αλλά με σημασία λόγια.

Λέξεις	Έργα του Χορτάτση δκου άπαντοδν	Προέλευση		Μετρι- κή ά- νάγκη	Θεατρι- κός όρος	·Η λ.σέ άλλα σημερινά ιδιώματα	·Η λ.σέ άλλα δημώδη κεύμενα της έποχής	
		·Ελλ.	·Ιταλ.				Κρητικα	Μή κρητικα
άστενευα	Σ	+		-	-	+	+	+
περηνάνα	Σ	+		-	-	+	+	+
χρουα	Σ	+		-	-		+	+

4. Λόγους λέξεις που διασώζονται καί ως δημοτικές, με λόγια όμως σημασία.

Λέξεις	Έργα του Χορτάτη Όπου άπαντοῦν	Προέλευση		Μετρική ή άνάγκη	Θεατρικός όρος	'Η λ.σέ άλλα σημερινά ιδιώματα	'Η λ.σέ άλλα δημώδη κείμενα της έποχής	
		Ελλ.	Ιταλ.				Κρητικά	Μή κρητικά
άγαθός	Ε	+		-	-	+	+	+
άθάνατος	Π Ε	+		-	-	+	+	+
είδωλο	Ε	+		-	-	+	+	+
πράξη	Π	+		-	+		+	+
σκηνή	Π	+		-	+		+	+

ΜΕΡΟΣ Β'

ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΑ

Γ Ρ Α Μ Μ Α Τ Ι Κ Α

α) ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΑ

1. **Ἄρθρο** Χαρακτηριστικό τοῦ ἁρθροῦ στό κρητικό ἰδίωμα, ὅπως εἶναι γνωστό, εἶναι ὅτι σχηματίζει τή γενική τοῦ θηλυκοῦ σέ τῇ ἀντί τῆς καί τήν αἰτιατική τοῦ πληθυντικοῦ ἀρσενικοῦ καί θηλυκοῦ σέ τούς ἀντί τούς καί τίς¹. Οἱ τύποι αὐτοί, πού δέν εἶναι ἄγνωστοι καί σέ μερικά ἄλλα ἰδιώματα² καί εἶναι κοινότατοι ἐκείνης στά κείμενα τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας τῆς ἐποχῆς τοῦ Χορτάτση, ἀκάντοῦν ἤδη σέ κρητικά κείμενα τοῦ τέλους τοῦ 15. αἰώνα³ καί ὅλο κληρου τοῦ 16. αἰώνα, καί μάλιστα πιστεύεται ὅτι κατά τό δεύτερο μισό τοῦ 16. αἰώνα "εἶχαν ἐκκρατήσῃ τελείως"⁴. Ἀντίθετα οἱ κοινοί τύποι τῆς, τούς, τίς ἀκάντοῦν σπάνια στά δοκίμια κείμενα τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας τοῦ 17. αἰώνα⁵ καί θεωρήθηκαν ἀρχαϊσμοί πού χρησιμοποιήθηκαν εἴτε γιά ἀποφυγή τῆς χασμωδίας, π.χ. στόν 'Ερωτόκριτο⁶, εἴτε καί θεωρήθηκαν ὀχι γνήσιοι, π.χ. στή Θυσία τοῦ 'Αβραάμ⁷.

1. Πάγκ., 'Ιδίωμ. Κρ. Α' σ. 258 καί 259 καί Κοντοσόκ., Γλωσσογεωγρ. διερ. Κρ. διελ., σ. 26.

2. Πάγκ., 'Ιδίωμ. Κρ. Α' σ. 259 σημ. 3.

3. Γ. Μέγας, Χούμνου, Κοσμογ., σ. 24.

4. Στ. Ξανθοῦδότης, 'Ερωτόκρ. σ. LVI. Βλ. καί Στ. 'Αλεξίου, Κρ. Χρ. 6, 1952, σ. 405, Γ. Μέγας, Θυσία², σ. 63 καί 64.

5. Π.χ. στόν 'Ερωτόκριτο, στή Θυσία τοῦ 'Αβραάμ, στά 'Ιντερμέδια κρητικοῦ θεάτρου, ὅπου μάλιστα, ὅπως γράφει ὁ ἐκδότης Μ. Μανούσας (Κρ. Χρ. 1, 1947, σ. 543), "οἱ τύποι τοῦ ἁρθροῦ τῆς καί τούς (μεροστά ἀπό σύμφωνο) δέν εἶναι λιγώτερο συχνοί ἀπό τούς κρητικούς τῇ καί τούς", στή Χούμνου, Κοσμογ. (Μέγας), (βλ. ἐκδ. σ. 24), στά κρητικά δράματα κ.ά.

6. Κριαρῶ, Ἀρχ. γλωσσ. στ. 'Ερωτόκρ., σ. 269.

7. Ὅπου οἱ τύποι αὐτοί ἀποδίδονται στούς διάφορους ἐκδότες τοῦ κειμένου (βλ. Γ. Μέγας, Θυσία², σ. 20 καθώς καί Στ. 'Αλεξίου).

Ὁ Χορτάτης χρησιμοποιεῖ κατ'ἀρχὴν τοὺς ἰδιωματικούς κρητικούς τύπους, ἀλλὰ σέ μερικές περιπτώσεις καί τοὺς κοινούς, συχνά γιὰ ἀποφυγὴ χασμωδίας¹. Οἱ περιπτώσεις αὐτές εἶναι οἱ ἑξῆς:

τῆς Π 'Αφ.34, Π.Πρόλ.Τύτλ., Π Α'μετά στ.458, Π Β'530, Π Γ'238 δός, 622, 631, 632, 645, Π Δ'48,, μετά στ.276 δός, 301, Π Ε' 12, Ε Πρόσ. δός, Ε Α'47, 228, 369, 556, Ε 'Ιντ.α'42, 144, Ε Β'384, 431, μετά στ. 527, Ε 'Ιντ.β'121, Ε Γ'245, Ε Δ'139, 170, 238, 425, 458, μετά στ.768, Ε 'Ιντ.δ'36, Ε Ε'3, 180, 246, 262, 325, 370, 433, 622, μετά στ.674, Κ Πρόσ.,19, 20, Κ.Πρόλ.37, 41, Κ Α'1, 2, 35, 51, 64, 103, 126, Κ Β'69, μετά στ.100, 171 δός, Κ Γ'43, 55, 88, 101, 502, Κ Δ'μετά στ. 40, 215, 243, Κ Ε'13, 40 δός, 73, 102, μετά στ.268, μετά στ.296, 349, 371, μετά στ.376, 413, 444 δός, μετά στ.526.

τοὺς Π Α'36, 56, Δ'386, Κ Πρόλ.13, 31, 46, Κ Α'9, 192, 201, 218, Κ Β'187, 332, Κ Γ'316, Κ Δ'97, μετά στ.188, Κ Ε'210, 214, 232, 240, Ε Πρόλ.96, Ε Α'553, Ε Β'18, 283, Ε Γ'11, Ε 'Ιντ.γ'28.

τές Π Πρόλ. 65, Κ Δ'106.

τύς Π 'Αφ. 7, Π Β'111, Κ Πρόλ.7, 16, 28, 38, Κ Α'30, 74, 113, Κ Β'38, μετά στ. 126, 238, Κ Γ'320, Κ Δ'133, 246, 321, 356, 413, Κ Ε'128, 290, 333.

ου, Κρ.Χρ. 9, 1955, σ.527 καί Κρ.Χρ.13, 1959, σ.300). Ὁ Στ. Ἀλεξίου ἐξάλλου πιστεύει ὅτι καί προκειμένου γιὰ τόν Ἑρωτόκριτο οἱ μόνοι γνήσιοι τύποι πού πρέκει νά γραφοῦν στό κείμενο εἶναι οἱ ἰδιωματικοί "τσῆ" καί "τσύ" (Κρ.Χρ.23, 1971, σ.207).

1. Σπάνια συναντοῦμε τοὺς τύπους αὐτοὺς καί σέ κρητικά δημοτικά τραγούδια, ὅπου ὀφείλονται κατ'ἀρχὴν σέ μετρικὴ ἀνάγκη, π.χ. "ἀηδόνη τῆς αὐγῆς" (Δετορ., Ἀνέκδ.δημ.τραγ.Κρ.σ. 183), "οὐλοὺς τοὺς ἀνθρωμένους" (δ.κ.σ.165), "νά κάτεχα τίς ἐμορφιές τοῦ κόσμου" (δ.κ. σ.200).

Τά λόγια στοιχεῖα στήν κλίση τῶν οὐσια -
2.Οὐσιαστικά στικῶν δέν εἶναι πολλά, καί μάλιστα μό -
νο ὀρισμένα καί αὐτά εὐκαιριακά ἀπασχό -
λησαν τοὺς μελετητές.

Ἀρσενικά

γ' κλίση

Γενική ἐνικοῦ βασιλέα συναντοῦμε στό Ε Ε'348: "...μηδ' ἄκουσά το πλέα, / πῶς εἶναι τοῦ θρασύμαχου παιδός τοῦ βασιλέα" καί αἰτιατική ὁμοία στό Ε Ε'595: "Χρυσόνομη, τόν ἄκονο θωρῶ τό βασιλέα, / καί σκόλασε τά κλάηματα, γιὰτί θά κάμω πλέα" ἀντί γενικής βασιλιᾶ ἢ βασιλλοῦ καί αἰτιατικής βασιλιᾶ ἢ βασιλλός¹ καί φαίνεται ὅτι ὁ λόγος τύπος χρησιμοποιεῖτο καί τίς δύο φορές στό τέλος τοῦ στίχου γιά λόγους ὁμοιοκαταληξίας.

Θηλυκά

γ' κλίση

Σέ δύο περιπτώσεις ἔχουμε ὀνομαστική ἐνικοῦ καί σέ μία κλητική ἐνικοῦ ὁμοία μέ τήν ὀνομαστική νιότης ἀντί τοῦ γνήσιου δημοτικοῦ νιότη. Εἶναι οἱ ἑξῆς: Π Γ'178: "ὦ μήνες καί βδομάδες μου, ὦ νιότης καί ζωή μου"· Ε Δ'594: "τό σφάλμα, ἀκού τόν ἔκαμεν ἡ νιότης του νά πέσει"· Ε Δ'667: "...νιότης

1. Στόν Ἑρωτόκριτο καί στά ἄλλα κρητικά κεῖμενα τῆς ἐποχῆς ἀπαντοῦν οἱ τύποι "βασιλιᾶς" καί "βασιλλός" (Ξανθοῦδους, ἔκδ. Ἑρωτοκρ., σ.519), ἐνῶ σήμερα στήν Κρήτη μόνο "βασιλιᾶς" (Ξανθοῦδους ὁ.κ.). Γιά διάφορους τύπους τῆς λέξης στά δημῶδη μεσαιωνικά κεῖμενα (κρητικά καί ἄλλα) βλ. Κριαρ., Λεξ., λ. βασιλέας, βασιλεύς, βασιλῆς, βασιλιᾶς, βασιλλός (Ι).

Ἐξέλλου καί ἄλλες πτώσεις τῆς ἰδίας λέξης π.χ. γεν. "βασιλέως", κλητ. "βασιλεῦ", ὀνομαστ. πληθ. "βασιλεῖς", θεωρήθηκαν ἀρχαῖσμός σέ παρόμοια κεῖμενα ἀπό τοὺς μελετητές (π.χ. Μ. Μανούσκα, Κρ. Χρ. 1, 1947, σ. 542, Γ. Χατζιδάκι, ΕΕΠ 10, 1913-14, σ. 47). Πολύ σπάνια συναντοῦμε ἀνάλογους τύπους καί σέ δημοτικά τραγούδια τῆς Κρήτης, π.χ. αἰτιατική καί κλητική "βασιλέα" (Δετορ., Ἀνέκδ. δημ. τραγ. Κρ. σ. 103, 111, 119), ἀλλά καί σ' αὐτές τίς περιπτώσεις οἱ τύποι δέν εἶναι γνήσιοι δημοτικοί.

κι' όμορφιά, σπλάχνος καί καλοσύνη/μοϋ κάμασινε τήν καρδιά
στόν πόθο νά συγκλύνει". 'Ο τύπος νύστη καί σήμερα λέγεται στό
κρητικό ιδίωμα καί τόν συναντοϋμε έπίσης καί στά δημώδη κρητικά
κεύμενα τής έποχής, όπως καί άλλα ούσιαστικά σέ -ότη¹.

'Ο ίδιος τύπος νύστης άπαντά καί στό Ροδολίνο².

Στά τριτόκλιτα θηλυκά σέ -ις (γεν. -εως), πού κανονικά
έχουν γύνει πρωτόκλιτα, παρατηροϋνται οί έξής άρχαϊσμοί
στις διάφορες πτώσεις:

'Ε ν ι κ ό ς ά ρ ι θ μ ό ς: α) 'Ονομαστική: 'ΕνϿ ή κα -
τάληξη -ις έχει γύνει -η κατά τά πρωτόκλιτα³, παραμένουν
οί όνομαστικές: φύσις: Π Γ'156: "...χαίρου καί μήν άφήσεις/
νά χάσεις τόσες όμορφιές πού σοϋ 'δωκεν ή φύσις"⁴. δύναμις:
Ε 'Ιντ. γ'72: "κι' ή δύναμις σας μοναχάς" 'ς τοϋτο μεγάλ' άς
γένει" περιδιάβασις: Ε 'Ιντ. α'77: "τοϋ πόθου περιδιάβα -
σις, τσ' άγάπης περιβόλι".

'Η όνομαστική αύτή θεωρήθηκε άρχαϊσμός καί σέ άλλα
κεύμενα τής κρητικής λογοτεχνίας τής έποχής από διάφορους
μελετητές⁵. 'ΕδϿ, στό Χορτάτση, μόνο στήν πρώτη περίπτωση

1. Βλ. Γ. 'Αναγνωστόπουλο, ό.π. σ.162 καθώς καί Στ. 'Αλεξίου ,
Κρ.Χρ.6,1952,σ.413, ό όποιος μάλιστα θεωρεϋ λόγιους άκό -
μη καί τούς τύπους σέ"-ότητα"(άντί -ότη) στόν 'Ερωτόκρι -
το. 'Η κατάληξη"-ότη"ύπάρχει έπίσης καί στό κυπριακό ι -
δίωμα Ν.Κονομής Κρ.Χρ.7,1953,σ.152) καί σέ άλλα ιδιώματα
καί στήν κοινή λαϊκή.

2. Πανώρια σ.262 (Γλωσσ.).

3. Βλ. Γ. 'Αναγνωστόπουλο ό.π. σ. 162.

4. Βλ. καί έκδ. Πανώριας σ.27

5. Στόν 'Ερωτόκριτο τά "φύσις"καί "βρωσις"άπό τόν Ε.Κριαρά
(ΕΜΑ 1,1939,σ.40 καί Κριαρά, 'Αρχ.γλωσσ.στ. 'Ερωτόκρ.σ.
268) καί από τό Στ. 'Αλεξίου (Κρ.Χρ.6,1952,σ. 413 καί
415 καί Κρ.Χρ.13,1959,σ.301), στή θυσία τοϋ 'Αβραάμ τά
"θλιψις","πίστις"καί "φύσις"άπό τόν έκδότη τοϋ έργου Γ.Μέ -
γα (θυσία² σ.61 καί 62). Βλ. καί Γ.Χατζιδάκι (ΕΕΠ 10 ,
1913-1914 (1915),σ.47).

χρησιμοποιήθηκε ο τύπος για λόγους ομολοκαταληξίας.

Έξάλλου στίς δύο άλλες περιπτώσεις (Ε 'Ιντ.γ'72 καί Ε 'Ιντ.α'77) ή κατάληξη -ις είναι αμφύβολη, γιατί μετά τό "δύναμις" ακολουθεῖ ς, ἐνῶ μετά τό "περιδιάβασις" ακολουθεῖ τα, κι' ἔτσι δέν ὑπάρχει διαφορά στήν προφορά ἀνάμεσα στήν κατάληξη -η καί στήν κατάληξη -ις.

β) Γενική: Ἡ γενική τῶν ὀνομάτων αὐτῶν εἶναι κανονικά σέ -ης ἀκολουθώντας ἐκίσης τήν κλίση τῶν πρωτοκλίτων¹. Ἐξάρεση ἔχουμε στό χορτάση σέ δύο περιπτώσεις διδασκαλιῶν (πού ἔχουν λόγια καί τά ἄλλα συμφραζόμενα) τή γενική "κράξεως" (Ε Δ'μετά στ.768 καί Ε Β'μετά στ.527). Βέβαια στίς περιπτώσεις τῶν διδασκαλιῶν εἶναι αμφύβολο, ἀν.ὁ ἀρχαϊσμός εἶναι τοῦ ποιητῆ (βλ.σημ.3,σ.189).

Ὅπως τά παραπάνω θηλυκά σέ -ις (γεν.-εως) ἔτσι καί τό ὀδοντικόληκτο "χάρις" κλίνεται στίς διάφορες πτώσεις κατὰ τά πρωτόκλιτα στά κείμενα τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας τῆς ἐποχῆς καί μάλιστα καί στό χορτάση², ὅπως ἀκριβῶς καί σήμερα στήν κοινή³. Παρ' ὅλα αὐτά ὅμως διατηρεῖ ὁ χορτάσης μερικές ἀρχαϊκές πτώσεις αὐτοῦ τοῦ οὐσιαστικοῦ.

1.Βλ.Γ. Ἀναγνωστόπουλο ὁ.π.σ.167.

2.Βλ.π.χ. ἔκδ.Πανώριος γλωσσ.,λ."χάρη"(ή).

3. Ὅπως πιστεύει ὁ Γ.Χατζιδάκης (ΕΕΠ 10,1913-14,σ.60), κατὰ τό ζεύγος "χάρη-χάρητα" σχηματίστηκαν καί ἄλλα οὐσιαστικά σέ -ητα, ὅπως π.χ."κάκη-κάκητα", "ὀργή-ὀργητα", ἐκίσης τὰ "μάνητα", "ἄργητα" κλπ.

α.) Ένικός αριθμός: 'Ονομαστική: χάρις: Ε Α'137: "τήν ὥρα ἀπού μ' ἔφερε ἡ χάρις τοῦ θεοῦ μας"· Ε Γ'232: "μ' ἐπότισεν ἡ χάρις σου τοῦ γιοῦ σου τό φαρμάκι". Ἡ ὀνομαστική αὕτη χαρακτηρίστηκε λόγιο στοιχεῖο στήν Ἑρωφύλη καί ἀπό τό Γ.Χατζιδάκι¹. Στό Ε Γ'232 βέβαια ἡ κατάληξη εἶναι ἀμφύβολη, ἐπειδὴ ἀκολουθεῖ σ.

β) Πληθυντικός αριθμός: 'Ονομαστική: χάριτες: Π 'Αφ.13, "γιά τοῦ πολλές τση χάριτες, μά πλιά γιὰτί σ' ἐκείνη"· Π Γ'130: "καί πρί τοῦ τόσες χάριτες καί τσ' ὁμορφιές σου χά - σεις"· Π Δ'293: "Μ' ἀπάνω 'ς τσ' ἄλλες χάριτες ἀκ' ἔχει τό κορμύ σου"· Ε Α'500: "τόσες, ἀπού 'χεις μετά σέ, χάριτες νά πλε - ρώσει"· Ε Δ'283: "καί πῶς ἡ γνώση κι' ἡ ἀντρεία κι' οἱ χάριτες ἀντάμι" ἀντί τοῦ δημοτικοῦ τύπου "χάρες", πού δέν τόν ἀγνοεῖ καί ὁ Χορτάτσης². Τόν τύπο "χάριτες" τόν συναντοῦμε καί σέ μερικά ἄλλα δημῶδη κείμενα τῆς ἐποχῆς καί μάλιστα καί σέ κρητικά, ἀλλά ὅπωςδήποτε καί σ' αὐτά εἶναι λόγιος³ (ἄλλωστε τά περισσότερα δέν ἔχουν ἀμύγη δημοτική γλῶσσα).

1. ΕΕΠ 10, 1913-14, σ. 47.

2. Ὁ Χορτάτσης ἔχει τό δημοτικό τύπο "χάρες" στά ἐξῆς χωρία: Π 'Αφ.19, Ε Α'584, Ε Β'107. Ὁ τύπος "χάρες" εἶναι κοινότατος στά δημῶδη κείμενα τῆς ἐποχῆς, καί στά κρητικά π.χ. Ἑρωτόκρ. (Ξανθ.) Α'65, 83, Φορτουν. (Ξανθ.) 'Αφ.41, Ἰντ.α'108, Ἰντ.κρ.θεάτρ. (Μανούσ.) Δ'41, ἐπίσης στήν Εὐγένεια (Vitti) 1044 κ.π.ά.

3. Τόν συναντοῦμε π.χ. στά ἐξῆς: Φορτουν. (Ξανθ.) Ἰντ.β'8, Φαλιέρ., Ἰστ. (v. Gem.) 362, Σκλέντζα, Πολίμ. (Κακ.) γ'38, Καρτάν., Διαθ. (Κακ.) 237, Καλλύμ. (Κριαρ.) 166, Χρον.Μορ. (Καλ.) Η1846, Ἀχιλλεύς (Hess.) 1815, Λύμπον. (Legr.) 72, 152, 194, Κορων., Μπούας (Σάθας) 76, Χρον. Τόκκων (Schirò) 1271. Στά κείμενα αὐτά συναντοῦμε ὅχι πολύ συχνά καί τοὺς ἀνάλογους τύπους "χάριτα" ἢ "χάριταν" (αἰτ. ἐν.) πού κι' αὐτοῦ εἶναι μᾶλλον λόγιοι, π.χ. Σαχλ., Ἀφήγ. (Παπαδημ.) 81, Φλώρ. (Κριαρ.) 1188, Σαχλ. Β' (Wagn.) 173, Φαλιέρ., Ρύμ. (Ζώρ.) 173, Δεφ., Λόγ. (Kar.) 5, Χρον.Μορ. (Καλ.) Η 7478, 7738, Θησηίς (Βεν.) Γ' [68⁶], ΙΒ' [20⁵], Μαχ. (Dawk.) Β 171, Β 501, Λύβ. (Lamb.) Esc. 3910, "χάρι - τος" Ροδολ. (Βεν.) 'Αφ.64. "χαρίτων" Διγ. Ἀνδρ. 315²¹, Τζάνε, Κρητ. πδλ. 142¹³.

Γενικά, μπορούμε να πούμε, πώς στα έγκυθα δέν

3. Έγκυθα παρατηρούνται σημαντικοί άρχαϊσμοί στο Χορτά-
τη. Διακλιστώθηκαν μόνο δύο είδη άρχαϊσμών.

1) Κ α τ α λ ή ξ ε ι ς: Κατάληξη -α αντί -η θηλυκών έγκυθώντων. Στο Ε 'Ιντ.α'9 έχουμε: "τή μέρα τή λαμπρά". Κανονικά στο κρητικό ιδίωμα τά έγκυθα που έχουν ρ πριν από τήν κατάληξη σχηματίζουν τό θηλυκό σέ -η (π.χ. "τρομερός, -ή")¹, μέ ελάχιστες εξαιρέσεις (π.χ. "άκρος-α", "έλαφρός-α", "μακρός-α")², πάντως άλλοθι, στο Κ Δ'174, βρίσκουμε τό δημοτικό τύπο "λαμπρή". Αξίζει ίσως να σημειωθεί ότι και ό Γ. Χατζιδάκης θεωρεί άρχαϊσμό τό θηλυκό "λαμπρά" στο Ζήνωνα³.

2) Πα ρ α θ ε τ ι κ ά: α) Συγκριτικός βαθμός: Όπως και σήμερα στο κρητικό ιδίωμα⁴ έτσι και στα δημόδη κείμενα τής κρητικής λογοτεχνίας ό συγκριτικός βαθμός των έγκυθώντων σχηματίζεται κανονικά στα περισσότερα έγκυθα περιφραστικά μέ τό "κλιό" ή τό "κλιό" και τό θετικό βαθμό και σέ ελάχιστα μόνο πολύ κοινά έγκυθα μονολεκτικά μέ τήν κατάληξη -ότερος και

1. Πάγκ., 'Ιδίωμ. Κρ. Α' σ. 271.

2. δ. κ. Τό θηλυκό "μακρά" που άπαντά και στον Έρωτόκριτο (βλ. Γλωσσ. έκδ. Ξανθ. σ. 604) τό έχει και ό Χορτάτης (Ε 'Ιντ. α' 175: "τή στράτα τή μακρά").

3. ΕΕΠ 10, 1913-1914 (1915), σ. 47. Όπως μέ πληροφορεί ό καθηγ. κ. Ν. Παναγιωτάκης, σήμερα στην Κρήτη Λαμπρά λέγεται τό Πάσχα. Έδώ ενδιαφέρει έκείνης να αναφερθεί ότι στο Ε Β' μετά στ. 527 υπάρχει τό τακτικό αριθμητικό "δευτέρας" ("τέλος τής δευτέρας πράξεως"). Μολονότι ή περίπτωση είναι ή ίδια, έχουμε δηλαδή τήν ίδια άρχαϊστική κατάληξη έγκυθού, δέν μέ άπασχολεί ιδιαίτερα, γιατί τό αριθμητικό βρίσκεται σέ διδασκαλία, που είναι άμφίβολο αν προέρχεται από τόν ίδιο τόν ποιητή. Ανάλογα από άποψη όχι κατάληξης, αλλά άρχαϊστικού τονισμού, είναι τά: "τετάρτης" ("πράξεως") Ε Δ' μετά στ. 768, και "τετάρτου" ("Ίντερμέδιου") Ε 'Ιντ. δ' μετά στ. 120, που δέν τά πραγματεύομαι ιδιαίτερα για τόν ίδιο λόγο.

4. Πάγκ., 'Ιδίωμ. Κρ. Α' σ. 274.

-ύτερος¹. Καί ὁ Χορτάτης ἐκίσης στό σχηματισμό τοῦ συγκριτικοῦ τῶν ἐπιθέτων ἀκολουθεῖ αὐτόν τόν κανόνα², ἀλλά χρησιμοποιεῖ καί μερικούς μονολεκτικούς συγκριτικούς ἄλλων ἐπιθέτων πού συνήθως στά ἀνάλογα κείμενα δέν τοὺς βρίσκουμε μονολεκτικούς, ἀλλά περιφραστικούς, γι' αὐτό καί νομίζω ὅτι πρέπει νά τοὺς θεωρήσουμε ἀρχαῖστικούς στό Χορτάτη. Εἶναι οἱ ἑξῆς: ἀγριότερη Π Α'91, 128, 368, Ε Ε'97, ἀγριότερο (οὐδ.) Π Β'2³, ἀνοστώτερο (ἀρσ.) Π Γ'366, γλυκότερη Π Ε'352, δυνατότερο (ἀρσ.) Ε' Ἰντ.α'38, Κ Δ'320⁴, εὐγενικότεροι Ε Α'554, λυπητερώτερα (οὐδ.) Π Α'353, λωλότερος Ε Δ'616, λωλότεροι Ε Πρόλ.37, περηφανότερη Π Α'92, πλατύτερη Κ Γ' 195, φρονιμότερη Κ Β'314, δυσκολώτερο Ε Α'187, φτωχότερος Ε Δ'308⁵.

1. Γιά τήν κατάληξη"-ύτερος" βλ. καί Γ. Χατζιδάκι, ἔκδ. Ἑρωτοκρ., Ξανθ., σ. 463.

Ἀξίζει ἴσως νά σημειωθεῖ ὅτι καί στήν Πεντάτευχο, ὅπως σημειώνει ὁ Hesselning στήν εἰσαγωγή τῆς ἔκδοσης (σ. XLVII), ὁ συγκριτικός βαθμός σχηματίζεται ἐκίσης περιφραστικά μέ τό "πλιά" μέ μιὰ μοναδική ἐξαίρεση τό "ὀλιγότερος" (σέ ἓνα μόνο χωρίο).

2. Συναντοῦμε στά ἔργα του πολύ συχνά τόσο τοὺς περιφραστικούς τύπους ὅσο καί τοὺς μονολεκτικούς κοινῶν ἐπιθέτων, ὅπως π.χ. "πλιότερος", "μικρότερος", "βαθύτερος", "καλύτερος", "χειρότερος", "μεγαλύτερος" κλπ. πού εἶναι γνήσιοι δημοτικοί καί δέν θά μᾶς ἀπασχολήσουν ἐδῶ.

3. Στό Σουμμ., Παστ. φύδ. (Βεν.) συναντοῦμε ἐκίσης "ἀγριότερες" (Κριαρ., Λεξ., λ. "ἄγριος" σημασιολ.).

4. Στόν Ἑρωτόκρ. (Ξανθ.) Δ'1949: "τοῦ κόσμου ὁ δυνατότερος" καί στόν Ἑρωτόκρ. (Ξανθ.) Γ'8: "δυνατότερη".

5. Σέ μερικές περιπτώσεις ὁ Χορτάτης στό σχηματισμό τοῦ συγκριτικοῦ κάνει συμφυρμό τοῦ μονολεκτικοῦ καί τοῦ περιφραστικοῦ τύπου, δηλαδή χρησιμοποιεῖ τό μονολεκτικό μέ τό "πλιά": "πλιά ἀγριότερη" Π Α'368, Ε Ε'97, "τόν πλιά τως δυνατότερο" (ὑπερθετικός) Ε' Ἰντ.α'38, "πλιά βαθύτερη" Ε Ε'41, "πλιά χειρότερο" Ε Δ'452, "πλιά χειρότερη" Π Ε'210, Κ Γ'130, "πλιά καλύτερος" Π Γ'540, "πλιά καλύτερη" Ε Γ'335, Κ Γ'277. Ἀνάλογοι τύποι τοῦ συγκριτικοῦ ἀκούγονται καί σήμερα στήν Κρήτη, ὅπως μέ πληροφορεῖ ὁ καθηγ. κ. Ν. Παναγιωτάκης. Νομίζω ὅτι καί ἡ ἰδιomorφία αὕτη δείχνει πόσο ὁ

β) Ὑπερθετικὸς βαθμὸς: Ὁ ὑπερθετικὸς βαθμὸς τῶν ἐκθέτων σχηματίζεται μόνον περιφραστικὰ σὰ δημῶδη κείμενα τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας, ὅπως καὶ σήμερα στὸ κρητικὸ ἰδίωμα¹. Τὸ ἴδιον ἰσχύει καὶ γιὰ τὸ Χορτάτση. Ἐκτός ὅμως ἀπὸ τοὺς γνήσιους αὐτοὺς δημοτικoὺς τύπους συναντοῦμε συχνὰ σὰ ἔργα τοῦ Χορτάτση, ὅπως μερικὲς φορές ἐκίσης καὶ σὲ ἄλλα κρητικὰ ἔργα τῆς ἐποχῆς, π.χ. Ἐρωτόκριτο, Θυσία τοῦ Ἀβραάμ, Φουρτουνάτο, καὶ μονολεκτικoὺς τύπους σὲ -τάτος, ποὺ χαρακτηρίζονται ἀρχαῖστικoὺ ἀπὸ τοὺς διάφορους μελετητές². Εἰδικὰ προκειμένου γιὰ τὰ ἔργα τοῦ Χορτάτση ἀρχαῖστικoὺ θεωρήθηκαν αὐτοὶ οἱ τύποι ἀπὸ τὸ Στ. Ξανθοῦδου-

μονολεκτικὸς συγκριτικὸς ἦταν λιγότερο σὲ χρῆση σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν περιφραστικὸ καὶ ἀνάλογο συμβαίνει καὶ στὸ μονολεκτικὸ ὑπερθετικὸ, ποὺ συχνὰ συνοδεύεται ἀπὸ τὸ ἐκίρημα "περίσσα" στὸν Ἐρωτόκριτο καὶ σὲ ἄλλα δημῶδη κείμενα τῆς ἐποχῆς (Κριαρᾶ, Ἀρχ. γλωσσ. στ. Ἐρωτόκρ. σ. 269).

1. Πάγκ., Ἰδίωμ. Κρ. Α' σ. 276 κέ. Ὁ Πάγκαλος ἐκίσης (ὀ. π. σ. 279) ἀναφέρει μὲ ἐξαίρεση μονολεκτικoῦ ὑπερθετικoῦ ἀπὸ τῆ δυτικῆς Κρήτης, τὸ "ἀερῶτατος", καὶ αὐτὸ ὅμως λέγεται μόνον σὲ αἰνιγμα. Ὁ Γ. Χατζιδάκις ἐξάλλου γνωρίζει τὸ ἐκίθετο "γλυκύτατο" ἀπὸ κρητικὸ δημοτικὸ τραγούδι (ΕΕΦΣΠΘ 1, 1927, σ. 28).

2. Στὴ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ ἀπὸ τὸν ἐκδότῃ Γ. Μέγα (β' ἔκδ. Θυσίας σ. 61), στὸ Φουρτουνάτο ἀπὸ τὸ Γ. Χατζιδάκι (ΕΕΦΣΠΘ 1, 1927, σ. 28), στὸν Ἐρωτόκριτο ἀπὸ τὸ Στ. Ξανθοῦδου (ἔκδ. Ἐρωτοκρ. σ. μγ' καὶ CLXXVII), ἀπὸ τὸ Γ. Χατζιδάκι (ἔκδ. Ἐρωτοκρ. , Ξανθ., σ. 463) καὶ ἀπὸ τὸν Κριαρᾶ, Ἀρχ. γλωσσ. στ. Ἐρωτόκρ. σ. 269 (θεωρεῖ τοὺς τύπους αὐτοὺς ἀρχαῖστικoὺς τόσο στὸν Ἐρωτόκριτο ὅσο καὶ σὰ ἄλλα δημῶδη κείμενα τῆς ἐποχῆς, μολονότι, ὅπως γράφει, εἶναι πολὺ συχνοὶ σ' αὐτά). Ὁ Μ. Μανούσας ἐξάλλου καταχωρίζει ἀνάμεσα σὲ "μερικὰ ἀσυνήθιστα καὶ ἐνδιαφέροντα γλωσσικὰ στοιχεῖα" τῶν Ἰντερμεδίων τοῦ κρητικoῦ θεάτρου τὸν τύπο "ἐκίότατη" (Κρ. Χρ. 1, 1947, σ. 543).

δη¹, από τό Γ.Χατζιδάκι², από τό Στ. 'Αλεξίου³, από τόν Ε. Κριαρά⁴.

'Εκεῖνο πάντως πού ἰδιαίτερα θά μπορούσε νά παρατηρηθεῖ κανεῖς στό χορτάση εἶναι ὅτι σέ σχέση μέ τά ἄλλα κρητικά ἔργα τῆς ἐποχῆς χρησιμοποιεῖ σέ πολύ μεγαλύτερη συχνότητα τούς λόγους αὐτοῦς τύπους, ἐνῶ στά ἄλλα κείμενα βρίσκουμε μόνο ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις. Οἱ τύποι αὐτοῦ εἶναι οἱ ἑξῆς: ἀγρίοτατε Π Δ'213, 240, ἀγρίοτατη Π Δ'330, ἀγρίοτατη Κ Β'46, ἀγρίοτατο (οὐδ.) Ε' 'Ιντ.α'44, Ε Δ'393, Ε Ε' 476⁵, ἀγρίοτατα (οὐδ.) Ε Α'31, Ε Δ'110, ἀδυνατότατο (οὐδ.) Κ Α'321, ἀκριβότατο (οὐδ.) Κ Δ'46, Κ Ε'244, ἀξιότατο (ἄρσ.) Π 'Αφ.26, ἀξιότατε Ε' 'Ιντ.γ'38, ἀξιότατο (οὐδ.) Ε Ε'391, ἀξότατοι Π Ε'405, ἀπαρθινότατε Κ Γ'538, ἀπιστότατο (ἄρσ.) Ε' 'Ιντ.γ'88, ἀπονώτατο (ἄρσ.) Ε Γ'272, Ε Ε'642, βγενικότατοι Π Ε'403, βγενικότατους Π Πρόλ.18, βγενικότατο (οὐδ.) Ε' 'Αφ.15, Ε Γ'75, γλυκότατη Π Ε'349, Ε Δ'413, Ε Ε'479⁶, γλυκότατες Ε' 'Ιντ.β'50, Ε Γ'32, γλυκότατο (οὐδ.) Ε Ε'417, γλυκύτατα (οὐδ.) Ε Ε'519, δροσερώτατα Π Β'482, Π Ε'398, δυνατότατη Ε Γ'155, Ε' 'Ιντ.γ'100, δυνατότατο (ἄρσ.) Ε Δ'341, δυνατότατα Ε' 'Ιντ. β'14, ἐκλαμπρότατον Π 'Αφ.Τύτλ., εὐγενέστατον Π 'Αφ.Τύτλ. εὐγενέστατε Ε' 'Αφ.27, εὐγενικότατη Π Α'13, Ε' 'Ιντ.β'21, εὐγενικότατο (οὐδ.) Ε' 'Ιντ.β'78, εὐκολώτατο (οὐδ.) Κ Γ'229, κακότατοι Ε Ε'19, καλοριζικότατοι Ε' 'Ιντ.β'31, καλοριζικότατη Κ Ε'24, κακοριζικότατες Ε Β'430, καλότατο (οὐδ.) Κ Β'377, κουρφοτάτα

1. Ἔκδ. 'Ερωφύλης, σ.μγ'.

2. ΕΕΠ 10, 1913-14, σ.47 (προκειμένου γιά τήν 'Ερωφύλη).

3. Τό ἐκίθετο "ὠραιότατες" στήν 'Ερωφύλη (Κρ.Χρ.8, 1954, σ. 252).

4. Ἔκδ. Πανώριος, σ.27.

5. Στόν 'Ερωτόκρ.(Ξανθ.) Β'335: "ἔνα ζό ἀγρίοτατο περὶσσα".

6. Στόν 'Ερωτόκρ.(Ξανθ.) Α'438: "γλυκότατη φωνή".

Ε Α'233, κρυότατο (οὐδ.) Ε Β'323, λαμπρότατος Ε Γ'192, λαμπρότατου Ε Γ'256, λαμπυρότατο (οὐδ.) Π Β'488, μεγαλότατο (ἄρσ.) Ε 'Ιντ.γ'34, μεγαλότατο (οὐδ.) Ε Ε'346, μικρότατο (οὐδ.) Ε Δ'653, μελιστεκότατη Ε 'Ιντ. α'148, νοστιμότατο (οὐδ.) Ε Ε'457, ὁμορφότατη Π Δ'169, Ε 'Ιντ.α'89, ὁμορφότατης Ε 'Ιντ.β'127, ὁμορφότατες Κ Α'316, Κ Β'26, ὁμορφότατο (οὐδ.) Π Γ'631, Ε 'Ιντ.α'100, Ε 'Ιντ.β'28, ὁμορφότατα Ε 'Ιντ.β'39¹, κιστότατοι Ε Δ'607, κλουσιότατο (ἄρσ.) Ε Δ'307, κλουσιότατοι Π Ε'292, κολλότατην Π Β'549, κρικότατο (ἄρσ.) Ε Πρόλ.138, Ε Β'32, 246, Ε Γ'312, κρικότατε Ε Ε'211, κρικότατη Ε Β'259, Ε Δ'201, κρικότατην Ε Δ'163, 434, Ε Ε'177, κρικύτατο (ἄρσ.) Π Γ'494, πυκνότατα Π Α'1, σκληρότατο (ἄρσ.) Ε Δ'755, σκληρότατη Ε Δ'432, Ε Ε'139, σκοτεινότατη Ε 'Ιντ.γ'18, σκοτεινότατο (οὐδ.) Ε Β'132, σοφώτατος Κ Γ'493, σκληροκρότατα Ε Α'374, φευτεκότατες Ε Γ'269, φηλότατε Ε 'Ιντ.γ'1, Ε Δ'149, φηλότατους Ε 'Αφ.39, φηλότατο (οὐδ.) Ε Β'148, ῥαιλότατες Ε 'Ιντ.β'124.

Ὁ Χορτάτης χρησιμοποιεῖ κατ'ἀρχὴν τὴν

4. Ἀντωνυμίες γνωστὲς ἀντωνυμίες τοῦ κρητικοῦ ἰδιώματος², τοῦ συναντοῦμε καὶ στὰ κρητικὰ κείμενα τῆς ἐποχῆς.

Παρ' ὅλα αὐτὰ ὑπάρχουν καὶ μερικὲς λόγες ἀποκλίσεις τοῦ περιορίζονται στὰ ἑξῆς:

1) Προσωπικὲς ἀντωνυμίες: Στὸ α' καὶ στὸ β' πρόσωπο ἔχει τοὺς τύπους ἐμέ καὶ ἐσέ ἀντὶ τῶν "ἐμένα" καὶ "ἐσένα", ἄλλοτε σέ θέση γενικῆς καὶ ἄλλοτε σέ θέση αἰτιατικῆς· α) σέ θέ-

1. Στόν Ἑρωτόκρι. (Ξανθ.) Γ'1040: "τόν ὁμορφότατον ἀδ'".

2. Πόγκ., Ἰδιώμ. Κρ. Α' σ. 288 κέ.

ση γενικῆς¹: ἐμέ: Π Πρόλ.6, Π Β'184, Π Γ'152, 356, Π Δ' 144, Π Ε'300, Ε Α'133, 491, Ε Β'4, Ε 'Ιντ.β'150, Ε Γ'13, Ε 'Ιντ.γ'11, Ε Δ'694, Ε'Ιντ.δ'104, Ε Ε'209, 312, 403, ΚΑ' 338, Κ Ε'115, 370, 463' ἐσέ: Π Α'395 Π Β'265, Π Δ'385, Ε 'Ιντ.δ'104, Ε Ε'656, Κ Ε'459. β) σέ θέση αἰτιατικῆς: ἐμέ: Π 'Αφ.49, Π Α'30, 41, 46, 54, 120, 142, 156, 346, 364, Π Β'2, 369, 377, 513, Π Γ'615, Π Δ'337, 344, Ε Α'291, 537, Ε Β'437, Ε Γ'235, Ε Δ'374, 686, Ε Ε'86, 413, Κ Β'77, 118, 177, Κ Γ'262, 346, 412, 460, Κ Ε'326' ἐσέ: Π 'Αφ. 50, 54, Π Β'284, 324, Π Δ'295, 305, 386, Π Ε'83, 108, 161, Ε Α' 440, Ε Δ'363, Ε Ε'359, Κ Β'175, Κ Δ'313, Κ Ε'329, σέ ὅλες τὺς περιπτώσεις γιὰ λόγους μετρικούς. Οἱ ἴδιοι τύποι χαρακτηρίστηκαν ἀρχαϊστικοί καὶ στὸν 'Ερωτόκριτο ἀπὸ τὸν Ε. Κριαρᾶ².

Ὁ ἴδιος μελετητὴς θεωρεῖ ἐπίσης ἀρχαϊσμό καὶ τὴν προτίμηση τῶν τύπων τόν καὶ τον (ἀντὶ τόνε καὶ τονε) στὸν 'Ερωτόκριτο, πού ὀφείλεται καὶ σ'αὐτὴν τὴν περίπτωση σέ λόγους μετρικούς³. Τό ἴδιο φυσικά μπορεῖ νά ἐσχύσει καὶ γιὰ τὴν Χορτάτση, πού χρησιμοποιεῖ ἐπίσης τοὺς ἴδιους τύπους. Νομίζω μάλιστα πὺς τό ἴδιο θά μπορούσε νά λεχθεῖ καί

1. Βλ. καὶ Ε.Κριαρᾶ, ἔκδ. Πανώριας σ.27. Τό "ἐσέ" σέ θέση γενικῆς καὶ στὸν 'Ερωτόκρ. (Ξανθ.) Α'194.
2. Κριαρᾶ, 'Αρχ.γλωσσ.στ. 'Ερωτόκρ.σ.269. Ὁ Hesseling ἐπισημαίνει σέ ἓνα χωρίο τῆς Πεντατεύχου τὴν χρῆση τῆς ἀντωνυμίας "ἐμέν" καὶ σέ ἄλλο χωρίο τῆς ἀντωνυμίας "ἐσέν" ἀντὶ γιὰ τὰ σημερινά "ἐμένα" καὶ "ἐσένα" (Πεντ., Hess., Εἰσαγ. σ. XLVII). Καμιά φορά συναντοῦμε καὶ σέ κρητικὰ δημοτικὰ τραγούδια τοὺς τύπους "ἐμέ" καὶ "ἐσέ", πού ὀφείλονται σέ μετρικὴ ἀνάγκη, π.χ. "ἐμέ", Δετορ., 'Ανέκδ. δημ.τραγ.Κρ.σ.105, 142, 167, 176, "ἐσέ" ὁ.π. σ.30.
3. Κριαρᾶ, 'Αρχ.γλωσσ.στ. 'Ερωτόκρ. σ. 269. Βλ. καὶ Ε.Κριαρᾶ, ΕΜΑ 1, 1939, σ. 42.

γιά τους αντίστοιχους τύπους τοῦ θηλυκοῦ, δηλαδή γιά τά τήν, την, τή (ἀντί τήνε, τηνε) καί συναντοῦμε ἐκίση στά τρία ἔργα. Φυσικά ἀρχαῖσμός προκειμένου γιά τοὺς τύπους αὐτοὺς πρέπει νά θεωρήσουμε μόνο τήν περὶπτωση ὅκου αὐτοῦ βρίσκονται πρὶν ἀπὸ σύμφωνο καὶ ὅχι πρὶν ἀπὸ φωνήεν, ὁπότε εἶναι ἀναμφισβήτητα δημοτικὰ. Οἱ περικτώσεις αὐτές (πρὶν ἀπὸ σύμφωνο) εἶναι οἱ ἑξῆς: τόν: Π Α'50, 277, Π Β'428, Π Γ'50, 371, 407, Π Δ'33, 187, 334, Ε' Ἰντ.α'44, 62, Ε Β'277, 368, 444, Ε' Ἰντ.β'9, 91, 107, Ε Γ'121, Ε Δ'220, Κ Α'279, Κ Β'11, 137, 174, Κ Δ'99, 379, Κ Ε'327, 380' του: Π Γ'257, Π Δ'33, Κ Α'250, Κ Δ'362, Κ Ε'54' τήν: Π Αφ.11, 12, Π Α'128, 236, 320, 326, 412, Π Β'83, 352, Π Γ'354, Π Δ'183, 256, Π Ε'192, Ε Α'4, 538, 540, 646, Ε Β'243, 449, Ε Γ'82, 310, Ε Δ'180, 256, 370, 447, Ε Ε'145, 148, 408, Κ Α'72, 85, 124, 312, Κ Β'151, 160, 323, 331, 337, Κ Γ'196, 366, 413, 423, 431, 478, Κ Δ'39, 419, Κ Ε'480, 508' τή (πρὶν ἀπὸ ἐξακολουθητικὸ σύμφωνο): Π Α'127, 132, 411, Π Β'177, 229, 238, 240, 243, 348, 457' την: Κ Β'393, Κ Ε'264¹.

Στὸ γ' πρόσωπο ἐξάλλου συναντοῦμε ἀρκετὰ συχνὰ ἀνάλογους ἀρχαῖστικους τύπους μέ ἐκείνους τοῦ ἀρθροῦ². Ἔτσι ἔχουμε: τῆς (ἀντί τσῆ): Π Γ'376, Ε' Ἰντ. δ'3, Κ Α'320, Κ Δ'217, 329, 330, Κ Β'201, Κ Γ'308, 558, Κ Ε'183, 372 τῆς (ἀντί τση): Π Β'178, Κ Β'202' τες (ἀντί τσε): Κ Πρόλ.14, Κ Α'331, Κ Δ'246' τοὺς (ἀντί τσύ): Ε Α'527, Ε' Ἰντ.α'70,

1. Σέ μετρικὴ ἀνάγκη ἐκίσης ὀφείλονται ἀνάλογοι τύποι, καὶ σπάνια ἀπαντοῦν καὶ σέ κρητικὰ δημοτικὰ τραγούδια, π.χ. "τόν" Δετορ., Ἀνέκδ.δημ.τραγ.Κρ. σ.97, 106, 114, 189, "τήν" δ.π.σ.35, 64, 87, 88, 100, 114, 115, 123, 130, 141, 142, του δ.π. σ.59, 96, 150, 161, 166, 170, "την" δ.π.σ.93, "των" δ.π.σ.118.

2. Βλ. σ.183. Σέ μετρικοὺς λόγους ὀφείλονται καὶ σ' αὐτὴν τήν περὶπτωση ἀνάλογοι τύποι σέ κρητικὰ δημοτικὰ τραγούδια, π.χ. "τοὺς" Δετορ., Ἀνέκδ.δημ.τραγ.Κρ.σ.59.

Ε 'Ιντ.γ'69, Ε Δ'490, ΕΕ'151, Κ Β'221,329, Κ Γ'422, Κ Δ'36, 331, Κ Ε'131, 214, 308, 429 δός, 446' τους (άντί τσι): Κ Πρόλ.32, Κ Α'217, Κ Β'120, 334, 374, Κ Γ'148, 440, Κ Ε'311, 436' επίσης άντί της περιφραστικής προσωπικής άντωνυμίας"λόγου τση" συναντοϋμε στά έξης χωρία τήν άντωνυμία "λόγου της": Ε 'Ιντ.α'36, Κ Δ'406, 434.

Στίς περισσότερες από αυτές τίς περιπτώσεις προτιμήθηκε ο άρχαϊστικότερος τύπος για άποφυγή χασμωδίας.Οί τύποι αυτού άλλωστε θεωρήθηκαν άρχαϊστικού καί σέ άλλα δημώδη κρητικά κείμενα της έποχής, όπως π.χ.στον 'Ερωτόκριτο¹ καί στά 'Ιντερμέδια κρητικοϋ θεάτρου².

2) Κτητικές άντωνυμίες: Παρατηροϋνται επίσης ανάλογοι άρχαϊστικού τύποι στίς έγκληνόμενες άντωνυμίες του γ'προσώπου πού είναι άντίστοιχες μέ τίς προσωπικές του γ'προσώπου πού άναφέρθηκαν παραπάνω. Έτσι έχουμε: της (άντί τση): Π Β'96, Κ Α'5, 87, 125, 148, 222, Κ Β'95, 208, 257, 272, 351, 352, 405, Κ Γ'123, 1256ός, 128, 318, 378, 426, Κ Δ'405, Κ Ε'136, 174, 233, 265, 368' τους (άντί τσι): Κ Πρόλ.34, Κ Α'89, 90, Κ Β'34, Κ Γ'328, 442, 473, 474, Κ Δ'26, 332, Κ Ε'430, 436, 446. Για τούς τύπους αυτούς ισχύει ο,τι καί για τίς άντίστοιχες προσωπικές άντωνυμίες (χρήση, μαρτυρία σέ άλλα κείμενα κλπ.).

1. Κριαρά, 'Αρχ.γλωσσ.στ.' Ερωτόκρ.σ.269.Βλ.όμως καί Στ.'Α-λεξίου,Κρ.Χρ.23,1971,σ.207,ό όποιος δέχεται ότι οί μόνοι γνήσιοι τύποι πού πρέπει νά διατηρηθοϋν στον Έρωτόκριτο είναι οί κρητικοί.

2. Μ.Μανούσας,Κρ.Χρ.1,1947,σ.543,όπου καί σημειώνεται ότι στο κείμενο αυτό οί άρχαϊστικοί αυτού τύποι είναι πολύ συχνότεροι από τούς άντίστοιχους κρητικούς.

3) Ἑρωτηματικές ἀντωνυμίες: Ἀρχαῖστική, νομίζω, εἶ-
ναι ἡ ἀντωνυμία τίς, πού ὁ Χορτάτης ἔχει σέ ἐλάχιστες πε-
ριπτώσεις, ἐνῶ κατ'ἀρχήν χρησιμοποιοεῖ τή δημοτική "ποιός".

Ἡ ἀντωνυμία τίς τουλάχιστο στήν ὀνομαστική (ἡ ὀνομα-
στική στό Χορτάτη μόνο στά Π Β'251δς, Π Δ'98, Ε Δ'59, Ε
Ε'609, Κ Ε'341) δέν λέγεται σήμερα στό κρητικό ἰδίωμα¹, ἄν
καί μαρτυρεῖται ἀπό ἐλάχιστα νεοελληνικά ἰδιώματα². Στά
δημῶδη κείμενα τῆς ἐποχῆς (κρητικά καί μή) ἀπαντᾷ συχνά
καί ἡ ὀνομαστική καί οἱ ἄλλες πτώσεις³, ἀκόμη καί στόν Ἑ-
ρωτόκριτο⁴, ἀλλά συνηθέστερη εἶναι ἡ ἀντωνυμία "ποιός"⁵,
ἐνῶ ἡ τίς στά κείμενα αὐτά χαρακτηρίστηκε ἀρχαϊσμός⁶.

Ἄν ὅμως γιά τήν ὀνομαστική δέν πρέπει νά ἀμφιβάλ-
ουμε, τή γενική ὀκωσθήκοτε πρέπει νά τή θεωρήσουμε ἀναμ-
φισβήτητα δημοτική, ἀφοῦ καί σήμερα λέγεται στό κρητικό

1. Πάγκ., Ἰδίωμ. Κρ. Α' σ. 303. Γ. Χατζιδάκης, ΕΕΠ 10, 1913-14
(1915), σ. 61.

2. Κατά τό Σίμο Μενάρδο συνηθίζεται σήμερα μόνο στήν Πάφο
καί στά Μαράθασα (ΕΕΠ 9, 1913, σ. 160), ὁ H. Pernot ὅμως (Et.
Linguist. II p. 237) ἀναφέρει ὅτι λέγεται καί στίς κατω-
ταλικές διαλέκτους, ἐνῶ στή Χίο ἀπαντᾷ ὀνομαστική "τίσε",
ἔσως καί γενική "τίνων", ἀλλά ἀμφιβάλλει γιά τό "τύνες"
(βλ. Pernot, ὁ. π. σ. 236). Στό Andr., Lex. καταχωρίζονται καί
ἀπό τά ἰδιώματα αὐτά καί ἀπό ἄλλα (ὅχι ὅμως ἀπό τό κρη-
τικό) ὀνομαστικές "τίς", "τίς", "κίς", "τσός", "τσί", γε-
νικές "τύνος", "τύνους", "τσύνος", "τούνους", "τσούνους" καί
αἰτιατικές "τίνα", "τύναν", "τσύναν", "τύνο(ν)".

3. Ε. Κριαρᾶ, Τό Ἀνακάλημα τῆς Κωνσταντινούπολης, β' ἔκδοση,
Θεσσαλονίκη 1965, σ. 37.

4. Γ. Χατζιδάκης, ΕΕΠ 10, 1913-14 (1915), σ. 61.

5. Στ. Ξανθουδίδης, Ἑρωτόκρ. Γλωσσ., σ. 716.

6. Ε. Κριαρᾶς ὁ. π., Γ. Χατζιδάκης ὁ. π., Ε. Κριαρᾶς, ΕΜΑ 2, 1940,
30 (προκειμένου γιά τόν Πικατόρο). Μέ τήν εὐκαιρία ἄς
σημειωθεῖ ὅτι ὁ Hesselting θεωρεῖ ἐβραϊσμό τή χρήση τῆς
ἀντωνυμίας "τίς" ἀντί τῆς "ὁποιος" σέ δύο χωρία τῆς
Πεντατεύχου (Πεντ., Hess., Εἰσαγωγή σ. XLVII).

ἰδύωμα¹.

Ἐξάλλου τό οὐδέτερο τύ χρησιμοποιοῦται ἀπό τό χορτάτση μερικές φορές ἀντί τοῦ γνήσιου κρητικοῦ "εἴντα" πού κατὰ κανόνα καί ὁ ἴδιος τό χρησιμοποιοῦται². Τό ἔχει στά ἑξῆς χωρία: Π Α'297, Π Β'231, 236, 347, Π Δ'168, Π Ε'15, 97, Ε Α'126, 511, 514, 558, 598, Ε Β'516ς, 95, 249, 443, Ε 'Ιντ. β'89, 105, Ε Γ'371, Ε Δ'81, 233, 748, Ε 'Ιντ. δ'43, 66, Ε Ε'266, 305, 326, 379, 385δς, 405, 421, 525, 532, 548, 659 δς, Κ Α'108, 194, 349, Κ Β'201, 257, 296, Κ Γ'47, 536, Κ Δ'38, 204, 290, Κ Ε'37, 165, 185, 203, 463, 479. Τό τύ φυσικά στή χρήση αὐτή δέν εἶναι ἀρχαϊσμός, εἶναι κοινός τύπος τῆς νέας ἐλληνικῆς, ἀλλά ἀξίζει ὥστος νά ἐπισημανθεῖ ἡ ἀπόκλιση αὐτή ἀπό τό ἰδιωματικό, πού γίνεται κατ'ἀρχήν γιά λόγους μετρικούς³.

4) Ἀόριστες ἀντωνυμίες: Ἡ ἀόριστη ἀντωνυμία τίς καί μάλιστα ἡ γενική "τινός" στήν Ἑρωφύλη χαρακτηρίστηκε ἀρχαϊσμός ἀπό τό Στ. Ἀλεξίου⁴. Ὁ Χορτάτσης ἔχει μόνο τή γενική τινός (Ε Α'427, Κ Α'122) καθώς καί ὀνομαστική τινός (Π Ε'205, Ε Α'131, Ε Ε'256). Νομίζω ὅμως ὅτι ἀρχαϊσμός ἴσως θά μπορούσε νά θεωρηθεῖ μόνο ἡ ὀνομαστική τις (δέν ἀ-

1. Πάγκ., Ἰδύωμ. Κρ. Α' σ. 303.

2. Τό "εἴντα" ὅχι μόνο σήμερα εἶναι κοινότατο στό κρητικό ἰδύωμα (Πάγκ., Ἰδύωμ. Κρ. Α' σ. 302), ἀλλά καί σέ ὅλα τά δημῶδη κείμενα τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας τῆς ἐποχῆς. Παρ' ὅλα αὐτά συναντοῦμε μερικές φορές τὸ "τύ" σέ δημοτικά κρητικά τραγούδια μᾶλλον ἀπό μετρική ἀνάγκη (βλ. π. χ. Δετορ., Ἀνέκδ. δημ. τραγ. Κρ. σ. 101, 111, 140, 145, 153, 180).

3. Ὁ Μ. Μανούσας παρατηρεῖ ὅτι στά Ἰντερμέδια κρητικοῦ θεάτρου ὁ τύπος αὐτός βρίσκεται τό ἴδιο συχνά ὅσο καί τό κρητικό "εἴντα", πράγμα πού δείχνει ὅτι προέρχεται ἀπό τόν ἴδιο τόν ποιητή (Κρ. Χρ. 1, 1947, σ. 543).

4. Κρ. Χρ. 8, 1954, σ. 252.

παντᾷ στοῦ Χορτάτση), ὅχι ὅμως καί οἱ ἄλλες πτώσεις. Πράγμα-
τι, ἐνῶ σήμερα σέ μερικά ἰδιώματα σώζεται μόνο τό οὐδέτερο
καί σέ ἐλάχιστα τό ἀρσενικό ὡς σύνθετο¹, στά δημῶδη κείμενα
τῆς ἐποχῆς εἶναι πολύ συχνή, συχνότερη ἀπό τήν ἐρωτηματική
τύς. Στήν ὀνομαστική συχνότατος εἶναι ὁ τύπος τινάς² στά
κείμενα αὐτά, ἐνῶ ὁ τύπος τύς τύς περισσότερες φορές χρησι-
μοποιεῖται ὡς ἐκμεριστική ἀντωνυμία καί ὅχι ὡς ἀόριστη³.

Ὁ Γ. Χατζιδάκης ἐξετάζοντας τήν ἀντωνυμία αὐτή στόν Ἑρω-
τόκριτο⁴ δέν δέχεται ὅτι ὡς ἐκμεριστική λεγόταν τήν ἐποχή
ἐκείνη. Ὁ Ε. Κριαρᾶς ὑποστηρίζει γενικά ὅτι ἡ ἀόριστη ἀντω-
νυμία τύς στόν Ἑρωτόκριτο καί στά ἄλλα κείμενα εἶναι σέ
δημοτική χρήση⁵. Πιστεύω πάντως πῶς τό τινός τουλάχιστο
πρέκει νά λεγόταν τήν ἐποχή ἐκείνη· ἡ ἀποψη αὐτή ἐνισχύε-
ται καί ἀπό τό γεγονός ὅτι καί σήμερα στήν Κρήτη (καί σέ
μερικά ἄλλα ἰδιώματα) ἡ γενική τῆς ἀόριστης ἀντωνυμίας ὄ-
ποιος εἶναι καί γιά τά τρία γένη ὄτινος⁶.

1. Andr., Lex., λ. "τύς".

2. Πανώρια Γλωσσ. Στοῦ ποιήμα τοῦ Μανόλη Σκλάβου "Ἡ συμφορά
τῆς Κρήτης" (Φ. Μπουμπουλίδης, Ἡ συμφορά τῆς Κρήτης τοῦ
Μανόλη Σκλάβου, κρητικόν στιχουργήμα τοῦ 16ου αἰῶνος,
Ἀθήνα 1955) στό στ. 99 ὑπάρχει ἡ γενική "τινάδων". Γιά
τόν τύπο "τινάδες" βλ. Hatzid., Einl. σ. 386.

3. Βλ. Στ. Ξανθουδίδης, Ἑρωτόκρ. Γλωσσ. καί θησηίδα (Folli-
e) I 18.

4. ΕΕΠ 10, 1913-14 (1915), σ. 61. Στόν Ἑρωτόκριτο ἀπαντᾷ
καί ἡ ὀνομαστική.

5. Κριαρᾶ, Ἀρχ. γλωσσ. στ. Ἑρωτόκρ. σ. 270.

6. Πάγκ., Ἰδιώμ. Κρ. Α' σ. 306. Βλ. καί Γ. Ἀναγνωστόπουλο, Ἀθηνᾶ
38, 1926, σ. 170. Ἡ γενική "ὄτινος" ἀπαντᾷ ἐπίσης καί
στόν Κατσοῦρικο Γ' 422 (βλ. καί Εἰσαγωγή ἔκδοσης, σ. ζα').

5) 'Αναφορικές αντωνυμίες: Τό κοινό αναφορικό όπου πού τό συναντοῦμε στά δημώδη κείμενα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀκόμη καί στά δόκιμα τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας, τό συναντοῦμε ἐπίσης καί στό Χορτάτση. 'Ωστόσο παράλληλα χρησιμοποιεῖται καί στό Χορτάτση σέ μεγαλύτερο βαθμό τό γνήσιο ἰδλωματικό ἀπού, ὅπως ἀκριβῶς καί στά ἄλλα ἀνάλογα κείμενα¹. Φυσικά καί σ'αὐτήν τήν περίπτωση δέν πρόκειται γιά ἀρχαϊσμό.

5. Ρήματα Ὁ Χορτάτσης ἀκολουθεῖ καί ὡς πρός τά ρήματα τούς κανόνες τοῦ κρητικοῦ ἰδλώματος τῆς ἐποχῆς ἐκείνης πού δέν διαφέρουν πολύ ἀπό τούς κανόνες τοῦ σημερινοῦ κρητικοῦ ἰδλώματος². 'Ωστόσο σέ μερικές περιπτώσεις παρατηροῦνται καί στά ρήματα μερικές ἀποκλίσεις, καί προτιμᾶται εἴτε ἀρχαϊστικότερος τύπος εἴτε καί τύπος ὅχι ἰδλωματικός. Ὅλα αὐτά βέβαια εἶναι ἐξαιρέσεις πού δέν λείπουν καί ἀπό ἄλλα ἔργα τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, πού ἐπίσης διασώζουν γνήσια τή μορφή τοῦ ἰδλώματος· ἔχουν ἐπισημανθεῖ π.χ. ἀνάλογες περιπτώσεις καί στόν 'Ερωτόκριτο³. 'Εδῶ θά ἐξετάσουμε τίς ἀρχαϊστικές αὐτές ἀποκλίσεις τοῦ Χορτάτση πού ἀναφέ-

1. Π.χ. στά 'Ιντερμέδια κρητικοῦ θεάτρου (βλ. Μ. Μανούσακα, Κρ. Χρ. 1, 1947, σ. 542).

2. Βλ. π.χ. Χατζιδάκι, 'Ερωτόκρ. Ξανθουδίου σ. 464 κέ. προκειμένου γιά τόν 'Ερωτόκριτο. Εἰδικά γιά τό Χορτάτση βλ. Κατσοῦρμπο Εἰσαγ. σ. 4 κέ. καί Πανώρια Εἰσαγ. σ. 22 κέ. Γιά τό σχηματισμό καί τήν κλίση τῶν ρημάτων στό σημερινό κρητικό ἰδῶμα βλ. Γ. Αναγνωστόπουλο, 'Αθηνᾶ 38, 1926, σ. 171 κέ. καί Πάγκ., 'Ιδῶμ. Κρ. Α' σ. 314 κέ.

3. Κριαρᾶ, 'Αρχ. γλωσσ. στ. 'Ερωτόκρ. σ. 266 κέ. 'Επίσης στά 'Ιντερμέδια κρητικοῦ θεάτρου (Μανούσακας, ὁ.π.).

ρονται στο σχηματισμό ή στην κλίση των ρημάτων.

α) Σχηματισμός ρημάτων

Όπως είναι γνωστό τα ρήματα που στην κοινή νεοελληνική λήγουν σε -εύω στο κρητικό ιδίωμα λήγουν σε -εύγω¹. Επίσης τα ρήματα σε -αύω στο κρητικό ιδίωμα λήγουν σε -αύγω. Το ίδιο φυσικά ισχύει και για τα δοκίμα κρητικά κείμενα εκείνης της εποχής, π.χ. για τον Έρωτόκριτο². Ο Χορτάσης κατά κανόνα έχει την κατάληξη -εύγω, αλλά παράλληλα έχει και τις εξής εξαιρέσεις:

-εύω: άρμηνεύω Κ Δ'134, κιστεύω Ε Δ'693, γυρεύεις Κ Δ'43, Κ Ε'29, γυρεύει Π Β'154, δοξεύου Π Β'185, ζηλεύουσι Κ Β'345, κανισκεύουσι Κ Β'8, έγύρευα Κ Δ'5, έτραβοπάλευε Κ Δ'73, κίστευε (προστακτ.) Κ Γ'473, (θα) κιστεύεις Κ Α'88, δουλεύεται Κ Γ'319, παντρεύεται Π Γ'259, ρεύεται Κ Γ'218' -αύω: καύει Π Β'262.

Επίσης έχει στο Κ Γ'94 "κόβω" αντί "κόβγω"³. Η προτίμηση της μη κρητικής αυτής κατάληξης θεωρήθηκε αρχαϊσμός και στον Πικατόρο⁴..

1. Πάγκ., 'Ιδύωμ. Κρ. Α' σ. 244 κέ. και Κοντοσόκ. Γλωσσογεωγρ. διερ. Κρ. διάλ. σ. 71 κέ. 'Η κατάληξη αυτή, που άπαντα και σε άλλ-
λα νησιώτικα ιδιώματα (Κοντοσόπουλος, ό.π.σ. 71 σημ. 2),
είναι διαδεδομένη σ' όλοκληρη την Κρήτη με έλάχιστες έ-
ξαιρέσεις τροπής των ρημάτων αυτών σε -έω (Κοντοσόπου-
λος ό.π.σ. 72).

2. Χατζιδάκις, Έρωτόκρ. (Ξανθ.) σ. 464.

3. 'Η ανάπτυξη αυτή του γ παρατηρείται και σε μερικά ρήμα-
τα σε -βω που σχηματίστηκαν σε -βγω στην Κρήτη, όπως π.
χ. κόβγω, τρίβγω (Πάγκ., 'Ιδύωμ. Κρ. Α' σ. 244). Υπάρχει ωστό-
σο κι' έδω μια εξαίρεση σε περιοχή της Κρήτης, όπου λέγε-
ται "κόω" (Κοντοσόπουλος ό.π.σ. 72).

4. Ε. Κριάρης, ΕΜΑ 2, 1940, σ. 30 ("κιστεύεις" αντί "κιστεύ-
γεις").

β) Κλίση τῶν ρημάτων

Καί στήν κλίση ἀκολουθεῖ ὁ Χορτάτης τό κρητικό ἰδίωμα τῆς ἐποχῆς του¹. Θά μπορούσαν ὥστόσο εἰδικά νά παρατηρηθοῦν τά ἑξῆς:

Ὁριστική

Ἐνεστώτας: Στό τρίτο πληθυντικό πρόσωπο τῶν βαρύτονων ρημάτων συναντοῦμε παράλληλα τοὺς τύπους σέ -ου(ν) καί -ουσι(ν), ὅπως ἐπίσης καί στά περισπώμενα τοὺς ἀντίστοιχοις σέ -οῦ(ν) καί -οῦσι(ν). Οἱ τύποι σέ -ουσι (-οῦσι) εἶναι φυσικά οἱ ἀρχαῖστικοί, ἀλλά λέγονταν τήν ἐποχή ἐκείνη στό κρητικό ἰδίωμα², ὅπως μαρτυροῦν καί τά δοκίμια κρητικά ἔργα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης (π.χ. Ἐρωτόκριτος κ.ἄ.)· ἐπίσης λέγονται, πολύ λιγότερο βέβαια, σέ ὀρισμένες μόνο περιοχές καί σήμερα στήν Κρήτη³. Ὡστόσο καί οἱ τύποι σέ -ου(ν) (-οῦ-ν-), πού σήμερα κατὰ τό μεγαλύτερο μέρος ἔχουν ἀντικαταστήσει τοὺς ἀρχαῖστικότερους⁴, εἶχαν ἀρχίσει νά ἐναλλάσσονται μέ τοὺς ἀρχαῖστικούς ἀπό τήν ἐποχή ἐκείνη στόν Ἐρωτόκριτο καί στά ἄλλα ἔργα τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας τῆς ἐποχῆς καί μάλιστα βρῦσκονταν σέ μιᾶ πόλῃ μεταξὺ τους, ὅπως δέχονται καί οἱ μελετητές⁵. Ὁ Χορτάτης

1. Βλ. καί σημ. 2 σ. 200.

2. Hatzid., Einl. σ. 111, Ε. Κριαρᾶς, ΕΜΑ 1, 1939, σ. 39-40, Κριαρᾶς, Ἀρχ. γλωσσ. στ. Ἐρωτόκρ. σ. 266, Ξανθοῦδύδης, ἔκδ. Ἐρωτοκρ. σ. CLXXXVIII.

3. Χατζιδ., ΕΕΠ 10, 1913-14, σ. 64, Ἀναγνωστόπουλος, Ἀθηνᾶ 38, 1926, σ. 149 καί 153, Κοντοσόπουλος, Κρ. Χρ. 22, 1970, σ. 251. Κοντοσόπ., Γλωσσολογ. διερ. Κρ. Διάλ. σ. 69.

4. Χατζιδάκης, ὁ. π., Ἀναγνωστόπουλος ὁ. π., Κοντοσόπουλος, ὁ. π.

5. Γ. Χατζιδάκης, ἔκδ. Ἐρωτοκρ. σ. 464, Ε. Κριαρᾶς, ΕΜΑ 1, 1939, σ. 39-40 καί Κριαρᾶς, Ἀρχ. γλωσσ. στ. Ἐρωτόκρ. σ. 266.

χρησιμοποιεῖ ἐναλλάξ καὶ τοὺς δύο τύπους ἀνάλογα μέ τό μέτρο, ἀλλά συχνότερα τοὺς κρητικούς¹.

Ἐδῶ ἐξάλλου θά πρέπει νά γίνηι λόγος καὶ γιά τοὺς συγκεκομμένους τύπους γ' κληθυντικοῦ λέν (Π Γ'115,599), λέ (Π Ε'11,189), καὶ τρῶν (Π Γ'354) τῶν ρημάτων "λέγω" καὶ "τρώγω".

Ὁ τύπος λέν ἀπαντᾷ καὶ στόν Ἑρωτόκριτο καὶ σέ ἄλλα κρητικά κείμενα καὶ φαίνεται ὅτι λεγόταν καὶ τήν ἐποχή ἐκεῖνη² παράλληλα μέ τόν τύπο λέσι· σήμερα λέγεται λένε³.

Τό ἴδιον πρέπει νά ἰσχύει καὶ γιά τό τρῶν (ἀντι'τρῶσι")⁴.

Γενικά στίς καταλήξεις αὐτές τοῦ ἐνεστώτα δέν ἔχουμε ἀρχαϊσμούς.

Παρωχημένοι χρόνοι. Παρατατικός- Ἀόριστος: Γ ε - ν ι κ α ῖ: Τό πρῶτο χαρακτηριστικό αὐτῶν τῶν δύο χρόνων εἶναι ἡ α ὕ ξ η σ η. Ὁ Χορτάτης ἀκολουθεῖ καὶ σ'αὐτό τό κρητικό ἰδίωμα⁵. Σέ μερικές ὥστόσο περιπτώσεις ἡ αὔξηση θά μπορούσε νά θεωρήθῃ ἀρχαϊσμός· αὐτές εἶναι οἱ ἑξῆς:

1. Βλ. καὶ Κατσοῦρικο Εἰσαγ. σ. 48'.
2. Ξανθοῦδους, Ἑρωτόκρ. Γλωσσ. σ. 595, λ. "λέγω".
3. Γ. Ἀναγνωστόπουλος, Ἀθηνᾶ 38, 1926, σ. 174, ὅπου κλίνεται καὶ ὀλοκληρὸς ὁ ἐνεστώτας τοῦ ρήματος, πού σήμερα στό κρητικό ἰδίωμα εἶναι "λέω" καὶ "λῶ".
4. Σήμερα στήν Κρήτη (μέ ἐξαίρεση τή δυτική) λέν "τρῶνε" (στή δυτική "τρῶσι"). (Πάγκ., Ἰδίωμ. Κρ. Α' σ. 354, ὅπου καὶ ἡ κλίση ὀλοκληροῦ τοῦ ἐνεστώτα τοῦ ρήματος). Στό Κ Ε' 341 ὁ Χορτάτης ἔχει "τρῶσι".
5. Γιά τήν αὔξηση στό κρητικό ἰδίωμα βλ. Γ. Ἀναγνωστόπουλο, Ἀθηνᾶ 38, 1926, σ. 176 καὶ Πάγκ., Ἰδίωμ. Κρ. Α' σ. 317-319. Βλ. καὶ Χατζιδάκι, Ε Ε Π 10, 1913-14, σ. 57-58.

"ήλπικα" Ε Γ'285, Ε Δ'500, Ε Ε'495: 'Ο Ε.Κριαράς¹ τό θεωρεῖ ἀρχαϊσμό στον 'Ερωτόκριτο ἀντί του "έλπικε" ή "όλκιζε", ἐνῶ ὁ Γ. 'Αναγνωστόπουλος² τό καταγράφει μεταξύ τῶν γνήσιων κρητικῶν τύπων. 'Οπωσδήποτε ή προτίμηση του τύπου αὐτοῦ πρέπει, νομίζω, νά θεωρηθεῖ ἀρχαϊσμός. Οἱ δημοτικοί ἄλλωστε τύποι πού ἀναφέρθηκαν πῶς πάνω εἶναι ἀσύγκριτα συχνότεροι τόσο στό Χορτάτση³ ὅσο καί στά ἄλλα κείμενα τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας.

"ήθέλησα" Ε 'Αφ.14, Ε Α'279, Ε Δ'217, "ήθέλησε" Ε Δ'677, "ήθέλαμε" Κ Γ'135, "ήθέλασι" Π Α'405, Κ Δ'28: 'Αναμφισβήτητος ἀρχαϊσμός ἀφοῦ πρόκειται γιά ἄτονη χρονική αὔξηση.⁴ 'Αρχαϊσμό ἄλλωστε τό θεωρεῖ καί ὁ Μ.Μανούσας στά 'Ιντερμέδια κρητικοῦ θεάτρου⁵.

"ηῦρε", "ηῦρηκα" κλπ. Βλ. ἀνώμαλα ρήματα (σ.210).

Τό ἄλλο κοινό χαρακτηριστικό τῶν δύο χρόνων εἶναι ὀρισμένες καταλήξεις, γιά τίς ὁποῖες θά γύνει λόγος ἰδιαίτερα.

1. Κριαράς, 'Αρχ.γλωσσ.στ. 'Ερωτόκρ.σ.268.

2. ὁ.π. σ. 176.

3. Π.χ. "έλπικα" Ε Α'243, "όλπικα" Ε Α'270, Κ Α'119, "έλπικε" Ε 'Αφ. 73, "όλπικες" Ε Δ'188.

4. Βλ. καί σημείωση 5 τῆς σ.203.

5. Κρ.Χρ.1,1947,σ.542.Στό Π Ε'161 ὁ Χορτάτσης ἔχει τόν κανονικό δημοτικό τύπο "έθέλησα". Σέ κρητικό δημοτικό τραγούδι συνάντησα τόν τύπο "ήθέλησε", (Μιά μέρα -νε-ήθέλησε", Δετορ., 'Ανέκδ.δημ.τραγ.Κρ.σ.194), ἄλλά εἶναι τόσο σπάνιος, ὥστε δέν πρέπει νά ἀμφιβάλλουμε ὅτι καί σ'αὐτήν τήν περίπτωση δέν εἶναι γνήσιο λαϊκό στοιχεῖο.

Παρατατικός: Στο τρίτο πληθυντικό πρόσωπο της ενεργητικής φωνής των βαρύτονων και περισπώμενων ρημάτων κοντά στους καλλότερους τύπους σέ -ασι(ν) άπαντοῦν σέ μικρότερη βέβαια κλίμακα, αλλά αρκετά συχνά και οί νεώτεροι τύποι σέ -α(ν). Για τούς τύπους αυτούς - πού δέν λείπουν έκσης και από τόν Έρωτόκριτο και από άλλα έργα της κρητικής λογοτεχνίας - ίσχύει ὅ,τι και για τούς αντίστοιχους τύπους σέ -ου(ν) τοῦ ενεστώτα¹.

Εἰδικά για τά περισπώμενα ρήματα ἀρχαϊστικές θά πρέπει νά θεωρηθοῦν οί ἐξῆς καταλήξεις: α) -εις (ἀντί -ειεξ), -ει (ἀντί -ειε). Ἡ κατάληξη αὐτή άπαντά στο χορτάση σπάνια σέ σύγκριση μέ τήν αντίστοιχη δημοτική και ὁπωσδήποτε σωστά χαρακτηρίστηκε ἀρχαϊσμός, ἀφοῦ και σήμερα ἀλλωστε στήν Κρήτη σπάνια και μόνο σέ παροιμίες και σέ μερικές φράσεις λέγεται². Στόν Έρωτόκριτο και σέ άλλα κρητικά κείμενα της ἐποχῆς τή συναντοῦμε, ὅχι βέβαια συχνά,

1. Βλ. σ.202 και Κριαρά, ΕΜΑ 1,1939,σ.39-40, καθώς και Κριαρά, Ἀρχ.γλωσσ.στ. Έρωτόκρ.σ.267. Σήμερα στήν Κρήτη ἡ αντίστοιχη κατάληξη εἶναι -ανε (Ἀναγνωστόπουλος ὁ.π. σ.178 και Πάγκ., Ἰδύωμ.Κρ.Α'σ.322) και πολύ σπάνια -ασι (Πάγκαλος ὁ.π.).

2. Χατζιδ., ΜΝΕ Α'σ.46.Βλ. και Πάγκ., Ἰδύωμ.Κρ.Α'σ.346.Τή συνάντησα ὡστόσο (σπάνια) και σέ κρητικά δημοτικά τραγούδια, ὅπου φαίνεται ὅτι ὀφείλεται σέ λόγους μετρικούς, π.χ. "...κι'έθῶρει κι'έθῶρει ἡ καημένη" (Δετορ., Ἀνέκδ. δημ.τραγ.Κρ.σ.101), "...στή γῆν ἐπερικάτει" (ὁ.π.σ.111).

άλλά δέν εἶναι βέβαλο ἂν λεγόταν σέ μεγαλύτερη κλίμακα τήν ἐποχή ἐκεῖνη¹.

Στό Χορτάτση ἔχουμε μόνο τῆς ἐξῆς παραπομπές: "ἐπάτα" Π Β'95, "ἐκράτει" Π Β'96, "κράτει" Ε Πρόλ.100, Ε Β'355, "λάλει" Ε Α'282, "ἐκράτει" Ε Γ'31, "πορπάτει" Ε Α'632. Ἀπό αὐτά τά ρήματα τά δύο πρῶτα βρίσκονται στό τέλος στίχου σέ ὁμοιοκαταληξία μεταξύ τους, ἀλλά καί τά ἄλλα ἐπίσης σέ τέλος στίχου καί πάντοτε σέ ὁμοιοκαταληξία μέ ἄλλες λέξεις.

β) -ᾱτο (γ' ἐνικό παθητικῆς φωνῆς). Ἡ κατάληξη αὐτή προτιμᾶται μερικῆς φορές ("ἐλυπᾱτο" Ε Δ'181, "ἐθρηνᾱτο" Ε Δ'182) ἀντί γιά τή δημοτική -οῦντο, πού καί σήμερα λέγεται στό κρητικό ἰδίωμα², ἀλλά καί στά κρητικά κείμενα τῆς ἐποχῆς. Ἀλλωστε καί στόν Ἑρωτόκριτο ἡ προτίμηση τῆς κατάληξης αὐτῆς μερικῆς φορές θεωρήθηκε ἀρχαϊσμός³.

Στά βαρύτονα ρήματα ἐξάλλου ἡ κατάληξη -ετο (γ' ἐνικό παθητικῆς φωνῆς) θεωρεῖται ἀρχαϊσμός ἀπό τοὺς μελετητές ἀντί γιά τή δημοτική -οουντο πού κατὰ κανόνα ἔχει ὁ Χορτάτσης καί πού τή συναντοῦμε καί σέ ἄλλα κείμενα τῆς ἐποχῆς καί στόν Ἑρωτόκριτο, ἀλλά μόνο ὡς ἀρχαϊστική ἐξαίρεση⁴.

1. Ὁ Γ. Χατζιδάκης (ΕΕΠ 10, 1913-14, σ. 63) πιστεύει γιά τοὺς τύπους αὐτοὺς ὅτι "δυνάμεθα νὰ εἰμεθα βέβαλοι ὅτι ἐσφύζοντο τότε καλῶς, τοῦτο μὲν διότι πολὺ συχνὰ ἀναγινώσκονται ἐν τῇ Ἑρωτοκρίτῃ... τοῦτο δέ διότι καί σήμερον ἀκόμη λέγονται, καίτοι οὐχὶ τοσοῦτον συχνά". Ὁ Ε. Κριαρᾶς δέν δέχεται ἁποψη τοῦ Χατζιδάκη ὅτι οἱ καλιότεροι καί νεώτεροι αὐτοῦ τύποι βρίσκονταν σέ πάλῃ τήν ἐποχή ἐκεῖνη (Ε. Κριαρᾶς, ΕΜΑ 1, 1939, σ. 39-40)· πιστεύει ὅτι οἱ τύποι αὐτοῦ εἶναι ἀρχαϊσμός τοῦ ποιητῆ τοῦ Ἑρωτοκρίτου καί ὅτι συχνὰ ἡ προτίμησή τους ὀφείλεται σέ ἀνάγκη ὁμοιοκαταληξίας (βλ. Κριαρᾶ ὁ.π. καί Κριαρᾶ, Ἀρχ. γλωσσ. στ. Ἑρωτόκρ. σ. 267).

2. Σήμερα στήν Κρήτη ἡ κατάληξη εἶναι "-ούντονε" (Πάγκ., Ἰδίωμ, Κρ. Α' σ. 348).

3. Κριαρᾶ, Ἀρχ. γλωσσ. στ. Ἑρωτόκρ. σ. 267.

4. Ὁ Ε. Κριαρᾶς (ΕΜΑ 1, 1939, σ. 39) θεωρεῖ ἀρχαϊστική τάση

Τύποι ρημάτων σέ -ετο στο χορτάση είναι οι εξής:
βρίσκειτο Ε Α'156, Ε Ε'343, έδύνετο Π Ε'124, στέκειτο Ε Ε'
67, φαίνεται Ε Α'242, Ε Β'150, Ε Γ'29.

Ἄοριστος: Στην ενεργητική φωνή στο γ' πληθυντικό πρό -
σωπο συναντούμε την κατάληξη -α(ν) αντί της αρχαιότερης
-ασι(ν). Για τις καταλήξεις αυτές ισχύει ό,τι και για τις
αντίστοιχες (και όμοιες) του παρατατικού, όπως δέχονται
άλλωστε και οι μελετητές¹, και δεν νομίζω ότι έχει δίκιο
ο Pontani², που θεωρεί τους τύπους σέ -σα(ν) προγενέστε -
ρους από τους τύπους σέ -σασι(ν)· κι' αυτό γιατί, αν και οι
καταλήξεις του άοριστου αυτού συμπίπτουν με τις αντίστοι -
χες αρχαίες, ο τονισμός δεν συμπίπτει π.χ. "θέλησαν", "έκά -
μα", "έφερα" αντί "θέλησαν", "έκαμα", "έφερα", πράγμα που δεί -
χνει ότι ο τόνος παραμένει στην ίδια συλλαβή που βρίσκε -
ται και στους τύπους σέ -σασι³ και ότι οι τύποι αυτού εί -
ναι συγκεκριμένοι· άλλωστε στο κρητικό ιδίωμα της έποχής
εκείνης δεν φαίνεται να είχαν διάδοση· εξάλλου τόσο ο χορ -
τάσης όσο και ο Κορνάρος τους χρησιμοποιούν πολύ λιγότε -
ρο από τους άλλους και κυρίως για λόγους μετρικούς.

την παρουσία αυτών των καταλήξεων στον Έρωτόκριτο (βλ.
και Στ. Ἀλεξίου, Κρ. Χρ. 13, 1959, σ. 301 σημ. 21) και δεν
συμφωνεί με την άποψη του Χατζιδάκι ότι οι δημοτικότε -
ροι και οι αρχαιότεροι τύποι βρίσκονταν σέ πάλη μεταξύ
τους την έποχή εκείνη (Γ. Χατζιδάκις, ΕΕΠ 10, 1913-1914, σ.
59). Ο Γ. Χατζιδάκις μάλιστα είδικά για την κατάληξη
"-ετο" στον Έρωτόκριτο γράφει (ό.κ.): "Νυν άπορεύεται αν
μετά τους χρόνους εκείνους έπήλθεν ή άπώλεια των είς
-ετο τύπων και δή ή άπλοποίησης ή αν οι αρχαιώτεροι
ούτοι τύποι όφείλωνται είς κλημέλειαν της γραφής πα -
ραδόσεως".

1. Βλ. παραπάνω σημ. 1 σ. 205.

2. Ἑλληνικά 19, 1966, σ. 400.

3. Ὡστόσο στις εξής έλάχιστες εξαιρέσεις ο τόνος ανεβαί -
νει: "άργησα" Κ Β'169, "ήθελα(ν)" Π Γ'12, Κ Β'170, "έλαύ -
ρισα" Π Δ'238, "ρημάξαν" Ε Β'386 (αντί "άργησα", "ήθέ -
λαν", "έλαυρίσα", "ρημάξαν"). Είδικά σ' αυτές τις περιπτώ -
σεις δεν νομίζω ότι έχουμε συγκεκριμένους τύπους.

Στήν παθητική φωνή συναντούμε αρκετές φορές τῖς ἀρχαιότερες καταλήξεις τοῦ πρώτου ἀορίστου -θης (ἀντί -θηκες), -θη (ἀντί -θηκε), -θησαν (ἀντί -θηκασι-ν-) ἢ ἀντίστοιχα -στης, -στη, -στησαν καί τοῦ δεύτερου ἀορίστου -ης (ἀντί -ηκες), -η (ἀντί -ηκε), -ῆκα (ἀντί -ήκασι-ν-) -ησαν (ἀντί -ήκασι-ν-). Ὅπωςδήποτε οἱ τύποι αὐτοῦ εἶναι ἀρχαϊστικοῦ - ἀπαντοῦν ἄλλωστε λιγότερο συχνά στό Χορτάτση, ὅπως καί στόν Κορνάρο καί σέ ἄλλα κρητικά κείμενα καί κυρίως γιά λόγους μετρικούς - καί σ' αὐτό συμφωνοῦν οἱ μελετητές¹. Σήμερα οἱ συγκεκριμένες αὐτές καταλήξεις λέγονται κολύ περιορισμένα στό κρητικό ἰδῶμα καί κυρίως στή δυτική Κρήτη². Ὁ Χατζιδάκις³ ὑποθέτει ὅτι τήν ἐποχή ἐκεῖνη θά ἔκρεπε νά λεγόταν καί στήν ἀνατολική⁴.

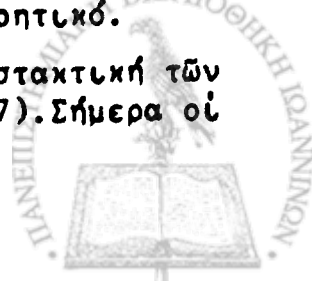
Ὑποτακτική

Ἀόριστος: νά ἀφήσουν: Κ Ε'144' νά φᾶν Π Α'34. Γιά τήν προτίμηση τῶν τύπων αὐτῶν ἰσχύει ὅ,τι καί γιά τήν προτίμηση τῶν ἀντίστοιχων τύπων σέ -ουν καί -αν τῆς ὀριστικής ἀντί τῶν τύπων σέ -ουσιν καί -ασιν.

Προστακτική

Ἐνῶ κατ' ἀρχήν ὁ Χορτάτσης χρησιμοποιεῖ στό β' ἐνικό πρόσωπο τῆς προστακτικῆς τῶν περισπώμενων ρημάτων τῆς δεύτερης συζυγίας τῆς ἐνεργητικῆς φωνῆς τοὺς κανονικοὺς παρεκτεταμένους μέ τό ε τύπους τοῦ ἰδῶματος -ελε⁵, σέ ἐλά-

1. Βλ. Μ. Μανούσακα, Κρ. Χρ. 1, 1947, σ. 542, Ε. Κριαρά, ΕΜΑ 1, 1939, σ. 15 καί ΕΜΑ 2, 1940, σ. 30, Κριαρά, Ἀρχ. γλωσσ. στ. Ἑρωτόκρ. σ. 267-268.
2. Γ. Ἀναγνωστόπουλος, Ἀθηνᾶ 38, 1926, σ. 149 καί 151. Ἡ ἴδια κατάληξη διασώθηκε καί στό κυπριακό ἰδῶμα (Ν. Κονομῆς, Κρ. Χρ. 7, 1953, σ. 155).
3. ΕΕΠ 10, 1913-14, σ. 63.
4. Στό Andr., Lex. μαρτυροῦνται οἱ καταλήξεις αὐτές ἀπό μερικά νεοελληνικά ἰδῶματα ἀλλά ὅχι ἀπό τό κρητικό.
5. Τό ε αὐτό προστέθηκε ἀναλογικά κατὰ τήν προστακτική τῶν βαρύτερων ρημάτων (Πάγκ., Ἰδῶμ. Κρ. Α' σ. 347). Σήμερα οἱ

χλιστες περιπτώσεις ἔχει καί τοὺς ἀρχαιότερους σέ -ει ("κρά-
τει" Κ Α' 48, Κ Β' 78, Κ Γ' 393, Κ Ε' 54, "πορκάτει" Κ Ε' 411)¹.

Ἡ προστακτική τῆς μέσης φωνῆς "θυμοῦ" (Κ Α' 159, Κ Β' 377, Κ Δ' 263. Βλ. καί Κατσοῦρμκο Εἰσαγωγή σ. ζε') εἶναι κανονική, ἂν καί γενικά σπάνια σήμερα².

Μετοχή

Λόγια τάση, νομίζω, δείχνει καί ἡ σκοραδική χρή-
ση τῆς μετοχῆς μέσου ἐνεστώτα σέ -όμενος. Τόσο στά κρητι-
κά κείμενα τῆς ἐποχῆς ὅσο καί σήμερα στό κρητικό ἰδίωμα
συχνή εἶναι κυρίως ἡ μετοχή παθητικοῦ παρακειμένου σέ -μέ-
νος καί σέ μερικές μόνο περιπτώσεις ἐκίσης οἱ μετοχές τοῦ
ἐνεστώτα σέ -ούμενος καί σέ -όμενος³. Ὁ Χορτάτης ἔχει
τῇ μετοχῇ σέ -όμενος στά ἐξῆς χωρία: χρειαζόμενο Κ Γ' 253,
ἐρχόμενα Ε Α' 520, ἐρχόμενες Ε Β' 221⁴.

τύποι χωρὶς ε ἀκούγονται πάρα πολύ σπάνια σέ μερικές
φράσεις (Χατζιδ., ΜΝΕ Α' σ. 45-46). Γενικά οἱ τύποι αὐτοῦ
τῆς προστακτικῆς συμπεύκτουν μέ τοῦ γ' προσώπου τοῦ παρα-
τατικοῦ (βλ. παραπάνω σ. 205).

1. Βλ. καί Α. Πολύτη, Κατσοῦρμκο Εἰσαγ., σ. ζε'.
2. Π.χ. "κοιμοῦ", "ἀπυλογοῦ" (Πάγκ., Ἰδύωμ. Κρ. Α' σ. 350). Πρβλ.
ἐκίσης τό "ἀφουκροῦ", πού καί στά κείμενα τῆς ἐποχῆς ἀ-
παντᾷ, ἀλλά καί σήμερα (Γ. Αναγνωστόπουλος, Ἀθηνᾶ 38, 1926,
σ. 174).
3. Πάγκ., Ἰδύωμ. Κρ. Α' σ. 341-343. Βλ. καί Γ. Χατζιδάκι, ΕΕΦΣΠΘ
1, 1927, σ. 31.
4. Συχνός στά δημώδη κείμενα τῆς ἐποχῆς εἶναι ὁ τύπος "ἐρ-
χωμένος", πού εἶναι μετοχή παρακειμένου. Ὁ ἴδιος τύπος
λέγεται καί σήμερα στήν Κρήτη (Πάγκ., Ἰδύωμ. Κρ. Α' σ. 342).
Ἡ μετοχή "περαζόμενος" (Ε Α' 524) φαίνεται ὅτι ἦταν δη-
μοτική τήν ἐποχὴ ἐκείνη· τὴ συναντοῦμε καί σέ ἄλλα δημώ-
δη κείμενα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὅπως π.χ. στά Τζάνε, Κρητ.
πόλ. (Ξηρ.) 371²⁶ (σέ χρόνους περαζόμενους), Παλαμήδ., Βοηθ.
(Legr.) 690 (περαζόμενοι), Ἐρωτόκρ. (Ξανθ.) Α' 19 (τού πε-

Ἐναμφισβήτητα λόγια εἶναι ἡ μετοχή "ἡγαπημένος" πού ἀπαντᾷ στόν Κατσοῦρμπο("ἡγαπημένες" Κ Α'62, Κ Γ'323, "ἡγαπημένη" Κ Ε'449). Ἡ μετοχή αὐτή, ἄγνωστη φυσικά σήμε-
ρα στό ἰδίωμα, ἀπαντᾷ σπανιότατα σέ δημώδη κρητικά κείμε-
να τῆς ἐποχῆς, ὅπως π.χ. στό Ροδολ.(Μανούσ.) Δ'445, στή
θυσία(Μέγας²), σ.61¹, στά Ἴντ.κρ.θεάτρου (Μανούσ.), ὅπου
ἐπίσης θεωρήθηκε ἀρχαϊσμός². Τὴν ἴδια μετοχή συναντοῦμε
καί σέ ἀρκετά ἄλλα δημώδη μεσαιωνικά κείμενα³ πού δέν ἔ-
χουν ὅμως ἀμιγῆ δημοτικὴ γλῶσσα⁴.

Εἰδικά στόν Κατσοῦρμπο ὁ ἐκδότης Λ.Πολύτης τὴν κατα-
χωρίζει μεταξύ τῶν ἀρχαϊστικῶν στοιχείων⁵.

Ἀνώμαλα ρήματα

Ἀρχαϊστικὴ τάση, νομίζω, μαρτυρεῖ καί ἡ προτίμηση ἀρ-
χαϊστικῶν θεμάτων στόν ἀόριστο τῆς ὑποτακτικῆς, τῆς προστα-
κτικῆς καί τοῦ ἀπαρεμφάτου τῶν ρημάτων βλέπω καί λέγω.

Ἔτσι προκειμένου γιὰ τὸ ρῆμα βλέπω κοντά στοὺς γνή-
σιους δημοτικούς τύπους τῆς ὑποτακτικῆς, τῆς προστακτικῆς

ραζόμενους καιρούς), Διήγ. Ἀλεξ.207, 331, 395, (-ἡ-μέρες πε-
ραζόμενες), σέ ἔγγρ. τοῦ 1550 (Κρ.Χρ.22, 1970, σ.295: " εἰς
καιρόν περαζόμενον"). Βλ. καί Ἑρωτόκριτο, ἐκδ. Ξανθοῦ.,
γλωσσ., σ.661-662.

1. Ὡστόσο καί στά δύο αὐτά κείμενα, ἐπειδὴ ἀκριβῶς εἶναι
σπάνια καί μεμονωμένη ἡ περὶπτωση αὐτοῦ τοῦ ἀρχαϊστικοῦ
τύπου, ἀμφισβητήθηκε ἡ γνησιότητά του ἀπὸ τὸ Στ. Ἀλεξίου
(Κρ.Χρ.9, 1955, σ.531 καί Κρ.Χρ.13, 1959, σ.301).
2. Μ.Μανούσας, Κρ.Χρ.1, 1947, σ.542 σημ.42. Τὸ ἴδιο κείμενο
ἔχει καί ἄλλους παρόμοιους ἀρχαϊστικούς τύπους, ὅπως
"συμπαθημένος" καί "κατηραμένα" (ὁ.π.). Ἡ μετοχή "κα-
τηραμένη" χαρακτηρίζεται ἀρχαϊστικὴ καί στόν Πικατόρο
ἀπὸ τὸν ἐκδότη Ε.Κριαρᾶ (ΕΜΑ 2, 1940, σ.30).
3. Κριαρ., Λεξ., λ. "ἀγαπῶ".
4. Ἀρχαϊσμός χαρακτηρίζεται ἐπίσης καί στόν Κατσαΐτη(Εἰ-
σαγωγή σ.κθ'), ὅπου ὑπάρχουν καί ἄλλες ἀρχαϊστικὲς με-
τοχές, ὅπως "μεμιγμένο", "περιβεβλημένος", "ἠτολισμένος".
5. Κατσοῦρμπος Εἰσαγ.σ. ζε'.

καὶ τοῦ ἀκαρεμφάτου τοῦ ἀορίζτου" (νά) δῶ, δεῖς, δές" κλπ.¹
 πού καὶ σήμερα λέγονται στό κρητικὸ ἰδῶμα² καὶ στά δόκι-
 μα κρητικὰ ἔργα τῆς ἐποχῆς ἐκίσης τούς συναντοῦμε³, χρησι-
 μοποιεῖ ὁ Χορτάτης καὶ τούς ἀντίστοιχους τύπους μέ τό θέ-
 μα ἰδ- στίς ἐξῆς περιπτώσεις: Ὑποτακτική: ἰδῶ Κ Β'121,
 164, (θές) ἰδεῖς, Κ Δ'192, ἰδεῖς Κ Α'338, Κ Ε'101, 272, ἰδεῖ
 Κ Α'21, 243, Κ Β'125, Κ Γ'284, 534, (νά ἰδεῖτε Π Πρόλ. 71,
 ἰδοῦμε Κ Δ'172, ἰδοῦ Ε Α'536, ἰδοῦσι Κ Α'13, Κ Β'169, Κ Ε'
 95, ἰδοῦν Κ Α'142' προστακτική: ἰδέ Ε Β'81, (μήν) ἰδεῖ Κ
 Β'330, ἰδέτε Π Δ'17, Κ Γ'483' ἀκαρέμφατο: ἰδεῖ Π Γ'140,
 Ε Δ'348, Ε Ε'266, (νά 'χα) ἰδοῦ Π Β'125. Τούς τύπους αὐ-
 τούς τούς συναντοῦμε βέβαια καὶ σέ ἄλλα δημῶδη κείμενα
 τῆς ἐποχῆς καὶ μάλιστα καὶ σέ κρητικά⁴, ἀλλά καὶ σ' αὐτὰ
 πιστεύω πῶς εἶναι ἀρχαῖστικὴ ἐξαίρεση. Ἐξάλλου σέ νεοελ-
 ληνικά ἰδῶματα σώζονται σκοραδικὰ τέτοιοι τύποι⁵.

1. Ὁ Χορτάτης ἔχει π.χ.: (νά) δῶ Π Α'187, 188, (θά) 'δεῖς' Κ Β'
 324, "δεῖ" (ὕποτακτ.) Π Α'241, Ε Β'19, 55, Κ Γ'232, 398,
 "δεῖς" (ὕποτακτ.) Κ Γ'147, Κ Δ'132, "δέ" (προστακτ.) Π Α'
 59, "δές" (προστακτ.) Κ Γ'169, "δέτε" (προστακτ.) Ε Ἰντ.
 α'13, 25, Ε Ἰντ. γ'71, "δεῖ" (ἀκαρ.) Π Α'445 δές, Π Γ'288,
 Ε Πρόλ. 101, Ε Α'108, 558, Ε Β'145.
2. Πάγκ., Ἰδῶμ. Κρ. Α' σ. 356: "νά δῶ".
3. Π.χ. στόν Ἑρωτόκριτο Γ' 856 ("νά δεῖς"), 876 ("νά δεῖ") κ.
 κ.ά.
4. Π.χ. Γαδ. διήγ. (Wagn.) 317, ὁ Ντελλακ., Ἑρωτήμ. 599, 1072 ἔ-
 χει μετοχή "ἰδόντα" (Κριαρ., Λεξ., λ' "βλέπω") κ.ά.
5. Π.χ. "ἰδεῖ", "ἰδεῖς", "ἰδεῖναι" κλπ. (Andr., Lex., λ. "ἰδεῖν",
 ὅπου ὁμῶς εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι δῶ μαρτυροῦνται αὐτοῖ
 οἱ τύποι ἀπὸ τῆν Κρήτη). Ὡστόσο ὁ καθηγ. κ. Ν. Παναγιωτᾶ -
 κης μέ πληροφορεῖ ὅτι καὶ οἱ τύποι αὐτοῖ λέγονται σή-
 μερα κάπως σπάνια στή δυτικὴ Κρήτη.

Όσο γιά τόν άόριστο τοῦ ρήματος λέγω στίς ἑδρες ἐγκλίσεις μποροῦμε ἐπίσης νά παρατηρήσουμε ὅτι ὁ Χορτάτης κατ'ἀρχήν ἔχει τούς δημοτικούς τύπους "κέ", "κέσ" κλπ.¹, ἀλλά καί σέ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις τούς ἀρχαϊστικούς τύπους μέ τό θέμα εἰπ-: εἶπετ Ε Δ'59, 95, εἶπετς Κ Ε'87, εἶπετ Κ Δ'434.

Οἱ δημοτικοί τύποι ἀπαντοῦν γενικά στά δημῶδη κρητικά κείμενα τῆς ἐποχῆς, ὅπως καί σήμερα στά νεοελληνικά ἰδιώματα², γι'αὐτό καί πιστεύω ὅτι οἱ παραπάνω τύποι εἶναι ἀρχαϊστικοί.

Σχετικά μέ τό ρῆμα εὐρίσκω (καί βρίσκω) ἤδη ἔγινε λόγος στά λεξιλογικά γιά τόν ἀρχαϊστικό τύπο τοῦ ἐνεστώτα "εὐρίσκω" (σ.128). Όσο γιά τούς τύπους τῶν ἄλλων χρόνων μέ θέματα ἡῦρ- καί εὐρ-, θεωρήθηκαν κι'αὐτοί ἀρχαϊστικοί³. Πιστεύω ὥστόσο ὅτι, μολονότι οἱ τύποι αὐτοί μαρτυροῦν κάποια ἀρχαϊστική τάση, γι'αὐτό παράλληλα συναντοῦμε σέ μεγάλη κλίμακα στά δημῶδη κρητικά κείμενα τῆς ἐποχῆς καί στό Χορτάτη τούς δημοτικούς τύπους μέ θέμα βρ-⁴, οἱ τύποι μέ τά θέματα ἡῦρ- καί εὐρ- δέν εἶναι ἀπόλυτα ἀρχαϊστικοί. Τήν ἀποψη αὐτή ἐνισχύει τόσο τό γεγονός ὅτι μερικοί ἀπό αὐτούς π.χ. "εὔρε" (προστακτ.) καί "ἡῦρηκα" (ἀ-

1. Π.χ. "κέ", "κέσ" Κ Γ'148, (νά) 'πωθοῦ Κ Δ'376 κ.κ.ᾤ.

2. Ὡστόσο στό ποντιακό ἰδιῶμα λέγονται οἱ τύποι "εἶπετ - ναιμον" καί "εἶπετναιμο" (Andr., Lex., λ. εἶπετν), ἐπίσης "εἶπέ" στήν Καστοριά ('Αντιχάρισμα στόν καθηγητή Ν. Ἀνδριώτη, Θεσσαλονίκη 1976, σ.240).

3. Ὁ Ε.Κριαρᾶς, ΕΜΑ 1, 1939, σ.39 καί ὁ ἑδρος, Κριαρᾶ, Ἀρχ. γλωσσ.στ. Ἑρωτόκρ.σ.268, τούς θεωρεῖ ἀρχαϊστικούς στόν Ἑρωτόκριτο.

4. Ὁ Χορτάτης ἔχει π.χ. (νά) βρω Ε Γ'237, Κ Γ'21, (νά) βρετς Κ Γ'22, βρέ Κ Γ'419, βρετ Π Α'5, Π Γ'33, Ε Β'19, Κ Γ'397, (νά) βρεθετ Κ Β'192, (θέλω) βρεθετ Ε Β'291.

δριςτος) λέγονται καὶ σήμερα στὸ κρητικὸ ἰδίωμα¹, ὅσο καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι εἶναι πολὺ συχνότεροι στὰ κείμενα αὐτὰ σέ σύγκριση μὲ τὸν ἐνεστώτα "εὐρίσκω".

Οἱ τύποι μὲ τὰ θέματα ηῦρ- καὶ εὐρ- στὸ Χορτάτση εἶναι οἱ ἑξῆς: ηῦρα Π Δ'244, Κ Α'323, Κ Β'139, Κ Γ'521, Κ Δ'65, 261, ηῦρες Π Α'299, Κ Γ'335, Κ Δ'312, ηῦρε Π Β'493, Ε Β'436, ηῦραμε Ε Ε'612, ηῦρασι Ε Ε'657, ηῦραν Ε Δ'247, ηῦρηκα Π Β'592, Π Γ'397, Ε Α'360, Ε Β'374, Ε Γ'74, Ε Δ'197, Ε Ε'345, Κ Δ'9, Κ Γ'177, 499, Κ Ε'89, 229, 230, 345, ηῦρηκες Κ Ε'91, 171, 204, 396, ηῦρηκε Κ Γ'379, ηῦρισκα Κ Β'411, εὐρήκες Κ Ε'85, εὐρήκα (πληθ.) Ε Γ'16, εὐρῶ Κ Α'157, Κ Γ'268, εὐρεῖς Κ Γ'255, εὐρεῖ Ε 'Ιντ.α'184, Κ Γ'558, εὐροῦμε Π Ε'306, εὐρήκασι Π Γ'424, Κ Γ'359, εὐρῶ Π Ε'119, Ε Γ'90, Κ Β'137, 303, Κ Γ'425, 430, Κ Ε'122, 186, 193, 204, εὐρεῖς Κ Ε'250, εὐρεῖ Π 'Αφ.48, Π Α'272, Π Β'480, Π Γ'74, Ε Ε'196, Κ Β'36, Κ Δ'32, Κ Ε'120, 162, εὐρηκα Κ Γ'124, Κ Δ'29, 149, Κ Ε'163, 190, εὐρηκε(ν) Ε Γ'56, 92, Ε Δ'174, εἶρε Κ Ε'212, εὐρουσι Π Γ'78, εὐρεῖ Κ Ε'114, εὐρέθη Ε Δ'582, Κ Δ'436, Κ Ε'435, εὐρέθηκε Π Α'361, Π Ε'58, εὐρεῖ Π Γ'25, Κ Β'90.

εἶμαι: 'Αρχαῖστικὴ προτίμηση, νομίζω, πρέκει νά δεχθοῦμε γιὰ τοὺς τύπους ἦτο καὶ ἦσα τοῦ παρατατικοῦ, ἐνῶ τὸ ἦτον, ποὺ τὸ ἔχει συχνά ὁ Χορτάτσης, θά πρέκει νά τὸ θεωρήσουμε δημοτικόν, ἀφοῦ καὶ σήμερα στὸ κρητικὸ ἰδίωμα οἱ ἀντίστοιχοι δημοτικοὶ τύποι εἶναι ἦτονε καὶ ἦσανε². Τὴν ἴδια παρατήρηση κάνει ἄλλωστε καὶ ὁ Ε.Κριαρᾶς προκειμένου γιὰ

1 . Ὅπως ἀναφέρει ὁ Ν.Κουντοσόπουλος, Κρ.Χρ.22, 1970, σ.263. Σέ κρητικὰ δημοτικὰ τραγούδια συναντοῦμε ἐπίσης (ὅχι πολὺ συχνά) ἀνάλογους τύπους, π.χ. "εὐρῶ" (Δετορ., 'Ανέκδ.δημ.τραγ.Κρ.σ.99, 100), "εὐρέθη" (δ.π.σ.136), "ηῦρισκα" (δ.π.σ.140), "ηῦρισκε" (δ.π.σ.139).

2 . Γ. 'Αναγνωστόπουλος, 'Αθηνᾶ 38, 1926, σ.178 καὶ Πάγκ., 'Ι - δὲμ.Κρ.Α'σ.358. Γιὰ μετρικοὺς λόγους ἐξέλλου καὶ σέ ὀρισμένα σημερινὰ κρητικὰ δημοτικὰ τραγούδια ἀπαντοῦν τόσο ὁ τύπος "ἦτον" (Δετορ., 'Ανέκδ.δημ.τραγ.Κρ.σ.105, 61ς, 78, 127 κ.ἄ.) ὅσο καὶ ὁ τύπος "ἦτο" (δ.π.σ.43, 46, 139).

τούς ἴδιους τύπους στὸν Ἑρωτόκριτο¹. Οἱ τύποι αὐτοῦ στὸ Χορτάτση εἶναι οἱ ἑξῆς: ἦτο: Π Α'51,427, Π Β'404, Π Γ'72, Π Ε'131, Ε Α'99,431,432, Ε Β'482, Ε Δ'99,208,221,300, Ε Ε'138,141,420, Κ Α'305, Κ Β'167,235, Κ Γ'439' ἦσα: Π Πρόλ. 26, 32, Π Γ'119,151, Π Δ'6,236,237, Ε Α'521, Ε 'Ιντ. α' 118, Ε Β'469, Ε 'Ιντ.β'147 (ἀπὸ τῆς παρακομπῆς αὐτῆς, ἐκτός ἀπὸ τὰ Π Πρόλ.32, Π Γ'119,151, Ε Α'521 καὶ Ε 'Ιντ.β' 147 σέ ὅλες τῆς ἄλλες ὁ τύπος βρῖσκεται στὸ τέλος τοῦ στίχου σέ ὁμοιοκαταληξία).

Ἀναμφισβήτητος ἀρχαϊσμός εἶναι ὁπωσδήποτε τὸ ἡμεθα (Ε Δ'351). Σήμερα στὸ κρητικὸ ἰδίωμα λέγεται "ἡμαστανε"² καὶ "ἡμεστενε"³.

Μερικοὶ ἀρχαῖσμοί παρατηροῦνται καὶ στὰ 6. Ἐπιρρήματα ἐπιρρήματα. Κι' ἐδῶ ὅμως μποροῦμε νὰ κοῦμε πὼς δέν εἶναι πολλοί. Περιορίζονται στὰ ἑξῆς:

1) Ἐπιρρήματα σέ -ῶς: Καὶ σήμερα στὸ κρητικὸ ἰδίωμα σώζονται μερικά ἐπιρρήματα σέ -ῶς, ἀλλὰ μόνο σέ στερεότυκες ἐκφράσεις⁴, ὅπως καὶ στὴν κοινὴ νεοελληνικὴ⁵. Τέτοια καὶ ἄλλα δημοτικὰ ἐπιρρήματα σέ -ῶς συναντοῦμε συχνὰ σέ κρητικὰ καὶ ἄλλα δημώδη κείμενα τῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ καὶ στὸν ἴδιο τὸ Χορτάτση⁶.

Τὸ μοναδικὸ ἐπιρρημα στὰ ἔργα τοῦ Χορτάτση μὲ τὴν κατάληξη αὐτῇ πού ἀναμφισβήτητα εἶναι λόγιον εἶναι τὸ "ἀληθῶς"⁷. Διατυ-

1. Κριαρᾶ, Ἀρχ.γλωσσ.στ. Ἑρωτόκρ. σ.267.

2. Γ. Ἀναγνωστόπουλος, ὁ.π.

3. Πάγκαλος ὁ.π.

4. Π.χ. "καλῶς" ("καλῶς ὀρύσατε" κλπ.). Βλ. Πάγκ., Ἰδίωμ.Κρ. Α'σ. 362.

5. Χατζιδ., ΜΝΕ Α'σ.208 καὶ Hatzid., Einl.σ.307.

6. Π.χ. "ἀλλῶς" (βλ. Κριαρᾶ, Λεξ.στή λ.), "καλῶς", "στανικῶς" (βλ. καὶ Ἑρωτόκρ., ἔκδ. Ξανθοῦδύδη, γλωσσ.), "στανικῶς" (βλ. καὶ Ἑρωτόκρ., ἔκδ. Ξανθοῦδύδη, γλωσσ.).

7. Βλ. σ.63.

πώθηκε ή άποψη ότι καί τά "μηδεκοσώς", "ούδεκοσώς", "κο -
σώς" είναι λόγια, αλλά, όπως ανέκτυξα καί προηγουμένως, πε-
στεύω ότι είναι δημοτικά¹.

2) Έκπληρήματα μέ άλλες καταλήξεις: "μακράν"², "κάραιτα"³,
"σήμερον"⁴.

3) Παραθετικά: Για τά παραθετικά τών έκπληρημάτων στα
κρητικά κείμενα της έποχής ισχύει ό,τι καί για τά παραθε-
τικά τών έπιθέτων⁵, δηλαδή σχηματίζονται: α) ό συγκριτικός
περιφραστικά έκτός από όρισμένα πολύ κοινά έκπληρήματα που
σχηματίζουν μονολεκτικό συγκριτικό, όπως άκριβώς καί σή -
μερα στο κρητικό ιδίωμα⁶. Τόν κανόνα αυτόν ακολουθεί καί
ό Χορτάτης. Μοναδική ίσως εξαίρεση άρχαϊσμού είναι τό έ-
κπλήρημα "σιμότερα" (Π Δ'168)⁷.

β) 'Ο ύπερθετικός σχηματίζεται έκσης περιφραστικά στα

1. Βλ.σ. 157,161. Τό ίδιο πιστεύω καί για τό "μήπως" (βλ.
σ.157), για τό όποιο έκσης διατυπώθηκε ή άποψη ότι
είναι λόγιο. Δημοτικά έξάλλου είναι τά "άλλήλως" (Κριαρ.,
Λεξ.) καί "συναλλήλως" (βλ. Έκδ. Πανώριος, γλωσσ.), που ά -
παντούν σέ πολλά δημώδη κρητικά κείμενα της έποχής καί
στο Χορτάτη.

2. Βλ.σ.136.

3. Βλ.σ. 95.

4. Βλ.σ.145.

5. Βλ.σ.189.

6. Βλ. Πάγκ., 'Ιδίωμ.Κρ.Α'σ.281.

7. Μολονότι στο θετικό βαθμό είναι κοινότατο στα δημώδη
κείμενα της έποχής, ό μονολεκτικός συγκριτικός δέν μαρ -
τυρείται, όσο ξέρω, από άλλο ανάλογο κείμενο. Έξάλλου
δημοτικό είναι τό συγκριτικό έκπλήρημα "καλλιά" (Π Β'
254,278,321,542, Π Γ'292, Ε Α'545, Ε Β'22,28,246, Ε 'Ιντ.
γ'99, Ε Δ'277, Κ Γ'300) (στο Ε 'Ιντ.γ.99 βρίσκουμε "κιά
καλλιά")· πρόκειται για καλή λέξη, αλλά τοῦ ιδιώμα-
τος (Χατζιδάκης, Έκδ. Έρωτηκρ.σ.463), όχι για άρχαϊσμό
τοῦ Χορτάτη.

κεύμενα αυτά καὶ στοὺς Χορτάτση, ὅπως καὶ σήμερα στοὺς κρητικὸ ἰδύωμα¹ καὶ οἱ μονολεκτικοὶ τύποι σέ -τατα χαρακτηρίστηκαν ἀρχαϊστικοὺς ἀπὸ τοὺς διάφορους μελετητές².

Ὁ Χορτάτσης ἔχει τοὺς ἐξῆς μονολεκτικούς ὑπερθετικούς: γλυκότατα Ε Α'24, Κ Α'23, καλότατα Ε Α'509, Ε 'Ιντ.α'3, Ε 'Ιντ.γ'28, 89, ΚΔ'160, 343, Κ Ε'333, κλιτότατα Κ Δ'264, πλιστότατα Ε 'Ιντ.α'172, Ε Γ'124, συχνότατα Ε 'Αφ.74, Ε Α'240, Π Γ'102³.

εἷς: Ὁπωσδήποτε ἀρχαϊσμός κρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἡ χρησιμοποίηση τοῦ ἀλώβητου τύπου εἷς, πού τόν συναντοῦμε συχνά στοὺς Χορτάτση παράλληλα μέ τοὺς νεώτερους εἰσέ, σέ, ς (κρίν ἀπό σύμφωνο), σ (σέ σύνθεσις μέ τό ἄρθρο σέ ὅλα τὰ γένη καὶ σ' ὅλες τίς πλάγιες πτώσεις). Ὁ τύπος αὐτός ἀπαντᾷ συχνά καὶ στά ἄλλα ἔργα τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας τῆς ἐποχῆς (φυσικά καὶ σέ μή κρητικά)⁴, ἀλλά δέν κρέπει νὰ λεγόταν τήν ἐποχή ἐκεῖνη, ὅπως δέν λέγεται καὶ σήμερα⁵. Ἄλλωστε ὁ Χορτάτσης

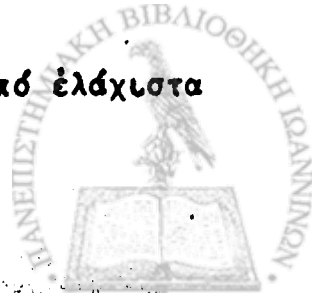
1. Πάγκ., 'Ιδύωμ.Κρ.Α'σ.281.

2. Π.χ.ἀπὸ τό Γ.Χατζιδάκι, ΕΕΠ 10, 1913-14, σ.47 (ὅπου γίνεται λόγος καὶ εἰδικά γιὰ τοὺς τύπους αὐτοὺς τῆς 'Ερωφύλης), καὶ ΕΕΦΣΠΘ 1, 1927, σ.28.

3. Ὁ Χορτάτσης ἔχει ἐπίσης καὶ τόν ὑπερθετικό "καλότατα" Ε Α'509, Ε 'Ιντ.γ'25, 28, 89, Ε Ε'166, Κ Α'99, Κ Γ'162, 262, Κ Δ'160, 343, 375, Κ Ε'333, ἀλλά φαίνεται πὺς ὁ τύπος αὐτός ἦταν δημοτικὸς τήν ἐποχή ἐκεῖνη, γιὰτί ὁ Γ.Χατζιδάκις (ὁ.π.) σημειώνει γι'αὐτόν ὅτι τόν εἶχε ἀκούσει καλλιότερα στήν Κρήτη. Αὐτό ἄλλωστε δείχνει καὶ ἡ τόσο μεγάλη του συχνότητα στά ἔργα τοῦ Χορτάτση. Ὁ ἴδιος ὑπερθετικός ἀπαντᾷ ἐπίσης καὶ σέ ἄλλα δημώδη μεσαιωνικά κείμενα, ὅπως στοὺς Διγ. (Lambr.) 1043, 1277, στοὺς Στάθη (Martini) Α'224, στοὺς Σουμμ., Παστ.φύδ. (Βεν.) Β'1052, Γ'1277, Δ'1256, Ε'5, 812 στά 'Ιντ.κρ.θεάτρ. (Μανούσ.) Α'203, στοὺς Φορτουν. (Ξανθ.) Γ'468.

4. Κριαρ., Λεξ., λ. "εἷς".

5. Στοὺς Andr., Lex. σημειώνεται ὁ τύπος "εἷς" ἀπὸ ἐλάχιστα

της (ὅπως καὶ ὁ Κορνάρος)¹ χρησιμοποιοῦν τὸν τύπο κυρίως γιὰ λόγους μετρικούς καὶ σέ πολύ μικρότερη ἀναλογία ὡς πρὸς τοὺς ἄλλους τύπους.

Ὁ Ε.Κριαρῆς στήν ἔκδοση τῆς Πανώριας (Εἰσαγ.σ.26) καταγράφει τὸν τύπο μεταξύ τῶν λεξιλογικῶν ἀρχαϊσμῶν.

Ὁ παρακάτω πίνακας δείχνει τὴ συχνότητα τῶν διάφορων τύπων τῆς πρόθεσης στὰ τρία ἔργα:

Πανώρια			Ἐρωφύλη			Κατζοῦρμος		
εἰς	109	φορές	εἰς	147	φορ	εἰς	68	φορ.
εἰσέ	10	"	εἰσέ	7	"	σέ	66	"
σέ	99	"	σέ	72	"			
'ς	75	"	'ς	287	"	'ς	62	"
στόν(ἀρσ.)	47	"	στόν(ἀρσ.)	112	"	στόν	16	"
στό (ἀρσ.)	14	"	στό (ἀρσ.)	42	"	στό(ἀρσ.)	22	"
στό (οὐδ.)	48	"	στό (οὐδ.)	72	"	στό(οὐδ.)	116	"
στήν καί			στήν καί			στήν καί		
στή	114	"	στή	142	"	στή	113	"
στοῦ	11	"	στοῦ(ἀρσ.)	1	"	στῆς	1	"
στά	78	"	στοῦ(οὐδ.)	6	"	στὶς	4	"
			στά	60	"	στούς	2	"
			στούς	4	"	στῶ	1	"
			στές	1	"	στά	34	"

Ἐρωφύλη

στῶ 2 φορές

ἐκ: Ἀρχαϊσμός ἀντὶ τῆς ἐχ (πρὶν ἀπὸ τ). Βλ. 228.

ἰδιώματα, ἀλλὰ ὅχι ἀπὸ τὸ κρητικόν. Μερικὲς φορές ὥστος συναντοῦμε τὸν τύπο "εἰς" σὲ κρητικὰ δημοτικὰ τραγούδια κατὰ κανόνα γιὰ λόγους μετρικούς (βλ. π.χ. Δετορ., Ἀνέκδ. δ.ημ. τραγ. Κρ.σ. 28, 33, 39, 41, 52, 54, 59, 65, 68, 86, 97, 102, 105, 115, 116, 117, 145, 151, 158, 165, 169, 179, 187, 188, 190, 200) καὶ ὁπωσδήποτε δὲν πρὸκειται γιὰ στοιχεῖο τοῦ γνήσιου δημοτικοῦ λόγου· σὲ μερικὲς ἐξέχοντες περιπτώσεις φαίνεται ἡ ἐκδροσὴ λόγων ἐκφράσεων καὶ στὰ δημοτικὰ τραγούδια.

1. Κριαρῆς, Ἀρχ. γλωσσ. στ. Ἐρωτόκρ.σ. 266.

Σέ αρκετές λέξεις τῶν ἔργων τοῦ Χορτιάτη
8.Τό τελικό ν ὑπάρχει τό τελικό ν, ἐνῶ σύμφωνα μέ τοὺς
κανόνες τοῦ ἰδιώματος δέν θά ἔπρεπε νά
διατηρηθεῖ.Τό φαινόμενο αὐτό παρατηρεῖται βέβαια καί σέ
ἄλλα δημώδη κρητικά κείμενα τῆς ἐποχῆς, π.χ.στόν 'Ερωτό -
κριτο, στή θυσία τοῦ 'Αβραάμ, στήν Κοσμογέννηση τοῦ Χού -
μνου, στόν Πικατόρο κ.ά. 'Ὡστόσο καί στά κείμενα αὐτά, ὡς
ἓνα βαθμό τουλάχιστο θεωρήθηκε ἀρχαϊσμός. Καί ἀκριβῶς
αὐτό ἀξίζει νά ἐρευνηθεῖ, δηλαδή κατά πόσον προφερόταν
τήν ἐποχή ἐκεῖνη.

Στό σημερινό κρητικό ἰδίωμα κατ'ἀρχήν τό τελικό ν ,
ἐνῶ ἀπό τή γενική τοῦ πληθυντικοῦ ἔχει ἀποσιωπηθεῖ¹ (ἐκ -
τός ἀπό τίς περιπτώσεις ὅπου ὑπάρχει λόγος εὐφωνίας), ὁ -
πως ἐπίσης καί ἀπό τό τρίτο πληθυντικό πρόσωπο τῶν ρημά -
των², σέ αρκετές λέξεις διασώζεται εἴτε καί προστέθηκε
ἀπό ἀναλογία³. Μάλιστα σέ ὁρισμένες περιπτώσεις δέν προ -
φέρεται καθαρά, ἀλλά ἐνωμένο μέ τό ἐπόμενο σύμφωνο σχη -
ματίζει ἄλλους φθόγγους⁴.

1. Π.χ. "τῶ δεντρῶ" (Κοντοσόπ., Γλωσσογεωγρ.διερευν.Κρ.διελ.
σ.26). Βλ. καί Ν.Κονομή, Κρ.Χρ.7, 1953, σ.150.

2. Π.χ. "χῶνα", "νά μελήσου", "νά πληθαίνου" (Κονομή σ.π.).

3. Βλ. Κονομή σ.π.

4. Πάγκ., 'Ιδίωμ.Κρ.Α'σ.214 καί 215, ὅπου ἀναφέρονται καί
ἄλλες τροπές τοῦ τελικοῦ ν. 'Η προφορά τοῦ τελικοῦ ν
εἶναι χαρακτηριστικό ἄλλων, νησιωτικῶν κυρίως ἰδιωμάτων
(π.χ.τοῦ κυπριακοῦ κ.ά.) (Χατζιδ., ΜΝΕ Α'σ.39 καί 166)

Ἀνάλογα θά πρέπει νά ἰσχύουν καί γιά τό κρητικό ἰδίωμα τῆς ἐποχῆς ἐκεῖνης¹, ὅπως ἡ παράλειψη τοῦ τελικοῦ ν καί ἡ προφορά του γιά λόγους εὐφωνίας², ἡ δημιουργία φθόγγου d, ὅταν ἀκολουθεῖ κτητική ἀντωνυμία του, της, τως, τσι, καί ὁ ὁ σχηματισμός τύπων ντου (=dου), ντης (=dης), ντως (=dως), ντζι³, καθώς καί ἡ δημιουργία ἄλλων φθόγγων b, g, tz μέ τή συμπεροφορά⁴. Γι'αὐτό καί στά κείμενα τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας τῆς ἐποχῆς ἐκεῖνης δέν πρέπει σ'αὐτές τίς περιπτώσεις νά θεωρήσουμε ὅτι πρόκειται γιά ἀρχαϊσμούς⁵.

καί ἐνωμένο μέ ἄλλους φθόγγους σχηματίζει καί σ'αὐτά ἄλλους ἀνάλογους φθόγγους (Χατζιδάκις, ΜΝΕ Α' σ.165), ἐκίσης στό ποντιακό ἰδίωμα κ.ά. Ἐχει γένει μάλιστα καί ἀντικείμενο ἰδιαιτέρων μελετῶν, π.χ. τή μελέτη τοῦ Χρ.Χαραλαμπίδου, Τό τελικό -ν εἰς τό γλωσσικόν ἰδίωμα τῆς νήσου Σύμης (Τά Συμαϊκά 1, 1972, σ.116-122).

Ὁ Ε.Κριαρᾶς (Κριαρᾶ, Ἀρχ.γλωσσ.στ. Ἑρωτόκρ.σ.270) ὑπογραμμίζει ὅτι τό τελικό -ν πού προστέθηκε στό τέλος οὐσιαστικῶν καί ἄλλων λέξεων στόν Ἑρωτόκριτο καί γιά λόγους εὐφωνίας "δέν εἶναι στοιχεῖο τοῦ γνήσιου λαϊκοῦ κρητικοῦ ἰδιώματος, ὅπως εἶναι τοῦ κυπριακοῦ λ.χ."

1. Γ.Χατζιδάκις, ΕΕΠ 10, 1913-14, σ.55-57.

2. Γ.Χατζιδάκις, ἔκδ. Ἑρωτόκρ. Ξανθοῦδίδη, σ.460. Ὁ Στ. Ἀλεξίου στή β' ἔκδοσιν τῆς Βοσκοπούλας τό διατηρεῖ γιά ἀποφυγή χασμωδίας καί γράφει ὅτι "ἡ χρῆσις αὐτή εἶναι κοινότατη σέ ὅλα τά κρητικά ἔργα τῆς ἰδίας ἐποχῆς (Στ. Ἀλεξίου, Βοσκοπούλα², σ.61). Εὐφωνικό ν γιά ἀποφυγή χασμωδίας συναντοῦμε καί σέ κρητικά δημοτικά τραγούδια, π.χ. "Ἐτόν οὐρανόν ἐβγήκε" (Δετορ., Ἀνέκδ.δημ.τραγ.Κρ., σ.28), "Ἐρῆνος μεγάλος ἐγένεν εἰς τό Μεγάλο Κάστρο" (ὁ.π.σ.52), "στόν μαυρισμένον Ἀδῆ" (ὁ.π.σ.168), "στόν παχύν ἄερα" (ὁ.π.σ.183).

3. Γ.Χατζιδάκις, ἔκδ. Ἑρωτοκρ. Ξανθοῦδίδη σ.461. Ὁκου ἡ ἀντωνυμία αὐτή δέν εἶναι κτητική, ἀλλά ἀντικείμενο, τό ν δέν προφέρεται (π.χ. "λέει του", "λέει της", "μιλεῖ τως" κλπ.). Τό ἰδίον ἰσχύει ἐκίσης καί γιά τό ἄρθρο (βλ.Χατζιδάκις ὁ.π.). Γιά τύπους "ντου", "ντης" κλπ. στά κείμενα αὐτά βλ. καί Ε.Κριαρᾶ, ΕΜΑ 2, 1940, σ.30.

4. Βλ. καί Γ.Χατζιδάκις, ΕΕΠ 10, 1913-14, σ.56.

5. Βλ. καί σημ.4 τῆς σ.218.

Συχνά ωστόσο στα κείμενα αυτά συναντούμε τό τελικό ν χωρίς να δικαιολογείται από οποιοδήποτε κανόνα του κρητικού ιδιώματος, δηλαδή πριν από σύμφωνο μέ τό όποιο δέν θά μπορούσε νά σχηματίσει ιδιαίτερο φθόγγο ή στό τέλος στί - χου, όποτε καί πρέπει νά δεχθούμε ότι πρόκειται γιά άρχαϊσμό. Σ'αυτό συμφωνοϋν καί οί διάφοροι έκδότες καί μελετητές τών κειμένων αύτών, όπως π.χ. ό Ε.Κριαράς προκειμένου γιά τόν Πικατόρο¹, ό Στ. 'Αλεξίου προκειμένου γιά τόν 'Απόκοπο², ό Ε.Κριαράς προκειμένου γιά τόν 'Ερωτόκριτο, ό όποιος μάλιστα δέχεται άρχαϊστική τάση καί γιά τό τελικό εύφωνικό ν πού προστίθεται γιά άποφυγή χασμωδίας³.

'Εξάλλου δέν μπορούμε νά εΐμαστε πάντοτε βέβαιοι καί γιά τή χειρόγραφη παράδοση (όταν μάλιστα δέν έχουμε αύτόγραφα ενός συγγραφέα) είδικά στό τελικό ν , πού εύκολα τό προσθέτουν οί άντιγραφεΐς.

Γι'αυτό καί σέ μερικά από τά κείμενα αυτά όχι μόνο θεωρήθηκε άρχαϊσμός τό τελικό ν, αλλά καί άμφισβητήθηκε ή γνησιότητά του,όπως π.χ.στά 'Ιντερμέδια κρητικού θεάτρου από τό Μ.Μανούσακα⁴ καί στή θυσία τοϋ 'Αβραάμ από τό Στ. 'Αλε-

1. ΕΜΑ 2, 1940, σ.30.

2. Στ. 'Αλεξίου, 'Απόκοπος²,σ.12.

3. Κριαρά, 'Αρχ.γλωσσ.στ. 'Ερωτόκρ.σ.270. 'Ο Στ.Ξανθουδίδης στην α' έκδοση τοϋ 'Ερωτοκρίτου είχε αφήσει μερικές χασμωδίες μέ τήν παράλειψη τοϋ τελικοϋ -ν. 'Ο Στ. 'Αλεξίου (Κρ.Χρ.23,1971,σ.207) έπισημαίνει τήν άνάγκη νά προστεθεΐ αύτό τό ν καί μέ τήν άποψη αύτή συμφωνεί καί ό Ε.Κριαράς (Κρ.Χρ.25,1973,σ.13).

4. "Όσο γιά τούς λόγιους τύπους πού συναντούμε στα 'Ιντερμέδια, αύτοΐ είναι περισσότεροι,δέν είναι όμως πάντα βέβαιο άν προέρχονται όλοι από τόν ποιητή κι'όχι τυχόν από τόν άντιγραφέα τοϋ χειρογράφου.Τό ίδιο μπορούμε νά πούμε καί γιά τή χρήση τοϋ τελικοϋ ν (ιδίως τοϋ άρθρου καί τών άρνητικων μορφών "δέν" καί "μήν") σέ μέρη όπου δέν τό άνέχεται ή φωνητική τής νεοελληνικής κι'ούτε τό δικαιολογεί ή συνεκφορά ή ή εύφωνία"(Μ.Μανούσακας,Κρ.Χρ.1,1947,σ.542). Γιά τό τελικό ν πού άπαντά γενικά στα χειρόγραφα δημωδων κειμένων ό Ε.Κριαράς ('Ελληνικά 22,1969,σ.169) παρατηρεί ότι "...καί τό τελικό ν, κατά

Εξού¹. Όσο γιά τήν Κοσμογέννηση τοῦ Χούμνου, ὁ τελευταῖος ἐκδότης Γ.Μέγας πιστεύει ὅτι τό τελικό ν πολλῶν λέξεων δημιουργεῖ μετρική ἀνωμαλία καί καταλήγει γι' αὐτό στό συμπέρασμα ὅτι βέν πρέπει νά προφερόταν ἤδη ἀπό τό τέλος τοῦ 15. αἰ. στήν Κρήτη².

Στό Χορτάτση τό τελικό ν ἀπαντᾷ ἐκίσης στό τέλος διαφόρων λέξεων ὅπως καί στά παρακάτω κείμενα εἴτε κρίν ἀπό σύμφωνο, μέ τό ὅποιο δέν μπορεῖ νά σχηματίζει ἰδιαίτερο φθόγγο, εἴτε κρίν ἀπό τά φυλάκ, κ, π, τ, ὁπότε καί εἶναι δυνατόν νά σχηματίζει τοὺς φθόγγους g, b, d, tz, εἴτε καί ὡς εὐφωνικό γιά νά ἀποφευχθεῖ χασμωδία. Ἀπό τίς τρεῖς αὐτές κατηγορίες μόνο ἡ πρώτη μπορεῖ νά θεωρηθεῖ, νομίζω, ἀναμφισβήτητος ἀρχαϊσμός, ἐνῶ γιά τίς ἄλλες δύο μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι βρίσκονται μέσα στοὺς κανόνες τοῦ κρητικοῦ ἰδιώματος, κού, ὅπως εἶδαμε, σέ ἀνάλογες περιπτώσεις διατηρεῖ τό τελικό ν. Ὡστόσο καί σ' αὐτές τίς περιπτώσεις, ἰδίως στήν τρίτη, τοῦ εὐφωνικοῦ ν, ὀρισμένοι μελετητές, ὅπως ὁ Ε.Κριαρᾶς (προκειμένου γιά τόν Ἑρωτόκριτο, βλ. παρακάτω) διαβλέπουν καί ἐδῶ κάποια ἀρχαϊστική τάση.

Τά ἀρχαϊστικά τελικά ν τοῦ Χορτάτση κρίν ἀπό σύμφωνο³ εἶναι τά ἑξῆς:

Οὐσιαστικά:

ἀρσενικά ἀ' κλίση: πασάδων (γεν. πληθ.) Κ Β' 47⁴

τῇ διάθεσιν τῆς στιγμῆς, σημειώνεται ἀπὸ τοὺς ἀντιγραφεῖς ἢ δὲ σημειώνεται στό τέλος τῶν λέξεων, χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι τό ν τοῦτο προφέρεται ἢ δέν προφέρεται!

1. Στ. Ἀλεξίου, Κρ. Χρ. 9, 1955, σ. 530, 531 καί Κρ. Χρ. 13, 1959, σ. 300 καί 301.
2. Γ. Μέγας, Χούμνου, Κοσμογέννηση σ. 20 καί 21.
3. Παραθέτω παρακουές μόνο αὐτῆς τῆς κατηγορίας, γιατί σ' αὐτή τήν περίπτωση μόνο ἔχουμε ἀναμφισβήτητο ἀρχαϊσμό. Τά εὐφωνικά ν στό Χορτάτση, κού ὥς μαρτυροῦν κι' αὐτὰ κάποια ἀρχαϊστική τάση (βλ. παρακάτω) εἶναι πάρα πολλά.
4. Ἀντὶ τοῦ "πασάδω", ὅπως θὰ ἦταν κανονικά στό κρητικὸ ἰδιῶμα (βλ. π. χ. Γ. Ἀναγνωστόπουλο, Ἀθηνᾶ 38, 1926, σ. 166).

ἀρσενικά β'κλίση: ἄνθρωπον (αἵτ.έν.) Ε Δ'185
τόπον (αἵτ.έν.) Ε 'Ιντ.δ'58¹
θεῶν (γεν.πληθ.) Π Δ'204²
σολδαδῶν(γεν.πληθ.)Κ Β'74,ΚΓ'454³
θηλυκά α'κλίση: λουμπαρδῶν (γεν.πληθ.) Κ Β'32
πουτανῶν (γεν.πληθ.) Κ Δ'402⁴
οὐδέτερα γ'κλίση: γραμμάτων (γεν.πληθ.)Κ Δ'317 (τέ-
λος στίχου)
ἁρμάτων (γεν.πληθ.) Κ Δ'318 (τέ-
λος στίχου)

"Α ρ θ ρ ο: Οἱ τύποι τῶν ἄρθρων πού λήγουν σέ ν (τόν,τήν, τῶν) στό κρητικό ἰδίωμα διατηροῦν τό ν πρίν ἀπό τά φωνήεν-
τα, ἀπό τά ψιλὰ κ, π, τ καί ἀπό τά διπλά ξ, ψ, ἐνῶ πρίν
ἀπό τά ἄλλα σύμφωνα τό ν ἀποβάλλεται, ὅπως ἀκριβῶς καί
στήν κοινή νεοελληνική⁵.

Στό Χορτάτση ὑπάρχουν ὥστόσο μερικές ἐξαιρέσεις ὅπου
διατηρεῖται τό ν τῶν ἄρθρων καί πρίν ἀπό σύμφωνα, ἀπό τά
ὅποια κανονικά θά ἔπρεπε νά εἶχε ἀποβληθεῖ. Αὐτές εἶναι

Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τά δημῶδη κείμενα τῆς κρητικῆς
λογοτεχνίας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

1. 'Ανάλογο λόγιο τύπο ("θάνατον")τόν θεωρεῖ ὄχι γνήσιο
στή θυσία τοῦ 'Αβραάμ ὁ Στ. 'Αλεξίου (Κρ.Χρ.13,1959,σ.
300).
2. 'Αντί "τῷ θεῷ".Γιά τή γενική αὐτή τοῦ κρητικοῦ ἰδιώμα-
τος πού τή συναντοῦμε καί στά δημῶδη κρητικά κείμενα
τῆς ἐποχῆς βλ.Γ. 'Αναγνωστόπουλο ὁ.π.σ.167.
3. 'Ο Λ.Πολύτης (Κατσοῦρμπος Εἰσαγ.σ.πθ')ἐπισημαίνει τή
γενική πληθυντικοῦ πρωτόκλιτων καί δευτερόκλιτων οὐσι-
αστικῶν (ἀρσενικῶν καί θηλυκῶν),πού τονίζεται στή λή-
γουσα.
4. Βλ. καί σημείωση4,σ.221. Γιά τόν κανονικό κρητικό τύπο
χωρίς τό τελικό ν βλ.Γ. 'Αναγνωστόπουλο ὁ.π.σ.167.
5. Πάγκ., 'Ιδίωμ. Κρ. Α'σ.259.

οἱ ἐξῆς: τήν· τήν σήμερον: Π Α'68, 405, Κ Α'88, 107, 183, Κ Β'213, 218, 261, Κ Δ'177, 186, 390, Κ Ε'60,84, 185,191, 428, τῶν· τῶν νέων: Κ Β'244, τῶν δυνονῶν: Κ Ε' 84, τῶν γυναικῶν Κ Α'89, τῶν γραμμάτων Κ Δ' 317.

Ἄ ν τ ω ν υ μ ῖ ε ς: αὐτόν: Π Γ'600, ἐκεῖνον Κ Γ'376, ἄλλον Κ Γ'558, Κ Δ'100, ἄλλωνῶν Ε 'Ιντ.δ'26.

Σ υ ν δ ε σ μ ο ι: ἄν Κ Β'12, Κ Δ'212, λοιπόν Κ Α'221, Κ Β'69, 229, Κ Γ'159, 459, Κ Δ'237, 317, 354, πρὶν Ε Α'209, Κ Δ'184, Κ Ε'434, σάν Ε Γ'7, Κ Α'36, 179, 250, Κ Β'278, Κ Γ'137, ὥσάν Κ Α'238.

Ἐ π ῖ θ ε τ α: κωμικόν Κ Δ'115, ἄλλοτείνων Κ Γ'163.

Ἐ π ρ ο ρ ῆ μ α τ α: σήμερον Π Α'405, Ε Α'533, Κ Α'88, 107, Κ Β'71, 261, Κ Δ'186, Κ Ε'84, 450, 452.

Ρ ῆ μ α τ α: θέλουν Κ Δ'243, μένουν Κ Α'36, (νά) πλερώνουν Κ Γ'326, (νά) ράξουν Ε Ε'μετά στ.640, (νά) πάρουν Κ Α' 137, (νά) ἔχουν Κ Α'90, χάσουν Ε 'Ιντ.Β'26, (νά) βαστοῦν Κ Α' 336, (νά) ὀλοχαθοῦν Κ Ε'363, μιλοῦν Κ Δ'60, Κ Ε'155, ἀναζητοῦν (α' πρόσ.) Κ Γ'339, εἶπαν Κ Δ'430, ἔβραζαν Π Ε'134, ἤθελαν Π Γ'12, (νά) ἔσαν Ε Α'548, ἤμουν Ε 'Ιντ.Β'106, Ε Δ' 665, ἦτον Ε Ε'499, Κ Γ'305, Κ Δ'47, ἦσαν Κ Δ'65, μαλώνουν Ε 'Ιντ.Β'μετά στ.94, νικῆσουν Ε 'Ιντ.Β'μετά στ.94.

Ἄ ρ ν η τ ι κ ῆ μ ὀ ρ ι α: δέν Ε Α'113, Ε Ε'547, Κ Β'31, Κ Δ'322.

Ἐ κ θ ρ α σ η: πολλῶν λογίων Κ Ε'132.

Β) Φ Ω Ν Η Τ Ι Κ Α

Οἱ φωνητικοὶ ἀρχαϊσμοὶ τοῦ Χορτάτση, ποὺ περιορίζονται κυρίως σέ ὀρισμένα ἀρχαϊστικά συμπλέγματα συμφώνων, καθὼς καὶ ἀνάλογοι φωνητικοὶ ἀρχαϊσμοὶ κρητικῶν καὶ ἄλλων δημωδῶν ἔργων τῆς Ἰδίας ἐποχῆς ἢ καὶ λίγο καλυότερων ἢ μεταγενέστερων, ἀπασχόλησαν εὐκαιριακὰ μόνο μερικoὺς μελετητές¹.

Τὰ ἀρχαϊστικά αὐτὰ συμπλέγματα συμφώνων εἶναι τὰ ἑξῆς: βμ, γμ, γχ, κτ, λθ, μβ, μυ, μφ, μψ, νδ, νθ, πτ, σθ, σχ, φθ, φσ, φχ, χθ. Θὰ τὰ ἐξετάσουμε καθένα χωριστὰ καὶ πάντοτε σέ συσχετισμὸ μὲ τοὺς ἀνάλογους ἀρχαϊσμοὺς τῶν ἄλλων σύγχρονων περίπου ἔργων τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας.

Ἀρχαϊσμὸς ἐξάλλου νομίζω πὺς πρέπει νὰ θεωρηθεῖ καὶ ἡ μεταγραφή τοῦ ἰταλικοῦ d σέ δ σέ ὀρισμένες ἰταλικές λέξεις τοῦ Κατζούρμκου.

βμ

θαυμαστοὺς Π Δ'175

Στὸ σύμπλεγμα αὐτὸ τὸ β ἀποβάλλεται στὸ κρητικὸ ἰδῶ-

1. Π.χ. τὸ Γ. Χατζιδάκι (ποὺ ἀσχολήθηκε καὶ γενικότερα μὲ τοὺς φωνητικοὺς νόμους τῆς νέας ἐλληνικῆς), ("Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά", "Einleitung in die Neugriechische Grammatik", βλ. παρακάτω σημειώσεις). Ἐπίσης οἱ ἐκδότες τῶν ἔργων τοῦ Χορτάτση καὶ δημωδῶν ἔργων τῆς ἐποχῆς (καὶ ἄλλων) ἐπισημαίνουν παρόμοιους ἀρχαϊσμοὺς στὴν εἰσαγωγή τῶν ἐκδόσεων, ὅπως π.χ. ὁ Ε. Κριαρᾶς στὸν Πικατόρο, ὁ Μ. Μανούσας στὰ Ἰντερμέδια κρητικοῦ θεάτρου, ὁ Γ. Μέγας στὴ θυσία τοῦ Ἀβραάμ, ὁ D. Holton στὴ Διήγηση τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὁ Ε. Κριαρᾶς στὸν Κατσαίτη, ὁ Στ. Ξανθοῦδύδης στὸν Ἐρωτόκριτο καὶ στὴν Ἐρωφύλη, ὁ Α. Πολύτης στὸν Κατζούρμκο, ὁ Ε. Κριαρᾶς στὴν Πανώρα.

μα, όπως καὶ στήν κοινὴ νεοελληνικὴ¹. Ἀρχαϊσμός ἄλλωστε θεωρήθηκε καὶ ἀπὸ ἄλλους μελετητὲς σὲ παρόμοια κείμενα².

γμ

στεναγμοῦ Ε Γ' 396

Στὸ σύμπλεγμα αὐτὸ κανονικὰ, σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους καὶ τῆς κοινῆς, τὸ γ ἀποβάλλεται³. Ἀρχαϊσμός τὸ θεώρησε καὶ στὰ Ἰντερμέδια κρητικοῦ θεάτρου ὁ Μ. Μανούσας⁴.

γχ

σύγχυσις Π Πρόλ. 29, Ε Ἰντ. α' 36, 74, σύγχυσις Ε Β' 516.

Ἐδὼ τὸ γ ἀποβάλλεται τόσο στὸ κρητικὸ ἰδίωμα, ὅσο καὶ στήν κοινὴ⁵, καὶ ὅπου ἐμφανίζεται στὰ δημώδη κείμενα

1. Βλ. Πάγκ., Ἰδίωμ. Κρ. Α' σ. 196, Χατζιδ., ΜΝΕ Α' σ. 165 καὶ 207. Βλ. ἐκείνης καὶ Andr., Lex., λ. θαύμασμα, θαυμαστός, καίδευμα. Καὶ σήμερα στήν Κρήτη λέγεται "θαμάζω" καὶ "θαμάζομαι" (Πάγκ., Ἰδίωμ. Κρ. Β', λ. θαμάζω).

2. Ὅπως ἀπὸ τὸ Μ. Μανούσα, Κρ. Χρ. 1, 1947, σ. 542 (σὴ λ' θαύμασμα" Ἰντ. κρ. θεάτρ. Γ' 61), ἀπὸ τὸν Ε. Κριαρῆ, ΕΜΑ 2, 1940, σ. 31 (σὴ λ' φαρμακευμένον" Πικατ. 452, 453). Ὁ Στ. Ἀλεξίου μάλιστα θεωρεῖ πιθανότατα νόθο τὸν τύπο "ἀνακαυμένη" σὴ θυσία τοῦ Ἀβραάμ (Κρ. Χρ. 9, 1955, σ. 530 καὶ Κρ. Χρ. 13, 1959, σ. 300). Ὡστόσο τὸ σύμπλεγμα αὐτὸ τὸ συναντοῦμε καὶ σὲ ἄλλα δημώδη κείμενα τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας. Π. χ' θαυμάζω" Στάθης (Martini) Α' 27, Γ' 114, θαύμασμα" Πικατ. (Κριαρ.) 387, θαυμάσια" Ζήνων (Στάθης) Δ' 162, θαυματουργῶν Ζήνων (Στάθης) Δ' 164, πνεῦμα" Πικατ. (Κριαρ.) 399, πνεύματα" Ζήνων (Στάθης) Γ' 139, στρατεύμα" Ζήνων (Στάθης) Γ' 296, στρατεύματα" Ζήνων (Στάθης) Γ' 194, στρατευμάτων" Ζήνων (Στάθης) Γ' 238, φαρμακευμένον" Πικατ. (Κριαρ.) 452, 453.

3. Πάγκ., Ἰδίωμ. Κρ. Α', σ. 196.

4. Στὴ λ' κρόγμα" (Κρ. Χρ. 1, 1947, σ. 542 σημ. 44). Στὸν Πικατόρο ἐξέλλου συναντοῦμε: (τοῦ) πραγματευθῆ 228, πραγματευτῆδες 230, (τῆς) πραγματείας 229, (τές) πραγματείες 231, (τές) πραγματείες 232.

5. Πάγκ., Ἰδίωμ. Κρ. Α' σ. 196. Χατζιδ., ΜΝΕ Α' σ. 161, 164.

της έποχης θεωρήθηκε άρχαϊσμός¹. καί είναι αλήθεια ότι τό συναντούμε μερικές φορές καί σέ άλλα κείμενα, όχι βέβαια τόσο δόκιμα, της κρητικής λογοτεχνίας της έποχης εκείνης².

κτ

άπόκτη Π Β'135, σπουδακτική Π 'Αφ.9, σμικτά Π 'Αφ.28, Ε Α' 28, κτύπους Π Πρόλ.43, δόκτυα Π Α' 114, κτενύζου Π Α'413, λακτάρα Π Β'218, λακταρίζω Π Β'392, νυκτική Π Β'487, άκτι- να Ε Δ'711, άκτύνες Π Γ'45, μαζωκτοϋσι Π Δ'139, σμικτό Π Δ' 342, συχνοκτυπᾶ Π Ε'102, κτυπᾶ Π Ε'103, κτύζει Ε 'Αφ.75, νύκτα Ε 'Αφ.76, Ε Πρόλ.54, Ε Α'261, Ε Β'146, Ε Γ'26, 182, νύ- κτες Ε Α'403, Ε Β'326, λακταρίσει Ε Α'213, έλακτάρισεν Ε Α' 215, κτυπᾶ Ε Α'321, Ε Ε'381, έκτύπησε Ε Α'324, φρικτά Ε Α' 356, δακτυλίδην Ε Α'396, μαζωκτῆτε Ε Α'543, μαζωκτοῦμεν Ε Α'556, άκταφα Ε 'Ιντ. α'11, Ε 'Ιντ.β'58, έκτύστη Ε 'Ιντ. α' 57, τακτικά Ε 'Ιντ.α'63 αποδεκτοῦμε Ε 'Ιντ.α'70, κτύση Ε 'Ιντ. α'99, κτυπῶ Ε Β'136, τακτικό Ε Β'355, τακτικά Ε 'Ιντ.β'123, σπουδακτικά Ε 'Ιντ.β'135, 139, Ε Ε'274, κτύσετε Ε 'Ιντ.β'164, μδοκτιζε Ε Γ'34, κτύσμαν Ε Γ'119, σφικτά Ε Γ'174, Ε Δ'82, 608, κτύση Ε Γ'291, άνοικτετ Ε 'Ιντ.γ'105, κτυκοϋσι Ε Δ'111, έπετακτῆκα Ε Ε'197, φυλακτᾶρι Ε Ε'475, ρύκτει Ε Ε'μετά στ. 640.

1. Χατζιδ., ΜΝΕ Α'σ.520 (όπου αναφέρεται είδικά στην 'Ερω- φύλη), Μ.Μανούσας, Κρ.Χρ.1, 1947, σ. 542 (στή λ.άσπλαγ- χνο 'Ιντ.κρ.θεάτρ. Β'9).

2. Π.χ. "σύγχυσης" Ζήνων (Σάθας) Β'120, Γ'276, "συγχύσματα" Ζή- νων (Σάθας) Πρόλ.115, "συγχλιστοῦνε" Ζήνων (Σάθας) Β'104, "σύγχυση" Ζήνων (Σάθας) Ε'118, συγχλισμένοι Ζήνων (Σάθας) Ε'13, "λόγχεσ" Πικατ. (Κριαρ.) 9, "λόγχη" Πικατ. (Κριαρ.) 327.

Τό κ πρό τοῦ τ τρέκεται καί στό κρητικό ἰδῶμα σέ χ¹, σύμφωνα ἀκριβῶς μέ τούς κανόνες τῆς κοινῆς². Τό ἔδωλο ἰσχύει καί γιά τό κρητικό ἰδῶμα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, πού φαίνεται ἄλλωστε καί ἀπό τά δημῶδη κρητικά κείμενα, ὅπου ὑπάρχουν πᾶρα πολλά παραδείγματα τροπῆς τοῦ κτ σέ χτ, ἃν καί συναντοῦμε βέβαια καί σ' αὐτά τά κείμενα ἀρκετές περιπτώσεις ὅπου διατηρήθηκε τό σύμπλεγμα³, ἀλλά πάντοτε θεωρήθηκε ἀρχαϊσμός ἀπό τούς μελετητές⁴. Προκειμένου γιά τήν Ἑρωφύλη ἔγινε ἐκτίση ἡ ἔδωλα παρατήρηση ἀπό τό Γ. Χατζιδάκι⁵.

1. Πάγκ., Ἰδῶμ. Κρ. Α' σ. 231, ὅπου ὁμως ἀναφέρονται καί μερικές ἐξαιρέσεις ἀπό ὀρισμένες ἐπαρχίες τῆς Κρήτης, στίς ὁποῖες τό σύμπλεγμα κτ διατηρεῖται ἢ ἀποβάλλεται τό κ.
2. Γιά τό νόμο αὐτό τῆς κοινῆς βλ. Χατζιδ., ΜΝΕ Α' σ. 161, 164.
3. Π. χ. Ἀκόκοι. (Ἀλεξ. Στ.): ἀκτύνες 112, πράκτες 272, σφακτεῖ 349, κτύπον 358, σφικταγκαλιασμένους 361, ἔκτισαν 413, ἀνοικτά 480. Ζήνων (Σάθας): ἀκταφα Α' 46, κτύσης Α' 61, ἀκτύνες Α' 211, δεκτεῖ Α' 303, κληκτρο Β' 18, 34, νέκταρ Β' 212, σφικτά Γ' 98, δέκτυ Γ' 278, ἀκοκτῆσει Γ' 349, κτύστης Δ' 94, σφικτότατα Δ' 152, χαρακτήρ Δ' 196, νυκτερινό Ε' 201, στάκτη Ε' 224 κ. ἄ. Θυσία (Μέγας): κτήμα 252, σκουδακτικοῦ 281, ἀπόκτυκο 499, ἀποκτυκημόν 505, σφακτεῖ 827, σφικτά 835, σκουδακτικά 1009, δέκτηκες 1091, ἀπόκτυκος 1093, ἀποδεκτοῦ 1100. Πικατ. (Κριαρ.): σφικτοκλειδωμένες 137, σφικτά 182, ἐκτυκοῦσαν 189, ἐκτίσθησαν 396, ἐκτίστη 398, κτύστη 399, ρύκτουν 412, καλοκτισμένα 413, ἐδέκτηκεν 557, περιπλεκτά 562. Στάθης: ἀποκτυκᾶ Α' 3, ρύκτω Α' 92, φρικτό Α' 101, κτυκᾶς Α' 163, κτύκο Α' 164, σφαλικτή Α' 305, κτιστοῦσι Ἰντ. α' 35, δακτυλίδι Β' 26, ὀκτώ Γ' 56 κ. ἄ.
4. ὅπως π. χ. ἀπό τό Μ. Μανούσακα στά Ἰντ. κρ. θεάτρ. (Κρ. Χρ. 1, 1947, σ. 542), ἀπό τόν Ε. Κριαρά στόν Πικατόρο (ΕΜΑ 2, 1940, σ. 30). Ἐκτίσης ἀρχαϊσμός χαρακτηρίστηκε καί σέ ὀρισμένα ἄλλα δημῶδη μεσαιωνικά κείμενα μή κρητικά πού δέν ἔχουν ἀμυγή γλώσσα, ὅπως π. χ. ἡ Διήγηση τοῦ Ἀλεξάνδρου (ἐκδ. Holton), (βλ. ἐκδ. Εἰσαγ. σ. 64 καί 85), ὁ Κατσαῖ της (ἐκδ. Κριαρά), (βλ. ἐκδ. Εἰσαγ. σ. κθ') κ. ἄ.
5. Χατζιδ., ΜΝΕ Α' σ. 520.

Ἐδῶ ἐξάλλου θά πρέπει νά περιληφθεῖ ὡς ἀρχαῖσμός καί ἡ πρόθεση ἐκ (ἢ ὅκ) πρὶν ἀπὸ λέξη πού ἀρχίζει ἀπὸ τ. Κανονικά πρὸ τοῦ τ ἔπρεπε νά γίνεῖ ἐχ (ἢ ὅχ)¹. Ὁ ἀρχαῖσμός αὐτός, πού τόν ἐπισημαίνει καί ὁ Ε.Κριαρᾶς στὸν Πικατόρο², παρατηρεῖται ἀρκετὰ συχνά στὰ ἔργα τοῦ Χορτάτση (ἐκ Π βλ. γλωσσάριο ἔκδ. Ε Α'191,358,207,211,399,553, Β'283,482, Ἰντ. Β'8,53 δὺς, 67, Γ'268,367, Ἰντ. Γ'43,108,110, Δ'42,89,161, 375,412,754, Ἰντ. Δ'3,108, 122, 134,169, Ε'328,423,477,482, Κ Δ'346 ὅκ Ε Α'616).

λθ

βάλθη Π Β'336, βαλθεῖ Ε Ἰντ. Γ'108, βάλθηκε Π Β'435, ἐβάλθηκε Ε Γ'334, βάλθηκα Ε Αφ.57, ἐβάλθηκα Ε Α'277, Κ Β'88, Ε'167, ἐβάλθησα Ε Δ'209, βάλθηκαν Ε Δ'548, (ᾶς) ἐλθοῦμε Κ Γ'204.

Ἀρχαῖσμός ἀντὶ τοῦ ρθ θεωρήθηκε καί ἀπὸ τόν Ε.Κριαρᾶ στὸν Πικατόρο³ καί ἀπὸ τό Μ.Μανούσακα στὰ Ἰντ.κρ.θεάτρ.⁴.

μβ

σύμβουλε Ε Α'529,548,551, Δ'25, 47, 66, 91, 97, 155, 165, 173, 198, 216, 443, 453, 477, 601, σύμβουλο Ε Δ'612, συμβουλάτορα Ε Δ'147, συμβουλάτοροι Ε Α'543, Δ'514.

Στὶς περιπτώσεις αὐτές θά ἔπρεπε τό μ νά ἀποβληθεῖ πρὸ τοῦ β σύμφωνα μὲ τοὺς κανόνες τοῦ κρητικοῦ ἰδιώματος, ὅπου τό σύμπλεγμα μβ εἴτε ἀπλοποιεῖται σέ β μέ ἀποβολή τοῦ μ εἴτε (σέ ἄλλες περιπτώσεις) τρέπεται σέ ἀπλό μὴ ἔρρινο b⁵: Ἡ διατήρηση τοῦ συμπλέγματος αὐτοῦ θεωρήθηκε παράβαση αὐτοῦ τοῦ κανόνα καί ἀρχαῖσμός τόσο στήν Ἑρωφίλη ἀπὸ

1. Ὁ τύπος αὐτός εἶναι πάρα πολύ συχνός τόσο στὸ Χορτάτση ὅσο καί στὰ ἄλλα δημῶδη κείμενα τῆς ἐποχῆς.

2. ΕΜΑ 2, 1940, σ.31.

3. ΕΜΑ 2, 1940, σ.31.

4. Κρ.Χρ.1, 1947, σ.542.

5. Πάγκ., Ἰδιώμ.Κρ.Α' σ.236.

τό Γ.Χατζιδάκι¹ όσο και από άλλους μελετητές σέ άλλα κρη-
τικὰ ἔργα², ἀλλὰ πρόκειται γιά λόγλους τύπους.

μν

κάννει Π Πρόλ. Τύτλ.

Ἄντ' τοῦ "κάννω" σήμερα στήν Κρήτη λέγεται "κάνω"³ ὁ
Ξανθοῦδης καταχωρίζει τό "κάννω" μεταξὺ τῶν "καθαρευόντων
τύπων" τῆς Ἑρωφίλης⁴. Ὁ τύπος αὐτός ἀπαντᾷ βέβαια καί σέ
ἄλλα δημῶδη κρητικὰ κείμενα τῆς ἐποχῆς⁵, ἀλλὰ καί σ' αὐτά
οὗ πρόκειναι νά θεωρηθεῖ ἀρχαϊσμός, ἀφοῦ μάλιστα ἡ γλῶσσα τους
δέν εἶναι ἀμιγῆς δημοτικῇ.

1. Hatzid. Einl. σ. 275 καί Χατζιδ., ΜΝΕ Α' σ. 520.

2. Π.χ. ἀπό τό Στ. Ἀλεξίου στό Χορτάτση καί στόν Κορνάρο
(Κρ. Χρ. 13, 1959, σ. 301), ἀπό τόν Ε. Κριαρά τό μβ ἀντ' μκ στόν
Πικατόρο (ΕΜΑ 2, 1940, σ. 31).

Ἦστοςο τό ἀρχαϊστικό αὐτό σύμπλεγμα τό συναντοῦμε με-
ρικές φορές καί σέ ἄλλα δημῶδη κείμενα τῆς κρητικῆς λο-
γοτεχνίας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, π.χ.: Ἑρωτόκρ. (Ξανθ.): συμ-
βουλατόροι Α' 72, Δ' 1317, συμβούλιο Δ' 3, συμβουλευτεῖτε Δ'
347, συμβουλευτοῦσι Ε' 876, Στάθης: συμβουλατόρους (ἐκδ.
-νβ-) Ἰντ. β' πρὶν ἀπό στ. 1, συμβούλους Ἰντ. β' μετὰ στ.
32, σύμβουλε Ἰντ. β' 121, Ζήνων (Σάθας): σύμβουλοι Πρόλ.
77, σύμβουλους Πρόλ. 98, θρίαμβους Πρόλ. 112, θρίαμβος Πρόλ.
193, Ε' 79, συμβούλιο Α' 154, θριαμβευτῆς Β' 113, 275, Γ' 317,
θριαμβευτή Β' 286, 346, σύμβουλους Β' 383, θρίαμβους Γ' 88,
θρίαμβους Ε' 79, ἀμβροσία Ε' 81, 141.

3. Ἑρωτόκριτος, ἐκδ. Ξανθ. Γλωσσ. σ. 570.

4. Ὅπως γράφει ὁ Στ. Ἀλεξίου (Κρ. Χρ. 13, 1959, σ. 298).

5. Π.χ. Ἀχέλης (Perr.).: κάννασιν 2071, ἔκαννεν 2073, Περὶ ξεν.
(Καλιτσ.).: κάννει 68, Πικατ. (Κριαρ.): κάννω 385, Συναξ. γυν.
(Krumb.).: κάνουν 47, 120, 619, 773, 821, κάννει 280, 305, (νδ)
κάννει 869, (νδ) κάνουν 721, κάνουνουσιν 474, 652, Σαχλ., Ἀφήγ.
(Παπαδημ.).: κάνουνουσιν 225, κάννω 847, (νδ) κάννει 834, κάνουν
534, κάννει 459, (αν) κάννει 385, (ε) κάννα 153, 154, 280, Σαχλ.,
Β' (Wagn.).: κάνουν 76, Τζάνε, Κρητ. κδλ. (Ξερ.).: κάνουνουσιν 231²³,
276⁴, κάνουν(ν) 171¹⁹, 253¹, 519¹⁹, ἐκάννασι 137¹⁵, ἐκάνναν
240⁴⁹, (νδ) κάννει 271¹¹, κάννει 255¹³, κάνουν 256¹⁶, θαλιέρ.,

Σήμερα εξάλλου στο κρητικό ιδίωμα το σύμπλεγμα μν έχει υποστεί διάφορες μεταβολές¹.

μφ

Μέμφη Ε Πρόλ. 113, Γ'258, Πάμφιλος ΚΔ'117.

Στο σύμπλεγμα μφ το μ αποσιωπήθηκε στο κρητικό ιδίωμα², όπως ακριβώς και στην κοινή³, και αναμφισβήτητα άρχαισμός πρέπει να θεωρηθεί η διατήρησή του σε ελάχιστες σχετικές περιπτώσεις σε μερικά δημώδη κρητικά κείμενα της εποχής⁴. Έδω είναι χαρακτηριστικό ότι το άρχαιστικό αυτό σύμπλεγμα υπάρχει μόνο σε δύο αρχαία κύρια ονόματα.

μψ

λάμψη Ε 'Ιντ.α'10, Δ'359, ΚΑ'137.

Όπως στην κοινή⁵ έτσι και στο κρητικό ιδίωμα, μάλιστα και την εποχή εκείνη, το σύμπλεγμα δεν λεγόταν. Άλλωστε και ειδικά στο χορτάτσι (στην Έρωφύλη) θεωρήθηκε άρχαισμός⁶.

Ρίμ. (Bakker-van Gemert): κάμνει 226, κάμνοντα (τά) 334, φαλιέρ, 'Ιστ. (Ζώρ.): κάμνουςι 76, φαλιέρ., Λόγ. (Ζώρ.): κάμνει 193, Ροδολ. (Μανούσ.): κάμνει Γ'6.

1. Είτε αποβάλλεται σ' αυτό το ν, είτε αποβάλλεται το μ, είτε το μ τρέπεται σε β (Πάγκ., 'Ιδίωμ. Κρ. Α'σ. 237).

2. Βλ. Γ. Χατζιδάκι, Έρωτόκριτο, Έκδ. Ξανθουδίδη, σ. 460.

3. Χατζιδ., ΜΝΕ Α'σ. 161, 164.

4. Π. χ. 'Απόκοπ. ('Αλεξ. Στ.): συμφορά 362, 394, Στάθης (Martini) Γ'158: Πάμφιλε Γ'459, 480, Ζήνων (Σάθας): συμφορά Δ'7, ρομφαία Γ'350, Δ'286.

5. Χατζιδ., ΜΝΕ Α'σ. 161, 164.

6. Hatzid., Einl. σ. 275. 'Αρχαισμός είναι και το "σύμφυχους" του 'Απόκοπου (στ. 364).

νδ

Ἀλεξάνδρου Ε Πρόλ.29, ἀνδρεῖά Ε Πρόλ.29, κίνδυνο Ε Α'638,
Ἰντ.γ'4,70,Δ'582, ἀνδρεωμένος Ε Δ'579.

Καί ὁ Ξανθοῦδους τό θεωρεῖ ἀρχαῖσμό ἀντί τοῦ ντ εἰ-
δικά στήν Ἑρωφύλη¹, ὅπως καί ὁ Ε.Κριαρᾶς στόν Πικατόρο² καί
στόν Κατσαῖτη³, καί ὁ D.Holton στή Διήγηση Ἀλεξάνδρου⁴.
Ἦστοςο πρέκει νά γίνεῖ διὰκριση ἀνάμεσα στή σωστή ἀρχαῖ-
στική χρήση τοῦ συμπλέγματος καί στήν ἐσφαλμένη πού δέν ἀ-
παντᾷ στό Χοριτάτη⁵.

νθ

ἄνθρωπος Κ Α'121, ἀνθρώπου Π Β'202, Ε Γ'334, ἄνθρωπο Ε
Πρόλ.78, ἀνθρώποι Π Δ'271, (τῶν)ἀνθρώπω Ε Β'240,Ε Ἰντ.β'
152, ἀνθρώπους Π Α'36,Ε Γ'338, ἀνθοῦ Π Β'203, ἀνθισμένα
Π Β'208.

Τό ἔρρινο πρό τοῦ θ ἀποβάλλεται σύμφωνα μέ τό νόμο
τῆς κοινῆς⁶, ἄν καί τό σύμπλεγμα ἐξακολουθεῖ νά παραμένει
σέ πολλές δημοτικές λέξεις ἀπό ἐκύδραση τῆς λόγιας γλώσ-
σας⁷. Ἦστοςο στό κρητικό ἰδίωμα ἀποβάλλεται πάντοτε πρό

1.Ἰτ.Ἀλεξίου,Κρ.Χρ. 13,1959,σ.298.

2.ΕΜΑ 2,1940,σ.31 (στή λ'σφονδύλους"στ.286).

3.Κριαρ.,ἐκδ.Κατσαῖτη σ. κθ'.

4.Holton, Διήγ. Ἀλεξ. σ.64.

5.Ἐσφαλμένος ἀρχαῖσμός εἶναι τό σύμπλεγμα σέ λέξεις,
στῆς ὁποῖες οὐδέποτε μπορεῖ νά λεχθεῖ οὔτε καί καλιότερα
ποτέ,π.χ."κονδάρη"στή Διήγ.Ἀλεξ.(βλ.Holton ὁ.κ.);"ἐνός",
"κατακονδιστή"στόν Κατσαῖτη (βλ.Κριαρᾶ,ἐκδ.Κατσαῖτη σ.308,
ὅπου παρατίθενται καί ἄλλα παρόμοια παραδείγματα ἀπό ἄλ-
λα κείμενα),"ἀφενδεύω","ἀφένδης"(Κριαρ.,Λεξ.,λ'αὐθεντεύω"
καί"αὐθέντης").Βλ. σχετικᾶ καί σ. 305.

6.Χατζιδ.,ΜΝΕ Α'σ.161,164.

7.Χατζιδ.,ΜΝΕ Α'σ.193,194.

του θ, φαινόμενο που παρατηρείται και σήμερα¹, αλλά και στα δημώδη κείμενα της εποχής εκείνης, και οι εξαιρέσεις σ' αυτά² χαρακτηρίστηκαν φωνητικός άρχαϊσμός³.

πτ

Αἴγυπτος Ε Πρόλ.112, Αἴγυπτον Ε Γ'349, σκήπτρο Ε Ε'81,469.

Τό σύμπλεγμα αὐτό τρέκεται σέ φτ τόσο στήν κοινή⁴, όσο και στο κρητικό ιδίωμα και ἡ διατήρησή του μερικὲς φορές στα δημώδη κείμενα της εποχῆς⁵ θεωρήθηκε άρχαϊσμός⁶. Χαρακτηριστικό ὅτι και στήν περίπτωση αὐτή τό σύμπλεγμα διατηρεῖται στο χορτάτιση μόνο σέ άρχαϊες λέξεις.

σθ

αἴσθησις Ε Δ'230, ξορισθοῦσι Ε Δ'401, σελσθεῖ Ε Ε'173, άκουσθεῖ Ε Ε'11, (νά)σιασθοῦσι Ε Γ'188.

1. Ἀναγνωστόπουλος, Ἀθηνᾶ 38, 1926, σ.159.
2. Βλ. π.χ. Κριαρ., Λεξ., λ. ἄνθρωπος, ἀνθρωπότης, ἀνθρώπινος, ἄνθος, ἀνθός.
3. Π.χ. από τόν Ε.Κριαρᾶ στόν Πικατόρο (ΕΜΑ 2, 1940, σ.31) και από τό Μ.Μανούσακα στα Ἰντερμέδια κρητικοῦ θεάτρου (Κρ. Χρ.1, 1947, σ.542).
4. Χατζιδ., ΜΝΕ Α' σ.161, 164.
5. Π.χ. Στάθης (Martini): ἐβάπτισε Γ'137, θυσία (Μέγας²): πτωχό 336, πταύσιμο 837, πταύσιμον 970, Ἰντ.κρ.θεάτρ.(Μανούσ.): πτωχό Β'134, πτωχοῦ Β'136, πτωχότατες δ'40, βλάπτω Α'37, Πικατ.(Κριαρ.): πτέρνα 517. Στήν Πεντ.(Hess.) Δευτ.Ι 15 ἀπαντᾷ τύπος "σκήπτρων".
6. Π.χ. από τό Μ.Μανούσακα στα Ἰντ.κτ.θεάτρ.(Κρ.Χρ.1, 1947, σ.542), από τόν Ε.Κριαρᾶ στόν Πικατόρο (ΕΜΑ 2, 1940, σ.31), από τό Στ. Ἀλεξίου στή θυσία, ὁ ὅποιος μάλιστα εἰδικά σ' αὐτό τό κείμενο θεωρεῖ τοὺς τύπους που διασώζουν τό σύμπλεγμα πιθανότατα νόθους (Κρ.Χρ.9, 1955, σ.527 και 530-1 και Κρ.Χρ.13, 1959, σ.300). Ἡ ἔδω παρατήρηση ἔγινε ἐκείνης και γιά μή κρητικά δημώδη κείμενα, ὅπως από τόν Holton γιά τή Διήγηση Ἀλεξάνδρου (Εἰσαγ.σ.85), από τόν Ε.

Μετατρέκεται σέ στ στό κρητικό ιδώμα¹, ὅπως καί στήν κοινή². Τό ἔδοιο φυσικά ἰσχύει καί γιά τά ἄλλα δημώδη κείμενα τῆς ἐποχῆς, καί ὅπου διατηρήθηκε χαρακτηρίστηκε ἀρχαῖ - σμός³. Ἀρχαῖσμός μάλιστα τό θεωρεῖ ὁ Γ.Χατζιδάκις καί στήν Ἑρωφίλη⁴.

σχ

ἔκασχε Ε Α'235, ξεσχίζει Ε Ἰντ.β'μετά στ.120,σχιστεῖ Ε Ε' 32.

Σύμφωνα μέ τοὺς φθολογικούς νόμους τῆς νέας ἑλληνικῆς τό σύμπλεγμα τρέκεται σέ σχ⁵. Ἀρχαῖσμός θεωρήθηκε στά κρητικά κείμενα καί ἀπό τό Στ. Ἀλεξίου⁶.

φθ

ἐλευθερώεις Π Δ'212,ἐλεύθερος Ε Ἰντ.δ'113, εὐθύς Ε Α'647, Ε Γ'204.

Στό κρητικό ιδώμα τό σύμπλεγμα αὐτό τρέκεται σέ φτ⁷

Κριάρθ γιά τόν Κατσαῖτη (Εἰσαγ.σ.κθ').Εἰδικά γιά τήν Ἑρωφίλη ἐκτίσης ἀπό τό Γ.Χατζιδάκι(Hatzid.,Einl.σ.274 καί Χατζιδ.,ΜΝΕ Α'σ.520).

- 1.Πάγκ., Ἰδῶμ.Κρ.Α'σ.233,ὅπου ἀναφέρεται καί μέ ἐξαίρεση ἀποβολῆς τοῦ σ.
- 2.Χατζιδ.,ΜΝΕ Α'σ.163,164.Τό ἔδοιο ἰσχύει βέβαια καί γιά τίς καταλήξεις παθητικῶν ρημάτων (-σθην κλπ.),κού στά νεοελληνικά ιδιώματα εἶναι -στην κλπ.(Andr.,Lex.,λ.-σθην).
- 3.Π.χ.στόν Πικατόρο (ἐφάνισθη,μισθοῦς,ἐκτίσθησαν)ἀπό τόν Ε.Κριάρθ (ΕΜΑ 2,1940,σ.30),ἀπό τόν D.Holton στή Διήγηση Ἀλεξάνδρου (ἐκδ.Διήγ. Ἀλεξ.σ.85).Ὁ Στ. Ἀλεξίου (Κρ.Χρ.13, 1959,σ.300) θεωρεῖ νόθους ἀνάλογους τύπους στή Βοσκοπούλα καί στή Θυσία τοῦ Ἀβραάμ.
- 4.Χατζιδ.,ΜΝΕ Α'σ.520.
- 5.Χατζιδ.,ΜΝΕ Α'σ.163.
- 6.Κρ.Χρ.13,1959,σ.298.
- 7.Πάγκ., Ἰδῶμ.Κρ.Α'σ.234,ὅπου ἀναφέρονται καί ἐξαίρεσεις.

σύμφωνα ακριβώς με τό σχετικό νόμο της νέας ελληνικής¹ και ή διατήρησή του σέ ανάλογα κείμενα χαρακτηρίστηκε αρχαϊσμός από διάφορους μελετητές². Πάντως και στο σύμπλεγμα αυτό μπορούμε νά παρατηρήσουμε ότι ο Χορτάτσης δέν τό χρησιμοποιεί έσφαλμένα κατά βλασμό, όπως άλλοι λιγότερο σημαντικούς συγγραφεύς³.

φσ

θαράπευση Ε Πρόλ.7

Ἀρχαϊσμός αντί τοῦ ψ⁴.

φχ

εὐχή Π Δ'407, Ε'165, Ε'Ιντ.δ'67, Ε Ε'376, Κ Γ'339, 395, Κ Δ'28, Κ Ε'427, Κ Ε'448, προσευχή Π Δ'270, 347, 408, εὐχαριστιές Π Δ'395, Ε Ε'432, φχαριστιά Κ Δ'177, φχαριστιές Κ Ε'522, εὐχαριστῶ Κ Δ'397, εὐχαριστᾶτε Π Δ'419, εὐχαρίστου Κ Β'360, φχαριστῶ Ε'Ιντ.α'152, Ε'Ιντ.γ'98, φχαριστᾶ Ε Α'593, φχαριστήσω Ε Γ'64, φχαριστήρεις Ε Δ'547, φχαρίστησα Ε Δ'661, φχαριστημένος

1. Χατζιδ., ΜΝΕ Α'σ.161 και 164. Ὑπάρχουν ὁμως και μερικὲς ἐξαιρέσεις, ὅπως τὰ ἄφεντης, ἀφεντεύω, θαρμύζω κλπ., γιὰ τὰ ὅποια βλ. Χατζιδ. ὁ.κ.σ.167 και 171 κέ.
2. Π.χ. ἀπό τό Μ.Μανούσακα στά Ἰντ.κρ.θεάτρ.στίς λ'λευθερη και ἄλευθεριά (Κρ.Χρ.1, 1947, σ.542), ἀπό τόν Ε.Κριαρά στον Πικατόρο στίς λ'κρυφῶ, εὐθύς, φθάσει, πραγματοποιη (ΕΜΑ 2, 1940, σ.30) και στον Κατσαῖτη στίς λ'αὐθάδης, λευθεριά, γευθεῖ (ἔκδ.Κατσαῖτη σ.κθ'), ἀπό τόν D.Holton στή Διήγησι Ἀλεξάνδρου (ἔκδ.Διηγ. Ἀλεξ.σ.64 και 85).
3. Ὅπως π.χ.τό συναντοῦμε στον Πικατόρο (τοῦ πραγματοποιη, φθέρνα, πρωτοφθαύστης, φθαύγω) (Κριαράς ΕΜΑ 2, 1940, σ.31) ἢ στή Διήγ. Ἀλεξ. (βλ.σημ. 1 σ. 305).
4. Φωνητικό ἀρχαϊσμό τό θεωρεῖ και Ε.Κριαράς στον Πικατόρο προκειμένου γιὰ τίς λέξεις βασιλεύσει, σαλεύει, κέξευσε, κεξεύσω (ΕΜΑ 2, 1940, σ.31). Ὁ Στ. Ἀλεξίου ἐξάλλου ἀποδέχεται τήν ἀποψη τοῦ Γ.Μέγα, ὅτι τύποι ὅπως καῦσε δέν εἶναι

Ε Δ'212, φαρισστημένοι Κ Ε'104, φαρισστημένες Ε Β'301, 'καυχᾶτο Ε Γ'362, (τοῦ)καυχησάρη Κ Α'165, καύχησες Ε'Ιντ.γ'57, Κ Α'173, Β'14, Δ'332, καυχησές Κ Γ'457.

Κανονικά τρέπεται σέ φκ¹. Πάντως τό σύμπλεγμα τό συναντοῦμε καί σέ ἄλλα δημῶδη κείμενα τῆς ἐποχῆς² ἢ καί μεταγενέστερα, ἀλλά χαρακτηρίστηκε φωνητικός ἀρχαϊσμός ἀπό διάφορους μελετητές, ὅπως ἀπό τό Μ.Μανούσακα στά 'Ιντερμέδια κρητικοῦ θεάτρου³, ἀπό τόν Ε.Κριαρά στόν Κατσαΐτη⁴, ἀπό τόν D.Holton στή Διήγηση 'Αλεξάνδρου⁵. 'Ο Στ.Ξανθουδίδης ἐκτίσας τό θεωρεῖ ἀρχαϊσμό εἰδικά στήν 'Ερωφύλη⁶.

χθ

προχθές Ε Πρόλ.75, Κ Α'213, ὀπροχθές Π Α'50, ἔχθρα Π Β'372, ἔχθητα Κ Γ'351, ὀχθητα Π Δ'372, ὀχθητες Ε 'Ιντ.α'35, ἔχθρός Ε Δ'526, ἐχθροῦ Ε 'Ιντ.γ'69, Ε Δ'508, ἐχθρό Ε Γ'27, Ε Δ'519, ἐχθροῦ Ε Β'420, Ε 'Ιντ.γ'93, Ε Δ'482, 498, (τῶν)ἐχθρῶ Ε Α'352, Ε 'Ιντ.γ'96, ἐχθρού(ς) Ε Α'269, 358, Ε 'Ιντ.α'28, Ε Δ'569, 572, 577, ὀχθρός Π Β'362, Ε Δ'696, Κ Β'79, ὀχθροῦ Π Β'397, Ε Δ'667, 693, ὀχθρό Π Ε'206, Κ Β'124, ὀχθροῦ Π Γ'331, Ε Δ'685, Ε 'Ιντ.δ'72, 117, ὀχθρού(ς) Ε 'Ιντ.γ'12, Ε Δ'665, 678, 702, 741, 748, Ε'Ιντ.

γνήσιοι καί πέρασαν στή θυσία τοῦ 'Αβραάμ ἀπό ἔντυκες ἐκδόσεις (Κρ.Χρ.13,1959,σ.300), ἐνῶ ὁ Ε.Κριαράς ἐκσημαίνει ὡς ἐσφαλμένο ἀρχαϊσμό τό "ἐκοφσαν" (ἀντὶ "ἐκοφαν") στόν Κατσαΐτη (ἐκδ.Κατσαΐτη σ.λ').

1. Χατζιζιδ., ΜΝΕ Α'σ.161.

2. Π.χ.στό Ζήωνα (Σάθας) Πρόλ.35 (καύχημα), Γ'57 (καύχημα), Γ'196 (εὐχαριστημένο), στόν 'Ερωτόκρ.(Ξανθ.) Α'1584 (φαριστιά) κ.ά.

3. Κρ.Χρ. 1,1947,σ.542.

4. ἐκδ.Κατσαΐτη, σ.κθ'.

5. ἐκδ.Διήγ. 'Αλεξ. σ.85.

6. Στ. 'Αλεξίου, Κρ.Χρ. 13,1959,σ.298.

δ'31,78, ἐχθρεμένο Ε Δ'290, ἐχθρωμένη Ε Β'489, ὀχθρεμένη Ε Ε'487.

Τό σύμπλεγμα αὐτό σύμφωνα μέ νόμο τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς τρέπεται σέ χτ¹. Ὁ ἴδιος νόμος ἰσχύει καί προκειμένου γιά τό κρητικό ἰδίωμα² καί φυσικά καί γιά τά δημῶδη κείμενα τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας τῆς ἐποχῆς αὐτῆς³, γι' αὐτό καί ὅπου παραμένει σ' αὐτά (ἢ καί σέ ἄλλα δημῶδη) χαρακτηρίστηκε ἀρχαϊσμός. Εἰδικά στήν Ἑρωφύλη τό θεωρεῖ ἀρχαϊσμό ὁ Γ. Χατζιδάκις⁴. Ἐπίσης ὁ Ε. Κριαρᾶς στόν Πικατόρο⁵ καί στόν Κατσαίτη⁶, ὁ D. Holton στή Διήγηση Ἀλεξάνδρου⁷.

δ

Ὅπως ἀναφέρθηκε προηγουμένως, σέ ὀρισμένες ἰταλικές λέξεις τοῦ Κατζούρμπου πού μεταγράφονται στά Ἑλληνικά, μεταγράφεται τό ἰταλικό d σέ δ. Οἱ λέξεις αὐτές, πού κατ' ἀρχήν βρίσκονται στά λόγια τοῦ δασκάλου, δέν εἶναι δημοτικές, καί μάλιστα εἰδικά στόν τύπο μέ τό δ πού ἀπαντᾷ σχεδόν ἀποκλειστικά στό Χορτάτση⁸. Εἶναι οἱ ἑξῆς:

1. Χατζιδ., ΜΝΕ Α' σ. 161 καί 164.

2. Πάγκ., Ἰδίωμ. Κρ. Α' σ. 231, ὅπου ἀναφέρεται ἐπίσης ὅτι σέ μερικές περιπτώσεις δέν γίνεται ἡ κανονική αὐτή τροπή στό κρητικό ἰδίωμα, ἀλλά ἀποβάλλεται ἀνομοιωτικά τό ἔνα ἀπό τά δύο δασέα κλπ.

3. Τό συναντοῦμε ὅμως ἀρκετά συχνά στά κείμενα αὐτά. Π.χ. στό Ζήνωνα (Σάθας): ἐχθροῦ Β'250, ἐχθρῶν Δ'219, ἐχθρούς Β'250, στόν Πικατ. (Κριαρ.): ἐχθρός 28, ἐχθρέ 292, ἐχθρεύεσαι 356, Ἑρωτόκρ. (Ξανθ.): ὀχθρός Α'355, 1045, κ.ά.

4. Hatzid., Einl. σ. 274.

5. EMA 2, 1940, σ. 31.

6. ἔκδ. Κατσαίτη σ. κθ'.

7. ἔκδ. Διήγ. Ἀλεξ. σ. 85.

8. Οὔτε σήμερα ἀπαντοῦν οὔτε καί στά κείμενα τῆς ἐποχῆς σ' αὐτόν τόν τύπο.

δεσκριτσιόν (ίταλ. *discrezione* καὶ *discrizione*) Κ Γ'151. 'Ο τύπος μοναδικός. Στο φορτουνάτο άπαντοῦν οἱ τύποι "ντεσκριτσιό" (Ε'37) καὶ "ντεσκριτσιό" (Α'99) (Κριαρ., Λεξ. λ. δεσκριτσιόν).

δίσκουτες (ίταλ. *disputa*) Κ Δ'345. 'Ο τύπος μοναδικός. Στο Στάθη (Martini) Γ'220 άπαντά ὁ τύπος "ντέσκουτα" (Βλ. καὶ Κριαρ., Λεξ., λ. δίσκουτα).

δισκουτάρω (ίταλ. *disputare*) Κ Β'286, Κ Δ'257. 'Ο τύπος καὶ στο Somavera. Στο Στάθη ὁ τύπος "ντεσκουτάρεις" κατὰ διόρθωση τῆς Martini (Κριαρ., Λεξ., λ. δισκουτάρω).

κονκλουδέρω (ίταλ. *concludere*) Κ Δ'122. Μοναδική παρακομπή.

Σημείωση: Τό γεγονός ὅτι ὁρισμένα άπό τά συμπλέγματα πού άναφέρθηκαν παραπάνω διασώθηκαν καὶ σέ μερικά νεοελληνικά ιδιώματα (κυρίως στο ποντιακό καὶ στο κυπριακό πού διασώζουν κα' άλλα άρχαϊστικά στοιχεία) δέν πρέκει νά μᾶς ὁδηγήσει στο συμπέρασμα, ὅτι τά συμπλέγματα αὐτά εἶναι δημοτικά¹.

Στά ιδιώματα αὐτά λέγονται τά έξῆς συμπλέγματα: γμ: Στο ποντιακό ιδίωμα λέγονται "άνάπαγμαν", "σπάραγμαν", "στέναγμαν", "στεναγμός"². γχ: Στο ποντιακό ιδίωμα λέγεται "λογχίζω"³. κτ: Στη Χίο καὶ Κύπρο λέγεται "λακτοκατῶ", στήν Κύπρο "καταλακτίζω"⁴. μβ: Στη θράκη λέγονται "συμβασκιά" (ή) καὶ "συμβία" (ή)⁵. μν: Στήν Καππαδοκία λέγεται "καμναίνω"⁶. μφ: Στη Νέσυρο λέγεται "συμφείν"⁷. νθ: Στη Μακεδονία "άνθ'", στή θράκη

1. Φθολογολογικοί άρχαϊσμοί έχουν ἤδη μελετηθεῖ στα ιδιώματα αὐτά. Βλ. π. χ. τή μελέτη τοῦ Α. Σαββίδου, 'Αρχαϊκά φθολογολογικά στοιχεία τῆς Ποντιακῆς διαλέκτου καὶ τῶν άλλων νεωτέρων, 'Αθήνα 1973.

2. Andr., Lex. λ. άνάπαυμα, σπάραγμα, στέναγμα, στεναγμός.

3. ὁ. π., λ. λογχίζω.

4. ὁ. π., λ. λακκατῶ καὶ λακτίζω.

5. ὁ. π., λ. συμβιβαστικός καὶ σύμβλος.

6. ὁ. π., λ. κήμνω.

7. ὁ. π., λ. συμφαγεῖν.

"ἄνθιμους", σέ πολλούς τόπους "άνθοβολῶ", στή θράκη "άνθουλόγους",
στήν Ἰωνία καί Πελοπόννησο "άνθρακούφη", στό ποντιακό ἰδῶμα
"άνθρακῶνω", στήν Πελοπόννησο "άνθρωπάριο", σέ πολλούς τόπους
"άνθρωπεύομαι" καί "άνθρωπεύω", στό ποντιακό ἰδῶμα "άνθρεκίτς",
στήν Κύπρο "άνθρωποφάς"¹. φσ: Στήν Κύπρο λέγεται "θεράπευση"².
φχ: Στό ποντιακό ἰδῶμα λέγονται "εὐχαριστία" καί "εὐχοῦμαι",
στή Ρόδο "φχολοῶ", στήν Κύπρο "καύχα"³.

1. ὁ.κ., λ. ἄνθη(ή), ἄνθιμος, ἄνθοβολῶ, ἄνθολόγος, ἄνθρακιοκού-
φη (ή), ἄνθρακιῶν, ἄνθρωπάριον, ἄνθρωπεύομαι, ἄνθρωπύτης, ἄν-
θρωποφάγος.

2. ὁ.κ., λ. θεράπευσις.

3. ὁ.κ., λ. εὐχαριστία, εὐχομαι, εὐχολογῶ, καύχα.

ΜΕΡΟΣ Γ'

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΑ

Σ Υ Ν Τ Α Κ Τ Ι Κ Α

Όπως έχει ήδη διαπιστωθεί από τους μελετητές, η σύνταξη του Χορτάτση είναι πυκνή και συνθετική¹ και μάλιστα αυτό φαίνεται σε σύγκριση με τον Κορνάρο² που κατ'άρχην θεωρείται δημοτικότερος ποιητής. Έτσι σε πολλά σημεία του κειμένου του Χορτάτση, χωρίς να μπορούμε να απομονώσουμε ένα συγκεκριμένο αρχαϊστικό συντακτικό φαινόμενο, εύκολα μπορούμε να διακρίνουμε τη λόγια σκέψη του ποιητή από την όλη δομή του λόγου (σειρά λέξεων, προτίμηση λογιότερου τρόπου για την έκφραση του νοήματος, π.χ. γενικής αντί για έμ - πρόθετο προσδιορισμό, κλπ.).

Έκτωπ σ' αυτό άλλωστε άξίζει να θυμηθούμε και τό με-

1. Βλ. Στ. Άλεξίου, Κρ. Χρ. 8, 1954, σ. 253. Ο Στ. Άλεξίου (δ.κ.) σημειώνει χαρακτηριστικά: "νομίζω πάντως ότι η πυκνότης του ύφους άποτελεί ένδειξιν άφ'ένός της έξουκειώσεως του Χορτάτση προς την σύγχρονόν του ίταλικήν και έλληνικήν ρητορείαν, άφ'έτέρου δέ της αρχαιομαθείας του" και παραθέτει τά έξής παραδείγματα πυκνού ύφους από την Έρωφίλη: Β' 341 κέ., Α' 7-8, Α' 87-88, Γ' 131.
2. Γενικά για τό πυκνό ύφος του Χορτάτση σε σχέση με τον Κορνάρο βλ. Α. Πολίτη, έκδ. Κατζούρμκου, Είσαγ. σ. κε' και Ε. Κρυαρά, έκδ. Πανώριος, Είσαγ. σ. 28. Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα, νομίζω, μπορούν να αναφερθούν οί στ. Α' 133-4 του Κατζούρμκου: "μέ τό γλυκύ κίλαδισμό τόν ήλιο προσκαλοῦσαι / κείθε κουρνό όλα τά κουλιά να βγει να τότε δοῦσαι" που πεστεύω (βλ. και Κρ. Χρ. 24, 1972, σ. 284-285) ότι χρησίμευσε ως πηγή τών στ. Β' 1254-56 του Έρωτοκρίτου:
 και τό σκοπό ντου κίλαϊδεϊ κείσα λογις κουλάκι,
 και μέ τή σιγαυή λαλιά τόν ήλιο προσκαλοῦσαι
 και πεθυμοῦσαι γλήγορα να βγει να τότε δοῦσαι
 Όπως φαίνεται τό έδιο νόημα στον Κορνάρο, που είναι πιο δημοτικός ποιητής, αναλύεται και αναπτύσσεται σε τρεῖς στίχους, ενώ στο Χορτάτση περιορίζεται σε δύο.

τρικό διασκελισμό, πού είναι τόσο συχνός στο χορτάση, ενώ στον Κορνάρο είναι πιο σπάνιος και λείπει έντελως από τα δημοτικά τραγούδια¹.

Έδω μπορούν να αναφερθούν όρισμένα χαρακτηριστικά παραδείγματα της πυκνής σύνταξης του ποιητή π.χ.

τ'άμμάτια, π'έχου να θωροῦ χάρη ζγουραφισμένο τό
πράμα...

Ε Γ'131

'ς τοῦτο άνισῶς τόν πόλεμο ἦρθα κι'έγώ να βάλω
για τήν πατρίδα μας μαζύ κι'όγια τήν έδική μου
πίστη, γυναίκα ὡς βρίσκομαι, 'ς κίνδυνο τό κορμί μου

Ε 'Ιντ.γ'2-4

κι'άνέναι και κιαμιά φορά σ'έλχε δοξέψει, αζάκη,
της 'Αφροδύτης τό παιδί, φαρμάκι έλχες λέγει
λογιάζω πώς τό φαγητό, και πάντα σου έλχες κλαύγει.

Κ Α'50-52²

Όπως φαίνεται από τα παραπάνω παραδείγματα, συχνά ή ὀχι κανονική σειρά των λέξεων είναι που κάνει περίπλοκο τό ὕφος. 'Ανάλογο φαινόμενο είναι και τό ὑπερβατό σχήμα, πού σύμφωνα μ'αυτό μια λέξη αποχωρίζεται από μια άλλη, μέ τήν ὁποία βρίσκεται σέ στενή συντακτική σχέση³. Κι'αυτό τό σχήμα επίσης μαρτυρεῖ λογιότερη σκέψη και τό συναντοῦμε αρκετές φορές στο χορτάση, π.χ.

Μ' αντίδικα τό ριζικό τση φύσης μέ φυλάσσει
στά τόσα πάθη ζωντανό...

Π Α'27

1. Βλ. και Α. Πολύτη, ἔκδ. Κατζούρμπου, Εἰσαγ. σ. κε'.

2. Και ὁ Α. Πολύτης στήν ἔκδοση τοῦ Κατζούρμπου (σ. 96) παρατηρεῖ ὅτι ή σύνταξη σ'αυτούς τούς στίχους είναι κάπως ανώμαλη.

3. Τό σχήμα αυτό τό συναντοῦμε και στα ἄρχατα ἑλληνικά.

τούτη κι' έμένα κάμασι (ένν.τά κάθη μου κι'οί πόνοι
μου)τό νοῦ μου νά γεννήσει
τήν τραγωδίά...¹

Ε 'Αφ.13-14

μηδέ νιψίδι

προσώπου κόρης άσκημης πλήσιο κιανείς νά δύδει

Ε 'Αφ.35-36

κοιός 'ς τούτη γιά καλύτεροτή μάχη² προσκαλεί σε;

Ε 'Ιντ.γ'56

τή σκότιση νά διώξουσι τοῦ νοῦ μου τή μεγάλη

Κ Α'6

καί πρόκες άποδά κι'όμκρός τοῦ δῶσε τοῦ θανάτου

Ε Γ'365

μ'άνέν καί κλάσματα ποτέ λύπησης ηῦραν τόπο

Ε Δ'247

τόπο νά βροῦσι λύπησης σήμεραν εἰς έσένα

Ε Δ'250

Ένα άλλο χαρακτηριστικό σχήμα είναι τό ασύνδετο, πού
τό χρησιμοποιεῖ ἐκτίσης μερικές φορές ὁ Χορτάτης ἐκεῖ ὅ-
που ὁ γνήσιος δημοτικός λόγος ἀπαιτεῖ ἕνα συμπλεκτικό, άν-
τιθετικό ἢ ἄλλο σύνδεσμο, π.χ.

Ἄφτω, κρυγιάζω, καίγομαι, τρομάσσω καί φοβοῦμαι,
ἀποκοῖω καί χάνομαι καί δέν κατέχω ποῦ 'μαι

Π Ε' 111-112

Τό προξενεῖές ἐγροῦκησε, γιά κείνο πρικαμένο
τόσα πολλὰ τότε θωρῶ, στήν δφην ἀλλαμένο.

Ε Β'257-258

1. Ἡ ἐκδόση τοῦ Ξανθουδίου ἔχει "τραγωδία". Γιά τή διόρθω-
ση σέ "τραγωδίά" βλ. Α.Πολύτη, Κρ.Χρ.12,1958, σ.315.
2. Ἡ ἐκδόση τοῦ Ξανθουδίου ἔχει "στή μάχη". Ἡ διόρθωση
ὀφείλεται στή Ν.Παπατριανταφύλλου-θεοδωρίδη, Ἑλληνικά
25, 1972, σ.425.

Σ' ἓνα ἄλλο χωρίο ἐξάλλου συναντοῦμε τό σχῆμα τῆς ἐπα-
νάληψης, πού θυμίζει ρητορική ἔκφραση:

τροφή νά δώσει τοῦ κορμιοῦ, σάν ὄρισεν ἡ φύση ,
ἡ φύση , ὅπου δέν ὄρισε μέ πράμα νά μπορούμε

Κ Γ' 189

Βέβαια στά περισσότερα ἀπό τά παραπάνω χωρία ἡ συνθε-
τικότερη δομή τοῦ λόγου ἢ τά σχήματα συνδυάζονται μέ με-
τρική ἀνάγκη. Πάντως ἀναμφισβήτητα δείχνουν τή λόγια τά-
ση τοῦ ποιητῆ.

Ἐκτός ὅμως ἀπό τά γενικότερα αὐτά χαρακτηριστικά τῆς
σύνταξης παρατηροῦνται στά τρία ποιήματα καί ὀρισμένοι ἄλ-
λοι εἰδικοί ἀρχαῖσμοι, πού θά τοὺς ἐξετάσω ἰδιαίτερα τόν
καθένα.

Γιά ὀρισμένα ἀπό τά φαινόμενα πού θά ἐξετασθοῦν δέν
μπορεῖ νά πεῖ κανεὶς ὅτι πρόκειται γιά ἀρχαῖσμό, ἀλλά γιά
ἀρχαϊστική προτίμηση τοῦ ποιητῆ· προτιμᾷ δηλαδή μιὰ ἔκφρα-
ση πού λέγεται μέν, ἀλλά ὄχι τόσο συχνά, γιατί ἔχει ἀντι-
κατασταθεῖ ἀπό ἄλλη πιά δημοτική. Τέτοια εἶναι π.χ. ἡ πε-
ρύπτωση τῆς γενικῆς, πού σέ ὀρισμένες περιπτώσεις τήν ἀ-
ποφεύγει ὁ γνήσιος δημοτικός λόγος καί στή θέση τῆς χρησι-
μοποιεῖ ἐμπρόθετο προσδιορισμό ἢ δευτερεύουσα πρόταση· αὐ-
τό ὅμως δέν σημαίνει ὅτι καί σέ πολλές ἀπό αὐτές τίς πε-
ριπτώσεις δέν μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ καί στή δημοτική .
Ἡ προτίμηση αὕτη τῆς γενικῆς γίνεται ἀντικείμενο διαπραγ-
μάτευσης σ' αὐτό τό κεφάλαιο. Χαρακτηριστική π.χ. εἶναι ἡ
συσσώρευση γενικῶν στοὺς στ. Β' 525-534 τῆς Πανώριας· μερι-
κές ἀπό αὐτές εἶναι ἀρχαϊστικές, ἐνῶ ἄλλες δημοτικές, γε-
νικά ὅμως διακρίνεται ἡ λόγια δομή τοῦ λόγου:

Πανώρια, αἰτίά τοῦ πόνου μου κι' ἀρχή τῆς παιδωμῆς μου,
καλέστρα τοῦ θανάτου μου καί διώχτρα τῆς ζωῆς μου·

τοῦ λογισμοῦ μου ταραχή, φωτιά τῷ σωθικῷ μου,
θροφή τῶν ἀναστεναμῶ, δάκρυα τῶν ὀφθαλμῶν μου·
χαρὰ τῇ κρίκας μου κολλή καί κρίκα τῇ χαρᾷ μου,
τῆς ὀρθωσιᾶς μου κεθυμιὰ καί χαλασμός τῇ γειᾷ μου·
τῇ κεφαλῇ μου σκότιση, κέδουκλο τῶν ποδῶν μου,
κατάλυση τῇ νιότης μου καί τέλος τῷ χρόνῳ μου·
θεά τῇ δόλιας μου καρδίᾳς, βασύλισσα τοῦ νοῦ μου,
τῇ κεθυμιᾷς παρὰδελισο, κόλαση τοῦ κορμιοῦ μου

Π Β' 525-534

Ἐνα ἄλλο παρὰδελισμα ἐκείνης λόγιας προτύμησης εἶναι ἡ καθητική σύνταξη τοῦ, ὅπως εἶναι γνωστό, ἡ δημοτική γλώσσα τήν ἀποφεύγει, χωρίς ὅμως νά τήν ἀποκλείει ἐντελῶς.

Γιὰ ὅλα αὐτά τὰ συντακτικά θέματα αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου, εἴτε εἶναι γνήσιοι ἀρχαῖσμοι εἴτε εἶναι λογιότερες προτυμήσεις, ἡ ἐξέταση γίνεται πάντα σέ σχέση καί μέ τὰ ἄλλα δημώδη κείμενα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καί μέ τή σημερινή δημοτική γλώσσα.

Παράλειψη τοῦ ἄρθρου: Σέ μερικές περιπτώσεις -
1. Ἄρθρο σεῖς παρατηρεῖται στά ἔργα τοῦ Χοριτάτη παρὰ -
λειψη τοῦ ἄρθρου. Τό φαινόμενο αὐτό βέβαια δέν εἶναι ἀγνωστο καί ἀπό τὰ ἄλλα δημώδη κείμενα τῆς ἐποχῆς, ὅπως π.χ. ἀπό τόν Ἑρωτόκριτο, καί μάλιστα ἔχει ἀπασχολήσει εὐκαιριακά (εἰδικά γιὰ τόν Ἑρωτόκριτο) ὀρισμένους μελετητές, ὅπως τό Γ. Χατζιδάκι¹, τόν Ε. Κριαρά² καί τό Στ. Ἀλεξίου³.

Οἱ δύο πρῶτοι μελετητές κατ' ἀρχήν ἐπιχειροῦν νά ἐξη-

1. ΕΕΠ 10, 1913-14 (1915), σ. 53.

2. ΕΜΑ 1, 1939, σ. 27 κέ.

3. Κρ. Χρ. 6, 1952, σ. 414.

γήσουν τό φαινόμενο. Ἔτσι ὁ Χατζιδάκις δέχεται συγχώνευση τοῦ ἄρθρου μέ τό φωνήεν πού ἀκολουθεῖ, γι' αὐτό καί γράφει τίς ἀντίστοιχες λέξεις μέ δασεία, ἐνῶ ὁ Κριαράς δέν δέχεται τήν ἀποψη αὐτή τοῦ Χατζιδάκι ἀλλά πιστεύει ὅτι πρόκειται γιά ἀποβολή μέ σκοπό τήν ἀποφυγή χασμωδίας καί ἀναλύει ἐκτενέστερα τό φαινόμενο. Ἡ ἀποψη αὐτή πιστεύω εἶναι ἡ πιό πειστική.

Ὁ Λ. Πολύτης δέχεται τή συναλοιφή¹ καί ὀρθογραφεῖ τίς ἀντίστοιχες λέξεις στόν Κατσοῦρμπο μέ δασεία. Μερικές φορές ὅμως παραλείπεται τό ἄρθρο καί πρὶν ἀπό σύμφωνο. Ὁρισμένες τέτοιες περιπτώσεις στόν Ἑρωτόκριτο ἐξετάζει ὁ Ε. Κριαράς (ὅ.π.).

Ὡς πρὸς τό θέμα τοῦ ἂν τό φαινόμενο εἶναι ἀρχαϊσμός ἢ ὄχι, δέν ἔχει γίνει βέβαια εἰδική διαπραγμάτευση, ἀλλά ὁ Στ. Ἀλεξίου² δέχεται ὅτι "ἡ παράλειψις τοῦ ἄρθρου εἰς περιπτώσεις ὅπως: τῶν ἀρμάτων οἱ ταραχές, ὄχθριτες κλπ., εἶναι ἐπίσης ἄγνωστος εἰς τόν γνήσιον δημοτικόν λόγον", ἐνῶ οἱ ἄλλοι δύο ἐρευνητές δέν πραγματεύονται τό θέμα. Φαίνεται πρᾶγματι ὅτι ὀρισμένες περιπτώσεις εἶναι γνήσιες δημοτικές, γι' αὐτό καί ἀξίζει νά τίς ἐξετάσουμε χωριστά.

Πρῶτα-πρῶτα δημοτική ἀναμφισβήτητα εἶναι ἡ περίπτωση τῆς παράλειψης τοῦ ἄρθρου πρὶν ἀπό φωνήεν, γνωστή ἄλλωστε καί στό ποντιακό ἰδύωμα³. Ὁ Χορτάτσης ἔχει ἀρκετά συχνά αὐτήν τήν παράλειψη, π.χ. "σώνει ἄμετρος μου κι' ὁ πολὺς φό-

1. Κατσοῦρμπος, Εἰσαγ. σ. πθ'.

2. ὅ.π.

3. Κριαράς, ὅ.π. σ. 28. Καί στή σημερινή κοινὴ παρατηρεῖται πολλές φορές ἐπίσης παράλειψη τοῦ ἄρθρου, ὅταν ὁ λόγος γίνεται μέ κάποια γοργότητα. Τό φαινόμενο αὐτό παρατηρεῖται κυρίως στά δημοτικά τραγούδια καί γενικά στά ποιήματα, ὅπου καί ὀφείλεται συχνά σέ λόγους μετρικούς (Τζάρτζαν., Νεοελλ. σύντ. Α' σ. 174).

βος νά μέ σκοτώσει"Ε Β'9, "κί' _ άντρας μου τήν άγόρασε"Κ Α' 235¹.

Η δεύτερη περίπτωση είναι ή παράλειψη τοῦ άρθρου πρίν από σύμφωνο. Στο Χορτάτση τή συναντοῦμε μία φορά στο Π Α' 65: "γροικώντας τά περίσσα μου βάσανα καί _ καημούς μου, / τά δάκρυα μου, τας πόνους μου..."

Βέβαια καί ή παράλειψη τοῦ άρθρου πρίν από σύμφωνο είναι δημοτική, αλλά χαρακτηριστικό είναι ότι τό άρθρο παραλείπεται έδώ μόνο πρίν από τό δεύτερο ούσιαστικό (ένω ὑπάρχει άλλωστε καί στα έκόμενα τοῦ άλλου στίχου), άκριβώς δηλαδή όπως καί στο Β'623 καί στο Α' 677 τοῦ Έρωτοκρίτου πού παρατήρησε ο Ε.Κριαρής². Ο λόγος μάλιστα τής σύνταξης αὐτῆς άναμφισβήτητα είναι ο ίδιος, δηλαδή ή μετρική ανάγκη.

Όπωςδήποτε ή σύνταξη αὐτή δέν είναι δημοτική.Θυμίζει άλλωστε πολύ τό Α'5 τοῦ Έρωτοκρίτου, για τό όποιο ο Στ. Άλεξίου δέχεται ότι παρόμοια παράλειψη άρθρου είναι "άγνωστος εἰς τόν γνήσιον δημοτικόν λόγον"³.

Μοναδικός συντακτικός άρχαϊσμός στο Χορτάτση
2.Ούσιαστικά σχετικός μέ ούσιαστικά είναι όρισμένα είδη γενικής πού έξαρτάται από ούσιαστικά.Βέβαια όσο καί αν ο γνήσιος δημοτικός λόγος, όπως άναφέρθηκε καί

1. Έκσης στα έξης χωρία: 'Αφέντη, αφέντης μ'έπεφε νά 'ρθω Κ Γ'65, για νά τση πω τί τσ'ήκλεφε άντρα τση, καί νά φύγω Κ Δ'38, πώς λές; αφέντης μου ένα ζό 'ναι; Κ Δ'380, άνελν'κί' αφέντης βρετ σε Κ Ε'111, κί'άγόρασε την αντρας μου Κ Ε'180, καί 'γόρασε με αφέντης μου Κ Ε'227, 'Αλέξης μέ τό Γύκαρη Π Ε'149, _ 'Αλέξης ήρθε άποταχιάς Π Ε' 117.

2. Κριαρής ό.π.σ.30.

3. Άλεξίου, ό.π.

στην αρχή, έχει αντικαταστήσει σε πολλές περιπτώσεις τη γενική με εμπρόθετους προσδιορισμούς ή με δευτερεύουσες προτάσεις¹ (π.χ. πολλῶν οὐσιαστικῶν ἡ γενική τοῦ πληθυντικοῦ εἶναι ἀδύνατο νά σχηματιστεῖ), οἱ δημοτικές χρήσεις τῆς γενικῆς μέ ὀνόματα εἶναι πολλές². στό χορτάση, ὅπως καί στά ἄλλα δημῶδη κείμενα, τίς συναντοῦμε ἐπίσης. Παράλληλα ὁμως συναντοῦμε στόν ἴδιο ποιητή καί ὀρισμένες ἄλλες γενικές μέ οὐσιαστικά, ὅπως τήν ἐπιθετική, τήν ἐπεξηγηματική ἢ περιγραφική, τή διαιρετική, τῆς ἰδιότητος, πού σε πολλές περιπτώσεις χαρακτηρίστηκαν ἀπό διάφορους μελετητές ἀρχαϊστικές σε ἀνάλογα κείμενα.

α) Ἐπιθετική γενική: Μέ οὐσιαστικά ἐμφανίζεται μερικές φορές ἡ ἐπιθετική γενική, δηλαδή γενική σε θέση ἐπιθέτου. Αὐτοῦ τοῦ εἵδους ἡ γενική, πού ἀπαντᾷ καί στόν Ἑρωτόκριτο, θεωρήθηκε ἀπό τοὺς μελετητές ὅτι ἔχει λόγια προέλευση. Ἔτσι προκειμένου γιά τόν Ἑρωτόκριτο ὁ Στ. Ἀλεξίου δέχεται ὅτι προέρχονται ἀπό τή γραπτή λόγια παράδοση γενικές ὅπως: "πληγές θανάτου" (ἀντί ἐπιθέτου "θανατερές") Ἑρωτόκρ. Δ' 421, "ταραχές χειμῶνα" Ἑρωτόκρ. Δ' 156³. Ἐξάλλου ὁ Ε. Κριαρᾶς⁴ δέν θεωρεῖ πιθανό νά ἔχει ἀρχαϊστική προέλευση τό "βουλή παρηγοριᾶς" στό Α' 159 τοῦ Ἑρωτοκρίτου, ἀφοῦ βρίσκει καί στό Α' 1008 τοῦ ἴδιου ἔργου τό συντακτικῶς ὅμοιο "δαυμόνου ὁδύνη".

1. Καί τό ἀντίθετο ὁμως μπορεῖ νά συμβαίνει σε ἄλλες περιπτώσεις, δηλαδή ἀπό ἀπλουστευτική τάση ἡ δημοτική χρησιμοποιεῖ γενική ἐκεῖ ὅπου ἡ καθαρεύουσα θά εἶχε πλὺ περίπλοκη σύνταξη.
2. Π.χ. κτητική, ἀντικειμενική, ὑποκειμενική, τοῦ περιεχομένου, τῆς αἰτίας κλπ. (βλ. καί Τζάρτζαν., Νεοελλ. σύντ. Α' σ. 107 κέ.).
3. Κρ. Χρ. 6, 1952, σ. 414. Ὁ ἴδιος δέχεται ἐπίσης (ὁ.π.) ὡς λόγιες καί τίς γενικές "ἀφροῦ κυμάτων" Ἑρωτόκρ. Β' 2149 καί "νέφαλο σκόνης" (ἀντί "νέφαλο σκόνη") Ἑρωτόκρ. Β' 583, δέν νομίζω ὁμως ὅτι αὐτές οἱ δύο τελευταῖες εἶναι ἐπιθετικές.
4. Κριαρᾶς, Ἀρχ. γλωσσ. στ. Ἑρωτόκρ. σ. 272.

Νομίζω ότι το τελευταίο αυτό επίχειρμα δεν είναι αρκετά πελστικό, αφού δεν παρέχονται αρκετά ανάλογα παραδείγματα που θα αποδείκνυαν ίσως ότι ανάλογες εκφράσεις είναι συχνές· δεν αποκλείεται δηλαδή και το "δαιμόνου όδύνη" να είναι αρχαϊστικό. Άλλωστε και τα παραπάνω παραδείγματα που παραθέτει ο Στ. Άλεξίου δεν είναι πολλά. Έπιπλέον η δομή της όλης έκφρασης (οὐσιαστικό + άναρθρη γενική οὐσιαστικού) είναι αρχαϊστική (πρβλ. π.χ. το αρχαίο "κώπη έλέφαντος" κ.ά.). Έδώ θα πρέπει ιδιαίτερα να παρατηρήσουμε ότι αρχαϊστική πρέπει να θεωρηθεί σ' αυτή τη χρήση μόνο η άναρθρη γενική· αυτή άλλωστε κανονικά ίσοδυναμεί στη δημόδη γλώσσα με έμπρόθετο προσδιορισμό, ενώ η έναρθρη είναι δημοτική.

Στο Χορτάτση συναντούμε τής έξης λόγους έκθετικές γενικές:

μ' άνέν και κλάηματα ποτέ λύπησης ηδραν τόκο

Ε Δ' 247

τόκο να βροθαι λύπησης σήμεραν εις έσένα

Ε Δ' 250

Παρόμοια έκθετική γενική και μάλιστα και με το οὐσιαστικό "τόκος" άπαντά και σέ άλλα δημόδη κείμενα της έποχής¹, όρισμένα μάλιστα δεν έχουν άμυγή δημοτική γλώσσα.

β) Γενική της ιδιότητας: 'Η γενική της ιδιότητας (συγγενική προς την έκθετική γενική) θεωρήθηκε αρχαϊστική σέ ανάλογα δημόδη κείμενα, όπως π.χ. στον Έρωτόκριτο από

1. Π.χ. με το οὐσιαστικό "τόκος" στα Κυπρ. έρωτ. (Pitsill.) 39, 4: "και τόκου δεν έχω πληγής ούδέναν", αλλά όπως φαίνεται κι' έδω η προέλευση είναι λόγια, γι' αυτό και η γενική αυτή τόσο σπάνια. Έκθετική γενική άπαντά και σέ άλλα χωρία του Χορτάτση, αλλά έναρθρη και γι' αυτό δημοτική, π.χ. ξεφάντωση... του κόθου Π Γ' 169, ξεφάντωση τω γλυκοφιλημάτω Π Δ' 313, στου κόθου τού ξεφάντωση Ε' Ιντ. α' 48, έκεύνη (ένν. τη χάρη)/τσ' άδυνατης άποκοτιλς Ε Γ' 336, πρέκες... του θανάτου Ε Γ' 365, τσ' άνάπαφες του κόθου Ε Β' 513, στου Παραδείσου... τη δόξα Ε Γ' 224.

τό Στ. 'Αλεξίου¹, ὁ ὁποῖος δέχεται ὅτι "Ἐκ τοῦ γραπτοῦ λόγου, κυρίως ἐκ τῆς ρητορείας τῆς ἐποχῆς, προέρχονται καί αἱ ἐξῆς ἐκφράσεις, ξέναι πρὸς τὴν δημοτικὴν ποιήσιν: τσ'ἀρετῆς πηγὴ Α 82, ποταμός γνώσης Α 26, θησαυρός τσῆ δύναμης καί τῆς ἀντρεῖας τό πλοῦτος Β 1636, τοῦ πόνου τό βύθος Ε 966 καί πολλά ἄλλα".

Σήμερα βέβαια λέγεται στή δημοτικὴ ἢ γενικὴ τῆς ἰδιότητος², ἀλλὰ ἔχει λόγια προέλευση, ἐνῶ οἱ ἀντίστοιχες γνήσιες δημοτικὲς ἐκφράσεις εἶναι ἀναφορικὴ πρόταση ἢ ἐπιθετικὸς προσδιορισμός. Τό ἔδιο ἰσχύει καί γιὰ τὰ δημῶδη κείμενα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Στό Χορτάτση συναντοῦμε τίς ἐξῆς γενικὲς τῆς ἰδιότητος:

Μηδέ κλανένα θέλεις βρεῦ στὸν πόθο ἐμπιστεμένο
μηδέ ὄρεξης καλύτερης σάν τοῦτο τὸν καημένο³

Π Γ'34

χωρὺς ἀέρα τό πουλί, χωρὺς νερό τό ψάρι
πῶς εἶναι δυνατό τῶνε νά 'χουσι ζήσης χάρη

Ε Α'490

κι' ἀπ' ὅλονῳ τῶν ἀρετῶ τσύ χάρες στολισμένη

Ε Α'584

Ἡ γενικὴ τῆς ἰδιότητος μέ τό οὐσιαστικὸ "χάρη" εἶναι

1. Κρ.Χρ.6, 1952, σ.414. Βλ. καί Κριαρᾶ, 'Αρχ.γλωσσ.στ. 'Ερω - τόκρ.σ.272.
2. Τζάρτζαν, Νεοελλ.σύντ.Α'σ.111. Τὰ παραδείγματα πού παραθέτονται, ὅπως π.χ. "καράβια τοῦ πολέμου", "ὁ πόλεμος τῶν χαρακωμάτων" κλπ. ἀναμφισβήτητα προέρχονται ἀπὸ τὴν καθαρεύουσα. Δημοτικὲς εἶναι μόνο οἱ γενικὲς "λογῆς λογῆς", "λογιῶν λογιῶν", ἀλλὰ σ' αὐτές τίς περιπτώσεις πρόκειται γιὰ ἀπολιθωμένες καθιερωμένες ἐκφράσεις.
3. Θυμίζει τίς ἐξῆς ὅμοιες γενικὲς τοῦ 'Ερωτοκρίτου: ... ὁμορφος κοπελιάρης, / πολλὰ μεγάλης δύναμης πολλὰ μεγάλης χάρης Β'218, εἶχε μεγάλη δύναμη, ἦτο μεγάλης χάρης (κατηγορηματικὴ τῆς ἰδιότητος) Β'390, ... ἀπ' ὅλους διωματάρης /

συχνή ἰδίως στὸν Ἑρωτόκριτο¹.

Γιατὶ καὶ αὐτὸ τῷ γυναικῷ ὅλων τῇ φύσιν ἔχει

Π Β'45

Ἀπὸ τὰ δόκιμα κείμενα τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας τῆς ἐποχῆς μόνο ὁ φορτουνάτος στὸ Γ'411 ἔχει τὴν ἴδια ἔκφραση ("ξεύροντας τῷ γυναικῷ τῇ φύσιν"), ἐνῶ χαρακτηριστικό εἶναι ὅτι ἡ γενικὴ αὐτὴ μέ τὸ οὐσιαστικὸ "φύσις" ἀπαντᾷ στὰ δημῶδη κείμενα τῆς ἐποχῆς καὶ καλιότερα μόνο σέ ἀρχαῖζοντα χωρία².

στὸ τρέξιμο τοῦ κονταριοῦ πολλά μεγάλης χάρης Β'2194 (γιά τὴ σημασία τῆς γενικῆς σ'αὐτό τό χωρίο βλ.Ε.Κριαρᾶ,Κρ.Χρ. 25,1973,σ.13),αὐτός ὁ λαγουτάρης/εἶναι μεγάλης δύναμης,εἶναι μεγάλης χάρης Α'648, ἄντρας καλός καὶ δύναμης μεγάλης Β'893,πλιά τέχνης καὶ πλιά μαστοριᾶς εἶν'τό παιδί τῆς Κρήτης Β'1068,μελαχρινός βαθειᾶς βαφῆς ἐγέννη Δ'898,ἐκίσης τὺς ἐξῆς γενικῆς τοῦ Ἱμπερίου(ἐκδ.Λεγρ.) πού, ὅπως εἶναι γνωστό,δέν ἔχει ἀμύγη δημοτικὴ γλῶσσα:βαστᾶ κοντάρην ὁμορφον,ἦτον μεγάλης χάρης (κατηγορηματικὴ τῆς ἰδιότητος) 430,τινὰς δέν τὸν ὑπάντηξεν ὡσάν αὐτόν τῆς χάρης 284, καὶ πάσα φύσης ἄνθρωπος ἦτον εἰς τό παλάτι 518.Ἐξάλλου στὸ Ζήνωνα (Σάθας)Γ'81 βρίσκουμε: τῆς δύναμης σου ἡ ἀνδρεῖά καὶ ἡ γιάρετῇ τοῦ νοῦ σου.

1. Π.χ:τοῦ σκοποῦ τῇ χάρῃ"Ἑρωτόκρ.(Ξανθ.)Α'1514,"τὸ ἀντίμεφης τῇ χάρῃ"Ἑρωτόκρ.(Ξανθ.)Δ'1396,"πού 'χαν τὴ γνῶσης χάρῃ"Ἑρωτόκρ.(Ξανθ.)Β'1367,"τὴ φιλιᾶς ἡ χάρῃ"Ἑρωτόκρ.(Ξανθ.)Α'6, "εἰς τῆς ἀντρεῖᾶς τῇ χάρῃ"Ἑρωτόκρ.(Ξανθ.)Β'1320. Ἐκίσης στὸν Ἑρωτόκρ.(Ξανθ.)Δ'1737 ἔχουμε:"Τοῦ Ρωτόκριτου ἡ ἀντρεῖά τὴ χάρης".Γι'αὐτὴν τὴν ἔκφραση στὸ χωρίο αὐτό βλ.Ε.Κριαρᾶ,Κρ.Χρ.25,1973,σ.11-12, ὅπου καὶ γίνεται λόγος καὶ γιά ἄλλα χωρία, στὰ ὅποια ἀπαντᾷ ἡ γενικὴ αὐτὴ μέ τὸ οὐσιαστικὸ "χάρῃ". Ἐκίσης στὸ Ροδόλ.(Βεν.)Ἀφ.(59) συναντοῦμε:"τοῦ μύθου ἡ νόηση χάρῃ γιλατρεῖᾶς φυλάσσει".

2. Π.χ.τό γὰρ κολακευόμενον καὶ ἔχη λίθου φύσιν Λίβ.(Lamb.)Esc.3323,φονίσκου νά εἶχεν φύσιν Λίβ(Lamb.)Sc.709,ἂν ἦτον λιθοκάρδιος ἢ φύσιν εἶχε ξύλου Ἀχιλλ.(Hess.)N 1591,λοιπὸν θωρεῖτε,ἄνθρωποι,τῆς γυναικὸς τὴν φύσιν Συναξ.γυν.(Krumb.)416, ἀμὴ δὲλατὶ ἐγνώρισαν τὴν φύσιν τῶν ἀνθρώπων Σουμμ.,Ρεμπελ.(Σάθας)162, ἂν εἶχα φύσιν τῶν ληστών Λίβ.(Lamb.)Esc.351, καὶ γὰρ εὐκολοστράλκτος τῶν γυ-

ποῦ τῶν καيسάρων οἱ τιμές, ἀπού τόν κόσμ' ὀρίζα;
Ε Πρόλ.30¹

κι' ἔδρας νεράιδας πλουμιστῆς ἦτον ἡ γιόμορφιά της
Π Α'312²

Μά τοῦτ' ἄν ἦσα πνέματα, καί τῷ θεριῷ κρατοῦσα
θωριά... Ε 'Ιντ.β'147

κι' ὅποιοι ἀγαποῦ καί θέλουνε νά 'χουσι βασιλεῖα
τέχνες καί πράξεις βασιλίου νά 'ργάζοντ' εἶναι χρεῖα
Ε 'Ιντ.γ'8³

ᾠφου, καί ποῖός τό σφάλμα μου τ' ἄμετρο νά γροικῇσει,
κι' ἄτυχης γνώμης καί κακῆς νά μή μ' ὀνοματίζει;
Ε Α'466

γ) Γενική ἐπεξηγηματική ἢ περιγραφική: Στήν 'Ε-
ρωφύλη συναντοῦμε μιά φορά τήν ἔκφραση "γῆ τσ' Αἴγυπτος"
ἀντί γιά τό "Αἴγυπτος":

...μά τσ' Αἴγυπτος τώρα στή γῆ κατεῖτε

Ε Πρόλ.112

Ἡ περιφραστική διατύπωση τοῦ Χορτάτση κάθε ἄλλο παρά
δημοτικῇ πιστεύω ὅτι εἶναι, ἄν καί ὁ Τζάρτζανος⁴ παραθέτει
μερικά ἀνάλογα σημερινά παραδείγματα, τά ὅποια ὁμως προέρ -

ναικῶν ἡ φύσις Βέλθ.(Κριαρ.) 414, οὐδέ θηρίου φύσις
Καλλύμ.(Κριαρ.) 199.

1. Πρβλ.π.χ.τά ἐξῆς ἀρχαῖζοντα χωρία:...ξεύροντας πῶς ἀνέ-
βης/εἰς τές τιμές τῶν παλαιῶν καί πῶς τοὺς ὑπερέβης Λέ-
μπον.(Legt.)512, ἐπειδὴ διὰ τὰς ἀμαρτίας μου ἐξεγυμνώθη-
κα τήν τιμήν τῆς βασιλείας θρ.Κων/π.(Νέος 'Ελληνομνήμων
5,σ.249²⁰), ποῦ 'ν' τῶν ἀρχόντων αἱ τιμαί; πῶς ἐκαταστα -
θῆκαν Διακρούσης (Ξηρ.)112⁹.

2. Πρβλ.τό: νιότῃ κοπελιάρη 'Ερωτόκρ.(Ξανθ.) Δ'999.

3. Πρβλ. καμζαν ὁρμήν οὐκ ἔχουσιν, πρᾶξιν καλῶν στρατιώτων
Χρον.Μορ.(Καλ.) Η 6937.

4. Τζάρτζαν., Νεοελλ. σύντ. Α'σ.112.

χονται κυρίως από τή λογοτεχνία καί τή λόγια γλώσσα¹. Όσο γιά τά δημώδη κείμενα τής έποχής δύο μόνο ανάλογα παραδείγματα κατόρθωσα νά βρω μέ τό ούσιαστικό "τόπος"², πού μάλλον είναι δημοτικά, καθώς καί μερικά άλλα μέ τό ούσιαστικό "μέρος", όλα από τό χρονικό τοῦ Μορέως, ὁ συγγραφέας τοῦ ὁποῦ φαίνεται ὅτι δείχνει προτίμηση στήν ἔκφραση αὐτή, καί ἓνα από τό χρονικό τῶν Τούρκων σουλτάνων³, πού καί αὐτά, νομίζω, είναι δημοτικά.

Ἐξάλλου οἱ ἐκφράσεις τοῦ Χορτάτση είναι ἀπόλυτα ὁμοιες μέ ἀντίστοιχες ἀρχαίες, πού μάλιστα είναι πολύ συχνές, ὅπως π.χ. μέ τό ούσιαστικό "κόλιν" ("Ἰλίου κόλιν", "Ἀργούς κόλιν" στόν Αἰσχύλο, Ἀριστοφάνη κλπ.)⁴.

Στήν ἴδια κατηγορία θά πρέπει νά ὑπαχθοῦν καί δύο ἄλλες ἀνάλογες ἐκφράσεις τοῦ Χορτάτση: "τ' ὄνομα τῆς μάννας" ἀντί "μάννα" καί "κτίση τοῦ κόσμου" ἀντί "κόσμος" στά ἑξῆς χωρία:

1. Π.χ. τά βουνά τοῦ Ἀθω, τό νησί τής Εὐβοίας, ἔγκλημα ἐσχάτης προδοσίας κλπ. Όσο γιά τά παραδείγματα τοῦ Φονιά ὁ κάμπος, τής τρύχας τό γεφύρι" κακῶς, νομίζω, τοποθετήθηκαν σ' αὐτήν τήν κατηγορία.
2. ὁ βασιλεὺς μέ τά μαγικά του ἐκράτειεν τόν τόπον τής Δαμασκοῦ Διήγ. Ἀλ. (Mitsak.) σ. 21 καί Ἐτοῦτος είναι π' ὄριξε τῆς Σκλαβουνιάς τούς τόπους Ἐρωτόκρ. (Ξανθ.) Β' 261.
3. Π.χ. ὅπου νά ἐγεννήθησαν στό μέρος Ρωμανίας Χρον. Μορ. (Schmitt) P 2761, ἐδιέβηκεν ἐκ τῶν χωρίων στό μέρος τής Μονοβασίας Χρον. Μορ. (Schmitt) P 2982, νά ἐπάρομεν τό μέρος τής Σαλονίκης Χρον. Μορ. (Schmitt) P 3653, Ὅλο τό μέρος Τσακωνίας Χρον. Μορ. (Schmitt) P 2064, ... καί ἀπέρρασε τό μέρος τής Παλαιᾶς Πάτρας Χρον. σουλτ. (Ζώρ.) 10214
4. L-S Κων/νύδη, λ. "κόλιν" 1.

...καί τ' ὄνομ' ᾗς γροικοῦσι
τῇ μάνας ὅποιες πεθυμοῦ, σά λές, ν' ἀναγαλλιοῦσι

Π Γ' 162

τοῦ Ζεῦ κρατοῦμαι σύντροφος, κί' ὅλη τή κτίσις ὀρίζω
τοῦ κόσμου ...

Ε 'Ιντ. α' 100

Καί στίς περιπτώσεις αὐτές (ὅπως καί στίς παραπάνω)
πρόκειται γιά τό σχῆμα τῆς περύφρασης. Τό σχῆμα αὐτό εἶναι
συχνό στά ἀρχαῖα Ἑλληνικά (πρβλ. π.χ. τό "Ἴτε παῖδες Ἑλ-
λήνων" ἀντί "Ἕλληνες" τοῦ Αἰσχύλου κ.ἄ.).

δ) Γενική διαιρετική: Χωρίς βέβαια νά μπορούμε νά
ποῦμε ὅτι ἡ γενική διαιρετική δέν εἶναι δημοτική, ἀφοῦ καί
σήμερα λέγεται¹, ἀξίζει ὥς νά σημειωθεῖ μιά γενική διαι-
ρετική τοῦ χορτάτου μέ τό οὐσιαστικό "μέρος":

Δεύχνουσι μέρος τῷ βυζιῷ καί κάτω τ' ἀστραγάλου

Π Α' 425

Χαρακτηριστικό εἶναι ὅτι στά δημῶδη κείμενα τῆς ἐπο-
χῆς συνάντησα τό οὐσιαστικό "μέρος" πολύ συχνά μέ ἐμπρόθετο
προσδιορισμό μέ τήν "ἐκ" ἢ τήν "ἀπό" καί αἰτιατική γιά τή
δήλωση τοῦ διαιρεμένου ὅλου² (καί σήμερα ἐξάλλου στή γνή-
σια δημοτική ἡ σύνταξη τοῦ οὐσιαστικοῦ αὐτοῦ εἶναι ἐκίσης
μέ τήν "ἀπό" καί αἰτιατική) μέ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις (μόνο στόν
Κορων., Μπούας, Σάθας, βρήκα αὐτή τή γενική διαιρετική δύο

1. Τζάρτζαν., Νεοελλ. σύντ. Α' σ. 113-114.

2. Π.χ. "πολύ μέρος ἐκ τοῦς ἐχθρούς" Κορων., Μπούας (Σάθας)
90, "μέρος ἐκ τὰ διηγᾶται" Συναξ. γυν. (Krumb.) 309, "καί
μέρος ἀπέ τ' ἀλογά τους" Μαχ. (Dawk.) Β 654, "μήν εἰπῶ μέ-
ρος ἐκ τήν ἀλήθεια" Χρον. Μορ. (Schmitt) Ρ 4135, "μέρος ἀ-
πέ τόν πόθο μας" Φαλιέρ., Ἰστ. (Ζώρ.) V 512, "καί νά μήν ἔ-
χουν μέρους ἀπέ τὰ ἀγαθά τῆς ἀγίας ἐκκλησίας" Ἀσσίζ.
(Σάθας) 365, "μέρος ἀπό ὅσα ἐλάλησες" Χρον. Μορ. (Καλ.)
Η 5520, "καί ἐπῆρε μέρος ἀπό τίς χῶρες τους" Χρον. σουлт.
(Ζώρ.) 123²², "νά δείξουν μέρος ἀπό τήν κακοσύνην τους"
Σουμμ., Ρεμπελ. (Σάθας) 193, "μέρος ἐκ τοῦ στρατοῦ του"
Κορων. Μπούας (Σάθας) 70, "πλεῖστον δέ μέρος ἐξ αὐτῶν"
Κορων., Μπούας (Σάθας) 57.

φορές: σ.17 "Καί μέρος τούτων ἔκοψε" καί σ.114 "Μέ μέρος μου στρατιωτῶν τά σκώτια των νά φάγω" ἕως ὑπάρχει σκάνια καί ἄλλου)¹.

Αὐτά τά στοιχεῖα, νομίζω, ὅπως ὅποτε μαρτυροῦν ὅτι ὡς ἓνα βαθμὸς ἡ σύνταξη αὐτὴ ὀφείλεται σέ λόγια ἐκύδραση.

Γ ε μ ά τ ο ς. Ἡ δημοτικὴ σύνταξη τοῦ ἐκιδέ-
3. Ἐπίθετα του αὐτοῦ, ὅπως καί σήμερα εἶναι μέ αἰτιατικῇ.²

Ἡ σύνταξη αὐτὴ δέν εἶναι ἄγνωστη καί στό χορτάση³, ὅπως καί στά ἄλλα δημώδη μεσαιωνικά κείμενα⁴. Ὡς-τόσο στό χορτάση ἀπάντᾳ καί μέ κερύκτιση ὅπου τό ἐκίθετο αὐτό συντάσσεται μέ γενική:

σημάδιν εἶναι μεῖς καρδίᾳς πᾶσα τιμῆς γεμάτη

Ε Ε'264

Ἡ σύνταξη αὐτὴ ἀναμφισβήτητα εἶναι ἀρχαῖστική, ἀνάλογη δηλαδή μέ τήν ἀρχαία σύνταξη τοῦ ἐκιδέτου "πλήρης" (καί

1. Ἀρχαῖσμός πιστεύω ὅτι εἶναι καί ἡ ἀνάλογη διαιρετικῇ γενική "μελιᾶς" στόν Ἑρωτόκριτο Α'1723: "μηδ' ἄλλον πρᾶ-
μαν ἄμοιαστο παρά μελιᾶς ἐλύγο".
2. Π.χ. λέμε σήμερα "γεμάτος σκόνη", "γεμάτος χαρτιά" κλπ. Πα-
ράλληλα βέβαια ὑπάρχουν καί ἄλλες δημοτικὲς ἐκίσης συν-
τάξεις τοῦ ἐκιδέτου, ὅπως μέ τίς προθέσεις "μέ" + αἰτ. καί
"ἀπό" + αἰτ.
3. Π.χ. "σάρκες περίσσια μελανές καί πληγωμούς γεμάτες" ΕΕ' 116, "γεμάτη τήν κρικότητα" ΕΕ'59, "χαρά γεμάτο" ΚΕ'83.
4. Π.χ. στόν Ἑρωτόκριτο (Ξανθ.) Δ'1404: "αἶματα γεμάτο", Ε'569: "τά αἶματα γεμάτο", στή Βοσκοπ. (Ἀλεξ. Στ.) 145: "οὐρανός τ' ἄστρον γεμάτος" (Γιά ἄλλα παραδείγματα βλ. Κριαρ., Λεξ., λ. γεμάτος). Γιά τή σύνταξη τοῦ ἐκιδέτου "γεμάτος" καί τοῦ ρήματος "γέμω" μέ ἑναρθρῇ αἰτιατικῇ σέ ὀρισμένα σημερινά περιφερειακά ἰδιώματα καί σέ μεσαιωνικά κείμενα (ὅπως εἶναι γνωστό σήμερα στήν κοινὴ τό ἐκίθετο συντάσσεται μέ ἑναρθρῇ αἰτιατικῇ) βλ. Ν. Ἀνδριώτη, Συντακτικὰ τῆς μεσαιωνικῆς καί νέας ἐλληνικῆς (Ἀντιχάρισμα στόν καθηγητὴ Νι-
κόλαο Π. Ἀνδριώτη, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 68-69).

τῶν συνωνύμων του) μέ γενική τοῦ περιεχομένου, μολονότι σπάνια τή συναντοῦμε καί στά δημῶδη μεσαιωνικά κείμενα (π.χ.στή θησηίδα (Βεν.) σ' 14⁴ : "γεμάτος τῆς ἀνδρείας"), ὅπως ἐπίσης καί σέ σημερινά κυπριακά τραγούδια, καθὼς ἀναφέρει ὁ Ν. Ἀνδριώτης¹, ὁ ὁποῖος μάλιστα παρατηρεῖ ὅτι παρ' ὅλη τήν ἐπικράτηση τῆς σύνταξης τοῦ ἐπιθέτου καθὼς καί τοῦ ρήματος "γέμω" μέ αἰτιατική, ἡ σύνταξη μέ ἀπλή γενική παρατηρεῖται σποραδικά σέ μεσαιωνικά ποιήματα (δ. π.).

Εἰδικά στό παραπάνω χωρίο τοῦ Χορτάτση νομίζω ὅτι τό ς στό "τιμῆς"² προστέθηκε προληπτικά, ἀντί δηλαδή νά μπεῖ στό "γεμάτη", ὁπότε καί ἡ σύνταξη θά ἦταν πῶς ὁμαλή, ἀφοῦ τό ἐπίθετο "γεμάτης" θά συμφωνοῦσε μέ τό οὐσιαστικό "καρδιᾶς" πού προσδιορίζει. Ὡστόσο σκόπιμα χρησιμοποιήθηκε ἡ σύνταξη αὐτή ἀπό τόν ποιητή γιά λόγους ὁμοιοκαταληξίας (στό τέλος τοῦ στ. Ε Ε' 263 ὑπάρχει "θανάτου").

"Ι δ ι ο ς. Ὅπως εἶναι γνωστό στήν κοινὴ νεοελληνική τό ἐπίθετο "ἔδιος" χρησιμοποιεῖται μαζί μέ τό ἄρθρο ὡς ὀριστική ἀντωνυμία³. Στήν ἔδεια ἀκριβῶς χρῆση τό συναντοῦμε καί τήν ἐποχή ἐκεῖνη στά δημῶδη κείμενα, ἦταν δηλαδή καί τότε δημοτικό, ὅπως καί σήμερα.

Μιά εἰδική ὥστόσο παρατήρηση θά μπορούσε νά γίνει σέ ὀρισμένα χωρία τοῦ Χορτάτση. Ἐνῶ δηλαδή καί σήμερα, ὅταν τό ἐπίθετο αὐτό προσδιορίζει ἓνα οὐσιαστικό πού ἀκολουθεῖ, τό οὐσιαστικό αὐτό εἶναι ἕναρθρο (π.χ. "τόν ἔδιο τόν

1. δ. π., σ. 70.

2. Ἀξίζει νά σημειωθεῖ ὅτι τόσο οἱ ἐκδόσεις τοῦ Κιγάλα καί τοῦ Γραδενίγου ὅσο καί τὰ χφ τοῦ Μονάχου καί τοῦ Birmingham, ὅπως μέ πληροφορεῖ ἡ δ. R. Collins, παραδίδουν τήν ἔδεια αὐτή γραφή.

3. Τζάρτζαν., Νεοελλ. σύντ. Α', σ. 145.

κατέρα σου", "τά ἔδω σου τά χέρια", κλπ.), φαινόμενο πού παρατηρεῖται καί στά δημώδη κείμενα τῆς ἐποχῆς καί μάλιστα καί στό χορτάσιον¹, παράλληλα συναντοῦμε στόν ἔδω κουητή τό ἔδω ἐκίθετο σ' αὐτήν τή χρήση μέ ἀναρθρο οὐσιαστικό στίς ἐξῆς περιπτώσεις:

μέ τήν ἀσπριά τζη ἐθάμπωνε τόν ἔδωλον ἥλιο, κρίνω

Π Α'314

παρά μέ τσ' ἔδωλους μου ἐχθρούς

Ε Α'269

μ' ἀκού τόν ἀκωώτατο τόν ἔδω ἀδελφός μου

Ε Γ'272²

Ἡ σύνταξη αὐτή ὁπωσδήποτε δέν εἶναι δημοτική καί θυμίζει τήν ἀρχαία σύνταξη τοῦ ἐκίθετου. Φαίνεται μάλιστα ὅτι ὁ χορτάσιος τή χρησιμοποίησε ἀπό μετρική ἀνάγκη, γιά νά ἀποφύγει ὑπέρμετρο στίχο.

Ἀξίζει νά σημειωθεῖ ὅτι καί στόν Ἑρωτόκριτο συναντοῦμε μιά φορά τήν ἔδω σύνταξη στό Δ'1121 ("παρά τόν ἔδωλο θάνατο 'ς πλιά φόβο τούσε βάνει"). Καί σ' αὐτή τήν περίπτωση, νομίζω, ἡ σύνταξη τοῦ ἐκίθετου ὀφείλεται σέ ἀρχαϊσμό γιά μετρικούς ἐκείνης λόγους.

Ὁ ρεχτικός, κεθυμητικός. Στήν Πανώρια ἀπαντοῦν μιά φορά τό ἐκίθετο "ὀρεχτικός" καί μιά φορά τό ἐκίθετο "κεθυμητικός" σέ περίφραση ἀντί τῶν ρημάτων "ὀρέγομαι" καί "κεθυμῶ", μέ σύνταξη ἀνάλογη μέ τῶν ρημάτων αὐτῶν, δηλαδή ἀκολουθεῖται ἡ περίφραση ἀπό τό νά + ὑποτακτική. Συγκεκριμένα ἔχουμε:

...κι' ὅλοι σας καρτερεῖτε

περὶσσα κεθυμητικοῦ ἐμέ ν' ἀφουκραστεῖτε

Π. Πρόλ. 6

1. Βλ. Πανώρια Γλωσσ., λ. "ἔδωλος".

2. Ἡ κανονική δημοτική σύνταξη θά ἦταν στό παρακῶν χωρία: "τόν ἔδω τόν ἥλιο", "τόν ἔδω τόν ἀδελφό μου", "μέ τσ' ἔδωλους μου τσ' ἐχθρούς".

ἀνέναι κι' εἶναι ὀρεχτικὸς νά κάμομε τὸ γάμο

Π Ε' 162

Ἡ σύνταξη αὐτὴ θυμίζει ἀρχαία σύνταξη ἐπιθέτων (π.χ. ὀρεχτικὸς τινος), πού σχηματίζουν περὶφραση ἀντὶ γιὰ τὰ ἀντίστοιχα ρήματα. Ἀλλῶστε τόσο τὸ ρῆμα "ὀρέγομαι", ὅσο καὶ τὸ ρῆμα "πεθυμῶ" εἶναι πάρα πολύ κοινὰ στὰ δημῶδη κρητικὰ κείμενα τῆς ἐποχῆς, π.χ. στὸν Ἑρωτόκριτο¹. Ἀλλὰ καὶ ὁ Χορτάτης τὰ ἔχει ἐπίσης πολύ συχνά². Ὁ ἔδωλος ποιητὴς χρησιμοποιεῖ βέβαια καὶ ἄλλοι τὰ ἐπίθετα αὐτά, ἀλλὰ ὄχι μὲ τὴ σύνταξη αὐτὴ ὥς ἀπόλυτα τὰ ἐπίθετα αὐτά εἶναι δημοτικά καὶ ἀπαντοῦν καὶ σὲ ἄλλα δημῶδη κείμενα τῆς ἐποχῆς³.

Στὸν Ἑρωτόκριτο ὥστόσο συναντοῦμε ἐπίσης μιὰ φορά τὴν ἔδωλα σύνταξη, στὸ Β' 1313: "σάν ἦτο πεθυμητικὸς ὁ Ρώκριτος ν' ἀκούσει". Κι' ἐδῶ ὅμως πιστεύω ὅτι πρόκειται μᾶλλον γιὰ ἀρχαϊσμό⁴.

Πύβουλος. Σ' ἓνα χωρίο τοῦ Χορτάτη τὸ ἐπίθετο "πύβουλος" συντάσσεται μὲ ἀπλή γενική οὐσιαστικοῦ:

καὶ πύβουλο τ' ἀφέντη μου τὸν ἐμαυτὸ μου κράζω

Ε Α' 464

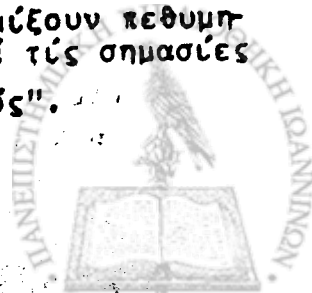
Τὸ ἐπίθετο αὐτὸ πού εἶναι γνήσιο κρητικὸ σ' αὐτόν τὸν τύπο, ἀπαντᾷ συχνά στὰ κρητικὰ κείμενα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὅπως καὶ στὸ Χορτάτη συνήθως ὥς ἀπόλυτο. Ὄταν δὲν χρησιμοποιεῖται ὥς ἀπόλυτο, συντάσσεται μὲ ἐμπρόθετο προσδιορισμό (εἰς καὶ αἰτιατική) ἢ μὲ ἀπλή γενική, ὅπως ἐδῶ. Ἡ πρῶ-

1. Βλ. Ἑρωτόκρ., ἔκδ. Ξανθοῦδύδη, γλωσσ.

2. Βλ. ἔκδ. Πανώριος, γλωσσ.

3. Π.χ. στὸν Ἑρωτόκριτο (βλ. Γλωσσάριο ἔκδ. Ξανθ.) ἐπίσης καὶ σὲ ἄλλα (βλ. Γλωσσάριο Πανώριος).

4. Τὴ σύνταξη αὐτὴ τοῦ ἐπιθέτου συναντοῦμε ἐπίσης καὶ στὴν Πεντ. (Hess.) Γέν. III 6: "...καὶ πεθυμητικὸ τὸ δέντρο νά γνῶσει" καὶ στὸν Ἀχέλη (Pern.) 2483: "νά σμύξουν πεθυμητικοὶ Τουρκῶν νά δώσουν ζάλην". Γενικά γιὰ τὴ σημασίαν τοῦ ἐπιθέτου βλ. Κριαρ., Λεξ., λ. "ἐπιθυμητικός".

τη σύνταξη είναι φυσικά πύ δημοτική καὶ τῇ συναντοῦμε καὶ σέ μή κρητικά κείμενα (σ' αὐτά ὁ τύπος "ἐκβουλος")¹. Ἡ δεύτερη (μέ γενική) ἀπαντᾷ σπάνια καὶ σέ κρητικά κείμενα, ἀλλά καὶ σέ ἄλλα πού ἀρχαΐζουν² καὶ ὁπωσδήποτε, νομίζω, πρέπει νά θεωρηθεῖ ἀρχαϊστική, ἀφοῦ ἄλλωστε συμπίπτει καὶ μέ τήν ἀρχαία σύνταξη ἀνάλογων ἐκθέτων πού δηλώνουν ἐκίσης ἐχθρική διάθεση (π.χ. "ἐχθρός τινος" κλπ.).

Παθητική σύνταξη. Γενικά στή δημοτική γλώσ-

4. **Ρήματα** σα ἡ ἐνεργητική σύνταξη χρησιμοποιεῖται πολύ περισσότερο ἀπό τήν παθητική. Τό ἴδιο φυσικά ἰσχύει καὶ γιά τό κρητικό ἰδίωμα³ καὶ γιά τά κείμενα τῆς ἐποχῆς.

Γι' αὐτό, νομίζω, ἀρχαϊστική τάση μαρτυρεῖ ἡ παρουσία - ἐλάχιστες ὅμως φορές - τῆς παθητικῆς σύνταξης στό χορτάση, ὅπου τῇ συναντοῦμε σίς ἐξῆς περιπτώσεις:

καὶ κἀθα χρόνον ἀπό σῆς νά 'ναί θυσιασμένη

Π Δ' 400

νά δεῖς πῶς ἔχει νά πῶθεῖ στό Δούκα ἡ δουλειά σου

Κ Δ' 266⁴

1. Π.χ. "κ' ἐκβουλος ὁπού 'σουν εἰς ἐμένα" Ch. por. (Pern.) 22, "νά μή βρεθεῖς ἐκβουλος στήν ἐδικήν μου ἀγάπην" Ἐρωτοκ. 660, "καὶ νά βρεθῶ ἐκβουλος στήν ἐδικήν σου ἀγάπην" Ἐρωτοκ. (Hess.-Pern.) 662.
2. Π.χ. "τοῦ παλατιοῦ σου εἰς πύβουλος" Ζήνων (Σάθας) Β' 95, "ἐκβουλος τῶν ἀφεντῶν, εἰς ὅλους ἀκουσμένος" Ἰστ. Βλαχ. (Legr.) 1270, "ὅτι εἶναι ἐκβουλοι τῆς βασιλείας" Ἀσσόζ. (Σάθας) 53727, "ἐσεῖς δέ νά μή φανεῖτε ἐκβουλοι καὶ ἀπειθεῖς τῆς βασιλείας μου" Ἡπειρ. (Ἐκδ. Βόννης) 24311.
3. Στά κρητικά κείμενα τῆς ἐποχῆς, ὅπως καὶ στό σημερινό κρητικό ἰδίωμα, βρίσκεται σέ γενική χρήση γιά τό σχηματισμό τοῦ παρακειμένου ἡ μετοχή παθητικοῦ παρακειμένου μέ τό ρῆμα "ἔχω" (π.χ. "ἔχω γνωρισμένα", "ἔχω ἀποφασισμένα" κλπ.) ἡ σύνταξη αὕτη φυσικά εἶναι δημοτική (βλ. Κριαρῶ, Β-NJ 12, 1936, σ. 53, Χατζιδ., ΜΝΕ Α' σ. 600 κέ., Κριαρῶ, ΕΜΑ 1, 1939, σ. 37).
4. Ὁ Τζάρτζαν., Νεοελλ. σύντ. Α' σ. 251, γράφει βέβαια ὅτι ἡ παθητική σύνταξη στή νέα ἑλληνική εἶναι ἀρκετά συνηθισμένη, ἀλλά τά παραδείγματα πού παραθέτει δέν εἶναι ἀπό

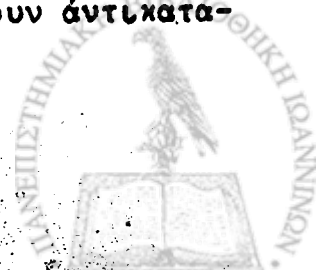

Ἡ παθητική σύνταξη δέν εἶναι βέβαια ἄγνωστη καί σέ ἄλλα κείμενα τῆς ἐποχῆς, ὅπως π.χ. στόν Ἑρωτόκριτο¹.

Μ ε τ ο χ ή (σέ -οντας, -ώντας). Ἡ μετοχή τοῦ ἐνεστώτα τῆς ἐνεργητικῆς φωνῆς σέ"-οντας"τῶν βαρύτονων καί σέ"-ώντας"τῶν περισπώμενων ρημάτων δέν εἶναι φυσικά ἀρχαϊσμός². Ὡστόσο ἂν σκεφθεῖ κανεῖς ὅτι σήμερα στό κρητικό ἰδίωμα δέν λέγεται παρά σέ σπάνιες περιπτώσεις³, καθώς καί

λυτα ἀντίστοιχα μέ τά παραπάνω τοῦ Χορτάτση πρόκειται δηλαδή γιά ἐνεστώτες περισσότερο ἀπρόσωπων ρημάτων, γιά γιά παθητικές μετοχές κλπ. καί γιά στερεότυπες ἐκφράσεις. Ἐπίσης σημειώνει (ὁ.π.) ὅτι ἡ χρήση τοῦ ποιητικοῦ αἵτιους δέν εἶναι συνηθισμένη στή νέα ἐλληνική. Ἀκριβῶς ἐπάνω σ'αυτό μπορούμε νά παρατηρήσουμε ὅτι στό πρῶτο ἀπό τά δύο παραπάνω χωρία τοῦ Χορτάτση ὑπάρχει καί ποιητικό αἷτιο, δηλαδή μιὰ πρόσθετη ἔνδειξη τῆς ἀρχαϊστικῆς σύνταξης.

1. Στόν Ἑρωτόκριτο (Ξανθ.) συναντοῦμε π.χ.: "πολλή τιμή... τουνοῦ τ'ἀφέντη δόθη" Β'426, "Κι'ἔτσι γιὰ τ'ἐν'ἀθάνατο, (ἐνν. τό πνεῦμα), τοῦ δόθ' ἡ χάρη τούτη" Δ'119, "ἐλντ' ἀπόφαση τοῦ Πελοστράτη δόθη" Γ'1047, "μιάν ὥρα εἰς ἀνάπαψη ποτέ δέν ἐγροικήθη" Δ'840, "Εὐκόλα βρέθ' ἡ ἀφορμή" Γ'725, "νά μιληθοῦν τά πάθη" Γ'565, "ἡ προξενεῖα νά μιληθεῖ" Γ'721, "καί τό νερό θολάθη" Β'1908, "κι'ἀπό τή γλώσσαν ὁλωνῶ πολλά 'σαν παλινεμένοι" Β'2458, "ἀπό τό βασιλῆς τό θέλημα ἐδόθη" Β'1044. Χαρακτηριστικό ἐκείνης στά δύο τελευταῖα χωρία τό ποιητικό αἷτιο. Στόν Ἑρωτόκριτο ἐξάλλου συναντοῦμε παθητική σύνταξη καί στά ἐξῆς χωρία: Β'1378, Β'5, 6, Β'13, Α'1555, Α'818, Α'175. Στό ἴδιο κείμενο ἐπίσης (Ε'1484) συναντοῦμε: "ὅ, τι κι'ἂν ἐπωθήκασι, ἄς ἐν'συνπαθισμένα".
2. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Hesseling, στήν Πεντάτευχο (Πεντ. Hess., Εἰσαγωγή σ. L) ἡ μετοχή τοῦ ἐνεστώτα ἔχει ἤδη ἀντικατασταθεῖ ἀπό τόν ἐνεστώτα τῆς ὀριστικῆς, πράγμα πού δείχνει ὅτι ἡ πραγματική μετοχή τοῦ ἐνεστώτα δέν βρισκόταν σέ χρήση ἐκείνη τήν ἐποχή. Ὁ ἴδιος ἐπισημαίνει ὡστόσο μερικά λείψανα στό κείμενο αὐτό, πού εἶναι ἀκλιτες μετοχές ἐνεστώτα σέ ἐκφράσεις ὅπως "ἐβγαίνοντα καί στρέφοντα", "πγαίνοντα καί λείφοντα".
3. Πάγκ., Ἰδύωμ. Κρ. Α' σ. 333 καί 334 (ὅπου ἀναφέρονται καί οἱ ἀντίστοιχες σημερινές ἐκφράσεις πού ἔχουν ἀντικαταστήσει τή μετοχή αὐτή) καί σ. 350.

ὅτι σέ καλιότερα κρητικὰ κείμενα γραμμένα στό γνήσιο
 ἰδίωμα δέν εἶναι πολύ συχνή¹, ὁδηγεῖται κανεῖς στό συμπέ-
 ρασμα ὅτι ἡ συχνή παρουσία της στό χορτάση² εἶναι δείγμα

1. Π.χ.στόν Ἑρωτόκριτο Α'468 (μή γνώθοντας), (Κριαρῶ, Ἀρχ.
 γλωσσ.στ. Ἑρωτόκριτ.σ.271) καί Γ'1495 (σωκῶντας).Εἰδικά
 γιά τό τελευταῖο ὁ Στ. Ἀλεξίου (Κρ.Χρ.6,1952,σ.413)πε-
 στεύει ὅτι καί γραμματικῶς ὁ τύπος "σωκῶντας" ἔχει λό-
 για προέλευση ἀπό τή μετοχή "σιωκῶν", ἀφοῦ τό δημοτικῶ
 ρῆμα εἶναι "σωπαίνω".Πάντως φαίνεται ὅτι στόν Ἑρωτόκρι-
 το ἡ μετοχή αὐτοῦ τοῦ τύπου δέν εἶναι τόσο σπάνια ὅσο
 θεωρήθηκε ἔτσι ἔχουμε στόν Ἑρωτόκριτο π.χ."κατέχοντας"
 Α'1999, Β'15,"μή μπορώντας"Α'387,"κετώντας"Α'343,"μήν
 ἔχοντας"Α'44 κ.ἄ.
2. Τή μετοχή αὐτή τή συναντοῦμε στά ἑξῆς χωρία:ἀνεβοκατε-
 βαίνοντας Ε Ε'118,βάνοντας Ε Δ'497, Ε Ε'337, βγαίνον-
 τας Ε Α'214, Κ Δ'79, βλέποντας Π Α'140, 325, Ε Α'58,
 215, 244, 247, 275, Κ Γ'83,Κ Δ'408,γδελκλώνοντας Ε Ἰντ.
 γ'73, γνωρίζοντας Ε Γ'325, γράφοντας Ε Πρόλ.35,γυρεύ-
 γοντας Ε Α'275, γυρίζοντας Ε Α'276,διδάσκοντας Π Β'130,
 δουλεύοντας Π Ε'417, ἐλπίζοντας Ε Ε'132, ἔχοντας Π Α'
 171, Π Ε'83, Ε Δ'338, 575,θέλοντας Ε Α'303,371,Ε Β'435,
 κἀθοντας Π Ε'85, καίγοντας Π Γ'430,κάνοντας Ε Γ'429,
 κλαίγοντας Π Α'112,224, Π Ε'417, κλίνοντας Ε Ἰντ.δ'94,
 κοπελάζοντας Ε Πρόλ.55, λέγοντας Π Β'459,Π Ε'89,Ε Α'339,
 Ε Δ'210, Ε Ε'79,Κ Γ'237,λέκοντας Ε Ε'163,Κ Β'357, λο-
 γιάζοντας Π Β'150,Ε Α'98, Ε Δ'181,613,Κ Α'171,ξαναθυμύ-
 ζοντας Ε Ἰντ.α'20,ξετρέχοντας Π Α'242, Π Ε'186,ξεύρον-
 τας Π Ε'253, ξεφαντώνοντας Π Β'475, ὀλπίζοντας Ε Ε'500,
 παίρνοντας Ε Δ'473,πηαίνοντας Π Α'323,πλερώνοντας Κ Α'
 270,στέκοντας Ε Ἰντ.α'90, Ε Δ'673,Κ Γ'83,στοχάζοντας
 Π Αφ.25,συντυχαίνοντας Κ Γ'199,φυλάσσοντας Π Πρόλ.38,
 χρήζοντας Ε Δ'574 ἀγακῶντας Π Γ'170,Ε Ἰντ.β'88,ἀπεθα-
 νώντας Κ Ε'370,ἀργιῶντας Ε Ε'39,ἀρπῶντας Π Πρόλ.38,
 γροικῶντας Π Α'65,71,Ε Α'349, Ε Ε'352,Κ Ε'286,ζητώντας
 Π Γ'19,θαρρώντας Κ Ε'432,θυμώντας Π Α'359,Ε Β'350, Ε
 Δ'586, θωρώντας Π Α'72,126,185, Π Β'98,Π Γ'245,Π Δ'146,
 355,433,435,Π Ε'275,Ε Αφ.64,Ε Α'237,Ε Δ'177,646,Ε Ε'
 390, Κ Δ'92,209,κοπιῶντας Π Πρόλ.37,κρατώντα(ς) Π Πρόλ.
 46, μιλώντα(ς) Π Α'141,μιλώντας Π Δ'166,Ε Δ'385,Ε Ε'31,
 μισῶντας Ε Α'587, μπορώντας Π Β'217,Π Δ'239,Ε Ε'276,κα-
 ρακαλώντας Π Γ'515,Κ Ε'525,πεινῶντας Κ Α'122,κερνῶντας
 Π Β'457,Κ Α'290,σωκῶντας Ε Α'238,Ε Ε'39,φελῶντας Π Β'
 197,φηλώνοντας Ε Δ'357.

κάποιας ἀρχαϊστικῆς τάσης. Τὴν παρατήρηση αὐτὴ κάνει ὁ Ε. Κριαρᾶς καὶ προκειμένου γιὰ τὸν Ἑρωτόκριτο¹, ὑπογραμμίζοντας ὅμως ὅτι δέν πρόκειται γιὰ ἀρχαϊσμό.

Ἀναλυτικότερα θά πρέπει ἐκίσης νά ἐξεταστοῦν οἱ σημασίες τοῦ μετοχικοῦ αὐτοῦ τύπου.

Ἔτσι τὸν συναντοῦμε στό Χορτάτση πάντοτε ἐπιρρηματικῶς², ὅπως ἀκριβῶς καὶ στή νέα ἐλληνικὴ εἴτε ὡς συνημμένη μετοχὴ εἴτε, σπανιότερα, ὡς ἀπόλυτη³.

α) Συνημμένη: Στή νέα ἐλληνικὴ ἡ χρῆση αὐτὴ εἶναι πάρα πολὺ συνηθισμένη ἰδίως ὡς τροπικὴ ἢ συνοδευτικὴ, ἀλλὰ καὶ μέ ἄλλες ἐπιρρηματικὲς χρήσεις⁴. Ἀκριβῶς τὶς ἴδιες χρήσεις αὐτῆς τῆς μετοχῆς συναντοῦμε καὶ στό Χορτάτση, δηλαδή τὴ συναντοῦμε συχνά ὡς τροπικὴ, συνοδευτικὴ, χρονικὴ, αἰτιολογικὴ, ἐνδοτικὴ, ὑποθετικὴ. Ὅλες αὐτές οἱ χρήσεις φυσικὰ εἶναι δημοτικὲς καὶ τὶς συναντοῦμε καὶ στὰ ἄλλα δημῶδη κείμενα τῆς ἐποχῆς.

β) Ἀπόλυτη: Στή νέα ἐλληνικὴ δέν εἶναι ἀγνωστὴ ἡ μετοχὴ αὐτὴ, ἂν καὶ πολὺ πρὸ σπάνια⁵. Στό Χορτάτση ἐκίσης σπάνια ἀπαντᾷ καὶ μάλιστα στὶς ἐξῆς ἐπιρρηματικὲς χρήσεις:

Χρονικὴ: Ε Α'98, Ε Α'200, Κ Α'60, Κ Γ'83 δὲς, Κ Δ'79. Στὶς περιπτώσεις αὐτές τὸ ὑποκείμενο τῆς μετοχῆς ἐννοεῖται σέ πτώση ὀνομαστικὴ καὶ πρόκειται γιὰ ἀνακόλουθο. Ἡ σύνταξη αὐτὴ ὡς ἓνα βαθμὸ μπορεῖ νά θεωρηθεῖ δημοτικὴ⁶.

1. Κριαρᾶς, Ἀρχ. γλωσσ. στ. Ἑρωτόκρ. σ. 271-272.

2. Τζάρτζαν. , Νεοελλ. σύντ. Α' σ. 336 κέ.

3. Βλ. καὶ Τζάρτζανο δ. π.

4. Τζάρτζανος δ. π.

5. Τζάρτζανος δ. π.

6. Ὁ Τζάρτζανος (δ. π. σ. 335) γράφει ὅτι γενικὰ ἡ ἀπόλυτη

Ἰστώσο λόγια, νομίζω, εἶναι ἡ χρήση τῆς μετοχῆς ἄκεθ-
νώντας· σὶδ Κ Ε' 370:

ἀκεθανώντας μου ἐμέ νά φέγγει κάλι ἐκεῖνος
δκου τό ὑποκείμενο βρίσκεται σέ γενική καί ἔτσι ἔχουμε
σύνταξη ὁμοία μέ τήν ἀρχαία γενική ἀπόλυτη. Ἀλλωστε καί ὁ
Τζάρτζανος ἀνάλογη σύνταξη τή θεώρησε μίμηση ἀρχαϊκῆς σύν-
ταξης καί ὄχι γνήσια νεοελληνική¹.

Ἐκείνης ὡς τροκική (Π Α' 141, Ε Α' 275-276), ὡς συνοδοευ-
τική (Κ Β' 357, Κ Δ' 408) καί ὡς αἰτιολογική (Ε Ε' 163). Σ'
αὐτές τίς περιπτώσεις δέν ἔχουμε ἀρχαϊσμό, ἀλλά δημοτική
σύνταξη (σχῆμα ἀνακόλουθο).

Μ ε τ ο χ ῆ (σέ -όμενος). Ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε στά
γραμματικά (σ. 209) , οἱ μετοχές μέσου ἐνεστώτα σέ"-ό-
μενος, ἐκτός ἀπό ὁρισμένες ἐξαιρέσεις, εἶναι ἀρχαϊστικές .
Ἐδῶ πρόσθετα θά μπορούσαμε νά ὑπογραμμίσουμε ὅτι
καί ἡ συντακτική χρήση τῶν μετοχῶν αὐτῶν εἶναι ἀρχαϊστική.
Εἶναι οἱ ἑξῆς:

...κι' οἱ βασιλλοῦ πρέπει νά διορθώνουν
τά πράματα τά ἐρχόμενα σάν καί τοῦ ἔδου χρόνου
Ε Α' 520

...κι' ἀκού τήν περασμένη
τα' ἐρχόμενες ἀνέκαφες μπορεῖ νά λογαριάσει
Ε Β' 221

μετοχή δέν εἶναι τόσο γνήσια δημοτική, καί ὅτι δέν τή
συνάντησε σέ κανένα δημοτικό τραγούδι. Ἀντίθετα ὁ Ι. Κα-
κριδής (Ι.Θ. Κακριδής, Μελέτες καί ἄρθρα, Θεσσαλονίκη 1971,
σ. 242) τή θεωρεῖ γνήσια δημοτική καί πιστεύει ὅτι τήν
ἔχει ἡ λαϊκή γλώσσα (ἀκόμη καί τό δημοτικό τραγούδι) ,
ἀλλά στά δημοτικά τραγούδια, γράφει, εἶναι φυσικό νά μή
βρίσκεται συχνά, γιατί ὁ ποιητικός λόγος ἀποφεύγει τή
σύνθετη ἔκφραση.

1. Τό "παντρεύτηκε ζώντας τοῦ πατέρα του" (Τζάρτζανος, ὁ. π. σ.
335).

τοῦτο 'ναι χρειαζόμενο νά κάμει, ἀνέν καί θέλει

Κ Γ' 253

Στίς δύο πρῶτες περιπτώσεις ἡ μετοχή θά μπορούσε στό γνήσιο δημοτικό λόγο νά ἀναλυθεῖ σέ μιὰ ἀναφορική πρόταση ἢ νά ἀντικατασταθεῖ ἀπό ἓνα ἐκίθετο.

Στήν τρίτη περίπτωση ἡ ἀπρόσωπη σύνταξη εἶναι δημοτική, γι' αὐτό καί, νομίζω, μόνο γραμματικό ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ὁ τύπος τῆς μετοχῆς· θά μπορούσε δηλαδή χωρίς καθόλου νά ἀλλάξει ἡ σύνταξη νά χρησιμοποιηθεῖ ἡ μετοχή "χρειάζόμενο" πού εἶναι γνήσια δημοτική.

Πολλά ἐπιρρήματα (ὀδύως τοπικά, χρονικά καί 5. Ἐπιρρήματα ἄλλα) καί σήμερα συντάσσονται κανονικά μέ γενική τοῦ ἐγκλιτικοῦ τύπου τῆς προσωπικῆς ἀντωνυμίας¹. Ἡ σύνταξη αὐτή εἶναι φυσικά δημοτική καί πολύ συχνή ἐκίσης στά δημῶδη κείμενα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καί στό χορτάσι². Ἀντίθετα ἡ σύνταξη τῶν ἑδῶν ἐπιρρημάτων μέ ἀπλή γενική ἄλλων ὀνομάτων, πού συμπίπτει μέ τήν ἀντίστοιχη ἀρχαία τῶν ἑδῶν ἐπιρρημάτων ἢ συνωνύμων τους, καί σήμερα εἶναι πολύ σπάνια³, ἀλλά καί στά δημῶδη κείμενα τῆς ἐ-

1. Π.χ. "μέσα μου, σου...", "ἐπάνω μου, σου...", "κοντά μου, σου...", "ποτέ μου, σου...", "μαζύ μου, σου..." κλπ. (βλ. καί Τζάρτζαν., Νεοελλ. σύντ. Α' σ. 116-118).
2. Ἐτσι δημοτικά εἶναι τά: ἀλλήλω μας, τως, ἀνάμεσά τως, ἀντίδικά μου, σου, σας, τως, ἀποκίσω σου, ἐμπροστά μας, ἑστιά ντου, μακρά μας, μέσα τως, ὀμπρό τση, τως, σας, σου, ὀμπροστά σας, ὀκίσω του, τως, πάντα του, σας, κεισματικῶς τους, σιμά μου, τῆς, στανικό σου, τση, στανικῶς μου, τση, στανικό μου, τση, τως, στανιῶς μου, τση, συναλλήνως σας, συναφορμάς μου, σας, τωνε.
3. Π.χ. "κίσω τοῦ ἡλίου", "καταμεσῆς τοῦ κύργου", "ἀπέναντι τοῦ σπιτιοῦ", ἐνῶ τό ἐκίρημα "μεταξύ" πάντοτε μέ γενική (βλ. Τζάρτζαν., Νεοελλ. σύντ. Α' σ. 117-118).

ποχής εκείνης. Όπως και σήμερα¹ τὰ ἐκπλήγματα αὐτὰ συντάσσονται μέ ἐμπρόθετο προσδιορισμό (μέ τήν "ἀπό" και αἵτια - τική ἐκπλήγματα ὅπως "κύσω", "ἐμπρός", "ἀνάμεσα", "μακριά" κλπ. ἢ μέ τήν "εἰς" και αἵτιατική ἐκπλήγματα ὅπως "μέσα", "ἐμπρός" "κοντά", "ἀνάμεσα" κλπ.) και στά δημῶδη κείμενα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης και στό Χορτάτση. Ὡστόσο, ὅπως σκοραδικά στά κείμενα αὐτά, και στό Χορτάτση συναντοῦμε μερικές φορές τήν ἀρχαῖστική αὐτή σύνταξη μέ γενική τῶν ἐξῆς ἐκπληγμάτων: ἀνάμεσα, ἀντίδικα, ἀπάνω, ἀπόξω και ὀξω, ξοκίσω, ὀμπρός, πεισματικῶς, τριγύρου.

ἀνάμεσα: Μά 'ς τοῦτο, ἀκ' ἀνάμεσα τουνῶ τῶ δυῶν ἐγύνη Ε Δ'113. Σήμερα τό ἐκπλήγμα αὐτό συντάσσεται κανονικά μέ τήν πρόθεση "ἀπό" ἢ "σέ" και αἵτιατική και μερικές φορές στά δημοτικά τραγούδια και μέ ἀπλή αἵτιατική². Στά δημῶδη κείμενα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀπαντᾷ συχνά ἐκίσης ἡ σημερινή σύνταξη, ἀλλά και μερικές φορές, ἰδίως σέ κείμενα ἐκπηρεασμένα ἀπό τή λόγια γλώσσα (ἢ και ἀπό τό ἰδίωμα τοῦ συγγραφέα, π.χ. ὁ Μαχαιρᾶς) και ἡ σύνταξη μέ ἀπλή γενική³. Ὁ Χορτάτσης χρησιμοποιεῖ βέβαια ἄλλοῦ τῆ δημοτικῆ

1. Βλ. Τζόρτζαν., Νεοελλ. σύντ. ὁ. κ.

2. Τζόρτζαν., Νεοελλ. σύντ. ὁ. κ. Ὡστόσο σέ κρητικά δημοτικά τραγούδια συνάντησα δύο φορές τό ἐκπλήγμα "ἀναμεσῶς" μέ γενική: "ἀναμεσῶς τῇ θάλασσας" (Δετορ., Ἀνέκδ. δημ. τραγ. Κρ. σ. 55 και "ἀναμεσῶς τῶν κοριτσιῶ εἶσαι τό κυκάρισσι" (ὁ. κ. σ. 146).

3. Βλ. Κριαρ., Λεξ., λ' ἀναμέσον; ὅπου ἀναφέρονται και παραθέματα μέ γενική στή σημασία 1β, ὅπως "ἀνάμεσα τοῦ ποταμοῦ ἀπό τόν Πικατόρο", "ἀναμέσο 'νοῦ πεδίου" ἀπό τό Μαχαιρᾶ, ἐκίσης στή σημασία 2β "ἀνάμεσα τῆς ταραχῆς τοῦτης" ἀπό τό Μαχαιρᾶ, ἐνῶ στή σημασία 3 τὰ περισσότερα παραθέματα εἶναι μέ γενική, ὅπως "μηδέν γενεῖ ὁρμασία ἀνάμεσον χροστιανοῦ και Σαρακηνοῦ" ἀπό τίς Ἀσούζες, "ἐκῆρεν μύσος ἀναμεσόν τῆς νύμφης και τῆς πεθερᾶς" ἀπό τό Μαχαιρᾶ. Τά ὑπόλοιπα παραθέματα ὅλων τῶν σημασιῶν ἔχουν τῆ σημερινή δημοτικῆ σύνταξη (μέ ἐμπρόθετο προσδιορισμό ἢ και μέ

σύνταξη (π.χ. "ανάμεσα στά χεύλη μου" Π Γ'410), ενώ έδω ό-
πωσδήποτε πρόκειται για άρχαϊσμό. Άνάλογη παρατήρηση για
τή σύνταξη τοῦ έπιρρήματος αὐτοῦ μέ γενική στό Διγενή κά-
νει ή Ι.Καραγιάννη¹.

ἀ ν τ ῦ δ ῦ κ α: Μ'άντῦδῦκα τό ριζικό τσῆ φύσης μέ
φυλάσσει/στά τόσα πάθη ζωντανό Π Α'27, κτ' άντῦδῦκα τσῆ
μούρας μου χύλια κακά νά λέγω Π Α'182, ...άντῦδῦκα τοῖ
έχθροῦ σου τοῦ μεγάλου/γιά σένα τή ζωή ντωνε σέ κύνδυ-
νο νά βάλου Ε 'Ιντ.γ'69, Μολονετοῦτο, άντῦδῦκα τσῆ φύ-
σης μετά μένα,/δέν ξεύρω μ'έλντα θάμασμα, στέκουν κατοι-
κημένα Κ Γ'29. 'Η δημοτικότερη σύνταξη τοῦ έπιρρήματος αὐ-
τοῦ στά δημῶδη κείμενα τῆς έποχῆς εἶναι μέ έμπρόθετο προσ-
διορισμό ("εἰς" + αίτιατική)², αλλά τό συναντοῦμε έπίσης
καί μέ άπλή γενική³. Σήμερα βέβαια τό έπίρρημα αὐτό δέν
λέγεται, για νά συγκρίνουμε τή σημερινή του σύνταξη, αλλά
άν κρίνει κανείς από τό συνώνυμό του "άντῦθετα", πού δέ-
χεται έπίσης έμπρόθετο προσδιορισμό, βλέπει κανείς πρόσθε-
τα ὅτι αὐτή εἶναι ή δημοτική σύνταξη πού επικράτησε. Όσο
για τό άλλο συνώνυμό του "έναντίον", πού κανονικά συντάσσ-
εται μέ γενική, εἶναι λόγιο.

ἀ π ά ν ω: "Μά δέχως τοῦτο λόγιασε γδύκια ᾶ θές νά πιάσεις/
άπάνω τοῦ Πανάρετου, πώς μέλλεται νά χάσεις" Ε Δ'538 .
Σήμερα λέγεται "έπάνω σέ κάτι", ὅπως καί στά δημῶδη κείμε-

απλή αίτιατική).

'Η σύνταξη τοῦ έπιρρήματος αὐτοῦ μέ άπλή γενική φαίνε-
ται ὅτι χρησιμοποιεῖται σπάνια καί σέ ὀρισμένα νεοελλη-
νικά ιδιώματα, χρησιμοποιεῖται π.χ. στή Χίο, Κύπρο, Σύμη
(βλ. ΙΑ, λ. "ανάμεσα" 1α καί 2).

1. Ι.Καραγιάννη, 'Ο "Διγενής 'Ακρίτας" τοῦ 'Εσκοριάλ, 'Ιωάν-
νινα 1976, σ.101.

2. 'Ετσι π.χ. τό συναντοῦμε στό Τζάνε, Κρητ. πόλ. (Ξηρ.) 24514:
"άντῦδῦκα εἰς τόν έχθρόν φόνον πολύν νά δώσουν".

3. Πρβλ. Κριαρ., Λεξ., ὅπου αναφέρεται στήν πρώτη σημασία πα-
ράθεμα από τόν Πιστικό βοσκό: "καί κρύμα σύ κλανένα/ τῶν

να της έποχης¹. Έδω βέβαια ή σημασία δέν είναι τοπική, όπως συνήθως στή δημοτική, αλλά ήθληκή (=έναντίον), και μάλλον φαίνεται έκύδραση τοῦ αντίστοιχου λόγιου έμπρόθετου προσδλορισμοῦ "έκ" μέ γενική.

ά κ ό ξ ω και ό ξ ω: Συρθεῖτ' άπόξω τοῦ ναοῦ² τήν πόρτα νά σφαλίσω Π Δ'410, 'Εγώ 'μαι άπόξω τοῦ σκιτιοῦ Κ Β'107, κλ' άλλος άπόξω τοῦ στενοῦ Κ Β'344, κλ' όξω τοῦ νοῦ μ'έβγηκα Ε Δ'168. Σήμερα τόσο τό έκύρρημα "άπέξω" όσο και τό έκύρρημα "έξω" συντάσσονται μέ έμπρόθετο προσδλορισμό μέ τήν "άπό" και αίτιατική. Τό ἔδοιο ίσχύει και για τά δημώδη κείμενα της έποχής³.

Άεζίζει έκίσης νά σημειωθεί ότι τή σύνταξη μέ γενική

οὐρανῶν αντίδικα ποτέ σου / νά μηδέν εἴχες κάμει". Έκίσης στόν "Ύμνο στήν Παναγία (Ε.Κακουλίδη, Έλληνικά 20, 1967, σ.129) στ.6: "χαῖρε, σκαθί μέ δύναμιν αντίδικα τσ'άβύσσου".

1. Π.χ. "άπάνω στά κρεβάτια" Ιστ.γυν. (Κηός) 117, "ς τσῦ οὐρανούς άπάνω" φορτουν. (Ξανθ.) Α'337, "στά γόνατά μ'άπάνω" Έρωτόκρ. (Ξανθ.) Δ'412, "άπάνω στό φαρύ" Έρωτόκρ. (Ξανθ.) Β'1822, "άπάνω στόν άέρα" Έρωτόκρ. Β'391, "άπάνω στό δένδρόν" Κορων., Μπούας (Σάθας) 20, "άπάνω σέ ψηλό βουνό" Θυσία (Μέγας²) 160, "και εύρίσκει το έπάνω εις έτερον ανθρωπον" Άσσίζ. (Σάθας) 174¹⁶ κλπ. Σέ όρισμένα ώστόσο δημώδη κείμενα, ιδίως παλιότερα, πού δέν έχουν άμλετή δημοτική γλώσσα, αλλά μαρτυροῦν όπωσδήποτε κάποια λόγια έκύδραση, συναντοῦμε έκίσης τή σύνταξη μέ άπλή γενική, π.χ. "Έγραφε γράμματα άπάνω τοῦ τοῦχου" Παρθερ., Μανασσ. 345, "σαῖταν έρριφεν έπάνω τοῦ ζωδίου" Βέλθ. (Κριαρ.) 417, "και έπάνω της προικός έτερα χαρίσματα" Ακ.Σκαν. (Legr.) 503, "και άνθη ώραιότατα έπάνω τοῦ έδάφους" Διγ. (Sath.-Legr.) 1887, έκίσης στίς Άσσίζες, όπου όμως φαίνεται μάλλον ιδιωματολισμός, π.χ. "έπάνω έκείνης" Άσσίζ. (Σάθας) 194¹⁰, "και ό σκλάβος έβαλέν το έπάνω τινός" Άσσίζ. (Σάθας) 152²², "έπάνω αύτῶν" Άσσίζ. (Σάθας) 510¹⁴.
2. Έδω δέν φαίνεται άν ή γενική "τοῦ ναοῦ" έξαρτάται άπό τό έκύρρημα "άπόξω" ή άπό τό οὐσιαστικό "πόρτα".
3. Στό Κριαρ., Λεξ., λ. "άπέξω", δέν άναφέρεται στό σημασιολογικό παράθεμα μέ γενική "στό "άπέξωθεν" ύπόρχει ένα παράθεμα μέ γενική άπό τήν Άχιλληίδα ("έκεῖνος δέ έτρεγύριζεν ά-

θεώρησαν ἀρχαϊσμό διάφοροι μελετητές, ὅπως ὁ Ε. Κριαρᾶς¹ στήν Πανῶρια.

[Εἰδικά προκειμένου γιά τήν ἔκφραση "ὄξω τοῦ νοῦ" πιστεύω ὅτι καί αὐτή εἶναι ἀρχαϊστική, ὅπως καί στόν 'Ερωτόκριτο Γ'969, ὅπου πρέπει ἐπίσης, νομίζω, νά διατηρηθεῖ ἡ ἑναρθρη γενική καί ὄχι νά διορθωθεῖ σύμφωνα μέ τῷ

πόξωθεν τοῦ τεύχου"), ἀλλά, ὅπως εἶναι γνωστό, τό κείμενο αὐτό δέν ἔχει ἀμιγῆ δημοτική γλώσσα. Στόν 'Ερωτόκριτο ἀπαντᾷ μία φορά τό ἐπίρρημα "ἀπόξω" μέ γενική καί μία φορά τό ἐπίρρημα "ὄξω" μέ γενική: "νά σταθεῖ ἀπόξω τοῦ φουσάτου" 'Ερωτόκρ. (Ξανθ.) Δ'881 καί "νά βγεῖ ὄξω τοῦ σπιτιοῦ ντου" 'Ερωτόκρ. (Ξανθ.) Γ'1753. Πιστεύω ὅτι καί στίς στίς δύο αὐτές περιπτώσεις πρόκειται ἐπίσης γιά ἀρχαϊσμό. 'Εξάλλου καί σέ ὀρισμένα ἄλλα δημῶδη μεσαιωνικά κείμενα πού πολλές φορές ἀρχαῖζουν συναντοῦμε ἐπίσης τό ἐπίρρημα "ἔξω" μέ ἀπλή γενική, ὅπως π.χ. "ἄν ἔξω τοῦ θελήματος καί τοῦ ὀρισμοῦ σου μ' εὖρεις" 'Αχιλλ. (Hess) 851, "ἔξω τῆς πόρτας" Βυζ. 'Ιλιάδ. 1088, "ἔξω τοῦ κάστρου" Βυζ. 'Ιλιάδ. 1095, "ἔξω παντός τοῦ λόγου" Καλλύμ. (Κριαρ.) 2519, "ἔξω τῆς πηγῆς" Διγ. (Μανρ.) Gr. IV 217, "πάσης φροντίδος ἔξω" Λύβ. Sc. 3176, ἐπίσης μάλλον ἰδιωματικά στίς 'Ασσύζες: "νά περάσει ἔξω τῆς γῆς" 'Ασσύζ. (Σάθας) 67, "κάνεναν ἄνθρωπον ἔξω τοῦ μέτρου" 'Ασσύζ. (Σάθας) 27, "ἐπέρασεν ἔξω τοῦ ρηγάτου" 'Ασσύζ. (Σάθας) 95, ἐνῶ στά δημοτικότερα, καί εἰδικά στά κείμενα τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας συντάσσεται τό ἐπίρρημα μέ ἐμπρόθετο προσδιορισμό, π.χ. "ἔξω λοιπόν ἐβγήκαμεν ἀπό τήν ἱστορίαν" 'Ιστ. Βλαχ. (Legr.) 445, "ἔξω ἀπέ τό σπύτι νά ἔβγει" Συναξ. γυν. (Κριμβ.) 807, "ὄξω ἀπού τή χώρα" 'Ερωτόκρ. (Ξανθ.) Α'836 καί στό Χορτάτση ἐπίσης δέν εἶναι ἄγνωστη ἡ δημοτική σύνταξη (Ε' 'Ιντ. γ'81: "κε' ὄξω ἀπού τά χαρίσματα τῆς κόρης τά μεγάλα"). Ἀεῖζει ὥστε νά ἀναφερθεῖ καί μία ἄλλη ἐπίσης δημοτική σύνταξη τοῦ ἐπιρρήματος "ὄξω", ἡ σύνταξη μέ ἀπλή αἰτιατική πού ἀπαντᾷ στό Στάθη (Martini) Γ'46: "ὄξω τήν πόρτα ἐβγήκασε" ὅπως εἶδαμε προκειμένου γιά ἄλλα ἀνάλογα ἐπιρρήματα, ἡ σύνταξη αὐτή δέν εἶναι ἄγνωστη καί στά δημοτικά τραγούδια.

1. Πανῶρια, Εἰσαγ. σ. 27. 'Ο ἴδιος χαρακτηρίζει ἐπίσης ἀρχαϊστική τήν ἔκφραση "ἔξω τῆς παραδείσου" στόν Πικατόρο (Ε' ΜΑ 2, 1940, σ. 31).

δημοτικὸ "ὄξω νοῦ"¹, ἀφοῦ ἄλλωστε καὶ στίς 'Ασσύζες ἀπαν-
τᾷ ἡ ἴδια ἔκφραση μὲ ἑναρθρὴ γενική ("ἐάν ὁ πατήρ ἐνι ἔ-
ξω τοῦ νοῦ" 'Ασσύζ., Σάθας, 439)].

Ξοκίσω: καὶ μέρα νύχτα τοῦ ταυριοῦ ξοκίσω νά μου-
γκέζου Π Α'449, ... καὶ ἐκεῖνα νά θωροῦσι ξοκίσω τοῦ θανά-
του τως, ἀκού 'χουσι νά 'ρθοῦσι Ε Α'528. Σήμερα βέβαια τὸ
ἐκέρρημα δέν λέγεται τουλάχιστον στήν κοινὴ κοινότατο ὁ-
μως εἶναι τὸ συνώνυμό του "κίσω" ποὺ συντάσσεται μὲ ἐμπρό-
θετο προσδιορισμό ("ἀπό" + αἰτιατική ἢ "εἰς" + αἰτιατική)². Στὰ
δημῶδη κείμενα τῆς ἐποχῆς συναντοῦμε καὶ τὸ "ξοκίσω" (καὶ
"ἀξοκίσω" καὶ "ὀξοκίσω") καὶ πολὺ συχνότερα τὸ "κίσω" (καὶ
"ὀκίσω") σπανιότερα μὲ ἀπλή γενική. Ἔτσι ἔχουμε: "ἀξοκίσω
ντ' αὐτεῖνοῦ" Ἐρωτόκρ. (Ξανθ.) Β'185, "ὀκίσω ντ' ἐτουννοῦ" Ἐρω-
τόκρ. (Ξανθ.) Β'453, "ἀξοκίσω τῇ βροντῆς" Ἐρωτόκρ. (Ξανθ.)
Β'1997, "τοῦ ποταμοῦ ἐξοκίσω" Βέλθ. (Κριαρ.) 274, "ἡ συντροφιά
ἡ τούτου ἐξοκίσω" Βέλθ. (Κριαρ.) 1103³.

1. Τῇ διόρθωσιν αὐτὴ πρότεινε ὁ Γ. Χατζιδάκις (ΕΕΠ 10, 1913-1914, σ. 53 καὶ Ἐρωτόκρ., ἔκδ. Ξανθοῦδύδη, σ. 468) καὶ τῇ δέχθηκε ὁ Στ. Ξανθοῦδύδης ('Αθηνᾶ 28, 1916, σ. 272 κέ.), τὴν κέρασε μάλιστα καὶ στὴ δεύτερη ἔκδοσιν τοῦ Ἐρωτοκρίτου. Ὁ Στ. Ἀλεξίου (Κρ. Χρ. 25, 1973, σ. 399) σωστά, νομίζω, δέχεται τὴν ἑναρθρὴ γενική, ἔστω καὶ ἂν ἡ ἔκφραση δέν εἶναι γνήσια δημοτικὴ, ἀφοῦ ἔτσι ὁ στίχος γίνεται καλύτερος καὶ ἐξαλείφεται ἡ χασμωδία. Στόν Ἐρωτόκριτο Γ'1279 ἔχουμε τὴ δημοτικὴ σύνταξιν μὲ ἐμπρόθετο: "τοῦτα 'λεγεν ἡ Ἀρετὴ σάν ὄξω ἀπὸ τόν νοῦ τζη".
2. Σπάνια παρόμοια τοπικά ἐκέρρηματα συντάσσονται καὶ μὲ ἀπλή γενική, ὅπως σημειώνει ὁ Τζάρτζαν., Νεοελλ. σύντ. Α' σ. 117 καὶ παραθέτει μάλιστα ἓνα παράδειγμα "κίσω τοῦ ἡ-λιου" ποὺ προέρχεται ὁμως ἀπὸ τὴ λογοτεχνία.
3. Στὸ Σουμμ., Παστ. φῦδ. (Βεν.) Β'461 ἔχουμε συμφυρμό τῶν δύο συντάξεων: "τὸ μελιστικὸ σκυλὶ μου / τῶρα λιγάκι τὸ 'λυσαι σ' ἐνοῦ λαφινοῦ ὀξοκίσω".

Όπως βλέπουμε στα δύο χωρία του Έρωτοκρύτου προηγείται έγκλιτική προσωπική αντωνυμία, σύνταξη δηλαδή δημοτική και πολύ συχνή και στα κείμενα, και μέ αυτή συμφωνούν τα "αύτεινοῦ" και "έτουνου", ενώ στο Βέλθανδρο είναι φανερός ο άρχαϊσμός.

Όσο για τό έπίρρημα "(ό)πίσω" στα κείμενα αυτά, παρατηρούμε ότι ή σύνταξη του μέ άπλή γενική είναι συχνότερη στα κυπριακά κείμενα, όπως στίς 'Ασσίζες και στο Μαχαιρά¹ και μάλλον φαίνεται ότι σ'αυτά τα κείμενα ή σύνταξη είναι ιδιωματική (πρβλ. και παραπάνω "ανάμεσα").

Πιστεύω γι'αυτό ότι ή σύνταξη αυτή πρέπει να θεωρηθεί άρχαϊστική στο Χορτάτση.

ό μ π ρ ό ς: Κι' έσύ, άπού όμπρός του βασιλλιοῦ κι' έμάς μιλεῖς, ποιός εἶσαι; Ε 'Ιντ.γ'55, κι'όσα κι'άν εἶν' όμπρός τῶν άμματιῶ σου Ε Δ'731. Για τό έπίρρημα αυτό ίσχύει ό; τι και για τό προηγούμενο. Ένώ δηλαδή ή δημοτική σύνταξη του είναι μέ έμπρόθετο προσδιορισμό ("είς"ταίτιατική) και σήμερα και στα κείμενα τῆς έποχῆς εκείνης², συναντούμε έπί-

1. Π.χ. "ό δοτήρ άκόμη ζεῖ όπίσω του άλλου θανάτου" 'Ασσίζ. (Σάθας)408, "εἰς όπίσω του άλλου" Μαχ. (Dawk.) § 281, § 29, "όπίσω του άμαξιού" Μαχ. (Dawk.) § 574. Έπίσης άπαντά και σέ ένα χωρίο του Πολ. Τρωάδ. (Μαυρ.)313: "τά όμμάτια της οὔ στρέφονται όπίσω τῆς θαλάσσης", πού όμως όλοφάνερα άρχαίζει.

2. Π.χ. "ήλθασιν έδῶ έμπρός στην άφεντίαν σου" Χρον. Μορ. (Καλ) Η 7459, "έμπρός εἰς όλους" Βησσαρ., 'Επιστ. (Νέος 'Ελληνισμῶν 5, σ.362), "έμπρός στον δικαίον κριτήν" 'Ιστ. Βλαχ. (Legr) 2032, "έμπρός εἰς τόν εὔνουχον" Λύμπον. (Legr.) 299, "όμπρός στην πόρταν" Φυσιολ. (Legr.) 952, "ένα λεοντάρι "όμπρός σ'άρνι" Ζήνων (Σάθας) Β'390, "όμπρός εἰς τόν κύργον" Μαχ. (Dawk.) § 679. Υπάρχουν στα κείμενα αυτά και μερικές περιπτώσεις, όπου συντάσσεται τό έπίρρημα και μέ άπλή αἰτιατική, όπως π.χ. "όρμησεν έμπρός τούς κεφαλάδες" Χρον. Μορ. (Schmitt) Ρ 3342, "ὡς 'ράχνη γάρ έφάνησαν όμπρός 'Ισμαηλῆτας" 'Αργυρόπουλος, Μάχη Βάρν. Κ 81, "λόγους έδημηγόρησεν όμπρός τούς άρχοντάς του" Λύβ. (Lamb.) Esc. 2347. 'Η σύνταξη αυτή είναι επίσης δημοτική, όπως και ή ανάλογη

σης στα κείμενα αυτά και την αρχαιστικότερη σύνταξη με απλή γενική, κατ'αρχήν συχνότερα στα κυπριακά κείμενα, στα όποια και φαίνεται πάλι ότι οφείλεται σέ ιδιωματολισμό¹, αλλά και σέ ελάχιστα μη κυπριακά², στα όποια φαίνεται ότι οφείλεται σέ αρχαιστική έκδραση.

π ε ι σ μ α τ ι κ ῶ ς: νά βρεῖς τορνέσια, αγάπη μου, πεισματικῶς τῷ γέρῳ Κ Β' 204. Τό ἐκίρρημα ἐμφανίζεται μέ τήν αρχαιστική μόνο σύνταξη, μέ απλή γενική³. Δέν ἀπαντᾷ ἄλλωστε σέ ἄλλα κείμενα παρά μόνο στό Σουμμ., Παστ. φῖδ. (Βεν.) Δ' 1380 ("Πεισματικῶς τῆς κίβουλης τῆς μοῦρας τσ' ἀτυχῆς μου") μέ τήν ἴδια ἐκίσης αρχαιστική σύνταξη.

σύνταξη τοῦ "ἀνάμεσα" στα δημοτικά τραγούδια (βλ. παρακάτω). Ἐξάλλου δύο φορές στόν Ἑρωτόκριτο συναντοῦμε τό ἐκίρρημα μέ τήν πρόθεση "εἰς" καί γενική: "ὁμπρός εἰς τοῦ ρηγός" Ἑρωτόκρ. (Ξανθ.) Β' 481 καί "ὁμπρός εἰς τῶν ἀνθρώπων" Ἑρωτόκρ. (Ξανθ.) Β' 2084.

1. Π.χ. "ὁμπρός τοῦ κάπα" Μαχ. (Dawk.) § 216, "ἐμπρός τῆς αὐλῆς" Μαχ. (Dawk.) § 323, "ὁμπρός τοῦ ρηγός" Μαχ. (Dawk.) § 691, "ὁμπρός τοῦ ρέ Τζάκ" Μαχ. (Dawk.) § 611, "ὁμπρός τῆς πόρτας" Μαχ. (Dawk.) § 329, "ὁμπρός τοῦ σκιτζίου του" Ἀσσίζ. (Σάθας) 271¹⁸, "ὁμπρός τοῦ σουλτάνου" Βουστρών. (Σάθας) 442, "ὁμπρός τῆς ρήγαυνας" Βουστρών. (Σάθας) 438.
2. "ἐμπρός τῶν ὀμματιῶν σου" Ἀλ. Κων/κ. (Legr.) 92, "νά ἔλθωσιν ὁμπρός τοῦ βασιλέως" Διήγ. Βελ. (Cant.) Γ' 156, "ὡς ῥάχνη ἐπεφάνησαν ἐμπρός Ἰσμηλῶν" Παρασκόνδουλος, Μάχη Βάρνας C 78 (χαρακτηριστικό γιὰ τό χωρίο αὐτό εἶναι ὅτι ἡ δημοτικότερη παραλλαγή του ἔχει ἀντίστοιχα σύνταξη τοῦ ἐκίρρηματος μέ απλή αἰτιατική, βλ. σημ. 2 σ. 270), καθώς καί τὰ κρητικά: "Τοῦτο ἀπελογήθησαν ὁμπρός τοῦ γενεράλε" Τζάνε, Κρητ. πδλ. (Ξηρ.) 416²¹, "καί κού ἔλεν ἐκείνονά ὁλῶν ὁμπρός νά σώσει" Φορτου. (Ξανθ.) Β' 287.
3. Ἡ προσωπική ἀντωνυμία "τους" στό Κ Ε' 311 ("πεισματικῶς τους") σέ θέση γενικής.

τ ρ ι γ ύ ρ ο υ: κί'ἀπομένους (ένν.τά μαλλιά) μέ τέχνη
σοθεμένα / τριγύρου τοῦ κουτέλου τως . Καί προκειμέ-
νου γιά τό ἐπίρρημα αὐτό ἡ δημοτική σύνταξη εἶναι μέ ἐμ-
πρόθετο προσδιορισμό ("ἀπό"ταίτιατική ἢ "εἰς"ταίτιατική)
καί σήμερα, ἀλλά καί στά δημώδη κείμενα τῆς ἐποχῆς¹, καί
μάλιστα δέν εἶναι ἄγνωστη καί στό Χορτάτση (Ε Δ'741:"Τρι-
γύρου στά τειχιά").

Ὡστόσο μερικές φορές στά κείμενα αὐτά ἀπαντᾷ καί ἡ
λογιότερη σύνταξη μέ ἀπλή γενική, π.χ. "τριγύρου τοῦ θεῦ -
κοῦ θρόνου" Μορεζίν., Κλίνη Σολ. (Κακ.) 406, "τριγύρου τοῦ
φρουντζάτου" Καλλίμ. (Κριαρ.) 1870, "γύρου τριγύρου τῶν τει-
χῶν" Τζάνε, Κρητ. πόλ. (Ξηρ.) 167²⁹, "τριγύρο τῆς καρδιάς" Ἐ-
ρωτόκρ. (Ξανθ.) Ε'30, ἐπίσης στό Μαχαιρά, ὅπου ὁμως ἐνδέχε-
ται καί σ'αὐτήν τήν περίπτωση νά πρόκειται γιά ἰδιωματι-
σμό².

Ἐξάλλου καί στά συνώνυμα ἐπιρρήματα "τριγύροθεν"
καί "γύροθεν" συναντοῦμε σέ μερικά χωρία³ ἀνάλογη σύντα-
ξη μέ ἀπλή γενική, πού ὀφείλεται ἐπίσης σέ λόγια ἐκδόρα-
ση.

1. Π.χ. "τριγύρου ἀπό τήν βρύσην" Ch. por. (Pern.) 503, "τρι-
γύρου ἀπό τά δάση" Σουμμ., Παστ. φύδ. (Βεν.) Δ'271, "τρι-
γύρου στήν καρδιά μου" Θυσία (Μέγας²) 1086.
2. Π.χ. "τριγύρου τῆς μύα(ς) σκάλας" Μαχ. (Dawk.) § 476,
"τριγύρου τῆς χώρας" Μαχ. (Dawk.) § 65, "τριγύρου τοῦ
πύργου" Μαχ. (Dawk.) § 678.
3. Π.χ. "τριγύροθεν τῆς τέντας" Παρασπόνδουλος, Μάχη Βάρ-
νας C 310, "τριγύροθεν τῆς κλίνης" Ἀχιλλ. (Haag) 1301,
"γύροθεν τοῦ πατριαρχείου" Ἰστ. πατρ. (ἔκδ. Βόννης)
81²¹, "τό γύροθεν τοῦ κάστρου" Χρον. Μορ. (Καλ.) Η 8798.

Ἄ ν τ ῦ. Σέ ἓνα χωρίο τοῦ Χορτάτση ἀπαντᾷ
6. Προθέσεις ἡ πρόθεση "ἀντί" (στόν τύπο "ἀντίς") μέ γενν-
κή, στή σημασία τῆς ἀντικατάστασης, τῆς ἀν-
ταλλαγῆς:

Δέ θέλεις ἔμκει, κᾶτεχε, μ' ἀντίς τοῦ Παραδεύσου
κόλαση κλήσια ὀγιά σέ θέλει ἔχει τό κορμί σου

Κ Ε' 19

Ἡ σημασία βέβαια εἶναι ἡ πρωταρχική, τόσο στά δημώ-
δη κείμενα τῆς ἐποχῆς ὅσο καί σήμερα¹, ἡ δημοτική σύνταξη
ὅμως τῆς πρόθεσης σ' αὐτήν τήν σημασία εἶναι μέ αἰτιατική
ἀπλή ἢ μέ τήν πρόθεση "γιά" καί αἰτιατική. Ἡ σύνταξη αὐ-
τή ὅχι μόνο σήμερα στήν κοινή νεοελληνική καί στά ἰδιώ-
ματα εἶναι κοινή², ἀλλά καί στά δημώδη κείμενα τῆς ἐποχῆς
ἐκεῖνης εἶναι πολύ συχνή³, δέν εἶναι ἄγνωστη μάλιστα καί
στόν ἴδιο τό Χορτάτση⁴.

Ὅσο γιά τή σύνταξη τῆς πρόθεσης μέ γενική, πού εἶ-
ναι ἤδη ἀρχαία, παρουσιάζεται ἀσύγκριτα σπανιότερη στά
δημώδη μεσαιωνικά κείμενα σ' αὐτή τή σημασία⁵. Σήμερα ἄλ-
λωστε στή γνήσια κοινή δημοτική δέν λέγεται παρά μόνο
σπάνια⁶. Σπάνια ἐξέλλου εἶναι καί στά ἰδιώματα⁷. Τά στοι-

1. Κριαρ., Λεξ., λ. "ἀντί" 1.

2. ΙΑ, λ. "ἀντί" Α1 (β) καί Α1 (δ).

3. Κριαρ., Λεξ. δ. π.

4. Βλ. π. χ. Π Δ' 246: "ἀντίς χαρᾶ π' ἀνύμενα πολλήν ἐπήρα πρό-
κα".

5. Βλ. π. χ. Κριαρ., Λεξ. δ. π., ὅπου παραθέτονται μέ αὐτή τή
σύνταξη δύο χωρία ἀπό κυπριακά κείμενα, ἓνα ἀπό τίς Ἀσ-
σίζες καί ἓνα ἀπό τό Μαχαλεῶ.

6. Ἀπό ἐκδόραση τῆς καθαρεύουσας καί σέ μερικές ἀποκρυ-
σταλλωμένες ἐκφράσεις, ὅπως π. χ. "ἄλλα ἀντ' ἄλλων" (Βλ. Τζαφ-
τζαν., Νεοελλ. σύντ. Α' σ. 182-183). Τό ΙΑ σημειώνει (δ. π.) τή
σύνταξη αὐτή ὡς κοινή, ἀλλά στό πρῶτο παράδειγμα ("ἀντί
τοῦ δεύνα ἦρθε ὁ δεύνας") φαίνεται ἡ ἐκδόραση τῆς καθα-
ρεύουσας, ἐνῶ τά ὑπόλοιπα προέρχονται ἀπό τή λογοτεχνία.

7. Τό ΙΑ (δ. π.) ἀναφέρει μόνο τό κοντινικό ἰδιώμα καί μερι-
κές ἀποκρυσταλλωμένες ἐκφράσεις ἀπό ἄλλα ἰδιώματα.

χεῖτα αὐτά, νομίζω, μᾶς πείθουν ὅτι ἡ σύνταξη αὐτή εἶναι ἀρχαῖστική.

Δύχως. Ἡ πρόσθεση "δύχως" ὅπως καὶ σήμερα στήν κοινή, ἔτσι καὶ στὰ κείμενα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης συντάσσεται κατ' ἀρχὴν μέ αἰτιατική¹. Τὴν ἔδωα σύνταξη συναντοῦμε ἐπίσης καὶ στό χορτάση², ἀλλά παράλληλα καὶ τῇ σύνταξη μέ γενική: δύχως τῇ Ε Α' 486, δύχως τῶν ἀμματιῶ μου Ε Β' 336, δύχως σου Ε 'Ιντ. β' 74, Ε Ε' 575, πού ὅπωςδήποτε, νομίζω, πρέπει νά θεωρηθεῖ ἀρχαῖστική στό χορτάση, ὅπως καὶ σέ ὅσα ἄλλα δημῶδη κείμενα τῇ συναντοῦμε³, γιὰτί καὶ ἡ συχνότητα

1. Καὶ στὰ κρητικά, π.χ. "δύχως ἄλλο" Ἑρωτόκρ. (Ξανθ.) Α' 903, "δύχως βάρος" Ἑρωτόκρ. (Ξανθ.) Α' 1817, "δύχως ἐμυλίσ" Ἑρωτόκρ. (Ξανθ.) Α' 1994, "δύχως ζωνάρην" Σαχλ., Ἀφήγ. (Παπαδημ.) 737, "δύχως καλόν κανύσκι" Σαχλ., Ἀφήγ. (Παπαδημ.) 360, "δύχως κρυάδα" Φαλιέρ., Ἰστ. (ν. Gem.) 106, "δύχως τόν ὀρισμόν της" Φαλιέρ., Ἰστ. (ν. Gem.) 448, "μέ δύχως πλερωμή" Βοσκοπ. ('Αλεξ. Στ.) 70, "δύχως καημό καὶ κρίση" Φουρτου. (Ξανθ.) Γ' 426, "δύχως καιρό" Φορτου. (Ξανθ.) Ἰντ. δ' 61, "δύχως τῇ θυσίᾳ" Θυσία (Μέγας²) 982 κλπ. καὶ στὰ μὴ κρητικά, π.χ. "μέ δύχως πνέμα" Σταυριν. (Legr.) 648, "μέ δύχως ὀμιλίες" Ἰστ. Βλαχ. (Legr.) 1752, "δύχως τέκνον" Ἀσσίζ. (Σάθας) 171⁷, "δύχως κανέναν πόλεμον" Ἀσσίζ. (Σάθας) 102²⁵, "δύχως αὐλήν" Ἀσσίζ. (Σάθας) 161⁴, "δύχως ἐλεμοσύνην" Θρ. Κύπρ. (Ν. Κιτίου) 660, "δύχως τοὺς πύργους" Μαχ. (Dawk.) 36228 κλπ.
2. Π.χ. "δύχως κόπο" Ε Β' 470, "Πουτάννα δύχως πονηριά, δύχως ὀνύχια ἡ γάτα, / ρουφιάννα δύχως ψόματα..." Κ Α' 219-220.
3. Π.χ. "δύχως μου μένα" Ἑρωτόκρ. (Ξανθ.) Α' 1342, "δύχως του" Ἑρωτόκρ. (Ξανθ.) Α' 76, Α' 1323, "δύχως σου" Ἑρωτόκρ. (Ξανθ.) Γ' 1364, "δύχως του" Θυσία (Μέγας²) 190, "δύχως σου" Θυσία (Μέγας²) 384, "δύχως σου" Ἰντ. κρ. θεάτρ. (Μανούσ.) Γ' 36, "δύχως τως" Ροδολ. (Βεν.) Ε' 422, "δύχως σου" Τζάνε, Κρητ. πόλ. (Ξηρ.) 230⁵, Φορτου. (Ξανθ.) Ἰντ. δ' 180, "δύχως γυναικός" Διακρούσης (Ξηρ.) 1151⁴, "δύχως θεοῦ θελήματος" Σπαν. (Hanna) Ο 162, "δύχως τινός ἐρεῦνας" Προδρ. (Hess.-Pern.) II Η 70, "δύχως τινός ἀνδγης" Λύβ. (Lamb.) Esc. 3253, Φλώρ. (Κριαρ.) 314, κλπ.

της σύνταξης αυτής στα παραπάνω κείμενα δεν είναι τόσο μεγάλη όσο η συχνότητα της δημοτικής σύνταξης με αίτια-
τική, που είναι άλλωστε η μόνη που επικράτησε ως σήμε-
ρα¹.

Ε ί σ. Σέ δύο χωρία της Έρωφύλης ή πρόθεση "είς"
δηλώνει σκοπό:

κί' οὐδένα ν εἰσέ φέγω σι λόγο ποτέ νά ποῦσι

Ε 'Αφ. 20

δέ συντυχαίνεις δυό μικρά λόγια 'ς παρηγοριά μου;

Ε Ε' 462

Σήμερα στη δημοτική ή αντίστοιχη διατύπωση θά ήταν
"για νά" + ρήμα ή "για" καί ουσιαστικό. Τό ίδιο ισχύει
έπίσης καί για τά δημώδη κείμενα της έποχής². Βέβαια ή
πρόθεση αυτή έχει καί στα κείμενα αυτά μερικές φορές τήν
ίδια χρήση, αλλά καί σ' αυτά, πιστεύω, όφείλεται σέ λόγια
έκδόραση· άλλωστε, όσο ξέρω, δεν τή συναντοῦμε σέ κρητικά
κείμενα καί τά κείμενα στα όποια τή συναντοῦμε δεν έχουν
άμιγρή δημοτική γλώσσα³. 'Αξίζει επίσης νά σημειωθεί ότι ή
πρόθεση "είς" μέ αίτιατική καί στα άρχαία έλληνικά
χρησιμοποιείται ανάλογα για νά δηλώσει τό σκοπό⁴. 'Εδῶ θυ-

1. 'Όσο στο κυριακό ιδίωμα διασώθηκε ή σύνταξη τοῦ
"όύτως" μέ γενική, όπως αναφέρει ό Σ. Μενάρδος, 'Η γενική
κατά Κυπρίους ('Αθηνά 8, 1895, σ. 449), αλλά στα καλιότερα
δημώδη κυριακά κείμενα, π. χ. στίς 'Ασούζες καί στο Μα -
χαίρα συναντοῦμε καί τή σύνταξη μέ αίτιατική (βλ. καί
σημ. 1 σ. 274).

2. Κριαρ., Λεξ., λ. "όύς".

3. Βλ. Κριαρ., Λεξ., λ. "είς" 8, όπου παραθέτονται ανάλογα πα-
ραθέματα: "νοῦν καί πόθον καί σπουδήν είχε εἰς ὠφέλειά
μου" Λέμπον. (Legr.), "μιά κόρη πού 'λεγε κί' ἤφερνε εἰς
μαρτυρίαν της" Σουμμ., Παστ. φέδ. (Βεν.) Ε' (183), αλλά καί
τά άλλα παραθέματα από τό Διγενή καί τό Χρονικό τοῦ Μο-
ρέως μαρτυροῦν λόγια έκδόραση.

4. L-S, λ. "είς" V2.

μύζει λόγιες εκφράσεις όπως "είς παρηγορίαν" κλπ.

Με τ ά: 'Η πρόθεση μετά στη σημασία "μαζί" συντάσσεται κανονικά στο κρητικό ιδίωμα, αλλά και σε άλλα ιδιώματα¹ με αίτιατική. Τη σύνταξη αυτή τη συναντούμε τόσο στον Κορνάρο² όσο και στο Χορτάτση³.

Ωστόσο εκτός από τη σύνταξη αυτή άπαντα επίσης στο Χορτάτση και ή σύνταξη της πρόθεσης με γενική με την ίδια σημασία (μόνο στο Ε 'Ιντ.α'6 έχουμε την, κοντινή βέβαια, σημασία "μεταξύ"). Έτσι έχουμε:

Κι' έτσι μετά μου σήμερα κι' έσύ παρηγορήσου

Π Α'151

Γιά τοῦτο, άνέν και πεθυμῶ κι' έγώ φτωχός μετά σου
συρμένος εκ τά κάλλη σου κι' άπού την όμορφιά σου,
νά σμύξω, ν' άνακατωθῶ...

Π Β'311

Πάγω κι' έγώ νά τήνε βρῶ, μά έλα κι' έσύ μετά μου

Π Β'595⁴

'Η σύνταξη αυτή χαρακτηρίζεται από τον εκδότη της Πανώριας Ε.Κριαρά αρχαϊστική⁵. 'Ο ίδιος χαρακτηρίζει επίσης συντακτικό αρχαϊσμό τό "μετά σπουδής" στον Πικατόρο.⁶ Πράγματι τό "μετά σπουδής" είναι μιá αὐτούσια λόγια εκ -

1. Π.χ. στο κυπριακό (Ν.Κονομής, Κρ.Χρ. 7, 1953, σ.155).

2. Βλ. Έρωτόκρ., έκδ. Ξανθουδύδη, γλωσσ.

3. Βλ. π.χ. Πανώρια γλωσσ.

4. Στο Ε 'Ιντ.α'6 συναντούμε επίσης: "...στη μάχ' εκείνη / τή φοβερή, που μετά μάς και τῷ θεῶν έγίνη". 'Η περὶ - πτωση θά ήταν ή ίδια (μέ τό "μάς" σε θέση γενικής), αλλά, σωστά νομίζω, όστ. Άλεξίου, Έλληνικά 22, 1969, σ. 441, διορθώνει τό "τῷ θεῶν" σε "τό θεόν"· έτσι ή σύνταξη τοῦ "μετά" γίνεται δημοτική (μέ αίτιατική).

5. Πανώρ., έκδ. Κριαρά, σ.27.

6. ΕΜΑ 2, 1940, σ.31.

φραση πού δανείζεται ὁ ποιητής ἀπὸ τῆ λόγια γλῶσσα· ἀλλὰ καὶ τὰ "μετὰ μου", "μετὰ σου" κλπ. τοῦ Χορτάτση θυμίζουν τὰ λόγια "μετ' ἐμοῦ", "μετὰ σοῦ" κλπ., ὅπως δὴ ποτε δηλαδὴ πρόκειται γιὰ ἀρχαϊσμό, ἀφοῦ ἄλλωστε οὔτε σήμερα λέγονται στὸ κρητικὸ ἰδίωμα οὔτε καὶ στὰ δημώδη κρητικὰ κείμενα τῆς ἐποχῆς εἶναι συχνά¹.

Ὅσο γιὰ τὴν ἔκφραση μετὰ χαρῆς πού ἀπαντᾷ στὸ Χορτάτση², ὅπως καὶ στὸν Ἑρωτόκριτο³ καὶ σὲ ἄλλα κείμενα τῆς ἐποχῆς⁴ καὶ πού λέγεται καὶ σήμερα νομίζω ὅτι εἶναι ἀπολιθωμένος ἀρχαϊσμός καὶ ἔχει γίνεи ἤδη δημοτικὴ τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη.

Π α ρ α . Ὁ ἐμπρόθετος προσδιορισμὸς παρὰ φύσης στὸ

1. Π.χ. στὰ ἐξῆς: μετὰ μου Βουστρών. (Σάθας) 512, Φορτουν. (Ξανθ.) Ε' 280, Λίβ. (Wagn.) 2886, μετὰ σου Ἀλφ. (Κακ.) 1018, Θυσία (Μέγας²) 15, Ἀχέλης (Perr.) 1324, Φυσιολ. (Legr.) 899, Ἀχιλλ. (Hess.) L 846, Σκλέντζα, Πολήμ. (Κακ.) Α' 209, Ἀπόκοκ. (Ἀλεξ. Στ.) 485 (μετ' ἔσου), μετὰ του Βουστρών. (Σάθας) 488, 424, 432, Ἀσσίζ. (Σάθας) 163¹⁶, Φαλιέρ., Ρύμ. (Ζώρ.) 182, Μαχ. (Dawk.) Β 206, 318, Δαρκές, Προσκυν. 76, μετὰ τῆς Ἀσσίζ. (Σάθας) 22, Βέλθ. (Κριαρ.) 1001. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι πολλὰ ἀπὸ τὰ παραπάνω χωρία ἀρχαΐζουν, καθὼς καὶ ὅτι πολλὰ (τὰ περισσότερα δὲν ἀναφέρθηκαν) εἶναι κυπριακά· σ' αὐτὰ τὰ τελευταῖα πρόκειται γιὰ ἰδιωματισμό. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Σ. Μενάρδος, Ἡ γενικὴ κατὰ Κυπρίους (Ἀθηνᾶ 8, 1895, σ. 449), σήμερα στὸ κυπριακὸ ἰδίωμα ἡ πρόθεση στὸν τύπο "μετὰ" συντάσσεται μὲ γενικὴ μόνον κυρίων ὀνομάτων καὶ προσωπικῶν ἀντωνυμιῶν.
2. Π Α' 288, 429, Π Γ' 17, 294, Ε Ἀφ. 18, Ε Β' 287, Κ Γ' 328, Κ Ε' 501 δὲς.
3. Βλ. Ἑρωτόκρ., ἐκδ. Ξανθοῦδύδη, Γλωσσ. (λ. "μέ").
4. Π.χ. Θησιός (Foll.) I 12, 77, 128, Στάθης (Martini) Β' 67, Ἰστ. Βλαχ. (Legr.) 241²⁹⁸. Φυσικά γνήσιος ἀρχαϊσμός εἶναι τὸ "μετὰ χαρῆς μεγάλης" στὸ Χρον. Μορ. (Καλ.) Η 2262. Ἀνάλογη ἀπολιθωμένη ἔκφραση εἶναι τὸ "μετὰ βίας" πού τὸ συναντοῦμε στὰ: Ρύμ. Βελ. (Wagn.) 821, Λίβ. (Lamb.) Sc. 679, Διγ. (Καλ.) Α 2648, Παλαμήδ. Βοηθ. (Legr.) 137 ("μετὰ βιᾶς").

Π Ε'386 ὁπωσδήποτε εἶναι ἰδιότροπος καί, ὅσο ξέρω, δέν ἀπαντᾷ ἄλλοῦ παρά μόνο στίς 'Ασσύζες (σ.227: "ἕναν ἄνθρωπον ὁπού πέφτει μετά της παρά φύσης").

... ὦ κρυά νερά τῆς βρύσης,
κουλάκια μου γλυκόλαλα κι' ὁμορφα παρά φύσης

Π Ε'386

Ὁ Ε.Κριαρᾶς¹ τό παραβάλλει πρὸς τό "παρά γνώμης" τοῦ συναντᾷ σέ ἕνα βραχύ χρονικό². Γενικά ὁ ἐμπρόθετος αὐτός προσδιορισμός θυμίζει τόν λόγιο "παρά φύσιν", τοῦ τόν συναντοῦμε σπάνια στά δημώδη κείμενα τῆς ἐποχῆς καί μόνο σέ ἀρχαίζοντα χωρία³. Ὁπωσδήποτε δηλαδή, νομίζω, ἡ προέλευσή του εἶναι λόγια, γι' αὐτό καί εἶναι τόσο σπάνιος.

Ὅσο γιά τή γενική "φύσης" ὁ Ε.Κριαρᾶς (δ.κ.) δέχεται ὅτι πῆρε ἡ ὅλη ἔκφραση τό τελικό -ς ἀπό ἀναλογία πρὸς ἄλλα ἐπιρρήματα τοῦ λήγουν σέ -ς, δέν νομίζω ὁμως ὅτι ἡ ἐξήγηση αὐτή εἶναι πιθανή, γιά τοὺς ἐξῆς λόγους: ὁ ἐμπρόθετος αὐτός προσδιορισμός εἶναι, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, πολύ σπάνιος στά δημώδη κείμενα τῆς ἐποχῆς, δέν ἦταν δηλαδή μιὰ κοινή ἔκφραση τοῦ ἐπαναλαμβανόταν συχνά, ὅποτε καί ἂν μπορούσε νά ἔλθει σέ σύγχυση μέ τὰ δημοτικά ἐπιρρήματα.

1. Ἔκδ. Πανώριος σ.208.

2. Πρόκειται γιά τό "Chronikon breve de Graecorum imperatoribus, ab anno 1341 ad annum 1453 e codice Vaticano graeco 162", τοῦ ἐκδίδουν οἱ Raymundus-J.Loenertz O.P. (ΕΕΒΕ 28, 1958, 204-215). Τό "παρά γνώμης" στή σ.213.

3. Π.χ. στόν Καλλύμ. (Κριαρ.) 218: "...καί παρά φύσιν πρᾶγμα" καί αὐτ. 1553: "...ἐφάνησαν πράγματα παρά φύσιν". Ἐπίσης στή Γαδ. διήγ. (Wagn.) 255 συναντοῦμε τόν ἐμπρόθετο προσδιορισμό "παρά τήν φύση": "ἀβγά ἐγέννα δύνκροκα, χοντρά παρά τήν φύση".

Ἀντίθετα, πιστεύω ὅτι ὁ Χορτάτης, ὅταν τὸν χρησιμοποίησε, εἶχε ἐκύγνωση ὅτι χρησιμοποιοῦν τὸ λόγιον "παρά φύσιν"¹. Πιστεύω γὰρ αὐτό ὅτι ἡ γενικὴ "φύσις" μπορεῖ πολὺ εὐκόλως νὰ ἐξηγηθεῖ μὲ τὴν ὁμολοκαταληξία, ἐνῶ τὸ "παρὰ γνώμης" τοῦ βραχείου χρονικοῦ ἀπὸ τὴν ἐξάρτηση τῶν γενικῶν καὶ ἀκολουθοῦν².

Π ρ ό ς. Ἡ πρόθεσις πρὸς ἀναμφισβήτητα σέ ὁρισμένες της σημασίες εἶναι δημοτικὴ. Οἱ σημασίες αὐτές εἶναι κατ'ἀρχὴν ἡ σημασία τῆς κατεύθυνσης, καὶ καὶ σήμερον εἶναι πολὺ κοινὴ στὴ δημοτικὴ³ καὶ τὴν ἔχει καὶ ὁ Χορτάτης⁴,

1. Ἡ "παρὰ" μὲ ἀιτιατικὴν στὴν σημασίαν "κατὰ παράβασιν, κατ'ἐξαίρεσιν" ἀπαντᾷ μερικὲς φορές σὶ παλιότερα δημῶδη κείμενα, ἀλλὰ μόνο σέ ἀρχαῖζοντα χωρία καὶ συνήθως σέ ἀποκρυσταλλωμένες ἐκφράσεις, ὅπως π.χ. "παρ'ἐλπίδα" σὶ ἐξῆς: "καὶ παρ'ἐλπίδα σήμερον ἐπήδησα καὶ ἀνέβην" Ἀιβ. (Μαυρ.) Ρ 1725, "καὶ ἐμὲ δλεφύλαξεν ἀβλαβῆ παρ'ἐλπίδα" Διγ. (Μαντ.) Gr. VI 693, "ὥς παρὰ γνώμην τὴν ἐμὴν φονεύσαντας τὸν ἄνδρα" Βίος Ἀλ. (Wagn.) 4019. Ἡ ἴδια πρόθεσις δὲν ἀπαντᾷ μὲ γενικὴν στὴν σημασίαν αὐτήν, ὅσο ξέρω, ἐκτός ἀπὸ τῆς δύο ἐξαιρέσεις καὶ ἀναφέρθηκαν ("παρὰ φύσις" καὶ "παρὰ γνώμης") καὶ στὴν ἔκφρασι "παρὰ λόγου" σὶ Χρονικὸ τοῦ Μορέως: "νὰ μὲ ὀνειδίζεις ἄσκημα, ἀδύκως, παρὰ λόγου" Χρον. Μορ. (Καλ.) Η 4175. Ἐξάλλου μὲ φερρὸν σὶ τὸν Ἑρμονιακόν, καὶ, ὅπως εἶναι γνωστόν, ἔχει ἐντελῶς ἰδιότροπὴ γλῶσσα, συναντοῦμε ἀνάλογον σύνταξιν τῆς πρόθεσις μὲ γενικὴν, ἀλλὰ μὲ προηγούμενην τὴν πρόθεσιν ἐκ: "καὶ ἀπαντήθησαν ἐκ παρ'ἐλπίδος" Ἑρμον. (Legr.) Ξ μετὰ στ. 126 h. Αὕτη ἡ περὶ ἐργὴ σύνταξις ὀφείλεται σέ συμφορὴν τῆς ἔννοιας τῆς αἰτίας (ἐκ) καὶ τῆς παράβασιν (παρὰ).
2. "παρὰ γνώμης τῆς μητρὸς καὶ τοῦ βασιλέως" (ΕΕΒΣ ὁ.π. σ. 213).
3. Βλ. π.χ. Τζιόρτζαν., Νεοελλ. σύντ. Α' σ. 208 κέ.
4. Σὶ ἐξῆς χωρία: Ε Ε' 530, Κ Γ' 183, Κ Δ' 29, Κ Δ' 64, Κ Ε' 161, Κ Ε' 237, Κ Ε' 351, Κ Ε' 357 καὶ σὶ Ε Ε' 534 (κατεύθυνσις -τόπος).

ἀλλά καὶ ἄλλα δημῶδη κείμενα τῆς ἐποχῆς, ὅπως ὁ Ἑρωτόκρυτος¹.

Φυσικά ἡ πρόθεσις αὐτὴ ἐκτός ἀπὸ τὴν παραπάνω πρωταρχικὴ σημασία ἔχει καὶ μερικές ἄλλες δημοτικὲς σήμερα, ὅπως τῆς προσέγγισης, τοῦ σκοποῦ, τῆς ἀναφορᾶς, τῆς ἐχθρικῆς διὰ-θεσης, τῆς διανομῆς κλπ.² Τέτοιες σημασίες θεωρήθηκαν δημοτικὲς ἐπίσης σὲ κείμενα ὅπως ὁ Ἑρωτόκρυτος³.

Στὸ Χορτάτση ἐκτός ἀπὸ τὴ δημοτικὴ σημασία τῆς κατεύθυνσης ἀπαντᾷ καὶ μιὰ ἄλλη ποὺ βρίσκεται, νομίζω, κοντὰ στὴν προηγούμενη, ἀλλὰ καὶ κοντὰ στὴ σημασία τῆς ἀναφορᾶς, καὶ χαρακτηρίστηκε ἀρχαῖστικὴ ἀπὸ τὸν Ε.Κριαρᾶ στὴν Πανῶρια⁴. Τὴ συναντοῦμε στὰ ἐξῆς χωρία:

...μπορεῖ νὰ τοῦ ἀπαλύνει

ἡ γιῶρεξη καὶ πρὸς ἐσέ νὰ κάμει ἐλεημοσύνη

Π Α'142

νὰ τοῦ μιλήσεις πρὸς ἐμᾶς νὰ κάμ' ἐλεημοσύνη

Π Δ'196

Ὅπως δὴ ποτε ἡ σημασία αὐτὴ θυμίζει ἀνάλογη ἀρχαία σημασία τῆς πρόθεσης⁵. Βέβαια ἡ ὕπαρξις συγγενικῆς σημασίας

1. Π.χ. στὰ Γ'1489, Δ'370, Δ'1106, Ε'338.

2. Βλ. Τζάρτζανο δ.π.σ.209. Ἀνάλογες χρήσεις λέγονται βέβαια καὶ σήμερα στὴν Κρήτη (Ἑρωτόκρ., Ξανθ., Γλωσσ., λ. "πρὸς").

3. Ε.Κριαρᾶς, ΕΜΑ 1, 1939, σ.42, ὅπου ὁμῶς τὴ σημασία τῆς διανομῆς (Ἑρωτόκρ. Β'2187: "σήμερο νὰ μᾶς ἤβανεν ἕναν πρὸς ἕνα χώρια) δέν τὴ θεωρεῖ δημοτικὴ. Βλ. καὶ Κριαρᾶ, Ἀρχ. γλωσσ.στ. Ἑρωτόκρ.σ.274. Ἐπίσης τὴ σημασία τῆς κατεύθυνσης μέ ἐχθρικὴ ἢ φιλικὴ διὰθεση τὴ χαρακτηρίζει δημοτικὴ καὶ ὁ Στ. Ἀλεξίου στὴ Βοσκοπούλα (ἐκδ. Βοσκοπ.σ. 33) καὶ ὁ Ε.Κριαρᾶς (Κριαρᾶ, Ἀρχ. γλωσσ.στ. Ἑρωτόκρ.δ.π.), μολονότι, ὅπως σημειώνει, αὐτές οἱ χρήσεις συνδέονται στενὰ μέ ἀνάλογες ἀρχαῖες.

4. Πανῶρ., Εἰσαγ.σ.27.

5. L-S, λ' "πρὸς" C6a, b, καὶ μάλιστα τὰ ἀρχαῖα χωρία: "ἀγαθός

καί στά ἀρχαῖα δέν μᾶς ἀναγκάζει νά δεχθοῦμε ὡς λόγια καί τή δική μας, ἀφοῦ ἄλλωστε καί ὀρισμένες δημοτικές, ὅπως τῆς κατεύθυνσης καί τῆς ἐχθρικής διαθέσεως εἶναι καί ἀρχαῖες.

Ἡ σχετική ὅχι συχνή ὅμως ἐμφάνιση τῆς σημασίας αὐτῆς στά δημοτικά κείμενα τῆς ἐποχῆς¹ καθὼς καί ἡ ἀκουσία της ἀπό τή σημερινή δημοτική γλώσσα, νομίζω πῶς δέν μᾶς ἐπιτρέπουν νά ἀμφιβάλλουμε γι' αὐτό².

Ἐκίσης ἀρχαῖστική εἶναι καί ἡ χρήση τῆς πρόθεσης σέ προσφώνηση πρὶν ἀπὸ τὴν ἀφιέρωση τῆς Πανώριας καί τῆς Ἑρωφύλης:

γίγνεσθαι πρὸς τινα"θουκ.Ι 86, "καί εὐσεβῆς πρὸς τινας πέλειν"Αἰσχύλ., Ἰκέτ.340, ἐκίσης τό:"τὴν πρὸς τοὺς τε-τελευτηκότας εὐνοίαν ὑπάρχουσαν"Δημοσθ.18.314 (L-S, ὁ.π.). Ἐξάλλου γιὰ τὴν ἀνάλογη λόγια ἔκφραση"εὐμενέστα-τα πρὸς ἐμέ διετέθη" καί τή σχέση της μέ ἀρχαῖα χωρί-α βλ. Κόντο, Ἀθηνᾶ 2, 1890, σ.427κῆ. καί 434κῆ.

1. Ἀρχαῖσμός, νομίζω, πρέπει νά θεωρηθεῖ καί στὸν Ἑρωτόκριτο, ὅπου ἀπαντᾷ μερικές φορές ("καί πρὸς τὴ μοῖρα μά-νιζε καί πρὸς τό ριζικό ντου" Β'2269, "ἂν ἔχει μάχη πρὸς αὐτό" Α'2116, "βαραίνει πρὸς τό ριζικό"Α'1578, "τὸ ὀλκίδες, πού 'χα πρὸς ἐσέ" Γ'1230, "μὴ δείξουμε ποτέ μά-νιτα πρὸς ἐκεῖνη" Δ'37, "εἰς τόσ'ἀγάπη πρὸς αὐτό νά βρύ-σκει' ἡ κερὰ ντου" Ε'686, "τὴν ἀκονιᾶ, πού 'δειξε πρὸς ἐ-κεῖνη Ε'305). Ἐξάλλου τὴ χρήση αὐτὴ τὴ συναντοῦμε καί σέ μερικά ἄλλα ἀρχαῖζοντα χωρία κειμένων τῆς ἐποχῆς, π.χ. "νὰ σφάλλουν πρὸς τὸν θεόν"Χρον.Μορ.(Καλ.)Η 1256, "κὺ' ἐχόλιασεν πρὸς ἐκεῖνους"Χρον.Μορ.(Καλ.)Η 7083, "βοήθει-αν καί πρόβλεφην νά ποίωει πρὸς ἐκεῖνον"Χρον.Μορ.(Schmitt) Ρ 1551, "τοὺς πρὸς ἐσένα σφάλλοντας" Κομν., Ποίημα παλαιν. 323, "πάντα θυμωμένοι/ῆσανε πρὸς τὸν Λύμκονα"Λύμκον. (Legr.)286.
2. Στὴ θυσία τοῦ Ἀβραάμ ὁ ἐκδότης Γ.Μέγας ἐκσημαίνει καί μὴ ἄλλη ἀρχαῖστική χρήση στοῦ ἐξῆς χωρίου:"πρὸς τὰ πρῶτα βάσανα ἄλλα πάλι ('Ο Στ. Ἀλεξίου, Κρ.Χρ.9, 1955, σ.532, διορθώνει μέ πιθανότητα τὸ "πάλι" σέ "γλαμιά") μ' εὐρύηκα" (θυσία, Μέγας², σ.61). Ἐδῶ ἔχει ἡ πρόθεση τὴν ἔννοια τῆς προσθήκης, τοῦ ἐπιπλέον.

Πρός τόν ἐκλαμπρότατον καί εὐγενέστατον κύριο
Μαρκαντώνιο Βιάρο εἰς τὰ Χανιά

Π 'Αφ.Τύτλ.

Πρός τόν εὐγενέστατον καί ἐξοχώτατον κύριον
'Ιωάννην τόν Μούρμουρην ρήτορα ἀξιώτατον

Ε 'Αφ.Τύτλ.

ἀλλά, ὅπως εἶναι φανερό, ὁλόκληρη ἡ προσφώνηση (καί στά δύο
ἔργα) εἶναι γραμμένη σέ γλώσσα ἀρχαῖστική καί φαίνεται ὅ-
τι πρόκειται γιά ἀποκρυσταλλωμένη καθιερωμένη ἔκφραση. Ἡ
ἀντίστοιχη δημοτική θά ἦταν κανονικά μέ τήν πρόθεση εἰς
καί τό ἄρθρο, δηλαδή "στόν εὐγενέστατο" κλπ.

Μιά ἄλλη ἐξάλλου συγγενική χρήση πρὸς τήν παραπάνω
εἶναι ἡ χρήση τῆς πρόθεσης σέ προσφώνηση μέ ρῆμα ἢ περὶ -
φραση πού δηλώνει ὁμιλία, ὅπως:

ἀπό τὰ χεῦλή μου ἐμίλια δέ βγαίνει, λυγερή μου,
γιά τούτη μου τήν παιδωμή ποτέ μου πρὸς ἐσένα

Π Γ'643

... νά λέγει 'ς τέτοιον τρόπο
πρὸς τόν Πανάρετο ἄρχισε...

Ε Ε'67

Βέβαια δημοτικότερη θά ἦταν κι' ἐδῶ ἡ διατύπωση τῆς
προσφώνησης μέ τήν πρόθεση εἰς ("σ' ἐσένα", "στόν Πανάρε -
το"), ἀλλά νομίζω ὅτι κάποια τάση ἀρχαῖστική πάλι ὑπάρ -
χει, μᾶλλον γιά λόγους ποικιλίας τοῦ ὕφους, ἀλλά ὅχι τόσο
ἐντονos ἀρχαῖσμός, ὅπως στήν προηγούμενη περίπτωση τῶν ἀφι -
ερώσεων. Ὁ Ε. Κριαρᾶς¹ ἐκίσης θεωρεῖ ἀρχαῖστική στόν Ἑρωτόκρι -
το τή χρήση τῆς πρόθεσης σέ προσφώνηση (π.χ. "λέει πρὸς τή νένα"
'Ερωτόκρ. Ε'251, "καί πρὸς τό ρήγα λέει" 'Ερωτόκρ. Ε'114)²,

1. ΕΜΑ ὁ.κ.

2. Στόν Ἑρωτόκρ. (Ξανθ.) Δ'389 ἀπαντᾷ ἐκίσης: "πρὸς τό γο -
νὴν ἐμίλειε". Σέ προσφώνηση συναντοῦμε τήν πρόθεση καί

ἀλλὰ καὶ γενικότερα στή σημασία τῆς κατεύθυνσης μεταφορικῆς, ἰδίως μέ αἰτιατική προσώπου¹. Ἡ τελευταία αὕτη σημασία δέν διαφέρει πολὺ ἀπὸ τῆς σημασίας στὰ χωρία Π Α'142 καὶ Π Δ'196 τοῦ ἀναφέρθηκαν παραπάνω.

Ἐ ν α ν τ ι ω μ α τ ι κ ο ῦ. Ὅπως ἔχει ἤδη 7.Σύνδεσμοι παρατηρηθεῖ ἀπὸ τὸ Ν.Κοντοσόπουλο² ὁ γνήσιος κρητικὸς ἐναντιωματικὸς σύνδεσμος εἶναι "κι' ὅμως" στή θέση τοῦ "ἀλλὰ" τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς. Ὁ Στ. Ἀλεξίου ἐξέδρου θεωρεῖ, σωστὰ νομίζω, λόγιο τὸν ἐναντιωματικὸ σύνδεσμο "ἄν καί" στὰ κείμενα αὐτὰ ἀντὶ γὰρ τὸ γνήσιο δημοτικὸ κρητικὸ "καλὰ καί"³.

Στὸ χορτάτισμα ἀπὸ τοὺς δύο αὐτοὺς ἀρχαῖστικοὺς ἐναντιωματικοὺς συνδέσμους, "ἀλλὰ" καὶ "ἄν καί", συναντοῦμε μόνο τὸν πρῶτο στὰ ἐξῆς χωρία:

σέ ἄλλα δημῶδη κείμενα τῆς ἐποχῆς, ὅπως π.χ. στὸν Ἀπό - ποκ. (Ἀλεξ. Στ.) 227: "Κι' ἐκεῖνος πάλιν πρὸς ἐμέ" (ἐνν: λέγει) καὶ στή Βοσκοκ. (Ἀλεξ. Στ.) 257: "Καί πρὸς τὸν ἥλιον, ποὺ ἔχα πάντα θάρος, / κλαῖω μέ παρακόνεση καὶ βάρος: / Ἦ ἥλιε μου, ...".

1. Π.χ. στὰ χωρία τοῦ Ἑρωτοκρ. (Ξανθ.) Γ'1230, Δ'37, Ε'686 (Κριαρῆς δ.π.). Γὰρ τὰ χωρία αὐτὰ βλ. καὶ παραπάνω σημ. 1 σ.281.
2. Κρ.Χρ.22,1970, σ.264.
3. Κρ.Χρ. 6,1952,σ.414, ὅπου πραγματεύεται γὰρ τὴ γλώσσα τοῦ Ἑρωτοκρίτου, γράφει σχετικὰ: "...ἄγνωστοι εἰς τὴν γνησίαν δημοτικὴν ποίησιν εἶναι παρενθετικά φράσεις μετὰ τοῦ ἄν καί, ὡς: τοῦτ' ἡ ἀρχή, ἄν καί μικρὴ ἐμένα δέ μ' ἀρέσει" Α'753. Δημοτικώτερος εἶναι ὁ ἐναντιωματικὸς σύνδεσμος καλὰ καί."

Ὁ Χορτάτισμα χρησιμοποιεῖ ἀποκλειστικὰ τὸ καλὰ καί (βλ. π.χ. Πανώρ Γλωσσ., λ. "καλὰ").

Κι'άνέν καί γάλα οἱ ποταμοί δέν τρέχου ὥσά τῷ χρόνους
ταῖ παλαιούς ἐτρέχασι κι'ἐκ τῷ δεντρῷ ταῖ κλώνους
τά μέλια δέ στραγγίζουσι κι'οἱ πέτρες δέ μίλοῦσι,
ἀλλά οἱ γιάθρῳποι τσ'ἀρετές ταῖ παλαιές κρατοῦσι

Π Πρόλ. 58

Καλά κι'οἱ αἴγες χύνουσι τό γάλα, μ'ἀκλουθοῦσι·
καί οἱ φοράδες νά γλακοῦ καί νά τσινοβολοῦσι,
ἀλλά μερώνονται ζιμιό πλιά παρά προβατίνες·

Π Β' 7

Δέν ξεύρεις πόσες παιδωμές ἔχουσι ἀπ'ἀγαποῦσι·
ἀλλά μισοῦ τό θάνατο καί πεθυμοῦ νά ζιοῦσι

Π Β' 562

Καλέ δέν εἶσαι τόσα γρέ. Δέ μέ περνᾷς ποτέ σου
τρεῖς χρόνους. Ἀλλά δείχνει σου κι'ἀπού τήν κορκατέ
σου

Π Γ' 298

Σέ ὅλα τά παραπάνω χωρία τό "ἀλλά" θά μπορούσε νά
ἀντικατασταθεῖ πολὺ καλὰ μέ τό "κι' ὅμως".

Τό σύνδεσμο "ἀλλά" τόν συναντοῦμε βέβαια καί σέ ἄλ-
λα δημῳδῆ κρητικὰ κείμενα τῆς ἐποχῆς¹. Πάντως εἶναι χα-
ρακτηριστικό ὅτι στόν Ἑρωτόκριτο δέν ἀπαντᾷ, παρὰ μό-
νο στό Α 1647 καί μόνο στίς ἐκδόσεις τοῦ 1713 καί τοῦ
1737².

1. Π.χ. στό Συναξ. Γαδ. 23, Γαδ. διήγ. 65, Ἀπόκοκ. 162 (βλ.
Κριαρ., Λεξ., λ. "ἀλλά"), ἀσφαλῶς καί ἄλλοι.

2. Ἑρωτόκρ. (ἔκδ. Ξανθοῦδότη) γλωσσ., λ. "ἀλλά".

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Σ Υ Μ Π Ε Ρ Α Σ Μ Α Τ Α

ΛΕΞΙΛΟΓΙΚΑ

Όπως βλέπουμε, στην κατηγορία 1 (λόγες λέξεις άγνωστες στο κρητικό ιδίωμα) οι λέξεις στο σύνολό τους σχεδόν έχουν άμεση ελληνική προέλευση¹, με εξαίρεση μόνο τής λέξεις "άποστάτα(ς)", "δράμα" (κλθ.), "έγλογή", "μονάρχας", "όχτάστιχος", "κυράμιδα" που κι αυτές είναι ελληνικές, αλλά προέρχονται από τα ιταλικά και έμφανίζονται με μορφή εξιταλισμένη ή άπαντοδν στα ιταλικά πρότυπα. Από αυτές τής τελευταίες οι δύο πρώτες άπαντοδν αποκλειστικά στον πρόλογο του Κατζούρμκου που άμφισβητείται και σέ διδασκαλίες που έπίσης δέν είναι βέβαλο αν προέρχονται από τον ίδιο τό Χορτάτση, ενώ οι δύο τελευταίες άπαντοδν στα ιταλικά πρότυπα.

Οι λέξεις αυτής της κατηγορίας είναι στο σύνολο 54: Από αυτές ουσιαστικά 30, έπίθετα 11, ρήματα 11, έκπρρηματα 2. Από τον παρακάτω πίνακα φαίνεται ποιές λέξεις ύστερα από την έρευνα που έγινε αποδείχθηκαν άναμφισβήτητα λόγες και ποιές είναι απλώς άρχαϊστικές προτιμήσεις ή πιθανού άρχαϊσμοί²:

1. Φυσικά, όπως δηλώθηκε και στην άρχή, άντικείμενο της μελέτης αυτής είναι μόνο οι λόγες ελληνικές λέξεις, δηλαδή όσες έμφανίζονται με ελληνική μορφή, και όχι οι ιταλικές, που και από αυτές βέβαλα πολλές είναι λόγες και που πάρα πολλές ό ποιητής χρησιμοποιετ σκόπιμα ίδίως στον Κατζούρμκο.
2. Με άστερίσκο (*) σημειώνονται οι λέξεις που άπαντοδν αποκλειστικά σέ διδασκαλίες ή στον άμφισβητούμενο για τη γνησιότητά του πρόλογο του Κατζούρμκου, ενώ με σταυρό(+) δηλώνονται οι άποκρυσταλλωμένοι άρχαϊσμοί.

Ἀναμφισβήτητοι ἀρχαϊσμοί. Πιθανοὶ ἀρχαϊσμοὶ ἢ ἀρχαῖστικ-
κῆς προτιμήσεις.

(40)

ἀγαθά
ἄκαιρος
ἀληθῶς
ἀντιτείνω
ἀπέχω
*ἀποστάτα(ς)
ἀποστολή
ἀριθμητική
ἀστρονομία
γνώστης
δέση
διαχωρίζομαι
*δράμα
ἐκλογή
θεά
θέατρο
θεοῦ
θυσία
θυσιάζω
κοινός
κωμικός
λίθος
μεριμνῶ
*μετασχηματισμένος
μονάρχας
ναός
νυκτερός
ὀφθαλμός
ὀχτάστιχος
παράδοξος
*παρίσταμαι
πρεσβύτης
προκαλῶ
*πρόλογος
πυράμιδα
σκῆπτρο
συσφύγγω
τραγωδία
φτώση
ψευδόλογος

(14)

βασιλεία
+ἐκλαμπρότατος
+ἐξοχότης (ἡ -τητα)
+ἐξοχώτατος
+ εὐγενέστατος
ἦθη
πάραυτα
πλανήτης
προξενῶ
προσκαλῶ
σκότος
σοφός (ἐπίθ.)
+(ὁ)ψηλός
φιλόσοφος

θα αξίζει ίσως να προστεθεί ότι από τις 54 αυτές λέξεις, για τις οποίες έγινε διαπραγμάτευση, μόνο 25 είχαν ως τώρα επισημανθεί και χαρακτηριστεί λόγους από διάφορους μελετητές, σέ πολλές μάλιστα περιπτώσεις περισσότερο από διαύσθηση ή έπειδή ήταν ένα στοιχείο όλοφάνερο, χωρίς ειδική έρευνα ίδι-
αύτερα στα δημώδη κείμενα της έποχής¹.

Οι λέξεις της κατηγορίας 2 (λέξεις δημοτικές που χρησι-
μοποιούνται στο λογιότερο τύπο τους) είναι πολύ λιγότερες ,
είναι 32, από τις οποίες ουσιαστικά 11, έκείθα 6, ρήματα 10,
έκπρρρήματα 5 και έχουν όλες άμεση έλληνική προέλευση. Από αυτές
έχουν επισημανθεί ως τώρα ως λόγους από διάφορους μελετητές
και έχουν γίνει άντικείμενο διαπραγμάτευσης από την άποψη
του άρχαϊσμού 16.

Έκείνο που μέ κάνει να τις κατατάξω σ' αυτήν την κατη-
γορία είναι τό γεγονός ότι βρίσκονται σέ λογιότερο τύπο σέ
σχέση μέ τόν ιδιωματικό. Όρισμένες μάλιστα δέν είναι καθαυ-
τό άρχαϊστικές, αλλά είναι λέξεις της κοινής (ένδεχομένως
λέγονται και σέ ιδιώματα), ωστόσο περιλήφθηκαν κι' αυ-
τές σ' αυτήν την κατηγορία ως αποκλίσεις από τό κρητικό ιδύ-
ωμα (π.χ. "άληθινός", "δοκιμάζω", "έδω" κλπ.).

Έδώ έξάλλου δέν γίνεται, όπως στην προηγούμενη κατηγο-
ρία, διάκριση άναμφισβήτητων και πιθανών άρχαϊσμών, γιατί κά-
θε φορά άντιδιδαστέλλεται ή λέξη προς τή γνήσια ιδιωματική ,
μολονότι, όπως άναφέρθηκε, όρισμένες λέξεις άπλως δέν είναι
σημερινές κρητικές και συμπέτουν μέ λογιότερο τύπο. Έκείσης

-
1. Βέβαια ή συχνότητα μέ την οποία μία λέξη άπαντα και σέ
άλλα κείμενα βοηθά μόνο για τήν έξαγωγή συμπεράσματος ,
χωρίς να είναι βασικό κριτήριο, αφού άρχαϊσμού, όπως ήδη
άναφέρθηκε, άπαντούν και σέ άλλα κείμενα.

δέν υπάρχει έδω κατηγορία αποκρυσταλλωμένων άρχαϊσμών, γιατί αυτός έντάσσονται αποκλειστικά στην πρώτη κατηγορία. "Ας προστεθεῖ ότι σέ διδασκαλία άπαντά μόνο ή λέξη "σπήλαιο".

Οι λέξεις των κατηγοριών 3 καί 4 είναι έλάχιστες, ιδιαίτερα όμως χαρακτηριστικές για τή λόγια σκέψη του ποιητή, ό όποιος δύνει λόγια σημασία καί σέ λέξεις τυπολογικά δημοτικές.

Άξίζει επίσης νά σημειωθεῖ ότι στίς σ.167-180 παρέχονται αναλυτικοί πίνακες των λέξεων όλων των κατηγοριών, όπου δηλώνονται όλα τά βασικά στοιχεία τους.

Γενικά παρατηρούμε στό λεξιλόγιο του Χορτάτη, ότι ασύγκριτα περισσότερες είναι οι λέξεις της πρώτης κατηγορίας, δηλαδή οι έντελώς άρχαϊστικές (τύπος καί σημασία), ενώ των άλλων κατηγοριών λιγότερες, μάς έπιτρέπουν όμως κι'αυτές νά διακρίνουμε τή λόγια σκέψη καί τήν έλληνική παιδεία του ποιητή, που κατ'άρχήν γράφει συνειδητά καί συστηματικά τό κρητικό ιδίωμα.

Βέβαια, όπως αναφέρθηκε ήδη καί στην εισαγωγή, αλλά καί όπως φαίνεται από τή διαπραγμάτευση των διαφόρων λέξεων, δέν είναι πάντοτε εύκολο νά χαρακτηρίσουμε μέ απόλυτη βεβαιότητα ως λόγια μιá λέξη, γιατί δέν μπορούμε νά ξέρουμε πάντοτε αν μιá λέξη ήταν τότε δημοτική ή όχι¹, αλλά τά δεδομένα

1. "Ο Στ. Άλεξίου προκειμένου για ανάλογους άρχαϊσμούς του Έρωτοκρίτου γράφει χαρακτηριστικά: "Περί του τυπικού καί των συντακτικών καί έκφραστικών τρόπων ή διάκρισις μεταξύ δημοτικών καί μή είναι εύκολωτέρα, αλλά ως προς τάς λέξεις δύναται νά γεννηθῇ άμφιβολία μήπως τότε έλέγοντο άκόμη". (Κρ.Χρ.6,1952,σ.414).

πού έχουμε μᾶς βοηθοῦν νά τό ὑποθέσουμε μέ κάποια ἔστω πιθανότητα.

Ἦς πρὸς τό εἶδος τῶν ἀρχαῖστικῶν λέξεων, βλέπουμε ὅτι μὲ κατηγορία ἀποτελοῦν λέξεις πού ἐκφράζουν ἔννοιες πού δέν μποροῦν νά ἀποδοθοῦν μέ δημοτικὴ λέξη, εἶναι δηλαδή ἀφηρημένες ἔννοιες, θεατρικοὶ ὅροι κλπ. (π.χ. "ἀριθμητικὴ", "ἀστρονομία", "ἐκλογή", "τραγωδία"), ἐνῶ οἱ ὑπόλοιπες εἶναι λέξεις ποιητικὲς πού θά μπορούσαν νά ἀποδοθοῦν καὶ μέ ἄλλα δημοτικὰ συνώνυμα. Ἰδιαίτερη κατηγορία βέβαια ἀποτελοῦν οἱ ἀποκρυσταλλωμένοι ἀρχαϊσμοί.

Γιὰ ποιoὺς λόγους τώρα χρησιμοποιεῖ ὁ ποιητὴς τοὺς λεξιλογικούς αὐτοὺς ἀρχαϊσμούς; Οἱ περιπτώσεις τῆς μετρικῆς ἀνάγκης καὶ τῆς ὁμολοκαταληξίας εἶναι ἐλάχιστες. Σέ μετρικὴ ἀνάγκη ὀφείλονται π.χ. οἱ λέξεις "βασιλεία", "ὁμοιάζω", ἐνῶ σέ ἀνάγκη ὁμολοκαταληξίας π.χ. τό "γραία". Ἐξ ἄλλου, ὅταν τό ὅλο νόημα τοῦ κειμένου ἀπαιτεῖ ἀνάλογο λεξιλόγιο, ὁ ποιητὴς χρησιμοποιεῖ τίς κατάλληλες ἀρχαιοπρεπεῖς λέξεις, ὅπως π.χ. "θεά", "ναός", "πρεσβύτης", "θυσιά" στήν Πανῶρια προκειμένου γιὰ θυσία στήν Ἀφροδίτη. Ἀνάλογη στόν Κατσοῦρμκο εἶναι ἡ περίπτωση τῶν λόγων τοῦ δασκάλου, ὅπου ὁ χορτάτης σκόπεμα χρησιμοποιεῖ ἐκτός ἀπὸ τὰ πολλὰ ἰταλικά καὶ λατινικά καὶ ὀρισμένες ἐλληνικὲς ἀρχαιοπρεπεῖς λέξεις μέ σκοπὸ νά δώσει σοβαρότητα καὶ συγχρόνως κωμικὸ ὕφος στό πρόσωπο αὐτό καὶ νά δημιουργήσῃ ἕνα χαρακτηριστικὸ τύπο. Γι' αὐτό ὀρισμένες λόγιες λέξεις ἀπαντοῦν μόνο στό λόγια τοῦ δασκάλου. Εἶναι οἱ ἑξῆς: "ἀριθμητικὴ", "ἀστρονομία", "κωμικός", "μέγας", "ὀχιδαστελχος", "παράδοξος", "σοφός" (ἐ-

πίθ.) "ψευδόλογος"¹. Οί υπόλοιπες λόγιες λέξεις δέν φαίνε -
ται νά ἔχουν ἰδιαίτερο λόγο πού χρησιμοποιοήθηκαν ἀντίθετα
θά μπορούσαν νά χρησιμοποιηθοῦν στή θέση τους ἄλλα δημοτικά
συνώνυμα, πού, ὅπως φαίνεται καί ἀπό τή διαπραγμάτευση τῶν
λέξεων, δέν τά ἀγνοεῖ καί ὁ Ἰδιος ὁ Χορτάτσης.

Ὡς πρὸς τίς πηγές τῶν λεξιλογικῶν ἀρχαϊσμῶν, δέν μπο -
ροῦμε νά καθορίσουμε μέ βεβαιότητα συγκεκριμένες πηγές ἀπ' ὅπου
ἀντλήσε ὁ Χορτάτσης, ἐκτός ἀπὸ τίς λίγες περιπτώσεις
θεατρικῶν ὄρων, ἀποκρυσταλλωμένων ἀρχαϊσμῶν κλπ. πού ἀναφέρ -
θηκαν (εἰδικά στήν κατηγορία 2 καμιά δέν προέρχεται ἀπὸ εὐ -
δικό λεξιλόγιο, ἀλλά ὅλες εἶναι λέξεις κοινές, καθημερινές).
Γι' αὐτό καί δέν μπορούμε μέ βάση αὐτά μόνο τά λεξιλογικά
στοιχεῖα νά προσδιορίσουμε ὅτι ὁ Χορτάτσης κατεῖχε π.χ. πε -
ρισσότερο τή ρητορεία τῆς ἐποχῆς ἢ τήν ἐκκλησιαστική λογο -
τεχνία κλπ.². Διακρίνονται βέβαια λέξεις πού προέρχονται ἀ -

1. Ἀξιοπαρατήρητο μάλιστα εἶναι ὅτι στίς ἄλλες δύο κωμωδί -
ες, ὅπου ἐπίσης ὑπάρχει τό χαρακτηριστικό αὐτό πρόσωπο
τοῦ δασκάλου, δέν παρατηροῦνται στά λόγια του τόσες πολ -
λές ἀρχαιοπρεπεῖς ἐλληνικές λέξεις, ἐνῶ ἀντίθετα τά ἰτα -
λικά καί λατινικά εἶναι πολύ περισσότερα ἀπ' ὅ, τι στόν
Κατσοῦρμπο. Στό Στάθη συνάντησα μόνο τήν ἐλληνική λέξη
"χειρονομία" (Β' 120), ἐνῶ στό Φορτουνάτο μόνο τή λέξη "δι -
δασκάλοι" (Α' 364).
2. Κάτι ἀνάλογο συμβαίνει καί μέ τά ἄλλα κρητικά ἔργα τῆς
ἐποχῆς ἐκείνης ὅπως παρατηρεῖ καί ὁ Στ. Ἀλεξίου: "Ὅμως
ἡ ἐλληνομάθεια τῶν ποιητῶν δέν μοιάζει νά εἶχε συστη -
ματικό χαρακτήρα. Πιό κοντά τους βρίσκονται, ὅπως φαίνε -
ται, τά ἐλληνικά τῆς ἐκκλησίας. Ἀντίθετα οἱ λατινικοί
δεκαπεντασύλλαβοι τῶν κωμωδιῶν δείχνουν μιὰ ἐξοικείωση
μέ τά λατινικά" (Ἀλεξίου Στ., Κρ. Ἀνθολ. 2, σ. 18). Βέβαια
ἀρχαϊσμοί ὅπως τῆς θυσίας τοῦ Ἀβραάμ ὀλοφάνερα προέρ -
χονται ἀπὸ τήν ἐκκλησιαστική γλῶσσα (βλ. καί θυσία² σ. 61).

πρό τῆ θεατρικῆ λογοτεχνίας ("κωμικός", "τραγωδία", "ὀχτάστιχος" κλπ.) ἢ τὴν ἐκκλησιαστικὴ γλῶσσα¹, ἐνῶ λέξεις ὅπως "ἀληθῶς", "μεριμνῶ", "προκαλῶ", "διαχωρίζομαι", "σκότος" κλπ. ἀπαντοῦν σέ κάθε εἶδους ἀρχαῖζοντα κείμενα· λέξεις ἐξάλλου ὅπως "κοινός", "χρυσός" (σημασία) κλπ. εἶναι ἴσως μιά ἐνδειξη ὅτι ὁ ποιητής εἶχε διαβάσει ἀρχαῖα ἑλληνικά κείμενα.

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἐξάλλου καὶ τὸ γεγονός ὅτι οἱ περισσότερες ἀπὸ τίς λόγους λέξεις τοῦ Χορτάτση εἶναι ἀρχαῖες, ἐνῶ λιγότερες μεταγενέστερες ἢ νεώτερες καὶ πολὺ λιγότερες μὲ ἰταλική προέλευση. Οἱ λόγους λέξεις κατὰ προέλευση, ὅπως ἀναφέρθηκε, εἶναι οἱ ἑξῆς:

Λέξεις ἀρχαῖες: ἀγαθὰ, ἀγαθός, ἀθάνατος, ἀκαιρος, ἀληθῶς, ἀντιτείνω, ἀπέχω, ἀποστολή, ἀριθμητικὴ, ἀστρονομία, βασιλεία, γράια, δέση, διαχωρίζομαι, διδασκαλία, διδάσκαλος, δίκαιος, εἰδωλο, ἐντροπή, ἔξοχος (-τατος), εὐγενής (-τατος), εὐρίσκω, ἦθη (τά), θεά, θέατρο, θεοῦ, θυσία, θυσιάζω, κοινός, κωμικός, λίθος, μακράν, μέγας, μεριμνῶ, μετασηματισμένος, νῆος, νέφος, ὀλίγο, ὀλίγος, ὀφθαλμός, πάραυτα(-ς), παρίσταμαι, πλανήτης, πράξη, προκαλῶ, πρόλογος, προξενῶ, προσκαλῶ, σήμερον, σκηνή, σκηπτρο, σκότος, σοφός, σπήλαιον, στέλλω, τραγωδία (-ιά), ὑψηλός, φιλόσοφος, φτώγη, ψευδολόγος.

1. Ὁ Γ. Μέγας (Θυσία², σ. 63 σημ. 1) παρατηρεῖ: "Σημειωτέον ὅτι καὶ ὁ Γύκαρις, τὸ κρητικόν δράμα, τοῦ ὁποῦ ἡ γλῶσσα εἶναι ἀναντιρρήτως δημοτικὴ, εἰς τὴν προσευχὴν τοῦ ἱερέως πρὸς τὴν Ἀφροδίτην περιέχει λέξεις τῆς ἐκκλησιαστικῆς γλώσσης, ὡς "εὐλάβεια", "πλανήτες", "τῇ μνήμῃ σου ἐορτάζουν", "τράπεζα", "λυτρῶν", "πνεῦμα", "ὁ πρεσβύτες", "ναός".

λέξεις μεταγενέστερες ἢ νεώτερες: γνώστης, διδασκαλεύω, ἔκλαμπρος (-τατος), ἐξοχότης (ἢ -τητα), νυκτικός, ὁμοιάζω, παράδοξος, πρεσβύτης, συσφύγγω.

Οἱ λέξεις τῶν δύο αὐτῶν κατηγοριῶν διατηροῦν τὸν παλιό τους τύπο. Λύγο ἀλλαγμένες καὶ προσαρμοσμένες στοὺς κανόνες τῆς δημοτικῆς εἶναι μόνο οἱ λέξεις: "διδασκαλεύω", "διδασκαλιά", "πάραυτας", "τραγωδιά", "φτώση", "ψευδόλογος".

Λέξεις ἀρχαῖστικές πλῆθυν πλάσματα τοῦ χορτάτου: ἀδικοκρύτης, ἀνεξείκαστος.

Λέξεις ποὺ εἶναι ὡς ἓνα βαθμὸ δημοτικές, ἀλλὰ στὸ χορτάτου μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν ἀρχαῖστικές προτιμήσεις: ἀποφασίζω, ἡμέρα, ἡμπόρεση καὶ ἐμπόρεση, ἡμπορῶ, ἰδικός, πλθυμῶ.

Λέξεις μέ ἰταλική προέλευση: ἀποστάτα(ς), δράμα, ἐκλογή-ἐγλογή, μονάρχας, ὀχτάστιχος, πυράμιδα.

Λέξεις τῆς κοινῆς: ἀληθινά, ἀληθινός, δοκιμάζω, ἐβδομάδα, ἐδῶ, ζωγραφίζω, ζωγράφος, ξαγοράζω.

ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΑ

α) Μορφολογικά

Κι' ἐδῶ οἱ ἀρχαῖσμοί εἶναι ἐξαιρέσεις ποὺ ὀφείλονται συχνά σε μετρικὴ ἀνάγκη, ὁμοιοκαταληξία κλπ., ἐνῶ κατ' ἀρχὴν ὁ χορτάτου ἀκολουθεῖ καὶ στὸ κεφάλαιο αὐτὸ τοὺς κανόνες τοῦ κρητικοῦ ἰδιώματος.

Τοὺς συντηρητικότερους τύπους τοῦ ἀρθρου χρησιμοποιεῖ ἀρκετές σχετικὰ φορές (βέβαια ὀρισμένους τύπους καὶ σπάνια, π.χ. τὸ τές μόνο μιὰ φορά).

Στὰ οὐσιαστικά οἱ ἀρχαῖσμοί περιορίζονται σὲ μερικές ἀρχαῖστικές καταλήξεις ἀρσενικῶν καὶ θηλυκῶν· μερικές μάλιστα ἀπὸ αὐτές, ὅπως π.χ. τὸ "βασιλέα" ὀφείλονται στὴν ἀνάγκη τῆς ὁμοιοκαταληξίας.

Στά ἐκίθετα ὁ μοναδικὸς σχεδὸν ἀρχαϊσμός εἶναι τὰ μονολεκτικὰ παραθετικὰ, καὶ πραγματικὰ ἡ συχνότητά τους εἶναι μεγάλη στὸ χορτάτισμα σέ σύγκριση μέ ἄλλα δόκιμα κρητικὰ ἔργα τῆς ἐποχῆς.

Στὺς ἀντωνυμίες μποροῦν νὰ γίνουν οἱ ἐξῆς παρατηρήσεις: α) Στὺς προσωπικὲς ἀντωνυμίες τόσο οἱ τύποι ἐμέ καὶ ἐσέ, ὅσο καὶ οἱ τύποι τόν, τον, τήν, την χρησιμοποιοῦνται κατ'ἀρχὴν μόνο γιὰ λόγους μετρικούς, ἐνῶ σέ πολλές περιπτώσεις οἱ τύποι τῶν προσωπικῶν ἀντωνυμιῶν γ'προσώπου καὶ ταυτίζονται μέ τό ἄρθρο χρησιμοποιοῦνται γιὰ ἀποφυγὴ χασμωδίας· τό ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὺς ἀντίστοιχες ἐγκλινόμενες κτητικές ἀντωνυμίες. β) Ἡ μοναδική ἀρχαϊστικὴ ἐρωτηματικὴ ἀντωνυμία εἶναι τό τίς, καὶ ἀπαντᾷ ἐλάχιστες φορές, ἐνῶ τό οὐδέτερο τί εἶναι ἀπλῶς ἀπόκλιση ἀπὸ τό ἰδίωμα. γ) Ἡ μοναδική περίκλιση συζητήσιμης ἀρχαϊστικῆς ἀόριστης ἀντωνυμίας εἶναι ἡ γενική τινός, καὶ ὁμως πιστεύω ὅτι εἶναι δημοτικὴ. δ) Ἡ ἀναφορικὴ ἀντωνυμία ὅκου δέν εἶναι ἀρχαϊσμός, ἀλλὰ ἀπόκλιση ἀπὸ τό ἰδιωματικόν.

Στά ἐκτερήματα οἱ ἀρχαϊσμοὶ δέν εἶναι πολλοί. Περιορίζονται στά ἐκτερήματα "ἀληθῶς", "μακράν", "κάραιτα", "σήμερον" καί, ὅπως καὶ στήν περίκλιση τῶν ἐκιδέτων, στά παραθετικὰ, μέ τὴ διαφορά μόνο ὅτι τὰ ἀρχαϊστικὰ μονολεκτικὰ παραθετικὰ τῶν ἐκτερημάτων εἶναι ἐλάχιστα σέ σύγκριση μέ τὰ ἀντίστοιχα τῶν ἐκιδέτων καὶ εἶδαμε (στὸ συγκριτικόν εἶναι μόνο ἓνα).

Ἡ μοναδική ἀρχαϊστικὴ πρόθεση εἶναι ἡ εἰς στὸν ἀρχαϊκὸν τῆς ἀλώβητο τύπο.

Στά ῥήματα παρατηροῦνται καὶ ἀποκλίσεις ἀπὸ τό ἰδίωμα (ὅχι ὁμως ἀρχαϊσμοί), ὅπως ἡ κατάληξη -εύω, οἱ καταλήξεις -ου(ν) καὶ -οῦ(ν) καὶ -αν (τοῦ ἀορίστου καὶ τοῦ πα-

ρατατικοῦ), ἀλλά καί γνήσιοι ἀρχαῖσμοί ὅπως ἡ αὔξηση στό "ἤλιζα" καί κυρίως ἡ ἄτονη χρονική αὔξηση στό "ἤθε-
λησα". Ἀρχαῖστικές εἶναι ἐπίσης οἱ καταλήξεις -εις
καί -ει τοῦ παρατατικοῦ καί τῆς προστακτικῆς τῶν πε-
ρισπόμενων ρημάτων πού ὀφείλεται σέ λόγους μετρικούς
ἢ ὁμοιοκαταληξίας, καθὼς καί οἱ καταλήξεις τοῦ παρα-
τατικοῦ -ᾶτο καί -ετο (γενικά οἱ παραπάνω καταλήξεις τοῦ
παρατατικοῦ εἶναι σπάνιες), ὅπως καί οἱ καταλήξεις τοῦ
παθητικοῦ ἀορίστου -(θ)ης, -(θ)η, -(θ)ησαν, πού ὀφείλουν-
ται κι' αὐτές σέ λόγους μετρικούς, ἡ μετοχή σέ -όμενος, ἡ
μετοχή "ἡγαπημένος" (ἐλάχιστες παραπομπές).

Ὅσο γιά τοὺς ἱστορικούς χρόνους τοῦ ρήματος "λέγω"
μέ θέμα εἶπ- καί τοῦ ρήματος "βλέπω" μέ θέμα ἰδ- εἶναι ὁ-
πωσδήποτε ἀρχαῖστικοί, ἐνῶ οἱ ἱστορικοί χρόνοι τοῦ ρήμα-
τος "εὐρίσκω" καί "βρίσκω" μέ θέματα ἤρ- καί εὐρ- δεύ-
χνουν κάποια ἀρχαῖστική τάση, ἀλλά φαίνεται ὅτι ὡς ἓνα βαθ-
μό ἦταν δημοτικοί. Ἀρχαῖστικοί ἐξάλλου θά πρέπει νά θεω-
ρηθοῦν καί οἱ τύποι "ἦτο" καί "ἦσα" τοῦ παρατατικοῦ τοῦ
ρήματος "εἶμαι".

Ὡς πρὸς τὸ τελικό ν, τὸ γνήσιο ἀρχαῖστικό (πρὶν ἀπὸ
σύμφωνο) ἀπαντᾷ ἀρκετές φορές, ἐνῶ πολὺ περισσότερες ἡ κα-
νονική περίπτωση πρὶν ἀπὸ τὰ ψιλὰ ἢ ὡς εὐφωνικό¹ πού καί
σ' αὐτὸ ὀρισμένοι μελετητές διαβλέπουν ἀρχαῖστική τάση.

Γενικά ὅσον ἀφορᾷ τὸ κεφάλαιο αὐτὸ μπορούμε νά παρα-
τηρήσουμε ὅτι πλὺ εὐκόλα μᾶς δίνεται ἡ δυνατότητα νά ἀπο-
μονώσουμε ὀρισμένους ἀρχαῖσμούς τοῦ ποιητῆ² πού φανερά κα-

1. Φυσικά δέν μπορούμε πάντοτε νά εἰμαστε βέβαιοι γιὰ τὴν παράδο-
ση τοῦ κειμένου. Ὅπως δηλώθηκε καί στό οἰκετὸ κεφάλαιο,
ἡ γνησιότητα τοῦ τελικοῦ ν ἀμφισβητήθηκε ἀπὸ μερικούς
μελετητές σέ ὀρισμένα κείμενα τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας
τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

2. Βλ. καί σημ. 1 σ. 290.

ραβαίνουν τους κανόνες του ιδιώματος, ενώ άλλοι μαρτυρούν απλώς μια αρχαϊστική τάση. Ίδιαύτερη κατηγορία αποτελούν οι αποκλίσεις από το ιδίωμα που δεν είναι φυσικά αρχαϊσμοί, αλλά τύποι της κοινής και είναι συνοπτικά οι εξής: οι τύποι του άρθρου "της", "τους", "τίς", "τές" κλπ. ή αντωνυμία "τί", ή αντωνυμία "όπου", τα ρήματα σε -εύω και οι καταλήξεις των ρημάτων -ου(ν), -οῦ(ν), -α(ν).

Όπως βλέπουμε πολλοί αρχαϊστικοί τύποι χρησιμοποιήθηκαν αποκλειστικά για λόγους μετρικούς, εύφωνίας ή ομοιοκαταληξίας.

Αξίζει να γίνει λόγος και εδώ έκσης για άποκρυ - σταλλωμένους αρχαϊσμούς που περιορίζονται σε μερικούς υπερχετικούς, που χρησιμοποιούνται σε προσφωνήσεις: αγλότατε, έκλαμπρότατον, εύγενέστατον, εύγενέστατε, ψηλότατε.

Ός προς τη συχνότητα των αρχαϊστικών αυτών γραμματικών τύπων στα τρία έργα δεν παρατηρούμε τίποτε το ιδιαίτερο. Γενικά ο Χορτάτης δεν τους χρησιμοποιεί σκόπιμα (π.χ. στα λόγια του δασκάλου, όπως τίς αρχαϊστικές λέξεις). Μια μόνο ειδική παρατήρηση θα μπορούσαμε να κάνουμε ως προς τα μονολεκτικά παραθετικά των έκθετων και των έκρημάτων, ότι αυτά είναι πολύ λιγότερα στον Κατσοῦρμκο απ' ό,τι στα άλλα δύο έργα, χωρίς όμως να μπορούμε να δώσουμε για αυτό το πράγμα ιδιαίτερη εξήγηση.

β) Φωνητικά

Οι φωνητικοί αρχαϊσμοί περιορίζονται κυρίως σε συμπλέγματα συμφώνων.

Ειδικότερα μπορούμε να παρατηρήσουμε τα εξής: Με εξαίρεση κυρίως τα συμπλέγματα κτ, φχ, χθ, και κατά δεύτερο λόγο τα λθ, μβ, νθ, τα υπόλοιπα, δηλαδή τα βμ, γμ, γχ, μν, μφ, νφ, νδ, κτ, σθ, σχ, φθ, φσ, άπαντοῦν σπανιότατα (όρισμένα σε μια μόνο λέξη). Αναλυτικότερα: Το μν μόνο στον τίτλο

του Προλόγου. Τό μφ μόνο σέ ἀρχαῖα κύρια ὀνόματα. Σέ κύρια ὀνόματα ἐπίσης, ἀλλά ὅχι ἀποκλειστικά τό νδ καί τό πτ.

Ὡς πρὸς τὰ συμπλέγματα πού ἀναφέρθηκε ὅτι ἀπαντοῦν συχνότερα: Σέ διάφορες λέξεις ἀπαντᾷ τό κτ καί φχ, ἐνῶ τό λθ μόνο στόν παθητικό ὁριστο τοῦ "βάνω" καί στό "(ᾶς) ἔλθουμε", τό μβ μόνο στίς λέξεις "σύμβουλος", καί "συμβουλάτορας", τό νθ μόνο στίς λέξεις "ἄνθρωπος", "ἄνθος" καί "ἀνθισμένος", καί τό χθ μόνο στούς τύπους τοῦ "προχθές", στούς τύπους τοῦ "ἔχθρα", τοῦ "ἔχθρεύομαι" καί στούς διάφορους τύπους τοῦ "ἔχθρός".

Ὅσο γιά τή μεταγραφή τοῦ ἰταλικοῦ d σέ δ, ἡ περὶπτωση, ὅπως φαίνεται, εἶναι μοναδική ἢ τουλάχιστο πάρα πολύ σπάνια στά κείμενα αὐτά καί χαρακτηριστική ἀπό τήν ἀποψη τοῦ ἐξελληνισμοῦ.

Γενικά γιά τό κεφάλαιο αὐτό μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι πρόκειται καί ἐδῶ γιά ἐξαιρέσεις, ἐνῶ ὁ Χορτάτης ἀποφεύγει κατ'ἀρχήν τούς φωνητικούς ἀρχαϊσμούς καί ἀκολουθεῖ βασικά τούς φωνητικούς νόμους τοῦ κρητικοῦ ἰδιώματος. Ἐπίσης ὅτι ὁρισμένα ἀρχαϊστικά συμπλέγματα ἀπαντοῦν μόνο σέ λόγιες λέξεις ἢ σέ ἀρχαϊστικά κύρια ὀνόματα.

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΑ

Τά συντακτικά ἀρχαϊστικά στοιχεῖα εὐκολώτερα ἐπίσης διακρίνονται ἀπ'ὅ,τι τά λεξιλογικά¹. Εἰδικότερα παρατηροῦμε τά ἑξῆς:

Ἡ μοναδική ἀρχαϊστική παράλειψη ἄρθρου ὀφείλεται σέ μετρική ἀνάγκη.

Στά οὐσιαστικά ἀρχαϊσμός εἶναι μόνο ὁρισμένα εἴδη γενικής πού ἐξαρτᾶται ἀπό οὐσιαστικά.

Ἀρχαϊσμοὶ ἐπιθέτων: Ἡ σύνταξη τοῦ "γεμᾶτος" μέ γενική, τοῦ "πύβουλος" μέ γενική, τοῦ "ἰδῖος" μέ ἀναρρο οὐ-

1. Βλ. καί σημ. 1 σ. 290.

σιαστικό πού ακολουθεῖ, καί τῶν ἐπιθέτων "ὀρεχτικός" καί "πεθυμητικός" μέ νά καί ὑποτακτική.

Στά ῥήματα χαρακτηριστική γιά μιά ἀρχαῖστική τάση εἶναι ἡ παθητική σύνταξη, ἐκίσης ὀρισμένες χρήσεις τῆς μετοχής σέ -οντας καί -ώντας, καθῶς καί ἡ μετοχή σέ -όμενος.

Ἀρχαῖστική ἐξάλλου καί ἡ σύνταξη τῶν προθέσεων "ἀντί", "δύχως", "μετά", "παρά", μέ γενική, ὅπως καί ὀρισμένες χρήσεις τῶν προθέσεων "εἰς" καί "πρός".

Τό ἔδω ἰσχύει καί προκειμένου γιά τή σύνταξη τῶν ἐπιρρημάτων "ἀνάμεσα", "ἀντίδικα", "ἀπάνω", "ἀπόξω", "ὄξω", "ἐοκίω", "ὀμπρός", "πεισματικῶς", "τριγύρου" μέ ἀπλή γενική.

Ὅπως βλέπουμε ὁ κύριος συντακτικός ἀρχαῖσμός πού ἀναφέρεται στά περισσότερα μέρη τοῦ λόγου εἶναι ἡ γενική. Συναντοῦμε βέβαια καί μερικούς ἄλλους χαρακτηριστικούς ἀρχαϊσμούς.

Γενικά μπορούμε νά ποῦμε ὅτι ὁ ἀρχαῖσμός τοῦ χορτάτση διαφαίνεται περισσότερο στή σύνταξη, πού ἄλλωστε περισσότερο ἀπό τό λεξιλόγιο καί τή γραμματική μαρτυρεῖ τή λόγια σκέψη τοῦ ποιητῆ καί ἀξίζει νά ὑπογραμμιστεῖ ἀκόμη μιά φορά ὅτι ἐκτός ἀπό τά μεμονωμένα ἀρχαῖστικά συντακτικά στοιχεία καί ἡ ὅλη δομή τοῦ λόγου, ὅπως ἤδη ἔχει ἐπισημανθεῖ, εἶναι σύνθετη καί λόγια.

Κι' ἐδῶ ἐξάλλου, ὅπως καί στά μορφολογικά, δέν παρατηροῦνται συντακτικοί ἀρχαῖσμοί συγκεντρωμένοι γιά ἰδιαίτερο λόγο ἢ εἰδικά σέ ἓνα ὀρισμένο κείμενο.

ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Ἡ μελέτη μου αὐτή γιὰ τὰ ἑλληνικά λόγια γλωσσικά στοι-
χεῖα στό Χορτάτση ὁδηγεῖ σέ μιὰ ἀκριβέστερη γνώση τοῦ γλωσ-
σολογικοῦ ἀρχαϊσμοῦ τοῦ ποιητῆ καί συγχρόνως συμβάλλει σέ μιὰ πληρέστε-
ρη εἰκόνα τῆς γλώσσας του. Πρέπει νά σημειώσω ὅτι εἶναι ἡ πρῶ-
τη φορά πού ἡ γλώσσα τοῦ Χορτάτση γίνεται ἀντικείμενο συστη-
ματικῆς μελέτης μέ βάση καί τὰ τρία του ἔργα.

Εἰδικότερα σέ κάθε κεφάλαιο ἐκτός ἀπό τίς ἐπιμέρους πα-
ρατηρήσεις πού ἔγιναν μποροῦμε νά συμπεράνουμε τὰ ἑξῆς: Στό
ἀρχαϊστικό λεξιλόγιο οἱ ἀρχαῖες λέξεις εἶναι συνολικά 60, δη-
λαδή ἀσύγκριτα περισσότερες ἀπό τίς λέξεις τῶν ἄλλων κατηγο-
ριῶν. Ἄν ὅσ' αὐτές προστεθοῦν καί οἱ 9 μεταγενέστερες ἢ νεώτε-
ρες πού θά μπορούσαν νά ἀποτελέσουν ἕως μιὰ κατηγορία μέ
τίς προηγούμενες, ἔχουμε ἀμέσως μιὰ εἰκόνα τῆς χαρακτηρι-
στικῆς προτίμησης τοῦ Χορτάτση γιὰ τίς ἀρχαιοκρεπεῖς λέξεις
καί μάλιστα στόν ἀρχικό τους ἀλώβητο τύπο (μόνο 6 ἀπό αὐτές
ἐμφανίζονται μέ μορφή προσαρμοσμένη κάπως στή δημοτική). Οἱ
λέξεις πού ἀποτελοῦν ἀπλῶς ἀρχαϊστικές προτιμήσεις εἶναι
μόνο 6, ἐνῶ οἱ λέξεις τῆς κοινῆς, πού εἶναι βέβαια δημοτικές,
ἀλλά θά μπορούσαν νά θεωρηθοῦν ἀρχαϊσμός γιὰ τό Χορτάτση πού
συστηματικά γράφει τό κρητικό ἰδίωμα, εἶναι 8. Ἐλάχιστες εἶ-
ναι καί οἱ λέξεις μέ ἰταλική προέλευση (6)¹. θά μπορούσε νά

1. Βέβαια δέν γίνεται λόγος γιὰ τίς ἰταλικές λέξεις πού σκό-
πιμα χρησιμοποιοῦν (βασικά στό λόγια τοῦ δασκάλου). Μέ ἀ-
πασχόλησαν οἱ λέξεις μέ ἰταλική προέλευση πού ἐμφανίζον-
ται προσαρμοσμένες στό κλιτικό σύστημα τῆς ἑλληνικῆς (καί
φυσικά ἀπό αὐτές ὅχι ὅσες εἶναι γνήσιες δημοτικές).

γύνει· ὥσως ἡ παρατηρήσιμη ὅτι στίς παραπάνω λέξεις περιλαμβάνονται καί οἱ λέξεις τῶν διδασκαλιῶν, τοῦ προλόγου τοῦ Κατσοῦρμπου (σύνολο 8), καθώς καί οἱ ἀποκρυσταλλωμένοι ἀρχαϊσμοί (5), ἀλλά αὐτές εἶναι ἐλάχιστες.

Ὡς πρός τή συχνότητα τῶν λεξιλογικῶν ἀρχαϊσμῶν κατὰ κείμενα, ἔχουμε στήν κατηγορία 1: Πανώρια 11, Ἐρωφύλη 22, Κατσοῦρμπος 10, Πανώρια-Ἐρωφύλη 7, Ἐρωφύλη-Κατσοῦρμπος καμιά, Πανώρια-Κατσοῦρμπος 1, Πανώρια-Ἐρωφύλη-Κατσοῦρμπος 3. Στήν κατηγορία 2: Πανώρια 4, Ἐρωφύλη 7, Κατσοῦρμπος 7, Πανώρια-Ἐρωφύλη 1, Ἐρωφύλη-Κατσοῦρμπος 3, Πανώρια-Κατσοῦρμπος 1, Πανώρια-Ἐρωφύλη-Κατσοῦρμπος 8. Στήν κατηγορία 3: Ἐρωφύλη 3. Στήν κατηγορία 4: Πανώρια 2, Ἐρωφύλη 2, Πανώρια-Ἐρωφύλη 1. Γενικά ὡς πρός τή συχνότητα αὕτη μπορούμε νά ποῦμε ὅτι περὶ σσότεροι εἶναι οἱ ἀρχαϊσμοί τῆς Ἐρωφύλης καί τῆς Πανώριας, ἐνῶ τοῦ Κατσοῦρμπου λιγότεροι, καί μάλιστα στήν κατηγορία 1 ἀπό τίς 10 λέξεις πού ἀπαντοῦν ἀποκλειστικά στόν Κατσοῦρμπο οἱ 2 ἀπαντοῦν στόν πρόλογο καί οἱ 7 στό λόγιον τοῦ δασκάλου. Κι' αὐτό ἀκόμη εἶναι, νομίζω, ἕνα στοιχεῖο πού δείχνει ὅτι ὁ ποιητής ἐνσυνείδητα χρησιμοποιοῦσε τίς λόγιες λέξεις. Ἀξίζει ἐπίσης νά σημειωθεῖ ὅτι οἱ περιπτώσεις ἀρχαϊσμοῦ ἀπό μετρική ἀνάγκη, ὅπως φαίνεται καί ἀπό τοὺς πίνακες, εἶναι ἐλάχιστες.

Στή γραμματική καί τή σύνταξη ἐξάλλου οἱ ἀρχαϊσμοί εἶναι λιγότεροι.

Στή γραμματική οἱ μορφολογικοὶ ἀρχαϊσμοί ὀφείλονται κατὰ τό μεγαλύτερο ποσοστό σέ μετρικούς λόγους. Στήν ἐπιλογή τῶν τύπων αὐτῶν, ὅπως εἶδαμε, περιλήφθηκαν καί στοιχεῖα τῆς κοινῆς πού γιά τό χορτάσιον, νομίζω, θά μπορούσαν ἐπίσης νά θεωρηθοῦν ἀρχαϊστικές ἀποκλίσεις ἀπό τό ἰδίωμα. Ὡς πρός τοὺς φωνητικούς ἀρχαϊσμούς, χαρακτηριστικό εἶναι ὅτι ὀρισμένα ἀρχαϊστικά συμπλέγματα τά συναντοῦμε μόνο σέ ἀρχαῖα κύρια ὀνόματα.

Όσο για την αρχαϊστική σύνταξη του Χορτάτση, πιστεύω ότι αυτή μαρτυρεί περισσότερο από ό,τι το λεξιλόγιο τη λόγια τάση του ποιητή, κυρίως γιατί εκτός από τους μεμονωμένους συντακτικούς αρχαϊσμούς βλέπουμε σ' αυτή τη σύνθετη δομή του λόγου του και τό λόγο ύψος του. Με άφετηρία φυσικά τη σύνταξη όφείλει να προχωρήσει και ή παρακέρα μελέτη του ύψους του ποιητή (βλ.Είσαγωγή σ. 49).

Τόσο στη γραμματική (έκτός από την περύπτωση των φωνητικών αρχαϊσμών) όσο και στη σύνταξη δέν μπορούμε να κουμε ότι σκόπιμα συγκεντρώνονται οι αρχαϊσμοί, όπως συμβαίνει με όρισμένες περιπτώσεις του λεξιλογίου.

Ός προς τά κύρια όνόματα έκίσης θα αξιζε να γίνει λόγος έδω(δέν ασχολήθηκα ειδικά μ' αυτά στην εργασία μου, γιατί έλάχιστα είναι τά αρχαιοπρεπή και βασικά γιατί έχουν γίνει άντικείμενο διαπραγμάτευσης κυρίως από τους έκδότες των τριών έργων)¹. Άλλα από αυτά προέρχονται από τά ίταλικά πρότυπα και άλλα είναι γνήσια έλληνικά. Στην Πανώρα μάλιστα όλα τά όνόματα των προσώπων του δράματος είναι γνήσια έλληνικά². Γενικά ως προς τά έλληνικά όνόματα μπορούμε να κουμε ότι ο Χορτάτσης άποφεύγει τά αυτούσια αρχαιοπρεπή κύρια όνόματα, ένω προτιμά τά δημοτικά³ (χαρακτηριστικό

1. Βλ. Στ. Ξανθουδύδη, "Έκδ. Έρωφύλης, σ. κβ' κέ., Λ. Πολύτη, έκδ. Κατζούρμκου, σ. ρ' κέ. και σ. 168-169, Ε. Κριαρά, έκδ. Πανώρι-ας, σ. 28 κέ. και σ. 296, F. M. Pontani, "Έλληνικά 19, 1966, σ. 400.

2. Βλ. Κριαρά, ό. π. "Ο έκδότης πιστεύει ότι μόνο τό όνομα "Ά-λέξης" ίσως έχει ίταλική προέλευση.

3. Π. χ. Νικολός, Θροσύνη, Γιαννούλης, Άννούσα, Άννύτσα.

μάλιστα ὅτι στά ἄλλα ἀνάλογα ἔργα τῆς ἐποχῆς δέν εἶναι τόσο συχνά). Ἐξαίρεση ἀποτελοῦν τά "Ἀδης", "Ζεὺς" (στήν Πανώρια), ἐνῶ ἄλλα ἀρχαῖα κύρια ὀνόματα προσαρμόζονται στό τυπικό τῆς δημοτικῆς (π.χ. "Πλάτωνας" στόν Κατσοῦρμπο, "Ἐρωτας" στήν Πανώρια). Τά ὑπόλοιπα κύρια ὀνόματα εἶναι παρμένα ἀπό τά ἰταλικά πρότυπα καί μάλιστα χωρίς νά προσαρμόζονται στό τυπικό καί στή φωνητική τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας (μερικά προσαρμόζονται ἐν μέρει, π.χ. στήν κατάληξη).

Γιά τά ὀνόματα τῶν κρητικῶν δραμάτων πού ἔχουν προέλευση ἀπό τά ἰταλικά πρότυπα ὑπάρχει εἰδική μελέτη τοῦ καθηγητῆ Ε. Κριαρά¹, ὅπου ὑπογραμμίζεται ἡ ἰταλική ἐπίδραση στά ἔργα αὐτά καί τονίζεται τό ὅτι αὐτά τά τελευταῖα δέν ἐπηρεάστηκαν ἄμεσα ἀπό τά ἀρχαῖα ἐλληνικά ἔργα, ἀλλά ἔμμεσα ἀπό τά ἰταλικά. Γιά τό Χορτάτση θά μπορούσαμε νά ποῦμε ὅτι ἰσχύει ὡς ἓνα βαθμό τό ἴδιο, ἀφοῦ ἐμφανίζονται καί στά ἔργα του κύρια ὀνόματα μέ τήν ἴδια μορφή. Ὡστόσο, ὅπως εἶδαμε, χρησιμοποιοῦ καί πολλά ἐλληνικά δημοτικά ὀνόματα.

Γενικά ὕστερα ἀπό τήν ἔρευνα αὐτή τῶν λόγιων γλωσσικῶν στοιχείων τοῦ Χορτάτση μπορούμε νά καταλήξουμε στό συμπέρασμα ὅτι:

Ὁ Χορτάτσης κατά βάση εἶναι δόκιμος χειριστής τοῦ κρητικοῦ ἰδιώματος. Σκοπός του εἶναι νά δώσει καί ἀπό γλωσσική ἄποψη ἀξιόλογα θεατρικά ἔργα σέ κρητικό ἰδίωμα. Ἡ λόγια τάση του εἶναι ἀναμφισβήτητη καί διαφαίνεται ἀπό τά στοιχεῖα πού ἐκθέσαμε, ἀλλά τά ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά τῆς τάσης αὐτῆς εἶναι ὅτι εἶναι ἐνσυνείδητη (χρησιμοποιοῦ στήν κατάλληλη θέση τοὺς ἀρχαϊσμούς) καί ὄχι ἀδέξια (χρησιμοποιοῦ τοὺς λόγιους τύπους σέ σωστή μορφή) καί σ' αὐτό κυρίως διαφέρει ἀπό

1. Ε. Κριαράς, Noms propres de provenance italienne dans le "Théâtre crétois". - Degré d'érudition des auteurs (Revue des études sud-est européennes VII, 1969, σ. 133-141).

τόν ἀρχαϊσμό τῶν ἄλλων κρητικῶν ἔργων ἰδίως τῶν καλλιότε -
ρων¹. Ὅλα αὐτά μᾶς δείχνουν ὅτι ὁ χορτάτης εἶναι ἕνας λό-
γος ποιητής, πού διακρίνεται βασικά γιὰ τήν ἰταλική του
καίρεια, χωρίς ὅμως νά τοῦ λείπει καί ἡ ἑλληνομάθεια, μόνο
πού, ἐπειδή δέν ἀποβλέπει σέ ἐκύδειξή της, δέν μᾶς δύνει
τή δυνατότητα νά κάνουμε λόγο γιὰ τυχόν ἑλληνικές του πη-
γές καί νά προσδιορίσουμε τό βαθμό τῆς ἑλληνικῆς του καί-
ρείας.

-
1. Σέ καμιά περίπτωση π.χ.δέν συναντοῦμε ἐσφαλμένες κλίσεις
τῶν μερῶν τοῦ λόγου (ἐκτός ἀπό τή γενική "στοῦ Ζεῦς"
στήν Πανῶρια Δ'176 καί "τοῦ Ζεῦ" στήν Ἑρωφίλη, Ἰντ. α'
99) ἢ ἐσφαλμένους καί ἀνύπαρκτους τύπους πού ὀφείλονται
σέ ὑπερβολικό ζήλο ἀδέξιων συγγραφέων γιὰ ἐξαρχαϊσμό
τῶν λέξεων. Τέτοιοι τύποι π.χ. ἀπαντοῦν στόν Πικατόρο,
στόν Κατσαῖτη κ.ά. Γιά τό φαινόμενο αὐτό πού χαρακτηρί-
ζεται μέ τόν ὄρο "ὑπερδιόρθωση" βλ. Ι.Καραγιάννη, Ὁ
"Διγενής Ἀκρίτας" τοῦ Ἑσχοριδά, Ἰωάννινα 1976, σ.158
κ.ε.

EYPETHPIA

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΛΕΞΕΩΝ

ἀγαθὸν, τὸ	62,288, 293	ἀντίδικα	266,299
ἀγαθός	150,293	ἀντιτείνω	63,288, 293
ἀγαπᾶ (ἠγαπημένος)	210	ἀπάνω	266,299
ἀδικοκρίτης, ὁ	118,294	ἀπέχω	64,288
ἀθάνατος	150,293		293
αἵσθησις, ἡ	232	ἀπόκτι, τὸ	226
ἄκαιρος	62,288, 293	ἀπόξω	267,299
ἄκταρα, τὸ	226	ἀποστάτα(ς), ὁ	65,287, 288,294
ἀκτίνα, ἡ	226	ἀποστολή, ἡ	67,288, 293
ἀληθινά	119,294	ἀποφασίζω	121,294
ἀληθινός	120,294	ἀριθμητική, ἡ	68,288,291, 293
ἀληθῶς	63,214, 288,293	ἀστενεύει, ἡ	147
ἄλλῳ	283	ἀστρονομία, ἡ	68,288,291, 293
ἀνδρῆς	265,299	βασιλέας, ὁ	185,294
ἀνεξέλεγκτος	120,294	βασιλεία, ἡ	69,288, 291,293
ἀνθίζω	231,298	βλέπω	210 κέ.
ἀνθός, ὁ	231,298	βρίσκω	212,296
ἄνθρωπος, ὁ	231,298		
ἐν καὶ	283		
ἐντί	273,299		

γεμάτος	255,298	ἐκ	217,228,279
γῆ, ἡ	252	ἐκλαμπρος(-τατος)	74,288,294
γνώστης,ὁ	70,288,294	ἐκλογή,ἡ	75,288,291,294
γραῖα,ἡ	121,291,293	ἐλεύθερος	233
δακτυλίδιον,τό	226	ἐλευθερώνω	233
δέση,ἡ	71,288,293	ἐλπίζω	204,296
δεσκριτσιλόν,ἡ	237	ἐμπόρεση,ἡ	134,294
διαχωρίζομαι	72,288,293	ἐντροπή,ἡ	126,293
	293	ἐξέταση,ἡ	154
διδασκαλεύγω	122,294	ἐξοχότης(ῆ -τητα),ἡ	76,288,294
διδασκαλία	123,293,294		
διδάσκαλος,ὁ	123,293	ἐξοχώτατος	77,288,293
δύκαιος	124,293	ἐορτάζω	154
δύκτυ,τό	226	ἐργάζομαι	154
δύσπουτα,ἡ	237	ἔρχομαι(-όμενος)	209,263
δισπουτάρω	237	εὐγενέστατος	77,288,293
δύχως	274,299	εὐθύς	233
δοκιμάζω	124,294	εὐλάβεια, ἡ	293
δράμα	73,287,288,294	εὐρίσκω	128,212,293,296
δύναμις,ἡ	186	εὐχαριστία,ἡ	234
ἐβδομάδα,ἡ	125,294	εὐχαριστῶ	234
ἐγλογία	75,287,294	εὐχή, ἡ	234
ἐγώ (ἐμέ,ἐσέ)	193,194	ἔχθρα,ἡ	235,298
ἐδῶ	125,294	ἐχθρεύομαι	236,298
εὔδωλο,τό	151,293	ἔχθρητα,ἡ	235
εἶμαι(ἦτο,ἦμεθα,ἦσα)	213-214	ἐχθρός,ὁ	235,298
		ζωγραφίζω	130,294
εἶντα	198	ζωγράφος,ὁ	130,294
εἰς(καί εἰσέ,σέ, 'ς κλπ)		ἦθη,τά	77,288,293
216	κέ.,275,295,299	ἡμέρα,ἡ	131,294

ἡμάρτησις, ἡ	134,294	κωμικός	84,288
ἡμικορῶ	134,294		291,293 δὲς
ἡξεύρω	158	λακτάρα, ἡ	226
θαράκευσις, ἡ	234	λακταρίζω	226
θαυμαστός	224	λαμπρός	189
θεά, ἡ	79,288,291,293	λάμψη, ἡ	230
θέατρο, τό	80,288,293	λέγω	203,212
θέλω	204,296	λίθος, ὁ	85,288,293
θεοί, οἱ	81,288,293	λόγου της	196
θρηνοῦμαι	155	λυτρῶναι	293
θυμοῦμαι	209	μακράν	136,215,293,295
θυσιάζω, ἡ	81,288,291,293	μέγας	137,291,293
θυσιάζω	82,288,293	μεριμνῶ	86,288,293 δὲς
ἰδικός	136,294	μέρος, τό	253,254
ἰδιός	256,298	μετά	276,299
κἄμνω	229	μετασχηματισμένος	88,288,293
καυχήσασθαι, ὁ	235		
καύχησις, ἡ	235	μηδεποσῶς	157,215
καυχέσθαι	235	μήπως	157
κλῦναι, ἡ	156	μονάρχας, ὁ	89,287,288,294
κόβω	201	ναός, ὁ	89,288,291,293
κοινός	83,288,293 δὲς	νέφος, τό	138,293
κονκλουδέρω	237	νιότης, ἡ	185
κόσμος, ὁ	253	νύκτα, ἡ	226
κτενίζω	226	νυκτικός	91,226,288,294
κτιζέω	226	νυχτικός	91
κτίσις, ἡ	253,226	ξαγοράζω	140,294
κτίσμαν, τό	226	ξεσχίζω	233
κτύπος, ὁ	226	ξεύρω	157
κτυκῶ	226	ξερίζω	269,299

ὁδεύγω	158	κλανήτης,ὁ	99,288,293
ὁδός,ἡ	159	πνεῦμα, τό	293
ὀλύγο	142,293	ποσῶς	162,215
ὀλύγος	142,293	πράξη,ἡ	152,293
ὁμοιάζω	143,291,294	πρᾶξις,ἡ	187
ὁμπρός	270,299	πρεσβύτης,ὁ	101,288,291,
ὄνομα,τό	253		293,294
ὄξω	267,299	προκαλῶ	103,288,293
ὀπού	200,295,297	πρόλογος,ὁ	104,288,293
ὀπροχθές	235	προξενῶ	105,288,293
ὀρεχτικός	257,299	πρός	279,299
οὔδεποσῶς	161,215	προσευχή,ἡ	234
ὀφθαλμός,ὁ	92,288,293	προσκαλῶ	105,288,293
ὄχθη,ἡ	235	προχθές	235,298
ὄχθρός,ὁ	235	πυράμιδα,ἡ	107,287,288,294
ὀχτάστιχος, ὁ	93,287,288,	σήμερον	145,215,293,295
	291,293,294	σιμά(-ότερα)	215
παρά	277,299	σκηνή,ἡ	153,293
παράδοξος	94,288,291,294	σκηπτρο,τό	108,232,288,
πάραυτα(ς)	95,215,288,		293
	293,294,295	σκότος,τό	109,288,293
παρίστάμαι	98,288,293	σικκῶς	226
πάσχω	233	σοφός	110,288,291,293
πεθυμητικός	257,299	σπήλαιον,τό	146,290,293
πεισματικῶς	271,299	σπουδακτικά	226
περηφάνεια,ἡ	148	σπουδακτικός	226
περιδιάβασις,ἡ	186	στέλλω	147,293
πύβουλος	248,298	στεναγμός,ὁ	225
πιθυμῶ	144,294	σύγχυση,ἡ	225

συμβουλᾶτορας, ὁ	228, 298	τράπεζα	293
σύμβουλος, ὁ	228, 298	τριγύρου	272, 299
συσφίγγω	112, 288, 294	τρώγω	203
συχνοκτυπῶ	226	(ὕ)ψηλός	114, 288, 293
σφικτᾶ	226	ὕψος, τό	164
σχίζω	233	φιλόσοφος, ὁ	115, 288, 293
σωπῶ	261	φρικτός	226
τακτικᾶ	226	φτώση, ἡ	116, 288, 293, 294
τακτικός	226	φυλακτάρι, τό	226
τέλεια	163, 164	φύση, ἡ	251, 277
τέλειος	163	φύσις, ἡ	186, 241
τες	195	φχαριστιᾶ, ἡ	234
τῆς, της(άντων.)	195	φχαριστῶ	234, 235
τί	198, 295, 297	χαρά, ἡ	277
τινός	198	χάρη, ἡ	250, 251
τίς(έρωτ.άντων.)	197, 295	χάρις, ἡ	187, 188
τις(άδρ.άντων.)	198, 295	χρειάζομαι(-όμενος)	209, 264
τόν, τον(καί τήν, την)		χρουσός	149, 293
(άντων.)	194, 195	ψευδόλογος	117, 288,
τόπος, ὁ	249, 253		292, 293, 294
τούς, τους(άντων.)	195, 196		
τραγωδία, ἡ	112, 288, 291,		
	293 δός, 294(-ιδ)		

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

αίτιατική ούσιαστικῶν ἀρσε-
νικῶν 185-"εἰς"αἰτιατική
(σκοπός) 275,-(μέ ἐπιρρή-
ματα) 268,270,-"πρός"αἰ-
τιατ.(κατεύθυνση-ἀναφορά)
280,(σέ προσφώνηση) 281-2.

ἀντωνυμίες 295-ἀναφορικές
200,-ἀόριστες 198,- ἐρω-
τηματικές 197,- κτητικές
196,- προσωπικές 193,- ν
τελικό 223.

ἄρθρο 183,294,-ἄναρθρο οὐσ.
μετά τό ἐπίθ.-ὀριστ.ἀντων.
"ἕδος" 256,- ν τελικό
222,-παράλειψη ἄ. 245.

αὔξηση βλ. ρήματα.

γενική 133,165,244,298-9,-
οὐσ.ἀρσεν.185,-οὐσ.θηλ.
187,-διαιρετική 254,-ἐπε-
ξηγηματική ἢ περιγραφική
252,- (μέ ἐπίθετα)"γεμά-
τος"+γεν.255, "πύβουλος"+
γεν.258,-ἐπιθετική 248, -
(μέ ἐπιρρήματα) 264κέ., "ἄ-
νάμεσα"+γεν.265,"ἀντίδικα"
+ γεν. 266,"ἅπάνω"+γεν.266,
"ἀπόξω" καί ὄξω"+γεν.267,
"ἔοπίσω"+ γεν.269,"ὁμπρός"
+γεν.270,"πεισματικῶς" +
γεν.271,"τριγύρου" + γεν.

272,-τῆς ιδιότητος 249,-
μέ οὐσιαστ.247,-(μέ προθέ-
σεις)"ἀντί+γεν.273,"δύχως"
+γεν.274,"μετά"+γεν.276,
"παρά"+γεν.277.

δ ἀντί δ σέ ἰταλικές λέξεις
236,298.

διασκελισμός μετρικός 248.

ἐκκλησιαστική γλώσσα 293.

ἐκφραση "πολλῶν λογίων"223.

ἐπίθετα καταλήξεις,παραθε-
τικά 189,295,- ν τελικό
223,- (σύνταξη ἐπιθ.)"γε-
μάτος" 255,"ἕδος" 256,
"ὀρεχτικός","πεθυμητικός"
257, "πύβουλος" 258.

ἐπιρρήματα 295,- μέ κατάλη-
ξη -ως 214, μέ ἄλλες κα-
ταλήξεις 215,- παραθετι-
κά 215,- ν τελικό 223, -
σύνταξη ἐπιρρ.264.

εὐφωνία 221,297.

θεατρικού ὄροι 169,171,173,
180.

καταλήξεις,βλ.ἐπίθετα,ἐπιρ-
ρήματα,οὐσιαστικά,ρήματα.

μετρική ἀνάγκη 169,173,175, .

177,195,291.

μετρικός διασκελισμός 242.

μόρια άρνητικά (ν τελικό)
223.

ν τελικό 218 κέ.,296.

όμολοκαταληξία 291,294,297.

ονομαστική ένικοῦ οὐσ.θηλ.
185κέ.- πληθυντικοῦ οὐσ.
θηλυκῶν 188.

ὄνσματα κύρια 303.

οὐσιαστικά 185,294,-ν τελικό
221,- μέ γενική 247.

παραθετικά ἐπιθέτων 189,-
ἐπιρρημάτων 215.

προθέσεις 295-"εἰς"216,"ἐκ"
217-σύνταξη προθ.273κέ.

ρήματα 200,295,κλίση ρ.206,
ένεστώτας κατάλ."-εὖω",
"-αὖω"201-ένεστώτας κατάλ.
"-οῦν", "-οὔν"202,-αὔξηση
(παρατατικός-ἀόριστος)203,
παρατατικός κατάλ."-αν",
"-εις", "-ει" 205, κατάλ.
"-ᾶτο", "-ετο" 206-207-ἀό-
ριστος κατάλ."-αν"207, κα-

τάλ."-θης", "-θη" κλπ.208-
προστακτική 208, ὑποτακτι-
κή 208, μετοχή ("όμενος")
209, (ρ.άνώμαλα) "βλέπω",
"λέγω" 210, "εὐρίσκω",
"βρίσκω" 212, "εἶμαι"213, ν
τελικό 223- σύνταξη παθη-
τική 259- σύνταξη μετοχῆς
σέ "-οντας", "-ώντας" 260,
σύνταξη μετοχῆς σέ "-όμε-
νος" 263.

συμπλέγματα συμφώνων,βμ 224,
γμ 225,γχ 225,κτ 226, λθ
228, μβ 228, μν 229,μφ 230,
μψ 230, νθ 231, κτ 232,σθ
232, σχ 233, φθ 233,φσ 234,
φχ 234, χθ 235,- γενικά
297-8

σύνδεσμοι, ν τελικό 223, ἐ-
ναντιωματικού (σύνταξη)
283.

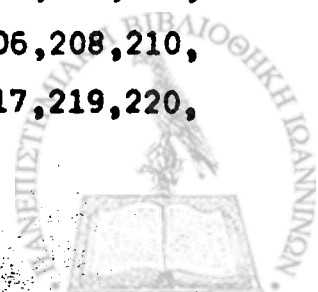
σύνταξη παθητική 245,252.

σχῆμα ἀσύνδετο 243, ἐκανά-
ληψης 244, περίφρασης 254,
ὑπερβατό 242.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΜΕΛΕΤΗΤΩΝ

- 'Αλεξίου Α. 97
 'Αλεξίου Στ. 39,41,42,43, ,
 44,45,46,47,51,52,64, 65,
 73,79,85,92,97,98,100,105,
 108,113,115,116,121, 123,
 124, 129,134,136,143,145,
 147, 149,152,154,160,163,
 164, 183,184,186,192,196,
 198, 207,210,219,220,221,
 222, 225,229,231,232,233,
 234, 235,241,245,246,247,
 248, 249,250,261,269,276,
 280, 281,283,290,292
 'Αμαντος Κ. 91
 'Αναγνωστόπουλος Γ.186,187,
 199, 200,202,203,204,205,
 208, 209,213,214,221,222,
 232
 'Ανδριώτης Ν. 52,100,158,
 212,255,256 - Βλ.καὶ An -
 driotis Ν.
 Βαγιακάκος Δ. 50
 Βέης Ν. 39,48
 Γριτσόπουλος Τ. 116
 Δεδούση Χρ. 39
 Δελνάκης Στ. 39,42
 'Επτανησία Μ. 108
 Εὐαγγελάτος Σπ. 49
 Ζώρας Γ. 54
 Θαβώρης Α. 99
 Κακουλίδη Ε. 267
 Κακριδής Ι. 263
 Καραγιάννη Ι. 70,91,266,305
 Κονομής Ν. 186,208,218, 276
 Κόντος Κ. 96,281
 Κοντοσόπουλος Ν. 40,43, 51,
 97,129,146, 156, 161,183,
 201, 202,213,218,283
 Κουκουλές Φ. 81, 113, 116,
 130, 133,155
 Κριαράς Ε. 39,41,42,43, 44,
 45,46,48,49,51,52,53, 54,
 62, 63,73,75,76,77,78,87,
 97,103, 105, 110,122,124,
 127, 129,133,136,145,146,
 155, 156,157,158,159,160,
 162, 163,183,186,191,192,
 194, 196,197,199,200,201,
 202, 204,205,206,208,210,
 212, 213,214,217,219,220,

221, 224, 225, 227, 228, 229,
231, 232, 233, 234, 235, 236,
241, 245, 246, 247, 248, 250,
251, 259, 261, 262, 268, 276,
278, 280, 282, 283, 303, 304
Μανούσας Μ. 55, 66, 91, 93,
183, 185, 191, 196, 198, 200,
204, 208, 210, 220, 224, 225,
226, 227, 228, 232, 234, 235
Μέγας Γ. 40, 43, 44, 101, 103,
143, 154, 162, 183, 186, 191,
221, 224, 234, 281, 293
Μελᾶς Σπ. 40, 43, 46
Μενάρδος Σ. 113, 133, 197, 275,
277
Μκουμπουλίδης Φ. 40, 199
Ξανθουδίδης Στ. 39, 40, 42,
43, 48, 63, 78, 85, 86, 89, 96,
107, 108, 120, 123, 129, 130,
146, 149, 153, 154, 155, 156,
157, 160, 162, 164, 183, 185,
191, 197, 199, 202, 203, 220,
224, 229, 231, 235, 269, 303
Οἰκονομίδης Δ. 139
Οἰκονόμου Μκ. 39
Πάγκαλος Γ. 53, 183, 189, 191,
193, 197, 198, 199, 200, 201,
203, 205, 206, 208, 209, 211,
213, 214, 215, 216, 218, 219,

222, 225, 227, 228, 230, 233,
236, 260
Παναγιωτάκης Ν. 40, 72, 124 ,
189, 190, 211
Παπαδόπουλος Α. 96
Πατριανταφύλλου-Θεοδωρίδη
Ν. 106, 108, 152, 243
Παπαχαραλάμπους Γ. 78
Πηδώνια Κ. 106, 241.
Πολύτης Α. 39, 40, 44, 46, 48,
49, 66, 101, 108, 113, 116,
209, 210, 222, 224, 241, 242,
243, 246, 303
Σαββίδης Α. 237
Σάθας Κ. 40, 48, 49
Σακελλάριος Α. 80, 99, 101,
163
Σβορώνος Ν. 116
Σκεράντζας 46
Σκυριδάκης Γ. 129
Σωτηρόπουλος Δ. 43
Τζάρτζανος Α. 246, 248, 250,
252, 254, 256, 259, 262, 263,
264, 265, 269, 273, 279, 280
Τσοκανάκης Α. 139
Τωμαδάκης Ν. 91
Χαραλαμπίδης Χρ. 219
Χατζιλάκης Γ. 40, 41, 42, 43,
44, 50, 51, 52, 93, 97, 98, 109,

- 113, 114, 115, 120, 125, 129,
130, 144, 145, 151, 160, 161,
166, 185, 186, 187, 189, 190, 191,
192, 197, 199, 200, 201, 202,
203, 205, 206, 207, 208, 209,
214, 215, 216, 218, 219, 224,
225, 226, 227, 229, 230, 231,
232, 233, 234, 235, 236, 245,
246, 259, 269 - Βλ. και
Hatzidakis G.
- Andriotis N. 53 - Βλ. και 'Av-
δριώτης N.
- Bancroft-Marcus R.E. 49, 55
- Browning R. 43, 51
- Bursian C. 54
- Caratzas St. 102
- Collins R. 48, 147, 256
- Dawkins R. 147
- Dölger Fr. 116
- Embiricos A. 54
- Hatzidakis G. 135, 199, 202,
214, 229, 230, 236 - Βλ. και
Χατζιδάκης Γ.
- Hesseling D.C. 190, 194,
197, 260
- Holton D. 224, 227, 231, 232,
233, 234, 235, 236
- Legrand E. 48
- Leone I. 54
- Martini L. 50
- Nourney J. 47
- Pecoraro V. 54
- Pernot H. 197
- Pontani F.M. 303
- Spadaro G. 55
- Valsa M. 40
- Vincent A. 46, 48, 54, 94, 124

Κομνηνή Πηδονία
Γ Θεωχάρη 2
Θεσσαλονίκη